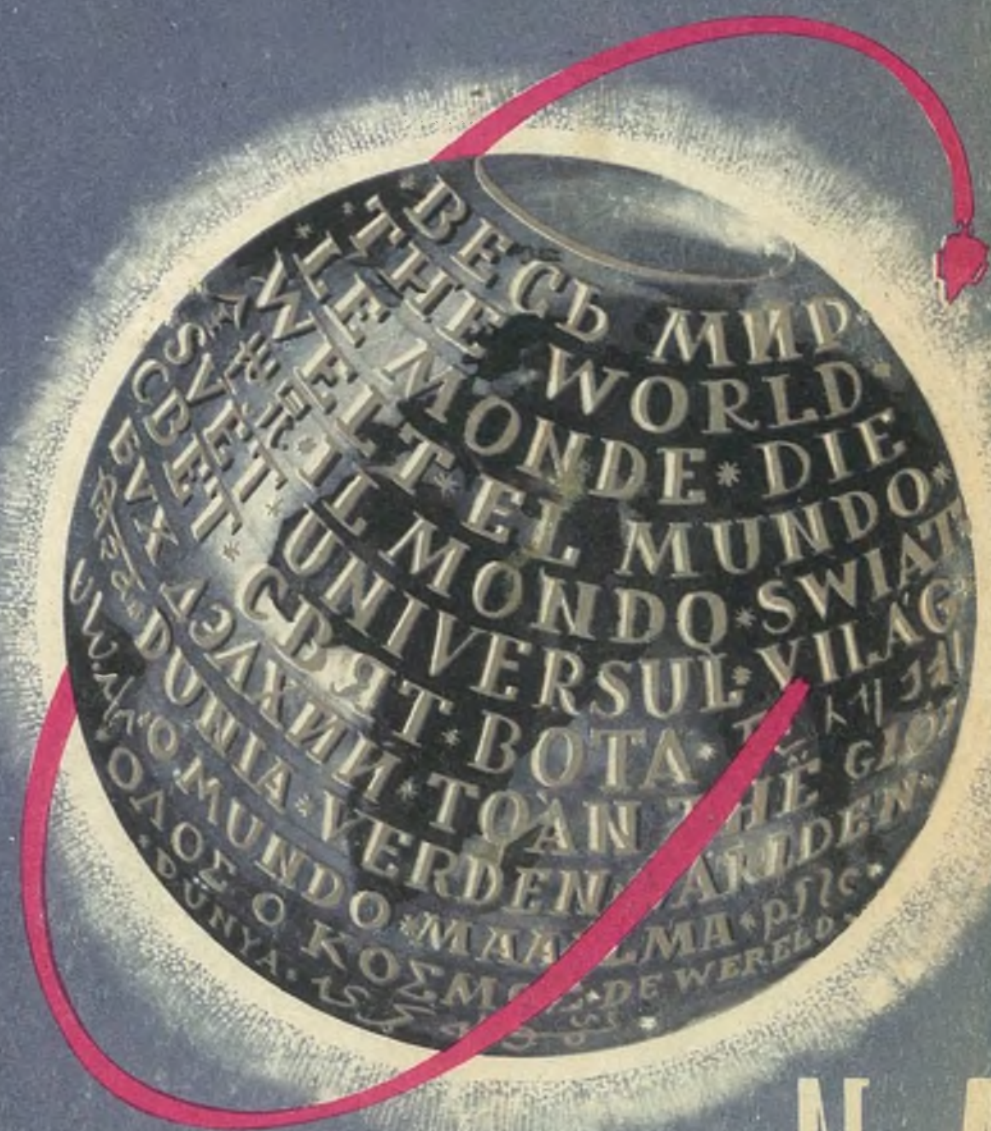

ВЕРВИТ

1963

N 4

РІК ВИДАННЯ ШОСТИЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХОУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО
ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ
З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА, ДРАМАТУРГІЯ

АНДЖЕЙ ЗДАНЕВСЬКИЙ. **Ленінський фронт.** Вірш. 2

Торік на Всеполюському поетичному конкурсі цей вірш відзначено другою премією.

ЯН ПРОХАЗКА. **Замет.** Повість. 9

Автор повісті «Замет» належить до наймолодшої генерації чеських письменників. «Замет» — другий значний твір Яна Прохазки — схвально зустрінутий чехословацькою критикою.

ХО ШІ МІН. **Щоденник в'язниці.** Цикл поезій. 49

Один з визначних діячів міжнародного комуністичного руху, президент Демократичної Республіки В'єтнам Хо Ші Мін (нар. 1890 р.) на своїй батьківщині відомий також як поет і прозаїк. Цикл «Щоденник в'язниці» написаний в 1942 р. під час перебування Хо Ші Міна в ув'язненні.

ІВ ЖАМІАК. **Морські свинки.** П'єса на 2 дії. 67

За комедію «Морські свинки» французький актор, режисер і драматург Ів Жаміак (нар. 1918 р.) дістав «Великий приз» на конкурсі драматичних творів 1960 року. Переклад здійснений за журналом «Авансен».

АЛАН ПЕЙТОН. **Чарка коньяку в коридорі. Перший бал.** Оповідання. 110

А. Пейтон (нар. 1903 р.) — письменник Південно-Африканської Республіки.

СТАТТІ, НАРИСИ

А. ГАЙНА. **Знайомство з Ганою.** 4

ЕЛИЗАВЕТА КРАВЕЦЬ. **Ковальські в Австралії.** 51

З. ПИШКОВСЬКА. **Старий «Сімпліцісмум».** 131

Г. КОНІНГСБЕРГЕР. **Блиск і злиденність Мексики.** 135

«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ,
«ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ

ЛЮДВІК СВОБОДА. **Прага — Бузулук — Прага.** 117

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. Уїльям Сароян. То приїде сюди, то поїде туди, самі знаєте хто. **Петер Менц.** Постріли на Унтер ден Лінден. **Стоян Даскалов.** Сільські душі. 152

ЦІКАВА НАУКА І ТЕХНІКА 105

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЯ

АННА ГОСТИНСЬКА. **О третій годині ночі.** 56

Хто бачив Мартіна Бормана! 65

ТАДЕУШ КВЯТКОВСЬКИЙ. **В Адени неспокійно...** 102

Трагедія в Монтанья д'Авола. 104

Замкнене коло. 128

Продається маленька Аннемарія! 148

Парад автомобільних ветеранів. 150

КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ 58

НАШІ ІНТЕРВ'Ю 48

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ 142

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ 55, 65, 134, 141, 157

ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ 159

МУДРІСТЬ НАРОДНА 50, 92

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ

ІВЕН С. КОННЕЛ. **Мелвін стає абстракціоністом.** 93

Розділ з роману американського письменника Коннела «Патріот».

З англійського гумору. 158

ЛЕНІНСЬКИЙ ФРОНТ

З симфонії зеленої тайги,
З залізняка — скарбів уральських гномів,
Із Єнісейських швидкоплинних вод,
Де мамонти купалися на сонці,
З легенд орлиних сивої Колхиди,
З козацьких дум над кручами Дніпра,
З Сибіру гнаних мучеників-скальдів,
З наказу гір Кавказу і Алтаю,
З наказу рік, лісів і надр землі,
Яка всі темні ночі пам'ятає,—
Приходить Л е н і н.

Армія чекає...
Спартаківців у бій ідуть ряди,
З рік Шостаковичі здійсмають крила,
І Пугачов серпи золотокрилі
Шле з моря-океану. Маяковські
Нового віку творять Іліаду,
І Пушкіни вбивають всіх Дантесів,
В пустелях зводить Муромець міста,
Дає Толстой Ясним Полянам волю,
А Горький в люту темряву, як в Трою,
Своїх коней проводить смолоскипи,—
Приходить Л е н і н.

Армія на площі
убитих залишає генералів...
В розбиту скелю пагілля ввійде,
Каньйони вкриє колос, і заводи
У край голодний пустять корневища,—
Приходить Л е н і н.

Армія повстала
Звитязно переходить Рубікон.

Скелястий Терек плине до Каспію,
Несе свинцеві води через гори,
І в океан набожної Русі,
Прилинув легкокрилий вісник бурі,—
Приходить Л е н і н.

Армія на Волзі...
Не купа пожовтілих фотографій,
Чи пам'яті засушений анчар,
А тільки сутичка людини й права,
Баркасів воля з лютнями дзвінками,
Що плинуть в плеса зла і зненавиди,
Наперекір кайданам, джунглям,
рікам,

У сяєві одвічних заповітів,—
Приходить Л е н і н.

Куба, і Алжир,
І Конго
За свободу йдуть у бій.
І навіть мертве завола каміння,
Жасмин на дальній півночі зростає,
Коли поляжуть прахом вороги,
Коли для миру зміцнимо державу,
Коли із дичок зірвемо плоди,
А чорні ночі покарає світло —
Приходить Л е н і н.
Фронт новий відкрито!

З польської переклав
Олесь ЖОЛДАК

В. І. ЛЕНІН
1*

Портрет роботи польського художника
Тадеуша Кулісевича.

Знайомство з ГАНОЮ

Наче кінокадри, промайнули строкаті краєвиди Белграда, Рабага, Конакрі, Абіджана — і наш літак приземлився на аеродромі в Аккрі.

Ми прилетіли в складі невеличкої групи радянських будівельників та профспілкових діячів в столицю Республіки Гана на запрошення місцевої профспілки працівників будівництва і некваліфікованих робітників.

Мабуть, у кожного, хто навіть не бував у Африці, склалося певне уявлення про цей континент. Але те, що ми побачили на власні очі, перевершило всі наші сподівання.

Аккра зустріла нас умита тригалими дощами, причепурена яскраво-зеленим вбранням, світлими багатоповерховими спорудами, що проглядаються наскрізь, а головно — привітними і теплими посмішками її жителів. Цю привітність і теплоту ми відчували під час всього нашого подорожування по цій жаркій країні. Ганські профспілкові діячі Едвард Дампаре і Самуел Кісі доклали всіх зусиль, щоб наше перебування в Гані було цікавим, приємним і корисним.

Пригадується такий випадок. Якось під час дружньої вечері раптом залунала мелодія українського «Рушника». Виявляється, ганські друзі деякий час тому гостювали в Радянському Союзі, і один з них придбав у Києві пластинку з цією піснею.

Гана першою в Центральній Африці позбулася колоніального режиму. Над Гвінейською затокою вже не маячать англійські, португальські, шведські прапори. Все це пішло в непам'ять. Вже шість

років тут гордо майорить національний прапор Гани.

Звичайно, шість років — строк незначний для великих звершень. В країні ще помітні сліди страшного минулого. На скелястому узбережжі в місті Кейн-Коусті ми оглянули стародавню фортецю. Змурували її колонізатори для чорношкірих, яким судилося стати рабами. Люк фортеці, вирубаний у прямовисній скелі, виходить прямо в океан. Втекти звідси неможливо. Шлях був лише один — у трюми кораблів работорговців.

Ми не могли дивитися на цей страшний пам'ятник, що залишили по собі європейські поневолювачі, без почуття огиди. Так і не оглянувши його до кінця, вирвалися на свіже повітря, де натхненно трудилися на своїй рідній,

Нова бібліотека в Акрі.

В порту Tema.

Міст через річку Вольту.

Вулична сценка в столиці Гани.

оновленій землі нащадки ганських рабів.

Майже все працездатне населення Теми вийшло на спорудження найбільшого в країні порту. Таку ж картину ми спостерігали й на будівництві лікарні в Адробі.

Зараз Гана — суцільний будівельний майданчик. Країна вступила в період інтенсивної індустрія-

Ганські жінки навчаються грамоти.

лізації та переходу до багатогалузевого сільського господарства. Найближчим часом тут передбачається спорудити шістьсот нових промислових підприємств.

Ми побували на кількох різних будовах. В багатьох місцях роботи ще ведуться іноземними капіталістичними компаніями.

В Аккрі нас зацікавило спорудження комплексу лікувальних закладів. Їх буде голландська фірма, і, треба сказати, буде надто повільними темпами. Основні роботи виконуються вручну. Десятки чорноробів-ганців переносять бетон у невеликих тазках на головах.

Ми запитали підрядника — звичайно, іноземця:

— Чому б для полегшення праці людей не застосувати хоча б тачки?

І почули у відповідь:

— Це ж здорожить будівництво...

На річці Вольті найпотужнішу в Африці гідроелектростанцію споруджують італійці. З 270 інженерно-технічних працівників тут 236 італійців, 30 американців і лише 4 ганці.

Так, в цій молодій африканській країні ще не вистачає національних спеціалістів. Але такі кадри з'являться тут дуже скоро.

Спорудження залізобетонного мосту поблизу медичного містечка в Аккрі веде недавно створена будівельна корпорація Гани своїми власними силами. Тут працюють молоді ганські фахівці.

Для цих дітях також прийшли нові часи.

Рибальське селище на морському узбережжі.

Впадає в око, що в Гані будується багато шкіл. І це не дивно. Адже на той час, коли країна здобула незалежність, лише зовсім незначна частина населення вміла читати і писати. А зараз вже сімдесят процентів ганців оволоділи грамотою. Вчать і діти, і дорослі.

В країні введено безкоштовне початкове і середнє навчання, а 97 процентів студентів вищих і спеціальних середніх учбових закладів знаходиться на державному забезпеченні.

В молодому університеті Аккри вже навчається 1000 чоловік. Незабаром кількість студентів збільшиться втричі. Тут готують спеціалістів точних, сільськогосподарських та гуманітарних наук.

В університеті ми стали свідками хвилюючої події: сюди прибув чудовий подарунок від Академії Наук СРСР — обладнання для геофізичної науково-дослідної станції, а також бібліотека, укомплектована книгами з різних галузей знань.

Торік на базі коледжу в місті Кумасі відкрито ще один університет. В ньому навчається 750 студентів. Потреба в національних кадрах настільки гостра, що довелося скоротити строк навчання до трьох років. До речі, у вищих учбових закладах Гани здобувають освіту також юнаки з Того і Нігерії.

* * *

Велику і безкорисливу допомогу молодій республіці подає Радянський Союз. Нам не раз доводилося чути слова щирої вдячності ганців за подання їм технічної допомоги у спорудженні величезного домобудівного комбінату. Це високо механізоване підприємство виготовлятиме конструкції й монтуватиме з них щороку понад 70 тисяч квадратних метрів житлової площі.

Какао і банани — багатство країни.

Гані допомагає зараз великий загін наших спеціалістів. Радянські геологи, серед яких є й кияни, в різних місцях країни шукають джерела питної води, складають геологічну карту Гани.

Зустріч з земляками була несподіваною і хвилюючою. Вони почали хвалитися нам, що вбили пітона, сположили лева, ласували антилопою, бачили сліди диких слонів... Ми їм дуже заздрили. Але вже перед самим від'їздом нам теж пощастило «зустрітися» з деякими представниками екзотичного тваринного світу Гани.

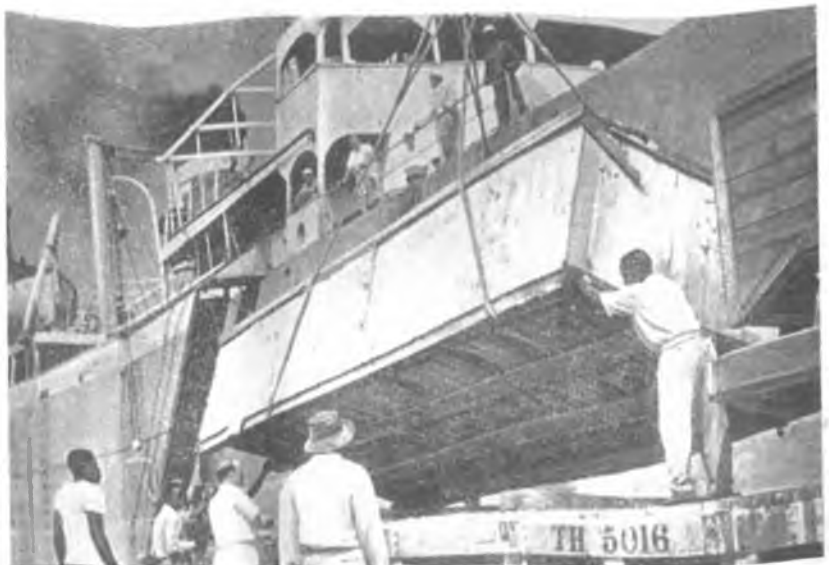
Тропічні ліси — національне багатство Гани. Чого тут тільки не побачиш! І пальми всіх видів, і банани, і велетенські фікуси, і рідкісні так звані червоні дерева. Дуже важко продертися крізь цю зелену стіну. Колючі чагарники і хитросплетіння ліан рвуть одяг, вогка земля провалюється під ногами, досаджають москити...

Проте і цей екзотичний світ зараз підкоряється людям. Зона дикого тропічного лісу весь час відступає. Тут розроблюються золоті приїски; вирубують цінні породи деревини, що йде на експорт. Вирощуються дерева, на яких, за старим висловом колонізаторів, «ростуть гроші» — це какао. Розширенням його плантацій, підвищенням врожайності керує створений науково-дослідний інститут какао в місті Тафо.

Прибули вантажі з дружніх країн.

Тут будується нове промислове підприємство.

Нові будівлі можна зустріти скрізь в Гані.

* * *

Ми мали можливість ознайомитися також з тим, як Гана підносить свою національну культуру.

Зараз ганські письменники ще не мають можливості друкуватися в своїй країні. Але в недалекому майбутньому намічено відкрити Державне видавництво національної літератури.

Мине небагато часу, і Гана матиме свій Національний театр, свою вітчизняну кінопромисловість.

Піонери Гани.

Ганські друзі познайомили нас з проектом програми Народної партії, яку очолює президент Республіки доктор Кваме Нкрума. Цей документ знайшов в країні всенародне схвалення.

А. ГАЙНА

Човни ганських рибалок.

Залет

ПОВІСТЬ

Малюнки А. Базилевича

1

Гедвіка стояла в порожньому коридорчику вагона, дивилася в поле й час від часу витирала брудну, запітнілу від власного дихання шибку. Тут їй уже було все знайоме. Але водонапірної башти праворуч від залізниці чомусь не було; вона виявилась неподалік від футбольного поля, по той бік асфальтованого шосе. І через десять років башта не вражала її своїми розмірами. Те, що на фоні засніженої рівнини башта видавалася кумедно маленькою, було для Гедвіки найдивнішим. Змінились маленькі занедбані ділянки понад колією, порослі рідкими кущами ліщини, агрусу та малини; тут тепер розкинувся хороший сад.

«Десять років — наче ціле століття», — подумала Гедвіка.

Вона не помічала, що її голова стукається об стінку вагона, втому мов рукою зняло. Краєвид щохвилини змінювався, повз вікна швидко бігли дерева, телеграфні стовпи, на обрії плвли вітрила дахів. Іноді можна втішатися і найпримітивнішим способом, дозволивши гойдати себе старому залізничному вагону, прислухаючись до перестукування коліс на стиках рейок, стоячи з розплющеними очима, але вимкнувши мозок, як перед сном.

Гедвіка раз по раз кліпала повіками: яскравий блиск снігу на рівнині різав очі. Та ось він повільно почав згасати — сонце, білясте, оточене рідкою імлою, що піднімалася над західним краєм лісу й скидалася на скам'янілий прибій, сідало.

«Арношт — нікчема, — мовила Гедвіка в думці. — Він ніколи не може знайти виходу».

Арношт був її чоловік. Вона не поважала його. Але й не дуже ним нехтувала, бо цим скривдила б себе. Не могла вона і примусити себе бути до нього хоча б байдужою. Її раптом охопили і жаль, і злість водночас, як це бувало вже кілька разів від позавчорашнього дня, коли все це сталося.

«Зараз січень. Навесні мені сповниться тридцять років. Я вже стара, щоб починати все заново», — повторювала вона в думці. Наче грамофонна пластинка, на якій весь час програють те саме місце.

Це було дуже неприємно — почувати себе безпорадною. І зрештою, після всіх цих роздумів, Гедвіці схотілось пробудитися з неясного сну, почути Арноштове дихання, відчутти його руку, яку він клав на неї вночі.

Несподівано свиснув паровоз, і цей звук болем відгукнувся у Гедвічиній душі. За її спиною хтось відсунув двері купе, і в коридорчику почувлися кроки. Вона не оберталася, бо знала, хто це. Він не спускав з неї очей від самого Брно. Гедвіка випросталася і поставила литки під кутом так, як це найбільше подобається чоловікам. Її тишло, що вона ще здатна викликати до себе інтерес. Може, не так уже й безглуздо було б почати все заново? Гедвіка обома руками трималася за віконну раму, притиснувшись носом до шибки. Поїзд гуркотів по мосту. Здіймалося і опускалося павутиння ферм. У Гедвіки закрутилася голова. Сюди вона їздила купатись. Хлопці задавалися, вилазили на арки й стрибали вниз головою. Раптом вона згадала Карела. У нього навколо носа була пориста шкіра, а коли він дивився на неї, то затамовував подих, немов бачив якесь чудо. На вигляд він був худорлявий; вона пам'ятала його міцні, живі руки, якими він її одного разу схопив. Чого тільки він не робив, щоб добитися її уваги.

Карел був старший за неї, але Гедвіка мала над ним владу. Більшу, ніж його мати, ніж будь-хто інший. Тоді вона могла ще запитувати себе: «Що таке життя?» Сьогодні Гедвіка вже знала на це запитання відповідь: «Життя — це турботи». Знала тепер вона і те, що Карел дуже змінився.

Гедвіка на мить побачила Свратку. Річка замерзла. Лід виблискував у надвечірньому світлі. Під колесами прогуркотіли стрілки. З обох боків колії стояли вантажні платформи, вагони для худоби.

Кілька разів Гедвіка привозила сюди з батьком молодих ялівків та вгодованих кабанів. Коли різники заганяли тварин у вагон і свині пронизливо вищали, вона тікала аж до далеких складів, де пахло цементом, вапном та свіжовипаленою цеглою.

— Гедво,— сказав їй якимсь батько,— не віддавайся за селянина, якщо боїшся худоби! — І голосно засміявся, навіть не підозрюючи, що ці слова вона заховає глибоко в душу.

Гедвіка обернулася до купе. По купці дерев вона впізнала, що скоро буде станція. Тепер вона побачила очі того чоловіка. Сухий, безсоромний погляд.

«Всі вони однакові»,— подумала вона.

А він дивився на неї так, немовби роздавав її в уяві. Гедвіка опанувала себе, твердо й спокійно, ні разу не зморгнувши оком, дивилася на нього, аж поки він не опустив очі.

«І здебільшого — нікчеми».

Вона простягла руку до валізки. Чоловік раптом виявив бажання допомогти їй і мало не надсадився, знімаючи багаж. Гедвіка непомітно всміхнулася. В душі вона дуже тішилася.

— Дякую,— мовила вона.

Незнайомий щось відповів їй, затинаючись.

— Зараз буде Каменець? — спитав він.

— Так.

Чоловік судорожно проковтнув слину. Переступив з ноги на ногу. Зсутилися, голову витяг уперед і голосно дихав. Гедвіка уважно оглянула його — від костюма, купленого в крамниці готового одягу, до комірця сорочки. Дрібний службовець. Їде у незначне відрядження, і це для нього справжня подія.

Вона знову обернулася до вікна. Притулилася чолом до холодної шибки, і поза шкірою в неї пробіг мороз. Про попутника, що не спускав з неї очей, вона вже не думала. Її на мить охопив страх. Мати буде плакати. Жалітиме не її, а себе, боїтиметься людського поговору. Але кінець кінцем допоможе. Власне, на це Гедвіка й розраховувала. Інколи їй було смішно, що мати так пишалася тим, що її донька вийшла заміж і живе в Празі. Розповідала знайомим, яка

у дітей квартира, хвалилася, що вони купили «фіат»¹, дачу. Мабуть, і допоможе їй тільки тому, щоб усе не загинуло. Але що скаже батько, коли вона повернеться з самою лише валізкою? Вона навіть не знає, що поклала туди. Гедвіка немов уже чула його голос: «Я знав, що це колись так скінчиться!» Гедвіка подивилася на валізку. Якби вона справді захотіла розпочати все заново, то могла б вернутися й забрати всі речі. Але зробила б це раніш, як до Арношта прийде ревізія. Він не боронив би їй узяти речі. Він пополотнів би, дивився б з-під окулярів переляканими очима, наче кажан. Мабуть, сказав би, щоб забирала усе. Авжеж, вона знає, що він сказав би й що б подумав, бо за десять років подружнього життя добре його вивчила. Потім, можливо, знову напився б. Але Евжі, мабуть, уже не подзвонив би. Гедвіка не знала, звідки в неї ця упевненість, але вона в це вірила.

Поезд здригнувся і спинився. Гедвіка злізла.

Будиночок станції потопав у снігових заметах. Такі будиночки малюють на різдвяних листівках. Вокзал виглядав так само убого, як і того разу, коли Гедвіка приїздила сюди востаннє. Він оживав тільки тоді, коли тут зупинялися нечасті поїзди. В обличчя Гедвіці вдарив вітер, який, відколи вона пам'ятає, віяв тут в одному й тому ж напрямку: долина була своєрідними ворітьми для повітряних течій, що плинули з північного сходу, а вдалині, на півдні, бовваніло гірське пасмо.

Гедвіці здалося, що вона впізнає деякі обличчя. Люди не звертали на неї жодної уваги. Усі поспішали, ховаючи носи у підняті коміри. Мороз лизав їй ноги, холодив шкіру над панчохами. Гедвіка пошкодувала, що не вдяглася тепліше. «Чи не краще все-таки було лишитися у Празі?» — подумала вона раптом.

Гедвіка перейшла через рейки. Під туфлями в неї рипів сніг. Рукою в теплій рукавичці вона затуляла рот. Гостре повітря обікало слизову оболонку. Гедвіка зайшла кашлем. Автобусна зупинка за бетонною огорожею була безлюдна, і це її здивувало. На снігу не видно було слідів автобусних шин. Гедвіка безпорадно озирнулася. Навкруги жодної душі. Вона пройшла снігом аж до дошки з розкладом руху автобусів. Дошка була під козирком, і на ній тріпотіло кілька клаптиків паперу з якимсь нерозбірливим написом.

Гедвіка вернулася на тротуар. І в ту ж мить почула позад себе голос, який відразу ж упізнала:

— Здрастуй, Гедвічко!

¹ Автомобіль італійської фірми «Фіат».

Гедвіка обернулася.

«Як він постарів»,— подумала вона.

— Добридень, пане Слезак.

Вона мало здивувалася, побачивши зморщене, зібране в численні складки обличчя Слезака, немов на ньому з'явилася зайва шкіра. Їй здалося, що в старого і голова стала меншою. Згадавши веселі історії, що їх вона колись чула про Слезака, Гедвіка мало не розсміялася.

— Коли до нас піде автобус?

— До Карлового? Туди не ходить уже цілий тиждень.

Слезак працював черговим на каменецькій станції.

Раптом він засюрчав і підняв жезл. Приміський поїзд рушив.

Гедвіка дивилася на Слезака в профіль. На вухах у нього були вовняні навушники. Тім'я прикривав поношений формений кашкет з червоним верхом. Але з-за коміра пальта у нього виглядав розкішний м'який шарф кольору жіночої білизни. Казали, що він ніколи нічого собі не купував — йому все дарували жінки. Тепер він виглядав ревматичним і зовсім старим. Але й вона вже не була вісімнадцятилітньою дівчиною, яка колись від'їжджала з цієї станції на навчання до Оломоуца.

— Не ходити, бо скрізь замело. На шосе два метри снігу.— Він похукав у долоні. При кожному подихові з його уст вихоплювалася хмарка пари.— І все ще сипле. Чому вам про це не написали?

Гедвіці не хотілося розказувати, що вона приїхала, не повідомивши про це домашніх.

— Усі тепер їздять через Сврахов. Туди й автобуси ходять, і там не так замело. Треба було зійти у Сврахові.

Гедвіка страшенно любила вислухувати поради, які вже були ні до чого.

Черговий ніжно узяв її за лікоть, зморшки на його обличчі розгладилися, і він весь засяяв старосвітською галантністю.

— У кабінеті зігрієтесь,— промовив він і, довірливо схилившись до неї, дихнув їй у лице тютюном. Це роздратувало Гедвіку.

Вона йшла поруч Слезака, покірно віддавши йому валізку, і думала про автобус.

«Липне до мене, мов та смола»,— промовила вона в думці й голосно засміялася з якоїсь дурниці, яку сказав старий. Вона пам'ятала, як він завжди на неї дивився, нахаба. Хоча що ж, у цій ситуації він міг би щось для неї зробити.

Слезак відчинив двері до тісного кабінету. В цьому приміщенні Гедвіка, не знати чому, завжди відчувала запах столярного клею. Її огорнуло приємне тепло. Розпечене вугілля ледь чутно чадило. Біля столу сиділа жінка.

— Ласкаво просимо, Гедвіко! — мовила вона.

Кімната тонула в присмерку, але Гедвіка відразу ж упізнала жінку й приховала своє здивування. Тепер вона знала, хто випів Слезаків барвистий шарф. І навушники.

«Значить, ти все-таки доп'яла його?» — подумала Гедвіка.

— Добридень,— привіталася вона до Вілми Косаржової.

«Якщо вони побралися, то її прізвище тепер Слезаків»,— майнула в голові у Гедвіки думка, їй не видно було, чи має Слезаків на пальці обручку.

Гедвіка підійшла до грубки. Вілма підвелася, обсмикала на собі сукню. В неї були широкі стегна, і сукня не сягала їй навіть до колін. Вона теж підійшла до грубки. Слезак залишився у кімнаті, і всі троє заговорили про всяку всячину. Гедвіка зловтішно констатувала, що Вілма погладшала. Кілька років тому вона засліплювала всіх своєю стрункістю, мала довгі ноги, тендітні плечі й виглядала, як дівчинка. Тепер Вілма повніла й на обличчі. Чи є у неї діти? Гедвіка не хотіла питати, бо боялася, щоб вони, в свою чергу, не запитали про це її. Вілмині великі груди під светром виглядали якимись безформними. Раніше вона завжди була охайна, а зараз Гедвіка побачила на її сукні плями.

Вілма і Слезак — це була історія! Ромео і Джульєтта. В малому містечку нема місця великим почуттям. Кілька років тому Вілма працювала в ощадній касі, приймала внески. Вона приїхала з Вишкова, і ширилися чутки, ніби у Брно в неї хтось є. Із Слезаким вони грали разом у самодіяльних виставах. Пізніше почали репетирувати свої ролі у неї дома. Слезак занедбав службу на станції. Інколи прибіжить, схопить жезл, а вантажний поїзд уже поїхав. Нарешті Вілма порвала з отим із Брно. Він був надто хирлявий. У Слезака ноги були як у драгунського сотника. Коли він грав Наполеона, то одягався в костюм, який щільно облягав його тіло, і каменецькі панійки задовго до прем'єри займали в театрі перші ряди. Але скоро він почав від неї відвертатися, і Вілма це болісно переживала; сиділа за скляною перегородкою ощадкаси, і очі в неї завжди були заплакані. А він у цей час стовбичив біля аптеки. То була грандіозна афера. Дружина аптекаря, Фойтекова, навесні сорок восьмого року поїхала в гості до сестри у Простейов. Та дійшла з валізою лише до станції. Пробыла у Слезака три дні й три ночі. У Фойтека в цей час були інші турботи: він був власником аптеки й цегельні. Останню саме оглядала комісія по націоналізації, і він, пріючи, метушився коло неї, коли раптом йому принесли анонімного листа, в якому сповіщалося, що його дружина не в сестри у Простейові, а в «брата» на станції. Це був натяк на участь Слезака в спортивній

організації «Сокол» і на приналежність до народно-соціалістичної партії. Фойтек не міг відразу побігти перевірити, його затримали, поки не оформили націоналізацію цегельні. Примчавши на станцію, він почав бити Слезака по обличчю, перевернув догори дном усю транспортну контору й жінку, кажуть, знайшов у шафі. Вона закричала: «Не торкайся мого носа, ти ж знаєш, що з нього відразу потече кров!» Поїзд із Знойма в той день запізнився на дві з половиною години; він стояв перед станцією, свистів, немов на пожежу, і сигнал його почули аж у Стуї. Почалося розслідування: у поїзді їхала в Брно на якийсь збір міліція; з'ясовували, чи не зробив Слезак цього з політичних причин.

Гедвіка згадала все це, розмовляючи з Вілмою та Слезакем про щось зовсім інше. Подвійна діяльність мозку стомлювала її, до того ж розморювало тепло, і вона сіла на запропонований стілець. Та скоро підвелася. Слезак сказав, що не знає, як їй дістатися додому. Від неї не сховалося те, як подивилася на нього після цих слів Вілма. Вона, очевидно, любила його, і, можливо, все ще бачила у парадному сокольському костюмі зі шнурочками на плечах; один час він був запустив собі вуса й виглядав майже як молодий Тирш¹. Тепер він був дуже смішний, коли під час розмови рухав шкірою обличчя. Воно в нього було наче все якесь розклеєне, повіки тремтливо сіпались. Очі дивилися стомлено, немов крізь димчасті окуляри. Гедвіка раптом відчула до цього подружжя відразу. Слезак раз по раз поглядав на Вілму, ніби вони лише вчора побралися. Гедвіка ненавиділа людей, які після одруження жили краще, ніж вона. Над Слезаківим столом висів паперовий килимок. З плаката добродушно дивився бадьорий робітник. Над головою в нього був напис — щось про третю п'ятирічку. Хто зна, чи не вступив Слезак нарешті й до КПЧ?

«Подуріли,— промайнуло в Гедвіки у голові.— Обоє подуріли. Ніхто з них ніколи вже не буде тим, ким був раніше».

— Гедвічко,— мовила Вілма.— Буде найліпше, якщо ви зупинитесь на ніч у готелі. Я подзвоню, щоб для вас натопили кімнату. Взяла б вас до себе, та в нас...

— Ні, дякую. Ви дуже добрі.

«Тільки цього бракувало — дивитися на чуже родинне щастя! — подумала Гедвіка.— Мабуть, вона парить Слезаківі ноги і дає йому в ліжку грілку. Він уже зовсім поживи від хвороби нирок. А вона радіє, що має його. Хоч обмовленого, але має біля себе! Жінки страшенно дурні», — зробила вона висновок.

— Якось доберуся. Мабуть, уже протоптали стежку.

— П'ять кілометрів по такій погоді. Ми не можемо вас відпустити,— сказав Слезак, понуривши очі.— Туфельки, силові панчохи — це не для ходьби по заметах! — Він досить детально почав оглядати її взуття, щоб можна було подивитися на Гедвічині ноги. На високих каблуках вони виглядали непогано.— Вранці повідомимо батька, він запряже коні й приїде,— додав він.

— Інколи сюди приїжджає по корми із Двору Карел Баудиш,— озвалася Вілма.— Думаю, що не пізніше як завтра він знову приїде.

— Карел? — здивовано перепитала Гедвіка.

— Так.— Слезак подивився на неї, немов знав щось із її минулого.— У Дворі в нього свиноматки й поросята.

Гедвіка добре знала Двір. То було відлюдне місце між Карловим та Каменцем. Зараз воно належало кооперативу, і Гедвіка не мала ніякого бажання їхати з Карелом Баудишем. Навіть коли б він у цю хвилину зупинився біля станції. Вона почала застібати. Її все ще відраджували. До готелю вона не хотіла йти, бо зовсім не була сентиментальна.

Гедвіка згадала тісні кімнатки з брудними меблями, з вішалками, прикріпленими у шафах дротом, із заялженими килимами і тонкими, мов із цигаркового паперу, стінами. Вона спала там з Арноштом у першу ніч після їхнього весілля.

Саме тоді Карел Баудиш відзначився! Приїхав на мотоциклі з району. На ньому була шкіряна куртка, з-під якої виглядала спілчанська сорочка¹. В сумці він привіз оголошення і одне з них прибив на їхніх воротах. Вона побачила тільки великі літери напису: «Закон про ЄЗД»². Батько вибіг, зірвав папір, затоптав його ногами і, не змігши повітягати гвіздків, побіг по сокиру.

— Старий дурню! — гукнула йому вслід мати.— Розіб'єш ворота!

— Якщо ти ще раз наблизитися до моєї хати, шмаркачу, то я поперебиваю тобі ноги! — крикнув батько Карелу, який стояв трохи віддалік, біля пам'ятника загиблим.

А мати:

— Христе боже, ідіть одягайтеся, бо запізнимось до косялолу!

Від'їжджали двома автомобілями. Другого позичив їм аптекар Фойтек. Автомобіль йому залишили і після націоналізації. Арношт сидів попереду з батьком, Гедвіка нахилилася до них і припилила обом до ви-

¹ Тобто форма сорочки члена Чехословацької спілки молоді.

² Єдині сільськогосподарські кооперативи.

¹ Відомий чехословацький артист.

лог по гілочці мирту й білі стрічки. Чоловіки весь час говорили про політику. Потім у готелі жахливо рипіло ліжко. Це не було для Гедвіки ані новим, ані приємнішим. Вона вдавала, що все чудово. Відчувала, що для чоловіка має величезне значення, якщо їй буде приємно. Гедвіка прикинулася, що їй приємно. Арношт відразу ж заснув. Його голова лежала на подушці, і він у ці хвилини скидався на рум'яного юнака. Вона не спала аж до бузкового світанку. Вранці вони сиділи у залі, хазяїн готелю варив їм страшний напій: ложечка масла, цукор, підсмажений до червоного кольору, сто грамів сливовиці. Витягнув з вогню до того, як закипіло. Пили цей напій гарячим. Наступного дня поїхали. Арношт мав власне старе авто. Асфальтоване шосе було напівбезлюдне. Вона пригорнулася до чоловіка, голову поклала йому на плече. За Їглавою Арношт зупинився. Вона не протестувала. Далі поїхали лише через годину.

— Будемо жити тільки для себе,— сказав він їй трохи згодом.— Нам на все начхати...

— Ні, не бійтеся. Зі мною нічого не станеться. Сьогодні я мушу бути вдома,— рішуче сказала вона.

— Щось трапилося, Гедвічко? — зацікавлено спитала Вілма.

«Отак тобі й скажу, аякже!» — подумала Гедвіка.

— Ні, нічого,— відказала вона.— А що б могло трапитися?

І аж сама здивувалася — так весело прозвучали її слова.

Вілма нахилилася до вікна.

— Знову починає сипати.

— Я швидко ходжу. Дійду завидна.

Але Гедвіка не вірила в це. Слезак і Вілма теж. Гедвіка пошкодувала, що згаяла у них стільки часу.

Слезакі провели її до тротуару. Вітер свистів і, здавалося, мчав прямо з-за полярного кола. Гедвіка на мить завагалася, але тільки в душі: зовні вона нічим цього не виявила. Якщо сказала, що піде, значить, піде. Пішла, не озираючись, знаючи, що Слезакі стоять біля хвіртки, дивляться їй услід і тихо про щось між собою гомонять.

Гедвіка проминула склад. Тоді, десять років тому, його тут ще не було. Огорожа нова: раніш вона була дерев'яна, а тепер — бетонна. Далі стояли два старі присадкуваті будиночки, а за ними — бензозаправна колонка. Якби Гедвіка її зараз не побачила, то так і не згадала б, що вона десь тут є. Колонка пробудила в ній цілу гаму почуттів. Гедвіка пам'ятала її нову, емальовану, з білим скляним куполом. Увечері колонка сяяла літерами: «Ojl Mogul».

Гедвіка перемінила руку, порожню доло-

ню застромила в кишеню пальта. Вітер продував тканину; пальці дубіли навіть у рукавичці. З колонки стирчав пучок розтріпаного дроту, купол був розбитий. Колись, читаючи рекламу, Гедвіка думала: «Світ безмежний. Настане час, і я обов'язково з ним познайомлюся».

У цих місцях проїзна частина шосе була чиста, сніг лежав у канавах та на полі. На шосе шурхотіли кристалики льоду, гнані завірюхою; найдужче мела вона низько над землею, замерзла пилюка бризкала Гедвіці на ноги, проникала крізь панчохи і в'їдалася в шкіру пекуче, мов сіль. Через кілька хвилин вона обернулася і пішла спиною до вітру, відчуваючи під колінами крижане стьобання. Обличчя, захищене від вітру, огортала тепла хвиля, шкіра на губах напнулася, мало не тріскала, і Гедвіка боялася зволожити їх язиком, щоб не порепалися. Тіло під колінами було ще чутливіше, ніж литки. Гедвіка спробувала затулитися валізкою, але це анітрохи не захищало. Ходила вона, однак, не уповільнювала. Дихала крізь напівстуглені губи, нахилилася вперед, з очей у неї текли сльози, вона їх не втирала, але відчувала, як вони замерзають на кінчиках вій. За чверть години її верхні повіки набрякли так, що вона не могла як слід розплющити очей, немовби їх чимось хто заліпив. Тепер, коли вона хотіла побачити крони дерев або небо, то мусила повертати голову.

Сипав густий сніг, темрява огорнула узбіччя шосе. Каменець за спиною в Гедвіки закрила пелена лапятих сніжинок. Гедвіка чула тільки їхній шурхіт, своє дихання, гупання у скронях крові та звуки власних кроків. Звідкілясь долинуло чахання поїзда, але тієї ж миті його заглушив вітер. Підосви Гедвічиних тufель були такі тонкі, що не могли створити теплової ізоляції, ступні відчували крижаний покрив шосе, і холод проймав її до кісток, немовби вона йшла боса.

Гедвіка вже шкодувала, що не послуhalася Слезаків.

«Даремно я пішла, треба було залишитися в готелі».

Вона прискорила ходу. Поминула роздоріжжя. Ліворуч пугівець на Краліки. Перед очима в Гедвіки постало кілька обличчя родичів. Усі селяни. В їхньому селі жили самі хлібороби та бракон'єри. Можна було доїхати до Краліків поїздом, а там дядько Йозеф запряг би парадні сани й одвіз її через ліс. У лісі нема вітру. Коліна вона обгорнула б теплою попоною.

У сорок шостому перед різдвом снігу накидало по пояс. Дядько Йозеф приніс уве-

чері з комори солдатську гвинтівку. Можливо, вона у нього є ще й зараз. За капличкою влаштували засідку на оленя. Вона тоді мало не замерзла. Олень вийшов з темного лісу й пішов навскоси по снігу, який узявся тонкою коркою і тріщав під ногами, ніби олень ішов по парниках. Йозеф прицілювався, вистрелив. Гедвіка затулила вуха. Постріл розлігся з такою силою, що, здавалося, завалилося небо. Олень підстрибнув і впав у замет.

— Наче та корова, удвох не дотягнемо,— сказав дядько.— Піду по коня.

Гедвіка затремтіла.

— Ти що, боїшся тут почекати?

— Ні,— мовила вона.— Але що... коли прийде лісник?

— Лісник?.. Він не вистромить зараз і носа з лісу. А якби і...

Дядько підкинув у руці гвинтівку.

Крім того, вона пам'ятала, як він одного разу приїхав до них увечері на коні. Їхав через ліс. Рвучко зупинився посеред двору, коня залишив у саду за пасікою. Примчав без сідла, через хребет сірого в яблука коня була перекинута лише ковдра.

— Щоб хто з вас не подумав записуватися до кооперативу! — сказав він батькові.— Якщо ніхто не піде в цілій околиці, то вони нічого не вдіють!

— Але ж...— стурбовано обізвався батько.— У вас усі тримаються один одного, а тут самі пастухи та поденники.

Гедвіка знала, що він головним чином має на увазі Карела Баудиша, який у той час уже гасав по Мінаржці й агітував малоземельних селян вступати до кооперативу.

— Порахуйте їм ребра,— порадив Йозеф.— Та добряче! — І як несподівано приїхав, так раптово й поїхав.

Батько й мати провели його до саду. Він скочив на коня. Хоч за садом дорога була кам'яниста, поїхав абсолютно нечутно.

— Бракон'єр,— сказав батько.— Поодривав у коня підкови. Бозна-куди він ще поїде!

Гедвіка дійшла до рідкого лісу. Вітер трохи змінив напрям, і були секунди, коли здавалося, що він зовсім ущух. Сніг падав суцільною стіною. Навколо було тихо і якось дивовижно порожньо.

Гедвіка трохи відпочила біля Трьох Лип. Тут росло лише одне дерево, але це місце і досі називалося «Три Липи». Гедвіка перебрела через десятиметровий замет, перш ніж опинилася за могутнім стовбуром дерева. Кілька разів провалювалася, сніг понабивався їй під одержу, аж до самого тіла. Раз по раз у неї спадали туплі. Ступнів вона вже зовсім не відчувала, і це її злякало.

«Замерзну,— промайнуло у неї в голові.— Або підхоплю запалення легенів».

Вона була страшенно люта на Арношта. Він не заслуговував на те, що вона ради нього робить.

Витягнувши з валізки вовняний светр і шарф, Гедвіка обв'язала ними литки. І знову квапливо пішла далі. Снігу вже не меншало, шосе бігло видолинком і було зарівняне снігом.

Раптом вона заціпеніла напівкроці. Звідкись здалеку долинув дитячий плач. Та ось почувся виразний гавкіт, і Гедвіка зрозуміла, що то виють собаки. У темряві й серед заметілі від цього виття ставало моторошно.

«Вовків тут немає»,— втішала себе Гедвіка й пішла ще швидше. Потім ще кілька разів на мить зупинялася, але вже нічого не було чути. Валізку вона вже насилу несла. Шарф на нозі розмотався, довелося зупинитися. Пальців Гедвіка не відчувала, в кісточках вони не згиналися.

Гедвіка упала обличчям у сніг і, підвівшись, почала судорожно схлипувати. Вона кинула валізку, але, зробивши кілька кроків, вернулася й знову взяла її.

Це її трохи підбадьорило: ситуація була ще не настільки поганою, щоб вона могла втратити інтерес до речей, якими дорожила.

Три дні тому в установі, де вона працювала, на її столі задзеленчав телефон. Вона чомусь відразу подумала, що трапилося щось серйозне. Почула чужий бридкий голос. Невідомий сказав, щоб подивилася вдома, чи не загубився у неї ключ від дачі. Спершу вона нічого не могла второпати. Але за мить кров ударила їй у голову. Голос казав, щоб не дуже вірила, що Арношт у відрядженні. На роботі він узяв позачерговий вихідний. А з ним і його секретарка з реєстратури. Гедвіка поклала трубку. Мабуть, котрийсь із його товаришів. Чоловіки інколи роблять таке. Вона вийшла, ні про що не думаючи. Квапилася додому, коло ратуші сіла в таксі. Ключа від дачі не було. Вона подумала, що знає, хто це дзвонив. Арношт працював з одним невеличким на зріст чоловіком. У нього було світле рідке волосся. Якось він танцював з нею на вечірці. На плечах у неї лежали його руки; коли він говорив, то голос у нього зривався, наче він ще не вийшов з перехідного віку... До приміського села під Прагою вона приїхала надвечір. Двері дачі були незамкнені. У ніс їй вдарив запах оліфи й ацетону, а також різкий запах розчину, яким вона минулої неділі натирала плиту. Зсередини долинув зляканий жіночий вигук. На порозі кімнати стояв Арношт. У нього тремтіло підборіддя. Гедвіка зайшла всередину. Вона не відчувала ніяковості. Найбільше її роздрату-

вало те, що ця жінка була негарна: товсто-шока, дебела, з вуграми на обличчі, одягнена в оксамитові штани і бруднуватий светр. Гедвіка показала їй на двері. І повернулася лицем до вікна. Арношт розгубився, не знав, що робити. Він прошептав щось тій жінці, але вимовити бодай одне слово вголос не наважився. Гедвіка чула, як та ображено схлипує і як усе падає їй з рук. Потім реєстраторка почала дорікати Арноштові і, зрештою, побігла з саквоюжем через порослий густою травою луг до хвіртки. Лише тоді Гедвіка обернулася. Вона знала, що їй робити. Бити його по пиці не буде. Зневажливо дивлячись на Арношта, вона відверто сказала, що про нього думає. Арношт боявся навіть очі на неї підвести й лише судорожно схопився руками за стілець. Гедвіка побачила, що він п'яний. Пити він не любив. Вона зрозуміла, що з ним щось коїться.

— Мене посадять, Гедво,— мовив він.— У мене нестача грошей.

— Чому не говориш нічого... про те?

— Це все дурниці,— відказав він і підвів очі.

Гедвіка зрозуміла, що та вугрувата жінка не має для нього жодної ваги. Він шукав у ній розради і більш нічого. Вона вже вміла читати все під його низьким, слабавольним чолом.

— За віщо б тебе мали садовити?

— Я взяв аванс і премію, але не відробив їх. Це через тебе — ти все хотіла мати. Тепер можеш бути вдоволена — я сяду.

— Тому і п'єш? — спитала вона іронічно.

— Залиш ці розмови, чуєш?

Арношт підбіг до Гедвіки й схопив її за плечі. Вона подивилася йому в вічі, і він, повільно відпустивши її, впав на канапу вниз обличчям.

— Хто про це знає? І як ти...— Гедвіка не докінчила й окинула пильним поглядом кімнату.

Арношт відповів лише через хвилину.

— Поки що ніхто. Але незабаром буде ревізія. Мусимо продати автомобіль!

Гедвіка знову обернулася до вікна й почала дивитися на краєвид. Місцевість між Пишлами й Долами була огорнена сіруватим серпанком, її перетинала стрічка шосе, по якому невпинним потоком безгучно мчали автомобілі.

— Машина моя,— сказала Гедвіка.

Машину купили за гроші, які їй дали батьки. Тоді він не хотів їх брати, а тепер вони б йому знадобилися.

Арношт підскочив, схопив Гедвіку за руки.

— Ти ж не допустиш, щоб я пішов... за грати?

— Не знаю,— відповіла Гедвіка, вирвавшись із його рук.— Не знаю, що я зроб-

лю.— І з огидою подумала, що Арношт — нікчемний боягуз.

— Ти вечеряв? — запитала вона по хвилині.

Арношт мовчав. Гедвіка розігріла консерви, потім переслала ліжко. Собі постелила на канапі.

Цілу ніч віяв тихий, теплий вітер, і сніг розм'як; у ринві виспівувала цівка води, краплі дзвінко падали на жерстяний карниз. Гедвіка кілька разів засинала, але одразу ж прокидалася і довго не могла згадати, що, власне, сталося.

Вранці вони не розмовляли. Гедвіка бачила, що Арношт весь час несміливо й винувато поглядає на неї. Мовчали до самої Праги, наче між ними виросла крижана стіна.

Гедвіка подзвонила йому з роботи:

— Я їду додому.

— Чому?.. Гедво, Гедвічко!..

Гедвіка поклатла трубку. Вона знала, що тепер Арношт боїться лишатися на самоті. Він був прямою протилежністю її ідеалу, про який вона палко мріяла, у неї був не чоловік, а тягар. І все-таки він виглядав так статечно, коли вона з ним познайомилася. Гедвіка їхала до Праги експресом, а він повертався звідкись із Словаччини. Розговорилися у коридорчику. Він палив товсті американські сигарети. Тоді Арношт ще працював у приватній будівельній фірмі. Він дуже нагадував їй Рудольфа.

— Режим цей довго не протримається,— говорив він.— Хто з них що-небудь тямить у економіці?

Наступного дня Арношт показував їй празькі музеї. Увечері вона вже не пішла ночувати до готелю, а залишилася у нього. Він наймав шикарну квартиру з видом на Градчани. Проте Гедвіка скоро збагнула, що він не такий уже й досвідчений і впевнений у собі, як спочатку їй здавався. Руки в нього весь час тремтіли. Майже після кожного слова він вибачався й ніяково замовкав. Додому Гедвіка повернулася заручена.

Раптом Гедвіка збентежилася: дорога, якою вона йшла, роздвоювалася. До самого Карлова від шосе раніше не було ніяких відгалужень, вона це добре пам'ятала. Гедвіка спинилася і повернулася спиною до вітру. Ніколи ще їй не було так зле, як у цю хвилину. Верхня губа у неї вже тріснула, Гедвіка обмацала її язиком і відчула ранку.

— Ну й хай,— мовила вона голосно до заметілі.— Хай буде, що буде. Мені не треба було за нього виходити.

В цю хвилину вона й справді шкодувала, що поквипилася тоді. Але невдовзі їй стало вже жаль квартири, яку вона так гарно прибрала, вечорів, коли Арношт був у службо-

вому відрядженні, а вона одягалася і йшла до «Алькрона», а влітку в плетених кріселях сиділа, погойдуючись, перед «Золотою гускою»¹.

— Мушу дійти,— знову сказала вона собі. Думки її вже не задовольняли. Слова були конкретніші, вони відбивалися у вухах і звідти поверталися до мозку.— Вже ось-ось повинен бути Двір.

Гедвіка уявила собі міцні стіни, об які розбивається вітер, дахи, що затримують сніг. Про Карела Баудиша вона подумала лише мимохідь. Згадка про нього та минулі події раптом розплилася у молочній порожнечі, немов під занадто наближенням збільшувальним склом.

Крізь свист вітру знову почулося собаче виття. Чіткіше й ближче. До горла Гедвіки підкотив клубок.

Виття долинуло знову, цього разу з іншого боку. Гедвіка розрізнила два голоси.

«Іх ціла згря, — подумала вона. — Можливо, вони чули мене». — І кинулася бігти, перестрибуючи замети. Вона не знала, звідки в неї взялося стільки сили. Біжачи, загубила світ, проте вже не верталася по нього, кинула й валізу.

«А що, коли я не втраплю до Двора?» — подумала вона і голосно перевела подих, відчуваючи, як її охоплює паніка.

Гедвіка силкувалася згадати, куди веде ця друга дорога. Приїжджаючи з Арноштом додому, вона ніколи не звертала уваги на околишні місця. Тепер за цим шкодувала.

Вона хотіла побачити вогні Двору, хоч і знала, що там живе Карел Баудиш. Але все, що колись між ними було, у порівнянні з морозом та хурделицею просто дрібниця. Він уже, звичайно, одружився. Це вона знала з материних листів. А з батькових розповідей здогадалася, що Карела зняли з посади голови кооперативу. Тепер він годує свиней; взагалі він дуже змінився. Але і це не мало для неї аніякісного значення. Вона почала гарячково молитися, хоч не була віруючою, а релігію взагалі давно вважала чимсь середньовічним. Молилася для того, щоб якось зайняти думки. З «Отчєнаша» Гедвіка забула дві середні фрази і ніяк не могла їх згадати. Вона хотіла прийняти якесь рішення, як робила це завжди, коли опинялася в скрутному становищі. Ось їй нараз здалося, що вздовж шосе біжить згряя собак. Але то було сухе вивернуте дерево, яке вона проминула за мить і яке шелестіло висохлими тонкими корінцями. Гедвіка віддалялася від дерева і вже не знала — йде вона чи стоїть. Їй здавалося, що не вона віддаляється від дерева, а навпаки, дерево від неї. Темрява раптом стала непроглядною й глибокою. І враз бризнуло світ-

ло, немов від вибуху. Гедвіка аж поточилася. В очах вона відчула різкий біль, у ніс їй ударив кислий запах хліва, силосу, сіна. Вона зрозуміла, що це і є Двір. Проте кроків не стишила і все ще швидко бігла. Свилярник вигулькнув з хмар завірюхи і стояв буквально за кілька кроків від неї. Всі віконця в ньому світилися.

— Ууууу-ууу-а! Аууу!

«Собаки, — подумала Гедвіка. — Це собаки».

— Агов! — вигукнула вона, перемагаючи вітер, у той бік, де невизначно вимальовувались контури будиночка та двері. Трохи почекавши, вона ще кілька разів повторила свій оклик. Відтак сперлася об стіну й прихилила до неї голову. У мозку пульсувала одна-єдина думка: «Карел мене впізнає!» Гедвіка заплющила очі.

Це було дуже давно; молотарка, якою молотили вражене головнею збіжжя, страшенно курила, і вони ввечері побігли до річки. Гедвіка пливла проти течії, слідом за Карелом. Засмаглий і дужий, він швидко вимахував руками, випльовував воду і пірнав. Обое пливли вгору повз піщані острівці. Інколи на непрогрітих місцях вона відчувала холодні дотики річки; скидалася риба, на гладінь води перед дівчиною опускалася вечірня комашня.

— Вертайся, — сказав їй Карел.

— Чому? — засміялася вона, плещучи по воді руками і глибоко видихаючи повітря.

Слова їх лунко розлягалися навколо: своєю акустикою нічна річка не поступалася перед порожнім гімнастичним залом.

— Біля греблі є підводна течія, — мовив він і показав їй місце на березі, де б Гедвіка могла вийти.

— Я не боюся, — відповіла вона. Голос її звучав схвильовано, зовсім не так, як удень. У ньому з'явилася щось таке, чого вона сама злякалася.

— Не дурій! Іди на берег!

Карел плив швидким темпом, вибиваючись із сил, і Гедвіка почула, як він хапає ротом повітря. Вона залишилася далеко позаду. Можна було вернутися туди, де купалися інші. Проте ніхто не вабив її так, як Карел. Вона перелізла через бар'єр греблі. Унизу сичав і зеленкувато світився водоспуск, наче жолоб, наповнений фосфором. По небу плив місяць. Гедвіка затремтіла від холоду, як і завжди, коли виходила з річки. Боки, стан і груди їй стискав мокрий тісний купальник.

Карел сидів на бетонній підпорці.

— Що ти тут робиш?

— Нічого.

Гедвіка видряпалася нагору й сіла поруч. Було тісно, й вона торкалася його своїм ті-

¹ «Алькрон», «Золота гуска» — праязкі ресторани.

лом. Він говорив, а вона тим часом страшенно мерзла. Минуло з годину, поки він її поцілував. А потім він згадав, що має руки. Вона видихнула затримане в грудях повітря й зіскочила вниз. Цього вона боялася. Щоб, бува, не сталося чогось непоправного. Гедвіка все ще дивилася на світ по-своєму. За мить вона вже була по той бік бар'єра.

— Гедвіко!..— гукнув Карел.

Він хотів кинути за нею, але не розрахував і шубовснув униз, у воду. Гедвіку анітрохи не турбувало, чи не впав він між каміння, вона побігла берегом аж до самого дому. Таке ж збудження, що охоплює все тіло, вона пережила вдруге пізніше, коли після канікул поверталася на навчання до Оломоуца. Попід стелею тунелю, що вів у місто, на поперечних балках висіли барвисті реклами фірм. Оце справді світ! Коли вона вийшла на привокзальну площу й опинилася у вируючому натовпі, Карел для неї вже не існував.

Через мить після того, як вона гукнула, в будиночку розчинилися двері. На сніг лягла смуга електричного світла. Очі в Гедвіки у цю хвилину були вже розплющені, й вона помітила численні сліди саней, ще не зовсім засипані снігом.

— Ради бога, що з вами? — почула вона голос і побачила над собою жінку, якої спочатку не впізнала.

Гедвіка була важка, і жінка насилу підняла її.

— Гедвіко! — скрикнула вона. — Гедвіко!

Та Гедвіка й тепер ще не могла ніяк усвідомити, хто це.

2

Карел почув гавкіт ще ополудні. Крізь зачинені вікна в кімнату долинали різке скавчання. Напередодні він бачив цілу зграю псів на заметі біля Трьох Лип. Ніяк не міг згадати, звідки він знає одного з них, цибату вівчарку з жовтими плямами. Карелові не хотілося вертатись по рушницю й бігти за ними.

Здена годувала сина. Груді її були наліті молоком. Карел удавав, що не звертає на неї уваги. Сів голитись так, щоб бути обличчям до неї. Тепер він міг стежити за дружиною обома очима, і його не можна було звинуватити, що він умісне дивиться на неї. Здена кілька разів підводила очі. Лице в неї було ще бліде, губи зашерхлі. Вона всміхнулася до нього. В цю хвилину

вона йому подобалася. На кухні повіяло якоюсь давньою людською приязню, що існувала споконвіку, відколи виникла перша сім'я. Карел задихався від нестримного бажання заговорити до Здени. Щоб вона знала, як він їй за все вдячний. І що вже хотів би з нею спати. Але ні про одне, ні про друге не вимовив у голос жодного слова.

«Я маю все. Тепер уже все. Погане лишилося позаду»,— говорив він собі в думці, дивлячись на Здену та на сина.

Карел вилаявся: порізав підборіддя. Здена злякано здригнулася; дитина запхикала— з ротика їй випорснув сосок. Здена швидко встромила малому сосок між губки й подивилася на Карела.

— Буде шрам?

— Ні. Шраму не буде.

Карел почав клясти леза. Національні та комунальні підприємства випускали кілька жажливих сортів лез. Це було щось середнє між мотикою і косою, тільки з гіршої сталі. Продавалися дві, може, три пристойні марки, але тут їх не можна було дістати. Та ще й волосся росло в нього надзвичайно швидко: миршавє на щоках, густіше — на підборідді й, наче праліс,— на шиї.

Взявши жмуток вати, Карел почав витирати кров. У дзеркалі він побачив давній шрам, який перетинав майже все підборіддя, менш ніж за палець від того місця, де щойно порізався. Кожного разу, дивлячись на шрам, Карел згадував, як це сталося.

У п'ятдесят другому його страшенно побили. Карел і донині не знав, хто саме. Знав лише, що селяни. Він агітував їх вступати до кооперативу. Разом з іншими робітниками цегельні ходив від хати до хати. Гедвічин батько, Коварж, утік садом до лісу, щоб його не застали вдома. Біля молочарні в селян було місце сходин, і Коварж там пащекував, що соціалізму скоро кінець. Карел покинув роботу на цегельні, щоб мати більше часу для організації кооперативу.

— Тебе тут не люблять, сину,— потерпаючи за нього, казала мати.

— Селяни люблять тільки себе, мамо!

«Карел — більшовик, як і його батько»,— говорили про нього середняки. Вони не брехали. Карелів батько багато років був головою комуністичного осередку. Аж поки не вмер. Він кравцював, з того і жив з сім'єю. Майстерні у нього не було, і шив він у світлиці, що правила водночас і за кухню. Після першої світової війни він керував революційним виступом робітників. Роздобувши кілька гвинтівок, з групою цегельників зайняв сільське управління та величезний Шреків маєток. Але прибуло військо, і він два роки відсидів у в'язниці за бунтарство.

Повернувся звідти хворий на сухоти і відтоді почав хирити.

— Кажу тобі, сину, не лізь ти в це діло. Навіщо тобі той кооператив? Іди краще знову на цегельню,— раяла йому мати.— Ти ж не можеш усе це навіть як слід зрозуміти.

— Ні, мамо, я все розумію.

Його обрали першим головою ЄЗД. Незабаром у кооперативі здохло кілька корів. Карел здогадувався, що хтось кинув їм щось у ясла. Він виголосив кілька промов про саботаж, викликав представників СНБ¹. Йому здавалося, що в їхньому районі ставляться до селян надто поблажливо. У нього були свої методи. Він лякав селян їхніми старими гріхами. Склав список, хто що вкрав, коли скінчилася війна і втік німець Шрек. І справді, дехто охоче підписав заяву про вступ до кооперативу. Але Коварж, Маруна, Лготак, Палець відмовилися. За цей метод Карела гостро критикував секретар райкому партії.

— Це не диктатура пролетаріату, це диктаторство! — вичитував він Карелові.

— Я знаю, що таке диктатура і як треба поводитися з селянами! — захищався Карел.

У цей день на зборах районного активу обговорювалося питання про союз робітників і селян.

— Невже ти хочеш збудувати соціалізм сам? — глузливо спитав його секретар.

Карел робив по-своєму. Він добре знав селян. Мати кожне літо ходила на поденщину. Працювала вона і в Коваржа. Поки Гедвіка не вийшла заміж, Карел теж інколи ходив допомагати матері. Потім він зненавидів Гедвіку.

Того дня, коли він повертався з районного активу, на нього біля Трьох Лип накинulo кілька чоловіків. На головах у них були чорні мішки, крізь щілини поблискували люті очі. Вони накрили йому голову веретою, повалили й почали гамселити дрючками. Карел кричав, задихаючись під рядною. Жоден з напасників не вимовив ані слова, щоб не виказати себе. Карел боявся, щоб його не вбили, втягував голову в плечі. Та ненависть напасників не сягала так далеко. Плентаючись потім додому, Карел страшенно лютував. Діставшись до Мінаржки, він зайшов до сіней першої ж хати. Хата належала Фінтайзлові. Господаря дома не було,— він сидів у шинку.

— Ой, лишенько! Хто ж це тебе так розмалював? — скрикнула, вийшовши у сіни, Фінтайзлова дочка Здена, сімнадцятирічна худорлява дівчина. Матері у неї не було, померла.

Карел зайшов до кухні. І хоч він був жахливо побитий, помітив, що Здена вечеряє пісною картоплею. Що дівчина заробляла

на текстильній фабриці, Фінтайзл усе пропивав.

— Я побіжу по вашу маму,— сказала дівчина.

— Нікуди не йди, пошукай клопоть чистої ганчірки!

Рухи в дівчини були швидкі; чіткі. Перев'язуючи Карела, вона аж сичала, а на очах у неї з'явилися сльози.

— Швидше зав'язуй,— підганяв він її, зціплюючи від болю зуби.

В цю хвилину вона була для нього найдорожчою людиною. Особливо через те, що так мучилася з батьком.

Одного разу Коварж і Маруна підпоїли Фінтайзла. Якщо він скине штани, сказали вони, то виглядатиме справжнім франтом. Фінтайзл послуховався, пішов селом у самих тільки кальсонах, і слідом за ним котився регіт. Позаду бігла Здена, втираючи очі посинілими кулаками. Сльози текли їй по щоках, скочувалися на підборіддя. А другого дня вона мусила йти до шинку по штани.

— Чи зробиш ти для нас дещо, Здено? — запитав її Карел.

Під словом «нас» він мав на увазі кооператив, комуністів, і дівчина це знала. Вона ніяк не могла забинтувати йому підборіддя. До рубця присох різок зім'ятої носової хусточки.

— Біжи до шинку,— мовив Карел.

Здена понурила очі, губи в неї затремтіли. Туди вона нізащо не хотіла йти. Карел узяв її за руки.

— Ти мусиш піти до шинку,— повторив він.— Скажеш там, що до села приїхала кримінальна поліція і що мене знайшли вбитого біля Трьох Лип. І що відомо, хто це зробив. Гаразд?

Здена пильно подивилася на Карела, не розуміючи, що він замислив, але повернулася і вийшла.

Карел налив у шаплик холодної води й, нахиливши голову, почав хлюпати собі за комір, щоб остаточно прочуняти.

— Кому ти сказала? — запитав він дівчину, коли та повернулася.

— Там були Нікл, Поул, Свачина.

— А Коварж?

— Ні, Коваржа там не було.

— А Маруна? Лготак? Палець?

— Теж не було.

— То біжи до Давидка, нехай прийде сюди й візьме з собою бланки заяв до кооперативу. Скажи, що підемо записувати!

Маруну стягли з ліжка. Очі у нього були перелякані. Карел зупинився на порозі, немов справді устав з могили, щоб далі агітувати за кооператив. Марунова перехрестилася.

— Де мішок, який ти накидав собі на голову, Маруно? — запитав Карел.

¹ СНБ — Корпус національної безпеки.

— Я нічого не знаю. Я ніде не був!

— Він з самого вечора лежить у ліжку,— мовила Марунова, цокотячи зубами.

— Так? Ну, тоді йому все пояснить кримінальна поліція. Цього року він мед уже не точитиме!

Карел повернувся з таким виглядом, немов зібрався йти. Марунова заголосила.

— Я б дав тобі спокій, якби ти підписав заяву,— мовив він з порога.

— Чому я мушу підписувати? Я ж нічого не зробив, щоб ти мені погрожував!

— Ради бога, підпиши вже! — втрутилася Марунова.— Хай забирають усе! Ото життя настало!

Карел витяг бланк заяви. Коли він нахилився над столом, на папір капнула кров. Він швидко витер її долонею. Маруна підписав енергійним прямим почерком. На щок-а у нього від люті випнулися жовна.

Поки розвидніло, заяви підписали також Коварж і Лготак.

Коли Карел повертався вранці додому, біля тину на нього чекала Здена. В руках вона тримала коробку. Це була аптечка, яку вона позичила у пожежників. Дала йому, щоб змазав йодом рани.

Наступного дня Карел приніс їй літровий слоїк смальцю зі шкварками. Він не хотів, щоб вона їла пісну картоплю.

Під час жнив Здена покинула текстильну фабрику й пішла працювати до кооперативу. Але нічого не заробила — кооператив опинився у скрутному становищі. Фінтайзл не мав де взяти на випивку й відшмагав її поясом. На другий день Карел побачив у дівчини на руках і на плечах синці. І хоч Здена зав'язувала хустину аж під саму шию, їй все одно не вдавалося закрити спухлий рубець.

— Що це в тебе?

Дівчина заплакала.

— Ти що, не вмієш говорити? Батько побив, так?

— Ні-і...

— Не бреш!

— Я не брешу. Не бив.

— Бери свої речі, спатимеш у нас. Я скажу матері.

Карел не мав жодних інших намірів і менш за все думав про якусь особисту вигоду. Але мати його була розумною жінкою.

— Що скажуть люди, сину?

— А їм яке діло?

В селі зразу заговорили. Мовляв, Баудиш уже запроваджує комунізм. Коли дівчина йому набридне, він візьме собі в ліжко іншу. Підбурили Фінтайзла, той прийшов учинив скандал, і Карел викинув його з хати. Усе це дало поживу для алегорій у проповіді, яку виголосив у неділю священик. Він

щедро цитував святих отців і похмуро про-рокував кінець світу.

Критикували Карела і в парторганізації. Докоряли, що він ганьбить партію. Карел відповідав, що вони лицеміри, а не комуністи. Його не перебивали, терпляче слухали, а потім Нікл сказав, щоб голосували. Усі підняли руки за те, щоб Карел не був більш головою місцевої організації КПЧ.

Карел почав дивитися вовком на Здену, хоч та ні в чому не завинила. До цього всього сталася біда: втопився Фінтайзл — упав п'яний у Свратку. Його знайшли аж униз, на міліні.

«У голови кооперативу помер тесть,— глузували з Карела.— П'яниця Фінтайзл. Баудиш живе з його дочкою».

Карел не хотів йти на похорон, але мати примусила.

— Тепер уже все одно, сину,— сказала вона.— Адже ти не хочеш, щоб дівча йшло за домовиною само? — І теж пішла з ними.

До них приєдналося ще кілька душ з Мінаржки, ради Здени. Всі допитливо дивились на неї й на Карела. Проте ставились до дівчини як найщиріші друзі. Від Карела це не сховалось. Бачили це й мати і Здена. Дівчині від цього було дуже прикро.

Коли в гості до батьків приїхала з Праги Гедвіка, Карел шукав приключки, щоб побродити біля Коваржевого обійстя. А ввечері за столом побачив, що в Здени червоні очі.

— Що з тобою?

Вона схлипнула, втекла нагору й замкнула за собою двері.

— Що з нею? — спитав він матір.

Мати зітхнула й пішла до плити.

— Звідки ж мені знати, коли ти не знаєш,— озвалась вона.

Після жнив Карела зняли і з посади голови кооперативу. Не через Здену,— про неї вже забули,— а тому, що в кооперативі дедалі збільшувалося безладдя. Він не вмів господарювати. В цегельні не мав змоги навчитися, як поводитись із худобою. З людьми він теж не вмів ладнати. На його місце поставили Маруну.

Лише після того пішов він нагору, до Здениної світлички. Сам. Вона встала з-за столу й накинула собі щось на плечі. Карел став спиною до дверей і повернув у замку ключ. Дівчина дивилася на нього, міцно ступивши губи.

Клацнувши вимикачем, він у темряві пішов до неї. Вона не ворухнулася.

— Я ожениюся з тобою,— мовив він, перш ніж його долоні торкнулися її рук.

Він навіть не спитав, якої вона про це думки. Немовби своїм рішенням робив їй честь. Коли вона заплакала, він подумав, що з радощів.

Вони переїхали до Двору. В селі Карела ще довго називали комісаром Баудишем, тому він уникав зустрічей з односельцями. Незабаром Карел добився непоганих успіхів у вирощуванні порослят. Здена мало не валилася з ніг від утоми, працюючи за трьох. Але їй хотілося, щоб він закінчив сільськогосподарську школу і вчився далі заочно. Потім про його успіхи написали в газетах. Карел обурювався, чому не згадали Здену. Зрідка він почав заходити до шинку, балакав з селянами.

— У нас є щодо вас деякі плани,— сказали йому в районі після того, як він закінчив сільськогосподарську школу.

Про це між Зденою і ним саме йшла мова.

В цей час перед Двором забряжчала кінська збруя, зателенькали дзвіночки.

— Вже приїхали,— злякано промовила Здена.

Поклавши дитину в ліжечко, вона закуталася й хотіла вийти.

— Куди ти? — зупинив її Карел.— Чого ти їх боїшся?

Зденина полохливість інколи дратувала його. Вона ніяк не могла звикнути, що до нього знову починають ходити люди. Готувалося об'єднання кількох сусідніх кооперативів, і про нього говорили як про майбутнього голову. Мовляв, тепер він уже має освіту, одружився, трудівник і таке інше. Головне те, що був молодий. Старший цього б уже не потягнув. Карел розробив плани сівби й підготував збори, на яких мало відбутися об'єднання. Оскільки в Здени була мала дитина і він не мав як відлучатися з дому, приїхали до нього. Карел здогадувався, що в душі дружини все ще горить вогник перестороги. Вона немовби боялася — не за себе, а за нього. І це його дратувало.

В снігах озвався гучний голос Йозефа Коваржа з Краліків, голови тамтешнього кооперативу. Коварж зайшов на кухню, відразу ж нахилився до дитини, усміхнувся їй, а потім звернувся до Здени з якимсь жартом. Та зашарілася й не знала, що йому відповідати. Тому вона зраділа, коли приїхали інші: запросила їх до світлиці і принесла пляшку сливовиці.

— Зап'ємо хрестини! — загорлав Йозеф, але дитина не прокинулася. Вона була неголодна і спокійно спала.

Сім років тому Йозеф, коли до нього прийшли по молотарку, націлювався у Карела з рушницю.

— Ані кроку, бо стрілятиму! — мовив він.

— Чого ти дурієш? Поклади рушницю,— засміявся Карел. Але по спині у нього пробіг мороз.

— Молотарка моя, я ні в кого її не вкрав!

Голова комісії по викупу сільськогосподарського реманенту почав пояснювати йому цю кампанію з політичної точки зору. Але Йозеф тримав рушницю напоготові й цілювався в живіт членам комісії. Поїхали з порожніми руками. Район послав представників СНБ, щоб у Йозефа відібрали рушницю. Те, що він після цього не мав з чим іти до лісу, було для нього гіршим лихом, ніж коли б забрали всі машини, які він мав. Молотарка, зрештою, залишилася в Краліках, тому що там заснували кооператив.

Тепер Коварж знову вже давно ходив на полювання, але Карел усе ще ставився до нього дещо упереджено, хоч Йозеф і намагався з усіх сил бути з ним щирим.

Засідання тривало до вечора; люди почали роз'їжджатися, коли вже зовсім стемніло; ліпив сніг, і ледве вони від'їхали на кілька метрів від хати, як їх уже не було видно.

— Слухай,— мовила Здена, коли всі роз'їхались.— Чому ти береш це на себе? Ніхто з них не хоче, а ти береш.

— А чому б і не взяти? — побачивши її злякані очі, запитав він.— Тепер мені нема чого боятися. У кооператив нам пришлють агронома. То чому б мені не взятись?

— Не знаю,— відповіла Здена.

— Ну, то й не кажи, чого не знаєш! — кинув він і тут же пошкодував, що так різко урвав її.

— Мені тут подобається,— промовила Здена. І знову втупила в нього очі.

Так само дивилася вона на Карела, коли він віз її недавно з лікарні. Тоді теж ішов сніг. Сніжинки були м'які, великі, важкі. Позад, на білій, мов крейда, місцевості, залишалися сліди саней і ямки, витолочені кінськими копитами. Луг від Копця аж до самого Гайка, весь цей горбистий прямокутник, пахнув святковою білиною, наче віничальна сукня. Коли Карел обертався назад, Здена щоразу підводила на нього очі. Вони в неї змінилися, посерйознішали, були вже не дівочі, а по-материнськи турботливі. Голову Здена замотала вовняною хусткою. Підручний кінь вершком хомута зачепив за низьку гілку сливи, і на Здену сипнула снігова лавина. Вона закрила дитину попоною і полою пальта.

— Гляди, щоб не задушився,— сказав Карел.

— Не бійся,— відповіла вона.

Голос її звучав твердо, не так, як раніше. Карел аж здивувався, почувши, як вимовила вона ці слова. Проте він відчував до неї велику ніжність, радів, що вона народила йому сина.

Він поклав хліб, відсунув тарілку з недоїденим супом і пішов до дверей.

— Куди ти? — гукнула йому вслід Здена, але він не озвався.

Карел зайшов до свинарника й запалив сигарету. Йому було прикро, що Здена його не розуміла. Він не хотів до смерті залишатись коло свиней, відчував, що здатний на більше. Тому наполегливо вчився, прагнув розумітися на сільському господарстві краще, ніж усі колишні селяни, разом узяті. Невже він повинен капітулювати, коли до мети вже зовсім близько? Коли через вісім років вони самі це визнають? Карел кинув сигарету. Затоптав її черевиком у стічній канавці, потім прикрив соломою кран і затулив розбите віконце.

Він відчував, що вночі сніг перестане сипати і візьме міцний мороз. Спершись на перегородку, Карел дивився на поросят, що терлися в гурті одне об одне спинами. Опустив нижче магнітову лампу, щоб їм було тепліше. Йому спало на думку, що розбите віконце можна б закласти дошками.

В цю мить до свинарника вбігла Здена. Бліда, засапана.

Карел злякався, чи не сталося чого, була, з сином.

— Гедвіка... Коваржева... — видихнула вона. — Прийшла через замети!

Карел кілька секунд дивився на Здену, нічого не розуміючи, а потім метнувся слідом за нею.

«Гедвіка? — питав він себе. — Що б вона могла тут робити?»

Подорожня напівлежала-напівсиділа на ослоні коло грубки.

У Карела перехопило подих, серце його закалатало. Це була Гедвіка!

— Геть від грубки! — крикнув він і підняв її на руки. Відніс до вікна, поклав на канапу й заходився терти їй ноги. Очі в Гедвіки були заплющені, на бровах танув сніг та лід, вода цівками стікала вниз по щоках, і здавалося, що вона плаче.

— Стягни з неї панчохи! — наказав Карел Здені. І відвернувся. — Швидше! — Йому здавалося, що вона робить це дуже повільно й незграбно. — Три рушником їй ноги! Аж поки не почервоніють. Інакше вона взагалі не стане на них.

Він чув, що дружина робить так, як їй сказано, і хоч стояв спиною до Гедвіки, бачив перед собою її чіткий образ. Змучена, вона й зараз була гарна.

Навесні, одразу ж після війни, він десь роздобув старий велосипед. Тоді саме розпродавали конфісковане майно тих, хто співробітничав з німцями. Він посадовив Гедвіку на раму. Вона притримувала спідницю, щоб не розвівав вітер. Їхали по шосе

до Каменця. Раз по раз спадав ланцюг, весь час скрипіла передача, Карел крутив педалями вхолосту, і обидва мало не попадали. — В чому річ? — питала Гедвіка.

Але Карел мовчав. Він не хотів, щоб вона сміялася з його велосипеда.

Незграбно нахилившись уперед, Карел помацав рукою вниз.

— Уяви собі, в мене буде своя кімната! — вимовила Гедвіка одним духом, згадавши, що скоро поїде в Оломоуц на навчання.

Серце в нього болісно стиснулося.

Вийшовши на рівне місце, він нарешті накинув ланцюг. Руку витер об холошу штанів, щоб Гедвіка не побачила коломасі, коли він знову покладе долоню на руль.

За тиждень він справді проводжав її на вокзал. Біг за поїздом по перону, а потім по шпалах суміжної колії, біг далеко насипом, доки вистачило духу. Гедвіка махала йому, з очей у неї котилися сльози. Сівши на купі щебеню на шосе, Карел заплакав. Він зрозумів: те, що між ними було, вже ніколи не вернеться.

На перші канікули Гедвіка приїхала справжньою панянкою. До молотарки вона ходила в модному літньому костюмі. Говорила з ним по-приятельськи, і це було найжахливіше.

Карел вибіг надвір, набрав у каструлю снігу й повернувся до кухні. Тільки сніг міг виправити те, що зробив мороз.

— Оце голова! — мовив він уголос. — Іти в таку годину пішки.

«Певно, щось трапилось», — подумав він, однак Здені нічого не сказав.

З

Гедвіка все чула, проте лежала, мов непритомна. Прислухалася до голосів Карела та його дружини. Це, безперечно, була його дружина. Хвилинами її змагала атома, і тоді слова зливалися в один вібруючий звук — такий звук можна почути, коли швидко коливати лист жерсті. Стеля здійснювалася вгору й знову легенько опускалася на стіни. Гедвіка злякалась.

Над нею схилилася жінка. Гедвіка не могла згадати, звідки вона її знає. Найімовірніше, з Карлова. Або з Каменця. Побачила, що у жінки під очима темні круги. Проковтнула порошок. Ацильпирин. Обличчя у жінки було привітне, але під маскою співчуття ховалася зосереджена цікавість.

Метелиця за вікном лютувала дедалі дужче. Здригався весь будинок. Здавалося, ніби материк залито шумливим океаном, що раптом вийшов з берегів.

Гедвіка поринула у спогади про Карела.

Свратку навскоси перетинала гребля, збудована з кам'яних брил та бетону. Гребля була розлога, немов під гладінню води ховався дах будинку. Коли Гедвіка лягала біля шлюзу, ріка підпливала під неї і огортала з усіх боків. Коли вона занурювала руки у воду перед собою, вода бризкала через неї, а коли нахиляла голову аж до струменів, то не бачила вже Свратки, а тільки верхів'я дерев; звідкілясь летіла голубина зграя, птахи падали з високості, не ворущаючи крильми. По колодах біг Карел. У нього ніколи не було плавок, і він виглядав комічно і разом з тим якось сумно у своїх довгих трусах; хлопець весь час підтягував холоші, щоб труси скидалися на плавки, та вони все одно знову й знову сповзали йому до колін. Карел гукнув її. Вона стрибнула вниз, сховалася під водоспад, і його шумлива завіса відокремила її від світу. Внизу був безводний простір і повітря, яким Гедвіка могла дихати; там пахло піском і річковим дном. Вона стояла там, аж поки Карел не кинувся її шукати. Він гукав, пірнав, мацав руками. Вона бачила його розпач, але не показувалася, аж поки він не знайшов її сам. Карел схопив її обіруч, немов хотів померти разом з нею. Вона не сподівалася такої відданості й мимоволі погладила його по обличчю. Але незабаром до них долинули голоси хлопців. Це були пражани, що приїхали в лісничівку на канікули. Гедвіка рвучко виринула й почала дивитися на них. Перед чужими їй інколи було соромно за Карела. Їй здавалось, що він прикидається дурником. Коли він до чого-небудь прислухався, то розтуляв рота. А його завжди подряпані ноги з порепаними ступнями! Хлопець ходив у негарних черевиках, а коли випадково натягав шкарпетки, то вони сягали йому лише до кісточок і відгорталися від ноги, наче віяла. Проте вона охоче ходила до Баудишів. За швейною машиною старого лежала ціла купа клаптиків. Там вона гралася, вибирала гарні клаптики для своєї ляльки. Вона змалку вважала, що Карел не рівня їй, і одного разу аж заплакала зі злості. Був храм, вона вирядилася у все нове, вперше взула туфлі на високому підборі. Прийшов Карел, помивши перед тим голову і обполоснувши її розчином оцету, щоб блищало волосся. Проте він мало вплив води у оцет і від нього так пахтіло, наче в кожній кишені у нього було по маминованому оселедцю.

— Твій жених прийшов! — крикнув їй батько й засміявся.

Вона розплакалася і втекла у сад.

Гедвіка знову розплющила очі. Вона не помилилася, до неї щойно доторкнулися пальцями. Самими кінчиками; пальці на мить затрималися ніжно на її обличчі.

Карел рвучко відсмикнув долоню. Гедвіка всміхнулася.

— Гедво,— мовив він тихо.

Поза її увагою зараз не залишалася жодна деталь. Вона бачила, що кухня порожня.

«Значить, дружина його вийшла»,— подумала Гедвіка. В ліжечку ворухнулося дитинча. Досі вона його не помічала.

«Має дитину»,— мовила Гедвіка в думці. І замислилась. А чому, зрештою, йому не можна мати дитини? Що їй до Карелових дітей, хоч би він мав їх навіть дюжину? Та Карелова дитина все-таки надзвичайно зацікавила її.

Вона обернулася до маленького, щоб краще його роздивитися. Але в цей час до неї знову підійшов Карел.

— Напийся чаю, Гедво.

Чоло його перерізала глибока вертикальна зморшка, яка надавала обличчю впертого виразу.

— Чи, може, хочеш трохи рому?

Гедвіка кивнула головою, сподіваючись, що від спиртного їй покращає. Карел підніс їй чарку аж до вуст. Гедвіці подобалося прикидатися кволішою, аніж вона була насправді. Очі в нього були злякані, немов у матері, що тривожиться за свою дитину. Він зовсім не змінився. Гедвіка зрозуміла, що він такий самий, який був тоді, коло греблі. І все-таки вона знала, що це обличчя може раптом стати грізним, мов хмара. Адже саме таким воно було, коли Карел почепив на їхні ворота оголошення про кооператив. Вона не могла його тоді зрозуміти. І тепер теж не відчувала над ним своєї переваги. В думках у неї запанував хаос.

Гедвіка ковтнула рому. Поборола прикрі відчуття гіркоти, і її залила приємна тепла хвиля.

— Де моя валіза? — спитала вона, підвівшись на ліктях і розглядаючись по кімнаті.— У мене була валіза й светр. І ще шаль.

— Коли? Сьогодні?.. Коли йшла сюди?

— Так,— відказала вона.— Я десь усе це загубила.— І схлипнула: вона завжди шкодувала за речами.

— Я запитаю Здену,— почула вона його голос.

«Здена? Її звуть Здена. Звідки я знаю це ім'я?»

— Усе це повинало бути у мене з рук на шосе, просто у сніг.

— Де на шосе? В якому місці? До роздоріжжя чи після?

— Я не знаю, де саме.

Здалеку долинуло виття собак. На порозі з'явилася Здена. Подивилася на Гедвіку, потім на Карела і поставила коло плити відро з водою.

— Коло хати бігають пси,— промовила вона.

— Вранці прожену їх,— сказав Карел.

— Никають зовсім близько, одного з них я щойно бачила.

— Бачила, бачила... Так близько вони не підходять. Боятися рушниць.

— Їм дошкуляє голод. Я бачила одного біля стодоли. З жовтими плямами. Здоровий, наче вовк.

— З жовтими плямами? — перепитав Карел. І замислився.

— Ти чуєш?

Гедвіка чула. Виють. Десь зовсім недалеко.

Карел узяв електричний ліхтарик і попрямував до дверей.

— Піду пошукаю ту валізку,— сказав він.

Здена обернулася від плити й, метнувшись до дверей, заступила йому дорогу.

— Зараз?.. Надворі?..

Карел показав на Гедвіку.

— Вона загубила на шосе валізу з речами. І светр.

— Светр і шаль,— мовила Гедвіка й хотіла посміхнутися, але обличчя у Здени було незворушне, мов закам'яніле.

— Знайдемо вранці,— сказала вона, не відходячи од дверей.

Здена боялася за Карела, і Гедвіка це добре бачила: на таких речах вона розумілася краще, ніж він. Вона засмутилася, хоч і розуміла, що йти по заметах у таку темінь, коли навколо блукає зграя здичавілих собак,— щонайменше безглуздя. У валізі нічого цінного не було, щоб Карел мав наражатись на небезпеку. Однак їй було неприємно, що не буде так, як вона хотіла.

— До ранку все замете снігом,— відрубав Карел, але, вражений твердим поглядом дружини, мовив: — Я візьму рушницю.

Він розчинив скляні двері, вийшов до суміжної кімнати й повернувся звідти з рушницею. Підніс її ближче до світла, зарядив і поставив курок на запобіжник. Гедвіка розумілася на зброї. Це була хороша рушниця. Дорога. Аж тепер вона на все як слід роздивилася. Вони добре влаштувалися. Очевидно, і живеться їм непогано. Батько якось казав, що коло свиней можна заробити пристойні гроші, якщо хоч трохи старатися. Карелова дружина належала до типу свідомих, трохи наївних скотарок, яких знімають для кіножурналів і показують у хроніці телепередач.

«З неї буде хороша робітниця,— подумала Гедвіка.— І дітей непогано народжуватиме».

Карел зник за сінешніми дверима. Коли він відчинив їх, до кімнати долинуло голосне завивання хуртовини. Гедвіка натягла ковдру аж до самого підборіддя. І раптом вона впізнала Здену. Жінку виказав один-єдиний рух. На ній був заправний вовняний светр, який весь час ліз угору, на м'ячі грудей, відкриваючи смужку простої сорочки на животі. Посинілими пальцями Здена обсмикнула светр і засунула його за резинку спортивних штанів. Гедвіка згадала, що це Здена Фінтайзлова, дочка того п'яниці, ледацюги, паразита, злодія. Мати писала, що він утопився у Свратці.

Одного ранку, ще в Оломоуці, Гедвіка збігла вниз до молочної крамниці і, повертаючись нагору, у кімнату, яку наймала і в якій був окремий хід, зустріла на сходах Здену. Тоді Здена теж так само збентежилася й почервоніла аж до кінчиків вух.

— Добридень, панночко,— привіталася вона.

До Гедвіки дівчина ніколи не зверталася на ім'я. Здена була трохи молодша за неї, але головна причина полягала не в цьому. Надто велика відстань була між родиною Гедвіки і Фінтайзлом та його дочкою.

— Я привезла вам, панночко, передачу,— сказала вона.

— Передачу?

Гедвіка намагалась зібратися з думками, які, мов божевільні, розбігалися в її голові. Нагорі спав Рудольф, двері вона лишила незамкненими.

— Кому ти її віддала?

Здена знову спаленіла. Вона була вже немаленька і багато чого розуміла. Це справді-таки була неприємна ситуація.

— Там, нагорі... Тому панові,— проказала вона, запнувшись.

— Ага.— Гедвіка вдала, що відповідь дівчини її заспокоїла, а насправді швидко почала обмірковувати, які все це може мати наслідки.

— На,— вона сунула Здені в руку банкноти, якими їй дала здачу продавщиця в крамниці. Їх було чимало.

— Не треба, панночко,— почала відмовлятися Здена.— Ваш татко купив мені квитка сюди й назад. І, крім того, грошей дав.

— Ні, ти все-таки візьми. І вітай наших.

— Добре. Дякую.

Здена пішла.

— Коли питатимуть, скажи, що віддала пакунок мені! — гукнула їй услід Гедвіка.

Здена опустила очі.

— Не бійтеся, панночко,— промовила вона тихо.

Рудольф дуже реготав після цього. Найбільше його смішило те, що Гедвіка потерпала, щоб про все це не довідався батько. Зрештою йому вдалося умовити її, щоб вона не йшла до школи, а поїхала з ним на Плюмловську греблю. Гедвіка поїхала б з ним хоч на край світу, бо від зими просто гинула за ним,—принаймні так вона вважала.

Недалеко від Оломоуца, на схилі Святого Копечка, стояла розкішна вілла Рудольфових батьків. Зимовий сад, хол, дюжина кімнат. Рудольф міг запрошувати туди товаришів і дівчат. Мав власний автомобіль. На фронтоні вілли висіла табличка: «Віхтр і К°». Така, як і на всіх крамницях, що їх вони мали у багатьох містах. А може, й за кордоном. В суботу приїхали туди цілою компанією — п'ятеро хлопців і чотири дівчини. Вечеряли за довгим столом під венеціанською люстрою. Гедвіка намагалася не дивитися на обстановку як провінціалка, але від цієї розкоші у неї розбігалися очі. На стіл подавала служниця, яку Рудольф кликав «Мері» і з якою розмовляв, мов з рівнею. Гедвіка у цьому аж заздрила їй. Батьки Рудольфа зібралися в театр і щиро побажали їм веселої забави. Пан Віхтр сказав, що вони можуть тут і заночувати — їм приготують кімнати.

Потім усі сиділи на подушках коло каміна, пили вино та різні інші напої, палили; Гедвіка закурила вперше і страшенно захлинулася димом, аж на очах у неї виступили сльози. Заводили патефон, танцювали, а потім хтось вимкнув світло, і Гедвіка відчула на своєму плечі чийось руку. Та це був не Рудольф, і вона скрикнула.

— Не цікаво,—мовив хтось, і світло спалахнуло знову.

Усі почали навмання набирати номери телефонів, і розігравати деяких жителів Оломоуца, оскільки вілла була з'єднана з оломоуцькою центральною телефонною станцією.

Близько півночі, коли вже збиралися лягати спати, Гедвіка вийшла пройтися на самоті довгими коридорами, вистеленими килимами. Оглядала канделябри, картини, поліровані меблі. Оце життя! Ніколи раніше вона так не хвилювалася. Вона відчула подих великого світу й вирішила, що триматиметься за нього обома руками.

Раптом у кінці коридора Гедвіка побачила Рудольфа, який кивав їй, щоб тихенько ішла до нього. Гедвіка підвелася навшпиньки. Вона не могла не піти, бо хотіла прив'язати до себе Рудольфа. Це було наївне рішення, бо він тоді був удесятеро досвідченіший за неї. Йому імпонувало, що вона нікого не мала до нього. Але, як на неї, то все сталося якось не так, можливо, тому, що імпульси виходили з мозку, а не з емо-

ціональної тканини. Того разу вона навіть не усвідомила всього як слід.

— Ти холодна,—сказав він їй пізніше.

Гедвіці теж здавалося, що під час поцілунків кров у неї холодне в жилах.

Зате чудесною була екскурсія у Мацоху¹, куди вони їздили всією компанією. До горішнього містка над прірвою виляся хороша асфальтована дорога. Навколо стояли мокрі хвойні дерева, від них пахло живицею.

Рудольф мав стільки грошей, що міг купувати найдорожчі марки коньяку. Гедвіку це тішило,—не так тому, що вона пила ці напої, як тому, що офіціант кожного разу чемно вклонявся її супутникові. Зовсім легко дістали кімнату на двох, з ванною,—без будь-якого запису. За гроші все можна роздобути.

В ліжку Гедвіка притулилася щокою до Рудольфової голої руки.

— Я люблю тебе, Рудо.

— Справді? Це добре.

Додому в цей час вона майже не їздила. Виправдувалася тим, що доводиться дуже багато вчитися. Батько не хотів слати посылку поштою, щоб часом не пропала, тому приїздила Фінтайзлова Здена.

У березні сорок восьмого Рудольф, тікаючи за кордон, забажав, щоб вона провела його аж до Простейова, а звідти вернулася поїздом. Гедвіка втиснулася на заднє сидіння машини, бо попереду сидів Рудольфів товариш — теж у військовій формі англійського крою.

На горі перед Простейовим Рудольф зупинив машину, вийшов, допоміг вийти їй, і вони обоє пройшли трохи назад, щоб юнакові всередині авто не було чути, як вони прощаються.

— Ти була дівчинка перший сорт, Гедво,—мовив він.

Гедвіка трусилася від холоду й хвилювання.

— Куди ти, власне, їдеш?

— До Англії. У мене там дядько. Потім, можливо, переберуся до Америки або Канади.

— Візьми мене з собою, Рудо,—почала вона благати, думаючи, що він скрізь, де б не був, належатиме до вищого світу.

— Я повернуся, Гедво, зовсім скоро. За півроку. Щонайбільше за рік. І ми тоді поженимося, гаразд?

Гедвіка кивнула головою. Очі їй застигли сльози. Вона знала, що всьому кінець. Так і поцілувалися.

«Рапід» рушив, червоний вогник над заднім номером поволі згас, і на шосе раптом стало ще холодніше. Гедвіка заплакала. І не тому, що втратила кохання, а тому, що

¹ Назва великих природних печер у моравських горах неподалік від міста Брно.

в особі Рудольфа загубила блискучі можливості.

Арношт, який видався їй таким чудесним під час знайомства, був полохливий чинуша без особливих перспектив. І боягуз. Навіть не зумів вигнати двірника, коли той прийшов кликати на недільник. Спершу він козирився перед нею, але потім, подумавши, натяг старі штани і заходився перекладати у дворі цеглу, щоб йому записали відпрацьовані години.

Що довше вона про нього думала, то більше переконувалася, що зіпсувала собі життя. І зараз є чоловіки, які вміють заробляти гроші. Добрі гроші. Світ — це все ще гроші, незважаючи на те, що настав соціалізм. Або є інші, справжні мужчини... Арношт не був ні тим, ні іншим. Її тримали коло нього звичка, автомобіль, дача, квартира.

— Чи не можна трохи чаю?

— Можна.

Здена відклала роботу і налила чашку чаю. Пальці їхні зіткнулися. Здена відсмикнула руку, немов обпекла її об Гедвіку.

— Що тут нового? — спитала Гедвіка, намагаючись розвіяти гнітючу атмосферу.

— У Карлові? Чи в Каменці?

— У Карлові.

— Нічого, — одказала Здена, миючи посуд і брязкаючи каструлями. — Об'єднують кооперативи. Під лісом будуть ставити кошари. Це вас, мабуть, не цікавить?

Так, це її не цікавило.

— Чому? — запротестувала вона. — Адже мій батько теж член ЄЗД.

— Так. Пан Коварж — член правління. Вже п'ятий рік.

Здена ще щось сказала про кооператив, і Гедвіка знову подумала, як швидко минає час. Руда за кордоном уже дванадцять років. Мабуть, оженився. А може, і не живе. Або його схопили й посадили. Але в такому разі він уже давно вийшов би на волю й дав про себе знати. А може, й ні. Навіщо?

Гедвіка стежила за Зденою. У неї були широкі плечі, повне, але бліде обличчя. Такі обличчя бувають у жінок після пологів.

— Дівча чи хлопець?

— Хлопець, — мовила Здена й подивилася на Гедвіку, але тут же знову опустила очі. — Карел, — додала вона.

У відповіді її почувалася засторога. А також натяк. Гедвіка зрозуміла, що ім'я сина Здена назвала не випадково. Вона немовби нагадувала про своє право власності на чоловіка, який був батьком цієї дитини. Очевидно, вона мусила знати або принаймні здогадуватись, що між Гедвікою та Карелом колись щось було. Можливо, хотіла на-

такнути Гедвіці, що знає про все. Та Гедвіку це зовсім не роздратовало, навпаки.

В цю мить надворі пролунав гучний постріл з рушниці. За ним другий. Здена обернулася до вікна. В ліжечку заплакала дитина. Хлопчик, звичайно, нічого не чув і плакав тому, що вже зголоднів.

— Стріляє, — промовила Гедвіка.

— Чи взяв хоч досить патронів? — стурбовано сказала Здена, та, поглянувши у шухляду буфета, заспокоїлася.

Гедвіка подивилася на вікно. У шибки сікло крижаною пилюкою, вітер вихорив сніжинки, обліплював рами.

Здена сіла на стілець, узяла на руки дитину і почала її годувати. Але все ще сторожко прислухалася до завивання хурделиці й щохвилини поглядала у бік вікна. Дитина гойдала повну грудь. Поза спиною в Гедвіки пробіг мороз. Вона не могла одірвати від Здени очей. У голову їй ударила гаряча хвиля.

— Можна запалити? — з зусиллям запитала вона.

— А чого ж? Карел у кімнаті теж курить, — відказала Здена, позираючи то на дитину, то на вікно.

Гедвіка простягла руку до пальта, в кишені якого лежали сигарети й запальничка. Сигарети були сухі. Затягнувшись, вона заплющила очі.

«Цікаво, яке це почуття, коли дитина присмоктується до тіла?»

Хлоп'я ткнулося носиком у грудь і заходилося жадібно цмокати.

Гедвіку це дратувало. У ній озвалося невідоме їй досі почуття. Соски її грудей раптом стали тверді, і, здавалося, їх пройняв легкий біль. У животі занило, а все тіло запалало, немов охоплене вогнем. Неначе її простромили ножем. Здена не ворушилася, ніби заснувши на стільці. Вона м'яко похитувала колінами та плечами й час од часу щось казала дитині.

Гедвіка намагалася не слухати, силувала себе думати про щось інше, та Зденине жебоніння все одно звучало для неї піснею почуттів. Ніколи ще не хотіла вона так бути матір'ю, ніколи не відчувала так свого тіла, як у ці хвилини. Лише зараз вона збагнула всю глибину цього почуття.

— Їсти не хочете? — обернулася до неї Здена.

— Ні. Не хочу. Дякую.

Гедвіка взяла зі столу гребінець і пудрену. Вона раптом зрозуміла, що заздрить Здені. Дитина й чоловік! Вона мало не вимовила ці слова вголос. Гедвіка вже не намагалась дати своїм думкам якийсь лад і цілком поринула у теплу хвилю почуттів. Теж уперше в житті. Не думаючи, що буде потім.

У зовсім іншому світлі постав перед нею один давній випадок. Якось вона приїхала додому разом з Арноштом. У батька сидів Йозеф із Краліків.

— Вошивий Баудиш баламутить піврайону,— захлинаючись від люті, проговорив він.

— Молодь дуже легко дає собі заморочити голову,— зауважив батько.

— Ми йому покажемо! — стиснув кулаки Йозеф. І підвівся.

— Бажаю успіху! І будь обережний, Йозефе!

Вранці наступного дня загрюкав хтось у їхні ворота так, що по всьому селу розляглася луна. Зайшов Карел. Побитий, ледь тримаючись на ногах, він твердо дивився перед собою. Гедвіка вибігла на кухню до батька, накинувши на голі плечі халат. На неї ніхто не звертав уваги. Обидва дивилися на аркуш паперу, що лежав на столі. Арношт теж прокинувся і вийшов на кухню в самій піжамі. Мружачи короткозорі очі, він то протирав окуляри, то надівав їх на ніс, то знову знімав. Але порівняти його з Карелом їй спало на думку лише тепер.

«Він дурів за мною,— подумала Гедвіка.— Він любив мене, у цьому я впевнена!»

В снігах почулися кроки. Розчинилися двері, й на порозі став Карел в обліпленому снігом кожусі. Чоло його, обпалене вітром, було червоне. В руках він тримав рушницю, валізку, светр і шаль. В цю мить він був схожий на мисливця. Ступнувши вперед, Карел зачинив за собою двері. Тепер він був ближче до світла. Гедвіка побачила його очі. Вони були карі, майже жовті, з мідним полиском.

— Знайшов,— мовив він.— І пристрелив пса.

Вони дивилися одне одному в вічі, немов загіпнотизовані.

Об підлогу брязнула пляшка. Біля ніг Здени лежали скалки битого скла.

— Тьху,— буркнула вона захриплим голосом.— Яка я дурна.

Лише це нагадало Карелові й Гедвіці, що вони в кухні не самі.

4

Карел не спав. Уже цілу годину. А може, й дві. Він утратив відчуття часу. Темрява навалювалася йому на груди, лягала на обличчя. Шию обліпив пух; ні разу раніше він не помічав, що солома в сіннику така волога. Карел не наважувався навіть поворухнутись. Здена спала й ворочалася уві сні. При кож-

ному її русі рипіли обоє зсунуті до купи ліжка. У темряві спав також його син, він нічого не чув. А в кухні, що була відокремлена від спальні скляними дверима, постелили Гедвіці. Він умовив її залишитись, сказавши, що запряже вранці коні. Вночі в дорозі могло всяке трапитись. Вона спершу не хотіла, запевняла, що дуже поспішає, але потім, коли Карел повернувся з шосе з валізою та іншими знайденими речами, сказала, що поїде вранці. Він зрадив. Хоч і знав, що міг би поїхати до села й сьогодні, навіть без світла, бо знав дорогу напам'ять. Після вечері сиділи біля столу, розмовляли — головним чином він і Гедвіка. Хто що робить, як живе, за кого та чи інша вийшла заміж. Він бачив її губи, коли вона розтуляла уста. За ними ворухився язик. Карела дуже цікавило, чому вона приїхала до батьків і чому так поспішає. Та тільки-но він зачепив цю тему, як Гедвіка перевела розмову на інше. Під час розмови з її обличчя інколи зникала посмішка, і вона сиділа мовчки, втупивши очі поперед себе. Потім ніяк не могла прикурити від запальнички й сердилася; він витер сірника, і вона, стиснувши його долоню з вогнем, довго тримала над вогнем кінчик сигарети, хоч та давно вже повинна була загорітись. Гедвіка курила, як мужчина. Здена заслала канапу простирадлом, поверх розкинула перину. Він сердився, що дружина так квапиться,— можна було б лягти й пізніше. Проте присунув до канапи всі три стільці, щоб Гедвіка не боялася впасти уночі. Сінешні двері завісив своїм кожухом, бо кухня поступово вистуджувалася. Зараз, уже лежачи в ліжку, він намагався думати лише про Гедвічині очі. І про уста. Та він не був ані євнухом, ані католицьким місіонером і не хворів на понижений тиск крові; в уяві виникали образи, бубнявіли, росли. Карел боявся, що задихнеться.

Він обережно подивився на Здену. Тепер вона лежала ближче до нього, і він побачив її лице. Вона спала, і риси її обличчя стали невиразними й м'якими. Він міг би розбудити її. Для цього варто лише простягти руку, подолати кілька десятків сантиметрів темряви. Давно вже він не спав з нею. Учора, коли вони про щось гомоніли, теж у темряві, Здена сказала: «Вже скоро». Значить, він уже міг би лягти до неї.

Хоч Карел не зробив жодного руху, Здена розплющила очі й подивилася на нього. Карел заціпенів. У кімнаті панувала глибока тиша. Ще секунду тому він хотів, щоб жінка не спала, а тепер сердився, що вона не спить. У її очах світилася тиха, покірна довіра. Інколи їхній зв'язок здавався Карелові мало не протиприродним, наче Здена була йому не дружина, а дочка.

Запхикала дитина. Здена повернулася на

другий бік і злегка погойдала її. Мале знову поринуло в сон.

— Спи,— промовила Здена до хлопчика, хоч це було вже зовсім зайве.

— Чому ти не спиш? — придушено запитав Карел і не впізнав власного голосу.

— Не знаю. Чомусь не можу заснути.

— Вітер не вщухає,— мовив він.

— Чуєш? Гавкають.— Здена подивилася на вікно.— Сипле сніг, і мороз бере. Я гадала, що трохи потепліє, коли піде сніг. Ти затулив у свинарнику розбите вікно?

— Аякже,— відказав він.— Соломою.

Кілька хвилин обоє мовчали.

— Може, не впаде з канапи...— висловив він уголос свою думку.

Слова ці мимоволі зірвалися з його уст. Він одразу ж зрозумів, що цього не слід було говорити.

Здена знову обернулася, і очі її, як йому здалося, почали обмацувати його, мов щупальця.

— Чого б вона мала падати, там можна спати двом, не те що одному. Навіть не треба було присувати стільців.

В останніх словах Здени прозвучала легка, прихована іронія.

Карел мовчав. Їхні ліжка здавалися йому двома окопами.

Надворі знову завив собака. Металеve виття линуло над полем, заглушуване метелицею, і через рівні проміжки часу знову міцніло, наче зграя наближалася. Карел уявляв собі, як грузнуть пси у снігу, з голоду насилу переставляючи ноги, шерсть їх взялася бурульками. Собаки біжать від Копця, щоб завірюха не біла їм у вічі.

«Хай здихають, чортяки! Не треба було дичавіти!» — подумав Карел.

Виття не вщухало; було пронизливе і тоскне. Тепер Карелові навіть стало шкода собак. Вранці він міг би зварити їм дерті, насипати в гайку, а може, половив би їх і відвів до тих, від кого вони повтікали. Проте він знав, що або постріляє їх, або спіймає у пастки. Адже коли віддати їх господарям, то собаки знову повтікають до лісу — вони вже до нього звикли.

Очі у Здени були заплющені, але Карел відчував, що вона не заснула. Коли дружина спала, то дихала носом,— інколи він прокидався і прислухався до її дихання. Зараз із її ліжка не чути було жодного звуку, вона дихала ротом. У нього майнула думка, що вона теж може розпізнавати, коли він спить, а коли ні. Він стривожився, проте нічого не сказав. Мовчали обоє. Це було так само, немовби вони брехали одне одному.

Знову, вже в котрий раз, Карел поринув у роздуми про сьогоднішній вечір. Розмова, за ходом якої він, здавалося, не дуже й стежив, сидячи навпроти Гедвіки й дивлячись на її лице, точно відтворювалася в його па-

м'яті, немовби крутилася магнітофонна стрічка. І тон, і забарвлення слів. Детально, наче дослідник, згадував він, що казала Гедвіка, що в свою чергу він, що знову вона і що на те він. Поступово пересвідчувався, що говорив, мов ідіот.

Останній раз Карел бачив Гедвіку влітку. Зараз він згадав той вечір так чітко, неначе усе це було вчора. Він повертався з Брно зі зборів, спізнився на поїзд, але випадково біля аеродрому стрів Янечека з текстильної фабрики. Той був на грузовику. Їхали по шосе, курили; машина більше скидалася на човен, аніж на грузовик, так м'яко й ритмічно похитувалася вона. Відчинили дверця, бо з вихлопної труби всередину крізь щілини проникав дим і щипав очі. Розмовляли з Янечеком про двигуни. Його дружина була членом кооперативу, і той інколи передавав Карелові через неї зачитані автомобілістські журнали. А також допомагав йому, коли Карел механізував свинарник. Розподільник кормів вони повісили на рейки, і досить було натиснути на кнопку, як усе само вивалювалося в корита. Янечек по секрету розповів йому, що у них на фабриці в одному з цехів забракували мотор. Кооператив купив цей мотор за півдарма. Підремонтували, провели труби, і тепер мотор жене воду до поїлок. І хоч Янечек змарнував коло цього кілька субот та неділь, він не взяв за роботу ані геллера.

— Йди ти до біса! — сказав він Карелові.— Що ж, по-твоєму,— мені байдикувати вдома?

Дехто з цікавості прийшов подивитись на механізований свинарник. Маруна й Коварж теж прибігли. Янечек охоче продемонстрував їм усе.

— Ти диви! — сплюнув Маруна.— Непогано змайстрували!

З його уст ця похвала важила для Карела не менше, як державна нагорода.

Не доїжджаючи Каменця, ще на державному шосе, вони наздогнали маленький «фіат». Карел відразу ж упізнав, чие це авто. Янечек бачив безліч машин цієї марки, тому майже не звернув на неї уваги. Яскраве світло фар грузовика падало на верх невеличкого авто, пробивалося крізь заднє скло всередину. На передніх сидіннях чітко вимальовувались силуети чоловіка й жінки. Це була Гедвіка. Карел упізнав би її й через тисячу років. Її модна зачіска ззаду скидалася на шолом. Сиділа вона скоріш посередині, аніж скраю. Навряд, щоб це було для неї зручно. Карел знав цей тип «фіатів» — спереду було двоє окремих сидінь, розділених проміжком. Вона тулилася до інженера. Карел бачив, як їхні тіла торкалися одне одного.

— Не женись за ними,— мовив він до Янечека.— Начхай на цей «фіат».

Машина зникла з очей. Карел опустил скло й запалив сигарету. Поклавши лікоть на раму і висунувшись трохи з віконця, він підставив груди холодному нічному повітрю.

«О боже, коли вже я забуду про неї!» — подумав він.

Доїхавши до села і зайшовши у шинок випити пива, вони побачили там Гедвічиного батька. Машина ж з молодятами прогуркотіла повз них лише за добру годину! Мабуть, десь зупинялися, звертали на путівець, якщо, проїжджаючи мимо, Карел і Янечек не помітили їх. У ті хвилини він ненавидів Гедвічиного інженера в окулярах, хоч і розумів, що це виходить якось по-дитячому.

Коварж, побачивши, що до нього поїхали гості, насунув на очі зім'ятого капелюха, щось буркнув і вийшов. Не можна було сказати, щоб він зрадив. Ходили чутки, що коли з Праги приїжджали діти, він мусив спати на горіщі. І що не смів ходити дома в солдатських черевиках, бо стара Коваржиха стелить скрізь для інженера килими.

«У декого бракує клепки в голові,— міркував тоді Карел.— І бракуватиме, аж до смерті. Навіть при комунізмі».

Потім Карел вертався пішки до Двору. Нагорі, на Копці, він обернувся. Його обняла страшна туга,— вона повзла до нього з лісу, з трави, з кущів шипшини. Над головою пролетів кажан. Село блимало вогнями, наче цвинтар у день поминання померлих. Карел швидко знайшов Гедвічине віконце.

На кухні грюкнув стілець. Карел насторожився. Клацнула запальничка. Спалахнув вогник. Карел побачив його крізь скляні двері— маленьку червону цятку.

«Запалилася з першого разу,— подумав він.— Гедвіка не спить. Чому? Не дає віхола? А що, коли їй чогось треба? Чаю або ще одну ковдру? З сіней, мабуть, тягне. А може, про щось думає. Тому й не спить. Про що ж? Напевне, про те, що з нею трапилось і про що я од неї поки що нічого не почув».

Карел підвівся на ліктях, щоб йому краще було видно скляні двері, й залишався в цьому положенні досить довго, можливо, кілька хвилин, наче виконував вправу на витримку. Аж поки не почув голосний видих поруч себе. Тоді він знову опустился на подушку.

— Здено...— прошепотів Карел розгублено, немовби дружина спіймала його на чомусь поганому.— Ти спиш, Здено?

Він простяг руку й доторкнувся до неї. Намацав її кругле плече, але воно зразу ж

випорснуло з-під його пальців. Здена відсунулася аж на край. Зарипіло ліжко. Кожен шерхіт гостро озивався в Кареловім мозку. Мовчанка тривала. Карел незабаром порушив її.

— Не прикидайся, що спиш,— промовив він.

У скронях у нього гучно бухала кров.

«Я збожеволюю,— подумав він.— Невже я теж повинен залізти під перину з головою, як вона?»

Здена мовчала. Час повільно минав, і так нічого й не сталося. Зовні все було гаразд, Карел і Здена лежали поруч у подружній постелі, очі в обох були заплющені. Але під пеленою темряви, вируючи, нагромаджувалися сили — немов перед вибухом.

Карел ще раз спробував заговорити, наче нічого й не сталося.

— Ти закрила на ніч воду?

Здена не відповіла. Карел подивився на неї. Руки вона простягла впоперек подушки й поклати на них обличчя. Очей її він не бачив: дружина лежала, повернувшись до вікна. Чітко виділялися обриси її голови, плечей, стегна під периною. У спальні панувала така тиша, що чути було шурхіт снігу — здавалося, ніби об шибки б'ється рій дрібних комашок.

«Певно, у Гедвіки якийсь клопіт,— знову повернувся він до вихідного пункту своїх роздумів.— А може, щось у сімейному житті?»

Карел злякався цієї думки. Він не хотів навіть признатися собі, що дуже хотів би цього. Невже це неможливо? У старої Коваржевої тільки й мови, як її дочці й зятєві гарно живеться у Празі, як вони люблять одне одного. Взаємини двох людей не можна просвітити навіть рентгеном. Про це він сам міг би розказати. Але якщо це справді сталося, то що тоді? Вона могла б працювати у селі секретаркою МНК¹, для району це було б великою полегкістю, бо відпала б потреба когось шукати. Проте не це було головне, до чого він продирався крізь гущину своїх думок. Карел добре знав, до чого він дійде. До усвідомлення, що вже пізно робити якісь корективи у власному житті. Гедвіка повертається надто пізно! І, дивлячись на розпростерте огрядне тіло дружини, він почав собі докоряти. Собі й Здені. Неначе Здена справді була винна, що він зазнав тоді такого удару.

Було це дуже давно, кілька років тому. В трактирі зсунули до купи столи, бо не вистачало місця. Дискусія була в розпалі. Янечекова дружина теж кричала проти нього. І Путіфарка. Але найбільше середняки.

¹ Місцевий національний комітет.

Особливо Маруна. Всі вже були в коопера- тиві. Докоряли йому за жнива.

— Так безглуздо втратити пшеницю! — вимагував руками Маруна.— Польовий тік у Росії, можливо, й добра річ, бо там не хля- пає щодня, але тут — це безглуздя!

Карел звелів зсипати пшеницю на купи, тут-таки біля молотарок. Під зерно розсте- лили увесь брезент, який тільки вдалося знайти. І це була фатальна помилка. Пішов дощ, а брезенту витягти не можна було — на ньому лежали десятки тонн зерна. Карел скочив на трактор і помчав до села, але на- силу роздобув лише кілька малих полот- нищ. Дощ перетворився на зливу, вода роз- мивала купи зерна, несла його на стерню, перемішувала з грязюкою. Карел покидав на пшеницю всі мішки, соломку, але зерно промочило наскрізь. Три дні лило, мов з ві- дра. Карел звелів возити мокру, брудну пшеницю до stodol і там сушити. Люди плювалися, не криючись.

— Взяти б багата та зсікти тобі задницю, вошивцю! — сказав йому Маруна.

Проте накидав пшеницю на воза і возив її аж до ночі. Коварж і вся бригада з тек- стильної фабрики теж.

Текстильники вимагали від районного ко- мітету, щоб Карела покарали. Карел знав, що його скинуть з головування, проте ні- коли не сказав би, що на цьому наполяга- тиме секретар районного комітету. Під час зборів той ні разу не подивився Карелові в вічі і теж критикував його. Слова падали Карелові на потилицю — лице він затулив долонями.

«Це мені за все,— лютував він у думці.— За те, що весь час працюю, наче той віл, їжджу на всілякі збори, куди не хоче їхати ніхто з цілого району. А секретар возить свій зад в автомобілі! Таким хитруном я теж зумів би бути, а може, ще й кращим!»

Потім головою обрали Маруну. Голосува- ли всі. Шістнадцять комуністів. Карел не міг цього зрозуміти. Деякі все-таки знали, хто такий Маруна — святенник, член партії аг- раріїв. Секретар підвівся і теж потиснув Ма- руні руку. Мовляв, вірить йому, погоджує- ться з його кандидатурою, надіється на ньо- го і так далі.

Карел вибіг надвір. Біля дверей він мало не наштовхнувся на Здену. Вона плакала.

— Кареле! — хотіла затримати його мати.

Він біг півцею на Копець, немов заць- кований собаками. Схлипуючи, впав у траву, рвав її, гриз од злості зубами, товкся ли- цем об землю. І тільки коли скотився униз по глиняному схилу, помітив, що опинився в протилежному напрямку, напівдорозі до Каменця. Тут стояла колишня Фойтекова цегельня.

Додому Карел повертався після півночі попід берегом потоку. Штани на ньому бу-

ли забрюхані по самі коліна, болото поза- сихало на кошлатому сукні, і холоші шерхо- тіли, наче бляха. Це дратувало Карела, він раз по раз нахилився і обдирав болото, аж поки штани не стали порівняно чисті.

Під хатою на нього чекала Здена. У неї був такий вигляд, наче вона проспала весь вечір на сходах. У волоссі Карела було повно глици, піску, грязюки, сорочку він десь розпанахав від коміра аж до самого пояса. Це його дратувало.

— Чого ти тут виторопні ловиш? — спитав він Здену.

— Чекаю на тебе.

— Хтось тебе просив про це? Іди спати, швидко!

А сам притулювся спиною до стіни і по- чав шукати в кишені сигарету. Сірники він десь загубив.

Здена метнулася до хати й винесла йому сірники так швидко і безгучно, наче в неї були крила.

— Маруна переказував, щоб ти прийшов до нього,— прошепотіла вона.

— Хай він дасть мені спокій. Я чхаю на нього. І взагалі на всіх!

— Він тобі не бажає... він тільки хоче зна- ти, що ти будеш тепер робити.

— Знову піду на цегельню! У нього за- блазня не буду!

Карел мовчки кутив. Здена теж мовчала, притулюючись до стіни. На ній була лише кофтина з короткими рукавами, і Карелові здалося, що Здена тремтить від холоду.

— Біжи спати. Вся дрижиш,— промовив він.

— Я не змерзла.

— Коли Маруна казав, щоб я прийшов до нього?

— Як тільки повернешся. Хоч і зараз.

— Ну, вночі я не піду його будити.

— То вранці.

— Думаєш, він уже спить?

— Мабуть, ні.

— В такому вигляді я не можу до нього зайти,— сказав Карел, подивившись на себе.

Здена винесла йому сорочку. А потім пі- шла разом з ним через сільський майдан до Маруни. До хати вона не заходила. Че- тала надворі.

Маруна справді не спав. Говорив з ним як з підлітком. Але не приндився. Згадав, що дехто на зборах був за те, щоб Карела зовсім виключити з партії.

— Ти дуже нерозважливий, та це мине. Одружишся — оговтаєшся. Хліборобство — не розвага, а тяжка праця! — сказав він Карелові й запропонував подумати, що б йому тепер хотілося робити.

Вийшовши від Маруни, Карел побачив, що Здена стоїть на тому самому місці, де він її залишив. Дівчина вп'ялася у нього очима.

— Ну що? — запитала вона. — Що він ка-
зав?

— Радився, як дещо зробити, — відповів
він.

Здена опустила очі. Зараз, коли він над
цим роздумує, йому здається, що тоді вона
не повірила. Але він цього не помітив.

— Не розбуди маму, — сказала вона йому
в снігах. І пішла нагору, до своєї кімнати.

Карел зупинився, коли вона вже зачинила
двері. Скинув сорочку й повісив її на вішал-
ку. Мати не прокинулася б, якби він пішов
нагору, до Здени. Його раптом охопило не-
стерпне бажання побачити живу людину,
жінку. Піднявшись навпомацки сходами, він
штовхнув двері; вони були незамкнені.

— Я оженюся з тобою, — промовив він,
перш ніж його долоні торкнулися її рук.

Але другого дня, вранці, коли вони обоє
пробудилися в її ліжку, в Карела було таке
відчуття, ніби сталося щось непоправне.
Зденина голова лежала на подушці; на її
обличчі спочивав щасливий вираз, немов те
людське, що сталося з нею вночі, було чу-
дом.

— Ти мій партизан, — промовила вона,
обмацуючи пальцями його обличчя, як це
роблять сліпі.

Карел знав, що все уже вирішено.

Пізніше Здена його вже тільки зв'язува-
ла. Вона все робила так, щоб він не пере-
ставав бути їй вдячним.

Перебралися до Двору, починали з нічо-
го. Карел лежав, обклавшись книжками про
годівлю свиней. Уночі щогодини вставав,
ішов до свинарника дивитися, чи не при-
лягла яка свиноматка порося. Одну ніч він,
другу — вона. Він нізащо не міг би проки-
нутись, якби не накручував будильника. Те,
яке «чергувало», спало завжди в коморі,
щоб не заважати спати другому. Карел хо-
тів їм усім показати!

Потрібні були меблі, одяг, безліч різних
речей. Здена взяла на обробіток ділянку
цукрових буряків, проривала їх, повзаючи
по рядках, а потім притьмом бігла до Дво-
ру, щоб допомогти йому годувати свиней.
Коли він мало не божеволів від своїх під-
ручників і їздив складати іспити, вона сама
привозила зі станції дерть, вйокала на ко-
ней наче дядько.

— Мабуть, кину я цю науку, — говорив
він їй у такі хвилини. — Ти зовсім замучи-
лася.

Вона сміялась:

— Ще один рік. Уже небагато.

Одного разу Карел наздогнав Здену, ко-
ли вона везла зі станції корм. Коні самі зна-
ли дорогу, Здена спала на передку аж до
самого Двору. Він розбудив її, вона стра-
шенно збентежилася, немов бозна-як зави-
нила, і сказала, що дуже втомилася.

На іспити вона їздила разом з ним. Усе,

чого він навчився, було дрібницею у порів-
нянні з тим, що йому хотілося знати. Ате-
стат Здена поклала до картонної коробки,
в якій лежало їхнє шлюбне свідоцтво. А
буквально на другий день вона поїхала до
лікарні. Ще раніше каменецький лікар ка-
зав їй, що коли вона хоче мати дітей, то му-
сить зробити операцію. Він поїхав навідати
її. Медсестра сказала йому, щоб пішов до
хірурга: той хоче з ним поговорити.

— Мені хотілося на вас подивитись, — мо-
вив лікар, оглядаючи його. — Я заздрю вам.
Ваша дружина, либонь, вас дуже любить.
Жоден з нас не витримав би й чверті того,
що вона.

— Боліло? — спитав її потім Карел.

— Анітрохи, — відказала вона й спробу-
вала посміхнутись. — У тебе тепер багато
роботи, еге ж?

Приїхавши з лікарні, Здена довго бояла-
ся, що операція була даремною. Та одного
разу, звідкись повернувшись, Карел побачив
на столі святкову скатертину. Здена че-
кала на нього, була неуважна, і, перш ніж
змогла сказати, в чому річ, з очей у неї
бризнули сльози. Вона закліпала й витерла
їх кулаками.

Чому вдячність і любов — не одне й те
саме? Тоді все було б значно легше. Він не
мусив би зараз вертатися в думці до свого
дитинства, до періоду дозрівання почуттів,
і найсильнішого з них статевого, щоб пере-
свідчитися у твердості свого вибору. Він
був певний, що назавжди вибрав Гедвіку.

За селом був критий резервуар для во-
ди. Там любили сидіти гуртом, притиснув-
шись одне до одного, хлопці й дівчата. Під
час гри у квача усі розпалювалися. У них
уже пробудилися почуття. Трохи оддалік го-
ріла електрична лампочка; коли Гедвіка й
Карел вбігали в світле коло, їм ставало хо-
лодно. Сутінь мала теплі долоні. До Гедвіки
ніхто не смів доторкнутись, бо він завжди
був коло неї, ладний захищати її кулаками.

Путіфарка теж про це пізніше дізналася.
Хоч спочатку їй, може, і невтямки було, що
для нього існує лише Гедвіка. Путіфарка
переїхала сюди із Брно. Хоч звали її зовсім
не так, для всіх вона була Путіфарка¹.
Кілька років вона працювала офіціанткою.
Тепер весь час ходила у светрі. Миючи вік-
на, щоразу висувалася назовні, а коли обер-
талася, то зачіпала випнутими грудьми за
віконницю. Карел не знав, чому це його так
хвилює. Дехто Путіфарку осуджував, а де-
хто вночі бігав до неї. Найбільше добивався
її прихильності землевласник Шрек. Незва-
жаючи на те, що він був уже літньою люди-
ною і що йому пора вже було подумати
про смерть. Шрек посилав до неї кучером
кошки яєць, масло, мішечки борошна. А
Путіфарка спала з кучером. Вона любила

¹ Жінка, охоча до любовних пригод (чеськ.).

Цтібора з Мінаржки, але той оженився і перейшов жити до Жіденід. Путіфарка напилася з жалю й тієї ночі залишила у себе Шрека. Заплатив він їй, казали, двадцять тисяч. Якийсь час вона ходила до костюлу, подекували, що й капеланові заморочила голову: щоразу, коли вона сідала на задню лаву, голос у нього починав дзвеніти. Потім його перевели кудись у інше місце, а незабаром хтось приніс чутку, що він поїхав на вертати до віри негрів. Перед кінцем війни біля Трьох Лип зупинилося два грузовики з солдатами вермахту. Солдати пограбували у Брно універмаг і заманювали до себе жінок, обіцяючи їм тафту, одамашок, шовк. Дехто гадав, що Путіфарка побіжить перша. Проте вона не йшла. На авто висадили аптекаршу Фойтекову. Двоє солдатів подали їй руки. Коваржева теж начебто щось принесла від них. У сорок восьмому, під час лютневих подій, у селі організували комітет дії. Карел робив доповідь. Прийшла і Путіфарка. В светрі, що щільно облягав їй груди, і в чорних штанах. Усі повернули до неї голови. Вона сіла під вішалкою. Карел проковтнув слину, але говорив далі про підступи реакціонерів. Йому на стіл поклали папірець: «Чого тут треба цій шльондрі?» Ще більша буча зчинилася тоді, коли вона пізніше підписала заяву до кооперативу. Вагалися: читати її ім'я по радіо чи ні? Але на цукрових буряках вона працювала, мов віл. Наступної весни складали в копиці сіно на пасовиську. Змокли. Коли злива вщухла, Путіфарка спокійно зняла майку й почала її викручувати. Під майкою в неї нічого не було, крім бюстгальтера, такого малого, що вона могла залишити його вдома. В тому кінці луку, крім неї й Карела, нікого не було. Путіфарка засміялася, коли побачила, як він затремтів. І спокійно, як інша сказала б «добридень», промовила:

— Приходь увечері.

Карел наважився піти лише через два тижні. Але тільки-но прийшов, як відразу ж зрозумів, що вона вже його не приваблює.

Більше вона його не кликала. А потім — і взагалі нікого. Пішла працювати до кооперативу рахівником, почала носити окуляри. Коли він побрався зі Зденою, Путіфарка прислала їй дещо з речей. Їм усе було потрібне, та Здена ні до чого не доторкнулася. Карелу здавалось, що вона здогадується, які у нього з Путіфаркою були стосунки.

А коли Здена дізналася навіть про такий незначний епізод, то, безперечно, мусила знати, як він усі ці роки тужив за Гедвікою. Однак вона ні разу ані словечком не прохотилася про це. Ніхто з них ніколи не назвав імені Гедвіки.

Карел відчував огиду до самого себе й кляв усе на світі: з Гедвікою трапилося не-

щастя, а він не може їй допомогти. Зараз він думав лише про ту мить, коли ввечері він зайшов на кухню й Гедвіка підвела на нього вологі очі, повні жалю й туги. Він зрозумів. Усе.

Карел навіть не помітив, коли перестав сипати сніг. Вітер ущух теж. Панцир темряви потріскав, крізь щілини на землю линуло світло місяця й іскрилося на вікні.

Запхикала дитина.

Здена не спала: вона простягла до хлоп'яти руки й узяла його відразу ж, тільки-но воно подало голос. Світла вона не запалила, як завжди, а поночі відгорнула сорочку й почала годувати. До Карела вона не оберталася. Голова її була нахилена так низько, що здавалось, ніби вона торкається чолом дитячого личка. Дитина жадібно ссала, сопіла, муркотала, наче звірятко. На кухні грюкнув стілець, знову клацнула запальничка.

Карел мимохіть глянув на Здену. Вона теж повернулася до нього й випросталася. Обоє пильно дивилися одне на одне.

— Я дивуюсь тобі,— промовила Здена.

— Чому?..

Хлопчик заплакав знову. Здена обернулася до нього.

— Та на, на!

Дитина втихла так само несподівано, як і заплакала — Здена підсунула їй другу грудь.

— Що ти маєш на увазі?— спитав Карел.

— Ти знаєш що,— мовила Здена тихо, але нервово, в голосі її бриніли сльози. Очей її він не бачив, бо вона знову відвернулася до вікна.— Гадаєш, що я глуха або сліпа? — прошепотіла вона, обернувшись до нього.

Дитина спокійно спала. Зденині коси розпустилися, обличчя почервоніло. Мабуть, вона весь час тихо плакала в подушку. Цього Карел боявся найбільше.

— Здено,— промовив він.— Не дурій. Ти маєш голову на плечах?

— Та я маю...— Здена плакала вже майже вголос.

Карел збентежено поглянув на скляні двері.

— Не плач. Я не розумію... чого ти плачеш?— запитав він, хоч добре знав, чого вона схлипує. Голос у нього обірвався, застряв у горлі.— Навіщо ти здіймаєш галас?

Здена витерла очі й кивнула головою в бік кухонних дверей:

— Вона все ще не спить, чекає на тебе!

— Що... ти кажеш?.. Здено! Здено!..— Карел простяг до неї руку.

Здена відсахнулася.

— Іди геть! Залиш нас,— сказала вона, маючи на увазі себе й сина.— Біжи до неї, до цієї панійки, швидше, поки ти їй потрі-

бен. Зараз вона зрадіє. А потім знайде собі кращого!

Слова ці врізалися Карелу в свідомість. Значить, Здена також здогадалася, що з Гедвікою щось трапилось! І це «щось» стосується її подружнього життя. З усього, що Здена сказала, це було найважливіше. Його здивувала зміна в поведінці дружини — такою він її ще не бачив.

— Це мені за все...— схлипувала Здена.

«Зараз почне»,— подумав Карел.

— Може б, ти не дуріла,— промовив він.— І не сором тобі отаке виробляти!

Карелові було ніяково перед Гедвікою. Вона, очевидно, не спала.

— Хай послухає, це правда!— не в силі більше стримуватись, вигукнула Здена.

— Яка правда?

Це була правда. Здена мала право докоряти. Та від цього йому було не легше.

Раптом Карел відчув, що більше не може отак лежати в ліжку. Кров бухала у нього в скронях, і ці удари озивалися в мозку тупим болем. Він сів. Здена поклати хлопчика на пуховички і, повернувшись до Карела спиною, з головою пірнула під перину.

Карел намацав кишеню штанів і вийняв сигарети та сірники. Але тільки-но став на ноги, як Здена вистромила голову й рвучко підвелася.

— Ти куди?

Карел мовчав. Босий, у широких довгих спідніх, які Здена давала йому на ніч, у великій фланелевій сорочці без коміра, він підійшов до другого вікна, того, що було далі од ліжка. Йому раптом стало байдуже, знімає він шум чи ні.

— Ти міг би тут не курити,— сказала Здена.

Карел кинув сигарети й сірники на стіл. Коробка з сірниками сковзнула зі столу і впала між стільцями.

— Дай мені спокій,— злісно відрубав він.— Ти даси мені спокій кінець кінцем чи ні?!

Ніколи раніше він з нею так не розмовляв.

— Аууу-у-у-і!...— долинуло знадвору собаче виття.

Карел аж здригнувся, несподівано почувши пронизливий гавкіт коло самого будинку. Визирнувши крізь вікно, він побачив низькі, згорблені тіні, які майнули повз ріг, вистрибом пробігли вздовж довгої стіни свинарника й пірнули за кучугуру снігу.

Карел квапливо натяг штани. І черевики.

Здена стежила за його рухами, мов детектив. Нараз, відкинувши перину, вона схопилася з ліжка.

— Куди ти одягаєшся?

— Піду порозганяю цих чортяк. Не дають свиням спати.

Карел сказав правду, хоч і не зовсім. Йому хотілося вийти на сніг, під відкрите небо, де було більше повітря.

— Нікуди не йди,— підбігши до нього, мовила Здена.— Прошу тебе!..— Вона боялася не зграї собак, її лякала кухня. Гедвіка, яка лежала там, не спала.— Ходи ляжеш,— промовила жінка, стримуючи дроз.

Карел відчував через сорочку, як її кидало то в жар, то в холод. Він відсахнувся. Іноді такий рух означає значно більше, ніж цілий потік слів. Він справді вже не думав про її тіло. Тепер уже ні.

Здена зблідла й міцно схопила його обома руками за шию.

— Ради бога, Кареле,— що я тобі зробила?

«Нічого ти мені не зробила, я сам усе зіпсував»,— подумав Карел.

— Розбудиш хлопця,— промовив він голосно.

— Невже ти нас більше не любиш?— Здена благально дивилась то на нього, то на сина, який спав і не чув навіть гавкоту собак.

— Пустити,— відказав Карел.

Здена все зрозуміла. Вона судорожно трималася за нього, мов потопаюча, і дивилася йому в обличчя. Щоби у неї були мокрі, вона голосно плакала.

Карел різко відштовхнув її й відразу ж пожалкував за цим. Але Здена потягла його з собою на подушки; знявся шум. Карел забув про жалість.

— Що ти від мене врешті хочеш?— засичав він їй в обличчя і тут же побачив, як воно раптом змінилося.

Здена скорчилася, немов від удару. Обом було ясно, що всьому кінець. Карел аж заточився. Правду кажучи, він не знав, чи хотів цього розриву.

В цю мить зі свинарника долинув страшний свинячий вереск і почувся глухий гавкіт, немовби пси теж були там; Карел ще кілька секунд стояв нерухомо, відтак рвучко обернувся, надягнув куртку і кинувся в скляні двері на кухню.

На сінешніх дверях висів кожух, Карел рвонув його вниз і кинувся далі, встигнувши, однак, побачити, що Гедвіка вдягнена сидить на канапі. Та він уже був у сінях і за мить вискочив у високий замет перед порогом.

5

«Сваряться,— сказала собі в думці Гедвіка після вечері.— Вже сваряться».

Зі спальні все було чути. Скляні двері

зовсім не заглушали звуків. Вона ще раніше відкинула набік пишну подушку, так що під головою в неї нічого не було. Гедвіка дивилася на світлий квадратик стелі й нічого не бачила.

«Значить, уже зчепилися»,— подумала вона знову. Незважаючи на те, що була зморена, вона весь час, забувши про сон, насторожено прислухалася до того, що діялося за дверима.

Від кожуха, напнутого на сінешніх дверях, тхнуло овечою шкурою і чоловічим потом. У кімнаті пахло печеними яблуками. Гедвіку раптом охопило передчуття чогось неминучого.

«Це все ні до чого. Мені все це байдуже»,—повторювала вона в думці, але передчуття настирливо поверталось до неї проти її волі, так само, як людина інколи не може нічого вдіяти, коли у неї миготить в очах.

Гедвіка все ще відчувала на обличчі кінчики Карелових пальців, коли він гладив її, думаючи, що вона спить. А над цими пальцями бачила його очі й широкі, тверді чоловічі губи.

Годину тому, біля столу, Здена запитала її, чи не хоче вона ще кави. Здена заїкалася від збентеження, важко дихала і весь час або дивилася кудись через плече, або опускала очі додолу. Гедвіка вже не пам'ятає, що відповіла їй. Вона бачила в Здениних очах страх, а також погорду. Тим радісніше слухала вона зараз сварку. Її тішило: має над ним силу. Ще й досі. В розмові Карел раз по раз запинався, після пауз починав про щось інше, не знаючи, як буде продовжувати. Потім зовсім без потреби вийшов до сіней, можливо, аж до льоху, і повернувся з порожніми руками.

— Ти ж їх приніс відразу після полудня,— холодно мовила Здена і подала йому кошик.

Карел поставив перед Гедвікою яблука. Її самолюбство тішило те, що досить лише пальцем кивнути, і він побіг би за нею. Але були хвилини, коли вона шкодувала, чому не наполягла, щоб Карел одвіз її додому ще звечора: завтра вона могла б усе вирішити, ще сьогодні вночі домовилася б про все з матір'ю.

Здена обв'язалася накрохмаленим фартухом, поставила на стіл масивні святкові прибори. Сама разом з ними вечеряти не стала, сказавши, що вже вечеряла. Можливо, вилкою і ножом вона ніколи й не їла. А скільки у них у хаті цього дешевого крону! А серветок! Під радіоприймачем і навіть на холодильнику. На ньому стоїть жаклива статуетка — очевидно, виріб комунальної майстерні. На підлозі лінолеум у квітах. Перед вечерею Гедвіка була і в ванні. Сучасний туалет, пральня. Над ванною —

вірьовки для білизни. Милася шматком лужного мила. Неприємно липне до рук. Проте рушники бездоганно чисті, з вишитими ініціалами: «З. Б.» Під кількома пелюшками, що висіли на вікні, Гедвіка побачила випрані бюстгальтери. З ручною вишивкою. Вона теж такі носила. Але давно. Скільки років тому?..

«Я б тут уже не змогла жити»,— подумала вона у ванні.

За столом Здена зробила спробу перервати їхню розмову й заговорила з Карелом про роботу, яка чекала їх наступного дня. Гедвіка помітила, з яким невдоволенням повернувся Карел до дружини. Якось мить тривав мовчазний поєдинок між ним і Зденою.

— Поговоримо потім,— сказав він їй.

Після цих слів стало ясно,— і Гедвіка прекрасно знала, що не тільки їй,— на чий бік він схилився. Хоч перемога ще була сумнівною. Його «потім» могло означати «в ліжку». Вони залишаються за скляними дверима спальні. А вона сама у кухні. І її охопив сум. І заздрість.

І ось вони сваряться.

Гедвіка сіла, прихилилася спиною до стіни й намацала на стільці сигарети і запальничку. В неї майнула думка, що вони замовкнуть, коли почують, що вона не спить. Вона стукнула стільцем. У спальні замовкли. Гедвіка усміхнулася. Але раптом знову відчувала неясну тривогу.

Саме тут, неподалік від цього будиночка, Арношт зупинив улітку «фіат». Звернув з асфальтованого шосе у неглибоку балку, порослу рідкими кущами. Трохи оддалік виднілася лука, позаду бовванів Копець. Арношт вимкнув мотор. Вони сварилися, сварилися від самого Брно. Гедвіка сказала, чого вона, власне, їде до батьків.

— Це казна-що — брати від твоїх весь час гроші,— мовив він, схвилювано тарабаничи пальцями по керму. Потім довго шукав у кишені сигарети. Нарешті витрусив їх під ноги.

— Хай дадуть іще на будиночок,— відповіла вона.— Коли мають, то чому б не дати. Адже вони мої батьки!

— Одначе ти моя дружина. Ми обоє працюємо. Невже нам припекло мати все так швидко? Твій старий не дуже любить, коли у нього канючать. Я це помітив, ще коли він давав нам на машину. Згадай сама.

— Арно, той будиночок мусить бути наш! Коло нього є старий замок, великий парк. Мені там подобається. Запросимо головного лікаря з сім'єю, Тальбіхових.

— Ці Тальбіхови мені вже у печінках сидять. То ми у них вечеряємо, то вони у нас. Я не можу через них нічого зробити! Взяв

для початку цілу купу роботи, але зовсім не працюю, а слухаю їхні теревені. Навіщо ти їх запрошуєш? Не знаю, що скаже директор, коли йому раптом заманеться поглянути на мої звіти.

— А чому ти ніколи не запросиш його до нас?

— Гм! Це не Тальбіх, який тільки те й робить, що дивиться на твої коліна. Після його візиту я, мабуть, на підприємство вже міг би не ходити. А Тальбіх, можливо, дістав би від нього по пиці, коли б заговорив про політику.

— Треба було піти на те місце, яке тобі пропонував Тальбіх. Тепер ти був би спокійний!

— Чого б я мав працювати у галантерейників, коли я проектую мости?

— Тальбіх там же сидить.

— Тільки він дбає не про роботу, а про свою шкуру. Нині він навряд чи зміг би орендувати кав'ярню. Або бути акціонером.

— Головне не що хто робить, а скільки заробляє! Візьми Сука, що живе в бараці: робітник-монтажник, а має все, обоє щороку їздять до моря. Вона вже навіть не знає, до якого перукаря їй іти.

— Сук краде. Та годі нам сперечатись. Про гроші у старих ти згадувати не будеш. Домовились?

— Тоді повертай...

— Що?!

— Повертай. Поїдемо до Праги.

Кілька секунд вони пильно дивилися одне на одне. Потім Арношт так і зробив — повернув машину. Він швидко подав її назад, виїхав на асфальт, зробив півколо і, розвернувшись, помчав на повну швидкість. Гедвіка подумала, що він не зупиниться і справді повернеться до Праги, якщо вона мовчатиме. Місяць тому він цього не зробив би. У нього з'явилося щось таке, чого вона не розуміла. Якусь хвилину обоє мовчали. Мимо бігли поля.

— Значить, у нас є стільки грошей, що можемо їх тринькати, так? — лютувала Гедвіка.

— Тринькаємо на що заманеться, то чому б не витратити трохи на бензин? — відрізав Арношт.

Гедвіка поставила ногу на гальмо і схопилася за руль. Шини зашипіли об асфальт. Могли б розбитися, коли б вона не спрямувала машину на рівну ділянку шосе. Арношт був у такому стані, що навіть не помітив, коли вона це зробила. Його злякала рішучість Гедвіки. Він запалив сигарету. На чолі у нього виступив рясний піт. З тієї миті, коли Гедвіка схопилася за кермо і натиснула на педаль, вона знову мала над ним перевагу. Вона вийшла з авто. Арношт навіть не ворухнувся. Пильно дивився їй услід. Навколо не було ні душі, все заливало мі-

сячне сяйво. Вздовж шосе бігли стовпи, дрти тихо гули. Здавалося, що цей монотонний звук лине з неба. Гедвіка зупинилася на другому боці рову, на краю пасовиська. Задивилася на небо. Вона мало не переконала себе, що страшенно збуджена. І що забула про Арношта, який лишився у машині. Арношт кинув сигарету. Гедвіка підвела голову і вступилася в ясну зеленкувату зірку. Арношт вийшов з авто, тихо причинивши за собою дверцята. Гедвіка не звертала на нього уваги. Тільки намагалася стояти до нього в профіль. Він повагом підійшов до неї.

— Мені вже остобісіло труситися від страху на тій роботі. Коли це вже скінчиться,— стримано, майже несміливо промовив він.

Гедвіка розплющила очі.

— Тобі так зле, Арно?

Знала, що він не любить, коли вона про щось турбується. Досить, що він сам має доволі клопоту. Скільки разів уставав він інколи серед ночі, йшов навшпиньки до кухні і сидів там сам на стільці, смалячи сигарету за сигаретою. Якось уранці вона побачила в кошику аж вісім недопалків.

— Не журись,— мовив він.— Якось та буде.

Зараз він і собі подивився на небо. І на дрти.

— Гарно тут, правда?

— Мгм.

— Місяць такий, он диви...

Гедвіка почула його кроки. Арношт перестрибнув через рів. Він купить ту дачу! В садку там було одне місце,— стара альтанка і побіч неї потрісканий цементований басейн, засипаний опалим листям,— яке нагадувало їй сад біля Рудольфової вілли на Святому Копечку.

«Як будемо вертатися,— подумала Гедвіка, коли Арношт підійшов до неї,— треба буде заїхати далі, аж до місточка, що веде у поле».

— Я візьму з чемодана ковдру...— мовила вона.

Гедвіка завжди вміла скористатися з того, що вона — жінка. В Оломоуці, у школі, вона сиділа на першій лаві, й з-за кафедри добре було видно її ноги. Вчителі ставилися до неї прихильно. Їй не треба було переобтяжувати себе навчанням. Та коли математика заступала вайлувата вчителька, Гедвіка ховала ноги під парту, бо на неї вони справляли протилежний ефект. А пізніше, уже на роботі в канцелярії, смішні захоплення чоловіків: профіль тіла важив для багатьох більше, ніж її фахові дані. Гедвіка носила светри з широким вирізом. Кожен хотів їй диктувати. Всі були такі легко доступні! І самолюбні! Зустрічаючи в коридорі заступника директора,— він був рев-

матичний, сивуватий, і в нирках у нього були камені,—вона щоразу несміливо усміхалася і опускала очі, немовби перед нею був славетний кіноактор. Коли він виступав на профспілкових зборах, Гедвіка сідала так, щоб він бачив, як уважно вона його слухає. Їй удавалося навіть не позіхати. Одного разу він похвалив її. Після цього вона ходила до перукарки і під час роботи.

Хурделиця почала вщухати, але ще було чути, як на даху гуркотіла погано прибита бляха. Гедвіка не звертала уваги на виття собак: вона була в безпеці.

У спальні сердито шепотіли. Деяких слів і фраз Гедвіка не розуміла, але якби вона чула навіть ще менше, то все одно могла б зробити висновок, що сварка дужчає. Здавалось, подружжя намагається притишити голоси. Гедвіку відокремлювали від них скляні двері, але в неї було таке враження, ніби вона лежить між ними і їхній гнів перелітає через неї, немов через бар'єр. Гедвіка сьорбнула чаю: Здена поставила їй на ніч чашечку на полицю біля канапи. У горлі в неї лоскотало й дерло.

«Мабуть, ангіна»,— майнуло їй у голові. Було б дивно, якби вона не підхопила ангіни. Гедвіка могла б запобігти хворобі, коли б у неї був йод, дерев'яна шпилька й трошки вати. Їй не хотілося б занедужати, поки вона не владнає усіх справ.

Раптом вона завмерла з чашкою в руках. Здена вимовила її ім'я. А може, й не вимовила, але сенс того, в чому вона докоряла Карелу був ясний. Гедвіка поставила чай, залізла під ковдру й напружила слух. В кухні нараз стало душно, Гедвіці забракло повітря, на чолі в неї виступив піт. Здена говорила дедалі голосніше. Це вже були не жарти. Поки у спальні шепотіли, Гедвіка могла вдавати, що спить і нічого не чує. Вранці під час сніданку вона б прикинулася, буцімто нічого не знає; Карел і Здена на якусь мить збентежилися б, а потім вирішили: «Вона спала й нічого не чула».

«Сваритимуться цілу ніч. Ще розбудять дитину»,— злякано подумала Гедвіка; немовби їй не було абсолютно байдуже, що робитиме їхня дитина. Здений голос звучав так, неначе в неї був нежить.

«Реве,— вирішила Гедвіка. Вона стежила за сваркою з дедалі зростаючою тривогою.— Єдине, на що вона здатна,— це ревити!»

Але самовпевненість її з кожною хвилиною зникала, їй стало ніяково.

«Зараз світає пізно,— міркувала вона.— Лиш після п'ятої».

Якщо в цю хвилину їй чогось хотілося, то це встати, одягнутися і піти до села. У спальні хтось підвівся. Гедвіка зрозуміла, що це

Карел, і завмерла. Карел ступнув на розхитану мостину, зачепився за щось і зупинився. Гедвіка перевела подих. Їй не вірилося, щоб він ішов до неї, коли має біля себе Здену й дитину. Але вона все-таки чогось чекала, нерви у неї були напружені до краю, неможливе ставало можливим.

Гедвіка сіла. Загасила сигарету. Тепер вона вже справді боялася. Нараз вона згадала кілька подібних історійок, які погано скінчилися. Адже вона була в чужому домі, і далеко навкруги— жодної душі. Нікого й на поміч покликати: Гедвіка вже шкодувала, що ввечері заgravала з Карелом. Вона навпомацки почала взуватися; туфлі ковзали перед нею по лінолеумі. Засунувши у них ноги, Гедвіка засичала: здавалось, що ступні її потрапили в крижані коробки.

Карел щось кинув на стіл. Гедвіка тремтячою рукою взяла сукню. Вона не хотіла ускладнень, а тим більше таких, яких можна уникнути.

«Я зробила дурницю: не треба було тут ночувати. Краще б залишилась у Каменці в готелі. Це якісь божевільні, від них можна чекати чого завгодно. А Карел— той взагалі здатний на все».

Сварка досягла тієї межі, після якої вона вже не могла скінчитися миром. Це вже було ясно. Гедвіка була вплутана у неї глибше, ніж хотіла, і не мала змоги будь-чому запобігти. Вона одяглася, але сиділа на канапі. Не наважувалася піти в ніч, тремтіла від страху перед собаками. Гавкіт за вікнами посилювався; вони, мабуть, підійшли під самий будинок. Але сніг уже не сипав. У кухні посвітлішало.

Гедвіка накинула на плечі пальто.

«Поб'ються,— подумала вона, цокотячи зубами.— Треба б щось зробити».

Гедвіка розуміла, що все, що б вона зараз не зробила, лише прискорить вибух. Схоже було на те, що Баудиші не сварилися протягом багатьох років, і їх прорвало саме сьогодні. Але Карел не любив Здену— це ясно. Чи є взагалі хоч одне подружжя, у якого все було б гаразд? Гедвіка згадала Арношта. У порівнянні з «революцією» у спальні їхня сварка раптом здалася їй дитячою. Це її здивувало. Вона зрозуміла, що Карел для неї усе-таки щось важить і що його не можна ігнорувати. У цій сварці вона не була байдужою стороною. Хотіла вона цього чи ні, але Карел нарешті зважився. Гедвіка була насамперед жінкою, а тому, хоч ситуація і ставала дедалі напруженішою, мабуть, відчула б розчарування, коли б Карел і Здена зненацька затихли й коли б він почав перепрошувати дружину, цілувати, лащитися до неї. Це було б іще гірше, ніж зараз, і вона, певно, вибігла б на мороз, незважаючи на собак.

«Але що буде? Що може змінитися?» — подумала вона про себе.

Сварка розбудила в ній фізичні почуття. Якусь мить їй здавалось майже можливим зближення з Карелом. Ці думки навіювала і темрява, і те, що він був зовсім недалеко, і її тривала внутрішня самотність. Лише тепер Гедвіка призналася собі, що, відверто кажучи, вона самотня. З Рудольфом була самотня і з Арноштом — теж. Від Карела віяло чимось іншим, чимось таким, у чому він був удвоє сильніший за них обох; Гедвіка добре знала, що він ніколи не належав би їй повністю, як її речі або Арношт; Карел завжди носив би в душі щось таке, до чого б вона не мала доступу, але що повсякчас відчувала б у глибині його жовтих очей; можливо, коло нього вона зуміла б бути й покірливою. На мить її огорнула тепла хвиля. Гедвіка поринула в згадки про минуле й викликала до життя цілу гаму похованих почуттів.

Вона згадала ті спокійні хвилини, які провела колись у саду; повітря пахло абрикосами, на траві блищала роса. Десь поблизу гуркотів віз, і Гедвіці добре було чути сапання коней: надвечір'я передавало звуки виразно, як кришка рояля. Там у неї були приємні хвилини й з Карелом. Але тоді вони були ще дітьми. Гедвіка раптом відчувала жаль за тим часом. Бо потім настали роки, коли село було чорне, мов дно прірви. Увечері скрізь зачинялися віконниці. На вулицю майже ніхто не виходив. Пізніше по радіо почали передавати маршові пісні, це означало, що в село їхали агітатори. Карела, при всіх його недоліках, боягузом не можна було назвати. Він звелів повісити скрізь гучномовці й загадував усьому селу, хто що має робити. Це могло видатися смішним, але він говорив так серйозно, що його слова ні в кого не викликали сміху. Карел пояснював, хто повинен возити гній, хто їхати орати, а хто має кагатувати картоплю; розтлумачував це так, немов керував наступом. Коли розбивали репродуктори камінням, він лавив по стовпах, дряпався на дахи, і вранці село знову будив його голос.

— Дурниці,— промовила вона стиха.— От уже справді дурниці лізуть у голову.

Сварка у спальні на мить затихла, щоб вибухнути з новою силою. Гедвіку це вже починало стомлювати. Вона підняла байковий комір жакета і сховала у ньому обличчя. Тканина була м'яка й гладенька, Гедвіка терлася об неї щокую і ні про що не думала. Коротке збудження вже минуло, і вона дивилась у вікно.

«Світатиме, либонь, після п'ятої»,— подумала вона знову.

У спальні щось важко грюкнуло, хтось упав. Долинули різкі голоси. І ось кроки, його кроки...

Гедвіка злякано втягнула голову в плечі й припинила; так стискається пневматична ресора або труба телескопа. Карел ухопився за ручку скляних дверей. Тепер вона його вже тільки боялася. Але не могла нічого зробити. Побачила його очі, бліде, як крейда, обличчя. Мабуть, на нього падало з вікна синювате світло. Карел так грюкнув за собою дверима, що з рами посипалося і брязнуло на підлогу скло. Він удав, що не помітив цього. Зірвавши з сінешніх дверей кожуха, притьмом вибіг до сіней і відчинив надвірні двері. До кухні увірвався протяг і крижаною рукою торкнувся Гедвічиного горла.

Гедвіка підвелася. Лише тепер вона почувала вищання свиней і гавкіт собак. Але все, що робилося в домі, було надто грізне, аби вона могла думати про те, що діється за його стінами. Коліна її наштотхнулися на стільці, які Карел присунув увечері до канапи. Але вона й тепер знала, де її валіза та інші речі. Вона квапливо сунула в кишеню сигарети й запальничку.

— Куди ти збираєшся? — ставши на порозі спальні, запитала Здена й клацнула вимикачем.

Світло різонуло по очах, мов ніж. Кілька секунд Гедвіка нікого не бачила.

— Ти вже й одяглася?!

— Іду додому,— відказала Гедвіка.

— Зараз? Отак ні сіло ні впало?

Очі у Здени підпухли, голос став хрипкий. На ній була жахлива нічна сорочка (вона шила собі сама). Здена силкувалася стояти випроставшись, підборіддя у неї тремтіло.

— Нікуди ти не підеш,— промовила вона.

— Кажу тобі, що я іду додому. А завтра повернусь до Праги.

— Так чого ж ти тоді прийшла до нас? Це ти так навмисне все влаштувала?!

«Аякже! — Гедвіку це вже почало дратувати. Страх її поступово розвіявся.— Оце через тебе я мало не замерзла. І через твого селяка».

— Я хотіла поїхати ще ввечері, казала, щоб він мене одвіз.

Це була правда. Здена замовкла, але тільки на мить.

— А чого він має тебе везти? Ти що, принцеса?

Гедвіка попрямувала до дверей. Вона так піде. Якось добереться. Та Здена квапливо загородила їй шлях. На обличчі її застиг вираз безпорадності.

Гедвіка хотіла засміятися, але стрималася.

— Надворі щось сталося,— мовила вона, щоб порушити мовчанку.

Шум, що долинав із свинарника, заглушував усі інші звуки.

— Хай це тебе не турбує,— відрубала Здена, навіть не ворухнувшись.

Вони дивилися одна на одну. Нарешті Гедвіка глузливо промовила:

— То чому ж ти туди не йдеш?

І хотіла обминути Здену. Але та стала на дверях, місячись ногами по кожусі й не звертаючи на це уваги.

— Ти гарна...— мовила Здена.

— Бідолашна,— відповіла Гедвіка майже пошепки, але холодно.— Бідолашна,— повторила ще раз ущипливо, щоб допекти ще дужче. Вона хотіла дати Здені зрозуміти, що все вже знає, що вони обидві не повинні ні в чому обманювати себе.

Обидві жінки раптом затрусилися й почали кричати. Заплакала дитина.

Здена рвучко підскочила до Гедвіки й ударила її по обличчю. Удар був такий сильний, що Гедвіка мало не втратила рівновагу. Але Здена підтримала її другою рукою і одразу ж застигла, немов паралізована, неспроможна ворухнути жодним м'язом, зсивавши руки. Губи у неї тремтіли.

Гедвіка подивилася Здені в обличчя. Її охопило бажання по-справжньому, боляче образити Здену.

— Не любить він тебе,— сказала вона зухвало.

Здена сперлася на одвірок, і Гедвіка вийшла в сіни. Позаду почувся плач, але вона вже була надворі.

Зробивши кілька кроків, Гедвіка зупинилася. Усе навкруг тонуло в мертвій тиші, повітря було гостре, мов скляний порошок. Трохи далі, де вона нічого не могла розгледіти, скавчав пес. Шум у свинарнику тривав, то завмираючи, то наростаючи.

Гедвіка спробувала зорієнтуватися й знову ступнула кілька кроків уперед. В заметі з ноги у неї спала туфля. Тепер вона вже шкодувала, що не залишилася у хаті до ранку.

«Замерзну,— майнуло у неї в голові.— Ні-за-що не дійду».

Проте вона знала, що іншого виходу в неї нема: мусить іти. Вернутися? Ні, це неможливо. Тепер уже неможливо. І Гедвіці знову стало жаль себе.

Раптом вона вгледіла Карела. Він вийшов із свинарника й простував через замет.

Його вузьке худе обличчя сяло. Плечі були опушені, проте виглядав випростано, як упевнена в собі людина. Як мисливець. Немовби він знайшов вихід з якогось скрутного становища. Він уже побачив її.

— Замерзнеш,— промовив до неї.— Чого ти тут стоїш?

І поглянув у бік дому, неначе хотів угадати, що там сталося.

— Одвези мене, прошу тебе,— тихо сказала Гедвіка.

Карел подивився на неї. Нічого не відповівши, він попрямував до воріт стодоли, щоб зачинити їх. В руці у нього був кілок.

Гедвіка дивилася на Карела, на його плечі, руки, на голову, прислухалася до його дихання. Карел підвів на неї очі.

— Чому зараз?— запитав він.

— Ти знаєш... чому,— відказала вона.

Карел щосили почав оббивати обмерзлий кілок, щоб підперти ним ворота стодоли.

— Гаразд, я запряжу коні,— погодився він.— Тільки ось зачиню ворота.

«Тепер і я це відчуваю,— здивувалася в думці Гедвіка.— Дивно, що я відчуваю це так сильно».

Говорили скупо, більше мовчали.

— Ти надовго приїхала?

— Не знаю,— відказала вона, немов і справді не знала цього.

Здалеку долинув гавкіт. Карел випростався і втупив очі у сутінки сніжної ночі.

— Я перестріляю їх.

Він глянув на неї своїми жовтими очима і підійшов ближче.

«Якби хоч Здена не вийшла з хати,— майнула у Гедвіки думка. За мить вона додала:— Хай замерзну. Тепер хай навіть і замерзну».

У неї не було ніякого бажання опиратися, і вона подумала, що це зараз станеться. Однак те, з яким виглядом Карел підступив до неї, збило Гедвіку з пантелику: їй здалося, що він хоче її вдарити.

Вона завжди вважала, що байдужа до цього. Майже благально підняла руки, щоб обняти його за шию. З нею діялося щось серйозне, навіть запах свинарника, що йшов від Карелового піджака, не здавався вже їй огидним. Вона згадала про Арношта, і її охопило якесь змішане почуття радості й сорому.

Вони зайшли до стодоли.

Гедвіка застромила руки Карелові під сорочку й відчула під пальцями шорстку шкіру. Таке тіло їй подобалося.

— Шкода,— промовила вона вголос. І цілком щиро.

Але тієї ж миті Гедвіка помітила зловісний блиск очей здичавілого собаки. Жовті плями на шкурі тварини губилися в темряві, але Гедвіка побачила, що собака весь закривавлений і що він готується до стрибка.

Вона стояла на півкроку позад Карела, який саме нахилився, щоб узяти оберемок сіна.

Гедвіка скрикнула. Заплющила очі.

6

Після сварки Карел вибіг надвір. Свинарник ходив ходором. Усе, що сталося в спальні, раптом здалося йому зовсім незначним. Він згадав про буковий кіл, яким

були підперті ворота стодоли. Висмикнув його з-під снігу. Засув біля дверей свинарника примерз — довелося вибивати.

Засвітив світло. Через перегородку стрибнув пес, схожий на вовка. Поросят пронизливо завищали.

Помітивши Карела, вівчарка збентежилася. Підняла морду й висолопила язика. Її здивувала поява людини. В цей час величезна льоха, осатаніла від страху за своїх поросят, нахилила голову й кинулася на пса усією вагою свого двоцентнерового тіла. Собака булькотливо загавкав, клацнув зубами. На шерсті виступила кров. Льоха переламала йому хребет.

В сусідній кліті собак було троє. Цей високий, з жовтими плямами, теж. Карел розмахнувся і опустил на них кілок. Гамселив щосили, побачивши, якої шкоди наробили вони тут. Одного поцілів, собака перекинувся, але підвівся, хитаючись, і, чуючи запах м'яса, знову рушив до роздертого поросяти. Карел ударив ще і ще. Почувся звук, схожий на хрускіт горіха. Але собака зіп'явся на передні лапи, — у нього ще вистачило на це сили, — вискочив з кліті й зник у вікні. В тому розбитому вікні, яке Карел увечері заткнув жмутом соломи. Мабуть, надворі під вікно намело снігу, собаки злізли по замету, а солому вигребли.

Карел обернувся. Жовтоплямистий не втік. Та раптом він покинув здобич, стрибнув через перегородку і впав на всі чотири лапи на центральну доріжку. Собака скидався на цибату кішку. Він позадкував, не спускаючи з Карела очей. Через ніс і до правого вуха у нього тягся давній шрам, з носа текла кров. Проте він ще не здичавів настільки, щоб не боятися людини з дрючком у руках. Карел розмахнувся, але не влучив. Пес стрибнув, зрозумівши, що виграє якусь мить часу, звівся на жвавих задніх лапах і стрибнув знову на сусідню доріжку. Та Карел випередив собаку і, добігши до вікна першим, уперіщив його кілком. На кінці кілка стримів великий цвях. Цвях угруз у тіло собаки. Той скажено заскавчав, обернувся і всадив ікла у власні крижі, звідки йшов нестерпний біль. І впав на поміст.

— Ось тобі, маєш, — мовив голосно Карел. Він не помітив, що третій собака вискочив у вікно. — Це тобі за все, негіднику!

Його не зворушувала кров собаки — то була кров хижого звіра. Та жовтоплямистий був ще живий. Прослизнувши у Карела під ногами, він пробіг через увесь свинарник, стрибнув на прихилені двері й щез у темряві ночі.

Лише після цього, вже забуваючи вікно й чистячи свинарник, Карел знову подумав про своє становище. Витягши зі снігу засув, він зачинив двері, обернувся і раптом на шосе, по обидва боки якого стояли свинар-

ник і будинок, побачив Гедвіку. Карел затамував подих, опустил руки: вона нерухомо стояла у смугі світла, що, наче водяне плесо, лежала між будівлями. «Стодола відчинена», — промайнуло у нього в голові.

Він зробив кілька кроків. Гедвіка все ще стояла до нього у профіль, її силует вимальовувався на снігу. Карел розумів, що життя складається з годин, днів, місяців, але бувають і секунди, як ось ця. Секунди почали нанизуватись одна на одну.

Карел щось сказав, але що саме — не знав. Ніч розкинула над землею ясне шатро. Вкрита снігом рівнина іскрилася під місячним світлом, а в місцях, де вона похило здійснювалася проти неба, мінилася блідо-голубим сяйвом. Карел бачив очі, губи і лице, на якому читав тривогу й вагання. І водночас — розуміння. Аж тепер пересвідчився він, що не дарма стільки років не залишала його впевненість у тому, що це станеться.

— Чого шкода? — запитав він, насилу ворухнувши обважнілим язиком.

— Тут так гарно, — відповіла Гедвіка.

Карел зрозумів, що вона хотіла цим сказати.

— Тут минебудемостояти. — Слова злилися, і йому здалося, що Гедвіка його не зрозуміла. Підняв їй комір пальта, і руки його так і залишилися на її білій шії.

Карел рухався незграбно, наче розбитий паралічем. Їх поглинула темрява стодоли. Духмяно запахло сіно.

«Здена лежить, — подумав Карел. — Вона не могла не почути, коли Гедвіка виходила з кухні. Лежить, не ворухається, втупивши у стелю очі. Вже, мабуть, не плаче, він її знав. Але обличчя в неї немов закам'яніле, — таким воно бувало в хвилини гострого душевного болю».

— Гедвіко, — мовив він. Ніяк не міг знайти її губ.

Вона торкнулася пальцями його грудей.

— Гедво, — схлипнув він.

Все нараз ожило, ніби це було лише вчора.

З усіх людей на світі Карел найдужче любив батька. Стояв на колінах коло його ліжка, коли у сорок третьому він помирав. Батько просив підкласти йому під спину подушку, щоб він міг бачити у вікно людей, вулицю.

— Сину, — прошепотів він.

— Що, тату?

— Піклуйся про маму, сину. Вона у нас дуже хороша.

Мати скрикнула. Кинулася до ліжка й схопила холонучі руки. В кімнаті саме були батькові товариші. Усі оточили ліжку, юрмилися навколо.

Карел упав лицем на купу кравецьких об-

різків. Від них пахло батьковими руками. Обернувшись, він побачив над собою Гедвіку. Дівчина гладила його обличчя й пригорталася до нього. На очах у неї блищали сльози, вона знову й знову прохала, щоб він дивився на неї, щоб не повертав голови, торкалася його лица своєю щокою, намагалася заспокоїти його.

— Ми будемо з тобою разом, Карел,— по-дитячому зворушено шепотіла вона.— Не бійся, тепер ми будемо разом. Не плач, Карел, не плач.

Карел гладив її волосся. Дівчина тремтіла. І він раптом сказав собі, що годі плакати: він уже дорослий.

Потім настала осінь, сонячна й тепла, як літо. Одного дня вони з Гедвікою полізли на похилу стіну піщаного кар'єру. Пісок сипався, зсувався під їхніми ногами, а вони тим часом бігли вгору й весь час були на тому самому місці. В кар'єрі стояло задушливе безвітря. Обоє спітніли. Нараз поза спиною в Карела пробіг мороз. Нагорі відірвався пласт піску й лавиною посунув униз. Ні він, ні Гедвіка не могли витягти з піску ніг, потік наростав, і за мить вони вже були засипані по пояс, тонули. Гедвіка подала йому руку й почала щосили тягти до себе: пісок сунув просто на нього і міг засипати його з головою. Гедвіка допомогла йому, але сама загрузла ще глибше. Обоє міцно трималися за руки. Пісок скував їм ноги й повільно засипав обох. Карел боявся за Гедвіку і знав, що вона боїться за нього. І він, і вона знали, що загинуть. У Гедвіки з піску стриміла вже тільки голова. Карел вирішив відкинути її руку.

— Пустись мене, Гедво, і гребі руками. Наче пливеш!

Та Гедвіка судорожно стискала його руку. Вона хотіла відчувати його пульс. Лавина зупинилася. Дівчина ще дихала, але вже наковталася пилуки й випльовувала її, тихо плачучи від страху. Карел кликав її, але вона не озивалася.

— Гедво, Гедвічко, дихай! Дихай, глибше! Я тобі зараз допоможу!

— Гаразд,— мовила вона.

Він страшенно довго вибирався з піску. В голові була лише одна думка: якомога швидше допомогти Гедвіці. Нарешті він підповз до неї й відкопав її. Руки його обліпив мокрий пісок, і він витер їй сльози плечем. Гедвіка не могла стати на ноги, і він поніс її вниз кар'єром, аж до лужка.

Карел і Гедвіка лежали поруч, гладили одне одного, і він для неї, так само, як і вона для нього, був цілим світом. Там вони теж щось обіцяли одне одному.

У стодолі пахло чебрецем.

— Гедво,— видихнув Карел знову.

Вона притиснулася до нього, він відчув її теплий подих. Але очей не заплющував,— це була вона. Під ногами в них тріщали бадиллини, шелестіло сіно. Карел ще якусь мить стояв, мов закам'янілий, та раптом у ньому прокинувся самець, і він міцно стиснув її. Гедвіка застогнала, але Карел зрозумів, що вона не збирається вириватись.

— Гедвіко!

Він хотів узяти оберемок сіна, постелити його ближче, та зненацька, ступнувши кілька кроків у сутінь, побачив пораненого собаку. Це був той, з жовтими плямами; Карел помітив, як він швидко дихає; страх світився в очах пса. Карел завмер, неспроможний навіть поворухнутись. Секунда тяглася нескінченно довго. Він знав, що собака стрибне, і не міг цьому запобігти. В останню мить він подумав про Гедвіку й повернувся боком до очей, які вже летіли на нього. Від болю Карел злякано скрикнув. Пес бридкий, вимазаний кров'ю — своєю, порсячою, а тепер і його,— вчепився Карелові в руку, і обидва впали на землю. Собака ослабив щелепи і одразу ж знову стиснув; вони були міцні, мов лещата, і, здавалось, всипані довгими голками.

— Гедво! — розпачливо крикнув Карел.— Гедво! — І обернувся до прямокутника відчинених воріт.

Гедвіка вибігла зі стодоли, постать її майнула серед заметів.

— Гедво! — заревів Карел.

Коло воріт стояв кілок, такий потрібний йому в цю мить.

Гедвіка не спинилася.

— Гедвіко!

Карел майже забув про собаку, він бачив тільки її. Він знову крикнув, але не голосно: не міг дужче.

— Гедво!.. Подай... кілок!

Гедвіка зупинилася. Вона чула, але не обернулася. Постояла якусь мить і знову побігла туди, до будинку. Карел заревів од болю і розчарування. Підвівшись, він щосили вдарив собаку п'ястком у те місце, де на вузькій черепі, над носом, світилися холодні очі. Йому здалося, що разом з собакою від його тіла відпала і рука.

«Втекла,— промовив він у думці.— Втекла, покинула мене напризволяще!»

Нарешті Карел добрався до дрючка сам, вхопив його правицею і потягнув пса. Пес кинувся тікати, борсаючись у снігу і виючи. Карел бив собаку, а мозок туманився від болісної думки, що Гедвіка покинула його в таку скрутну хвилину.

І тут він усе зрозумів: він любив не Гедвіку, а когось іншого; Гедвіка вже була не та, що колись.

Жовтоплямистий відбіг, і Карел уже не міг досягти його своїм дрючком.

Лише тепер він обернувся лицем до бу-

динку. Він би впав, якби не сперся на дрючок. Хотів заплющити очі, але в цю мить на порозі з'явилася Здена. В руках у неї була рушниця. Гедвіку він не хотів бачити, але вона теж була в полі його зору. Тепер вона зупинилася. Щось кричала Здені, немов про щось благала її, потім спіткнулася, впала і знову підвелася. Карел чекав, щоб Здена вистрелила. Щоб убила його. Йому вже нічого не хотілося. Все одно Гедвіка не змогла зробити того, чого так щиро прагнула тоді у піщаному кар'єрі. Карел плакав.

— Я не змінився,— пошепки промовив він сам до себе, і зуби в нього цокотіли, немов у пропасниці.

Карел знав: тепер він залишився сам.

Здена підняла рушницю і кинула її йому з порога під ноги, в замет. Карел пошпурив дрючок і підняв рушницю правою рукою. Рушниця була набита. Обернувшись, він пішов за ріг стодоли. Пса ще було видно. Він раз по раз провалювався у сніг, тягнув зад, пробивав грудьми льодяну корку і скарчав.

«Ти хотів мене загризти,— подумав Карел.— Хотів перекусити мені горлянку!»

Звівши рушницю, він приклав її до плеча, затиснув під ключицю і злегка відкинувся назад. На фоні снігової рівнини побачив вершечок мушки і почав цілитися, затамувавши подих. В першу мить йому здалося, що нічого не сталося, тільки оглушливо бухнув постріл, розпанахавши глибоку нічну тишу. Та собака зупинився. Упав.

— Таки влучив,— промовив Карел голосно.

Але жовтоплямистий знову підвівся і поповз далі.

Карел хотів перезарядити рушницю й ворухнувся пораненою рукою. Раптом у нього потемніло в очах і він похилився вперед; тієї ж миті під його ногами хитнувся замет, і Карел упав обличчям у сніг.

Здениного зойку він уже не почув.

7

Почувши постріл, Гедвіка здригнулась. Притулилася до стіни. Карел упав у замет.

— Ой, боже мій,— почула вона свій голос. Не знала, що робити. В будиночку плакала його дитина. Його син.— Ой, боже мій,— повторила вона й озирнулася на Здену, для якої вона вже взагалі не існувала. Немовби ніколи сюди й не приходила. Жінка дивилася крізь Гедвіку, наче крізь скло. Для неї справді все раптом втратило будь-який сенс.

Здена метнулася у сніг. Перед очима в Гедвіки замиготіли її голі повні литки.

Здена рухалася чітко й рішуче. Вона не потребувала допомоги.

«Треба б допомогти їй, вона не донесе сама»,— подумала Гедвіка, але заціпеніло стояла на місці, тремтіла, і по її щоках котилися сльози. Нерви її були напружені до краю, і вона ледве стримувалася, щоб не заридати вголос.

Здена обхопила Карела ззаду попід пахви й потягла до хати. П'яти його і холоші штанів волочилися по глибокому снігу, позаду залишалася борозна.

Нараз Карел застогнав від болю.

— Карел,— долинуло до Гедвіки. Зденин голос звучав холодно і твердо.— Отямся, Карел!

Здена поклала його в сінях, і коло нього відразу ж натекла калюжа крові. Пошматована рука здавалась набагато довшою.

Гедвіка підкралася аж до порога: Здена лишила двері відчиненими й, припавши до Карела, розгублено водила рукою по його обличчю.

Побачивши кров, Гедвіка відвернулася. Почула тріск розпанаханого полотна.

— Напийся,— мовила Здена.— Ти чуєш мене?

«Помре,— майнуло у Гедвіки в голові.— Руку вже, мабуть, втратив. Зійде кров'ю».

Здена почала перев'язувати чоловіка. Він отямився, застогнав, потім закричав від болю.

— Вже! — сказала голосно Здена.— Вже все, Карел. Всі! — крикнула вона.

Карел знепритомнів знову. Припіднята голова вдарилась об вимощену підлогу. Здена не стала приводити його до пам'яті. Вона метнулася на кухню і, нашвидкуруч одягшись, кинулася через сніг до конюшні.

Спалахнули віконця, і Гедвіка, почувши тупіт коней, побігла до конюшні й собі, щоб допомогти Здені повернути сани, яким та ніяк не могла дати ради. Гедвіка напружила всю свою силу. Навіть тепер вони не подивилися одна на одну.

До саней Здена несла Карела на спині. Простирadlo на його руці було червоне. Зрозумівши, що не можна гаяти ні хвилини, Здена нарешті заговорила до Гедвіки.

— Винеси кожух,— кинула вона.

За все своє життя Гедвіка ні разу не робила нічого так швидко, як зараз.

Здена застелила сани. Карел лежав, звисавши голову, схожий на Христа, яким його малюють на образах — після смерті на хресті від людських рук.

— Тпру-у-у! — заспокоювала Здена коней, які зачули запах крові і тривожний настрій людей.

— Здено,— сказала Гедвіка.

Та не слухала її.

— Здено, я догляну хлопця.

Здена не слухала її. Метнувшись до хати,

вона швидко вернулася з довгастим шкіряним мішком. Поклала його собі на коліна, вийкнула на коней, стьобнула батою по хребтах. Коні побігли в ніч. Здена покрикувала на них. За мить сани вже проминули замет. Гедвіка весь час дивилася їм услід. Та вони швидко зникли з її очей, залишивши після себе дві борозни у снігу.

«І дитину взяла з собою»,— подумала Гедвіка.

— Хоч би не вмер,— мовила вона вголос, зайшла в порожній будинок, зупинилася в кухні і раптом нестримно заридала.

Вона скрізь залишила світло, щоб у темряві не побачити ще раз Карелових очей, якими вони були в ту хвилину, коли він кликав її зі стодоли. Її охопило гарячкове бажання що-небудь робити, аби тільки не стояти, не сидіти. Вона змела з порога спальні скалки розбитого скла, але не знала, куди їх подіти, і кілька разів то виносила до сіней, то знову несла до кухні, поки не надбала відро з попелом; весь цей час у неї перед очима стояв Карел.

В каструлі на плиті була тепла вода, Гедвіка витерла в сінях криваву пляму й вилила воду в сніг за хату. Вона вже перестала боятися.

«Може, не помре»,— повторила ще кілька разів у думці.

Аж до світу Гедвіка просиділа не ворущачись на стільці, забувши навіть про сигарети. Ніколи раніше вона не відчувала себе такою виснаженою. Були хвилини, коли вона глибоко ненавиділа себе і гірко плакала. Проте більше сиділа закам'яніло, і очі її теж здавалися мертвими. Її вражало і змушувало болісно стискатись серце те нове життя, яке вона відкрила для себе, щоб тут же знову втратити.

Потім Гедвіка почула скрип саней. Узавши валізку, вона вийшла надвір і побачила вдаль сани. Вони були маленькі, мов дитячі санчата. Гедвіка відвернулася й пішла вниз, у протилежному напрямку, до Карлова.

Навкруги стояла тиша. Все засипав сніг, і Гедвіка не впізнавала лісу та полів. Для неї це була вже чужа місцевість, і вона почувала себе тут чужинкою. Небо над головою висіло тихе, байдуже.

— Піде сніг,— мовила Гедвіка вголос, щоб якимось розворушитися. Вона вирішила, що зробить усе так, як хотів Арношт. Передусім поговорить з матір'ю. Тоді поїде з нею до Каменця й подзвонить звідти Арноштові. Скаже, щоб почекав — вона приїде наступного дня і привезе гроші.

Гедвіка затремтіла від пронизливого холоду. Здена вже, напевно, вдома, вона знає, що з Карелом.

Гедвіка подумала про батька, про те, як він це сприйме. Всю дорогу вона боялася цього. Краще підготуватися до найгіршого.

Потім вона розповість Арноштові, як їй пощастило витягти із старого крони.

З цього часу вони житимуть інакше.

«Почнемо все наново»,— вирішила Гедвіка.

Ці думки у неї з'являлися вже не вперше, хоч раніше вони ніколи не були такі чіткі. Гедвіка знала: як би не склалося далі її життя, згадка про те, що сьогодні вмерло тут, ніколи не даватиме їй спокою.

Гедвіка звернула до містка через замерзлий ручай. Навпроти стояв їхній будинок. А за будиночком, за його чітким силуетом, у стіні акацієвого гаю світлів проруб; вдалині раптом блиснуло сонце й засяяли обриси гори Палави: здаля здавалось, що то лежить жінка — видно було наче ноги, живіт, груди, голову. Це було справді красиво.

«Ні,— мовила в думці Гедвіка.— Мій дім уже не тут. І ніколи вже я сюди не повернуся».

8

Гарячка в Карела спала тільки на сьому ніч. Йому знову перестелили ліжко. Лляні простирадла пахли крохмалем. В роті було сухо. Медсестра налила в чашку води з карафки. Карел хотів подякувати, але в нього не рухалась нижня щелепа. Він згадав про руку й злякався, що її нема. Рука лежала поруч і була вся обв'язана легким бинтом. Він ворухнув пальцями і йому відлягло від серця.

— Як відчуваєте себе після запалення легенів? — спитала медсестра.

Карел здивовано глянув на неї.

— Скоро вас уже выпишуть,— сказала вона.

Карел намагався відновити в пам'яті те, що сталося. Тоді було справді скрутне становище. Він заплющив повіки, й раптом у глибині його душі зринули Зденині очі, немовби впливли з якоїсь безмежної дальни. Усе було якесь невиразне, лише величезні очі. Карел мало не скрикнув.

Коли вона везла його до лікарні, він опритомнів, почав прислухатися до звуків нічної засніженої рівнини й з топографічною точністю відзначав у думці все, що бачив дорогою. Коло високої водонапірної башти Здена обернулася до нього.

— Не стягуй з себе ковдру,— мовила вона.— Застудишся.

— Добре,— відповів він.— Мені не холодно. Куди ми їдемо?

— Вйой! — крикнула вона й протяжно прицмокнула.

Так Здена робила завжди, коли підганяла коней.

Карел відчув на своїх грудях ремінь: Здена обв'язала його віжками, щоб він не випав по дорозі. Йому було видно її спину, він міг дивитися на неї і збоку. Здена сиділа посередині на козлах, нахилившись уперед, ноги розчепірила, підборами вперлася у поперечку над дишлом. У долонях вона затиснула віжки й гнала коней навпростець полем, щоб скоротити дорогу. Час від часу кидала погляд назад, де напівлежав він. Турбувалася про нього, але не дуже. Вони дивилися одне на одне, але між ними немов постала скляна стіна. Карел зрозумів, що це дуже погано: мабуть, саме зараз в душі вона переоцінює його. Менш болісно було б заплющити очі й прикинутись, що він нічого не бачить. Рука зараз, на превеликий подив, не боліла. Немовби її взагалі не було.

— Тримайся,— сказала Здена.

Вони їхали просікою, яка круто спускалася вниз — від дубового лісу аж до невисокого молодняка. Здена гейкнула на коней і помчала так швидко, що сани, здавалось, зовсім не торкалися снігу. І тут Карел побачив, як однією рукою Здена притримує на колінах дитячий спальний мішок. Його залила гаряча хвиля, він знову стягнув ковдру, щоб дужче нахилитися вперед. Здена взяла з собою сина! Не покинула його там! Гедвічине ім'я він уже обминав навіть у думках. Думав про неї в невизначеній третій особі. Він ворухнув язиком, але Здена не почула його, і Карел зрозумів, що вона анітрохи не впала у паніку. А він добре пам'ятав, який у неї був вигляд, коли він, побитий, прийшов від Трьох Лип. Для нього дивним було й те, що разом з такою чоловічою твердістю (Карел не знав, коли вона так нагло визріла у Здени) вона зберегла всю свою жіночність. Вона ворушила губами. Скидалося, що молиться. Проте Карел знав, що вона не молиться. Напевне, стиха кличе коней, обіцяє їм вівса, дерті, люцерни, а найголовніше — моркви. Здена весь час носила коням моркву і зовсім уже їх розбалувала.

— Я зараз повернуся,— мовила Здена, спинившись коло лікарні. Вона розв'язала віжки, відгорнула Карелові на ноги кожух і побачила зібгану ковдру, розхристаний комір сорочки. Карел хотів щось сказати, аби тільки почути від неї хоч слово.

— Мені було тепло,— озвався він.

Та Здена мовчала. Навіть не підвела очей. Немов перед нею була якась річ. Або безсловесна тварина. Санітари вже брали його на ноші.

Карел ще бачив, як Здена від'їхала трохи далі, до муру, що майже зовсім ховався у темряві. Він помітив, що дружина розсті-

бає жакет. Обернувшись спиною до ліхтаря, Здена схилилася над дитиною і, мабуть, дала їй грудь. Карел хотів підвестися, підійти до неї, покликати: «Здено...»

Його внесли до пропахлого карболкою коридора, і горло та ніс йому вмиль сповнив їдкий запах. Ще не довезли його до операційної, як біль охопив усю ліву половину тіла. Карел запитав у сестри:

— Скажіть, будь ласка, вже прийшла?

— Ні. Ще ні, пане Баудиш,— відказала та.— Але не хвилюйтеся, прийде.

Що він міг їй сказати?

Карел заплющив очі і вдруге запитав те саме, коли вже пробудився після наркозу. Голова боліла, неначе по черепу шкрябали скальпелем. Своє запитання він пам'ятав і під наркозом. Воно лежало законсервоване на дні його найглибшої підсвідомості.

— Була тут,— мовила сестра.— І вже поїхала. Приїжджала з дитиною, правда?

— З сином,— відповів Карел.— Це мій син.

В цю хвилину у коридорі загомоніли. Карел почув кроки і затремтів від хвилювання. Всі шість днів, прокидаючись від неприємного маячіння, він щоразу запитував, чи приїжджав хто-небудь до нього.

— Приїжджали,— відказували йому.— Багато людей.— І називали Маруну, секретаря райкому, Янечека, Путіфарку та ще цілу дюжину.

— А моєї... жінки тут не було?

— Ні. Поки що ні.

— У неї багато роботи,— казав він.— Їй важко вирватися.

Але в душі Карел признавався собі, що у Здени нема особливих причин хотіти зустрітись з ним.

Щойно почався ранковий обхід лікарів. Головного він знав, бо той був членом районного комітету КПЧ. Переступивши поріг, лікар кивнув Карелові, але хворих почав оглядати по черзі. Прізвище його було Сандр, хоч всі кликали його Санді.

«Може, запитати його, що мені робити,— майнула в Карела думка.— Може, він знає. Цей розуміється на таких речах».

Сандр підійшов до його ліжка. Вони потиснули один одному руки.

— Честь,¹ — мовив Карел. Так віталися між собою члени партії.— Я б уже з охотою поїхав додому.

— Скоро, Карел. Через три дні. Ти швидко одужав.— Сандр кивнув на вікно.— Дома нічого від тебе не втече, та й до того ж дорогу засипало снігом, щонайменше на два метри.— Він на хвилинку присів коло Карела.— А оцей шрам звідки в тебе? Оцей,

¹ Скорочене від вітання «Честь праці!».

над коліном? Про рубець на підборідді я знаю, а ось про цей ти ніколи мені не розповідав.

— Нічого особливого. Він у мене вже давно, десять років. З молодіжного будівництва.

— Ти був на будівництві?

— Був.

І Карел знову побачив перед собою Здену. Того разу з Карлова їхало їх восьмеро, половина всього сільського осередку Спільки молоді. Музиканти грали аж до каменецького вокзалу. Здена стояла у купці дітей. Він помітив її пізніше, коли вже сідав у поїзд. Вона тримала транспарант. Поїздом їхали тоді двадцять годин. А коли їх потім везли розбитою дорогою до табору, де вони мали жити, в машину набилося сорок душ, чемодани стояли між ногами, і двоє хлопців зламали ноги. Карел працював помічником прохідника. У штольні не можна було ні свистіти, ні співати. Казали, що це приваблює щурів. Черпали воду, що весь час лилася звідкілясь із скелі; насосів не привезли, тому боролися з водою вручну, в чотири зміни, і падали знесилені біля помп. Потім там убився хлопець, на ім'я Коцян, батько якого загинув під Мадридом. Усі кликали його Коцеком. Він відчіплював вагонетку з цементом, вона зірвалася і скинула хлопця у прірву. Всі бачили, як він кілька разів перекутився в повітрі і впав. На рейки. На чолі у нього червонів невеликий слід, другий був під грудьми. Ніхто не сказав би, що він уже мертвий. З роботи поверталися дрезиною, плакали вголос, ніхто нікого не соромився.

Якось вони відпочивали у лузі. Шістнадцята дільниця підривала скелю й під час обіду: давали план. Раптом небо закрили дрібні чорні цятки. Наче птахи. «Стережись! Каміння!» — закричав тоді хтось.

— Гноїлося три тижні,— сказав Карел і замовк.

— Хіба у вас не було лазарету?

— Був, але я туди не пішов. Бригаді за каліцтво нараховували штрафні очки.

— І хто ж тебе лікував?

— Сам. Потім одна дівчина з Острави. Вона трохи кумекала в медицині. Після закінчення будівництва збиралася їхати до фельдшерської школи.

— Це для тебе могло б погано скінчитися, телепню! Зараз тобі нічого не треба?

«Жінку,— подумав Карел.— Мою жінку. Щоб тут сиділа. Я б хотів її бачити».

— Ні! Нічого,— мовив він.

Лікар підвівся.

— Якби до мене хтось приїхав, коли нема побачень, його пустили б сюди?

— Хто саме?

— Дружина. Здена.

— Так. Безперечно,— відповів Сандр.

Карел важко опустився на подушку й заплющив очі.

«Вона не приїде. Не хоче приїжджати».

Ніколи ще він не прагнув її бачити так, як у ці хвилини.

А також два роки тому, під час військових зборів. Тоді вони йшли розміреним кроком по горбистому полю, яке скидалося на величезну миску. Йшли відділеннями на вихідний рубіж атаки. Його цеп наступав найнижчою улоговиною, Карел бачив сусідні частини — праворуч і ліворуч. Роти, батальйони, полки, дивізія. Усе повзло, мов гусінь. Потім усі підвелися в атаку, бігли аж до пагорка на обрії; гуркотіли танки, і Карелові здавалося, що в наступ піднялося півсвіт. Після восьмикілометрового кидка попадали знесилені в траву й лежали коло напіврозваленної дерев'яної дзвіниці, на вежі якої було написано крейдою: «Мюнхен не повинен повторитися! Ніколи не повториться Лібава!» Як чудесно там було! Карел обіцяв собі, що про все відчуте тоді розповість Здені, як тільки повернеться додому.

— Ну, як тобі служилося? — запитала вона, коли він приїхав.

— Чому, до дідька, кидаєш мішки з дертю надворі? Налетить дощ, буде з неї киселиця!

Це було все, що він їй сказав.

— Я приберу,— мовила Здена. Обличчя в неї палало, як і завжди, коли він чимось докоряв їй.

«Я був дурень,— розмірковував тепер Карел.— Справжнісінький бовдур. А Здена — хороша, мила».

Це можна було зрозуміти ще тоді, коли у них починали організовувати кооператив. Коло Свратки треба було зорати довгу ділянку уздовж шосе. Трактористи в неділю святкували і у понеділок теж не працювали — як шевці. Карел пригнав у поле обидва трактори й заходився орати сам. Перший раз він об'їхав ділянку на одному, а потім обидва із спущеними плугами пустив борозною без водія. Поле було рівне, мов лінійка. Карел їхав на велосипеді по шосе в другий кінець, чекав на трактори і, завівши їх на зворотні борозни, мчав назад. На те, як він оре двома тракторами, прийшло подивитись близько сотні цікавих.

— Цирк Умберто! — вигукнув Маруна.— Чого ти, дурню, не підеш у комедіанти? Мав би грошей як полови!

Карел підскочив до дамби, щоб освіжитись, а коли повернувся, велосипеда не було: хтось заховав. Трактори були далеченько, пішки він уже не наздогнав би. Вони

могли поїхати далі, розрити городи, потім футбольне поле.

— Куди ви поділи мій велосипед?!

— У тебе був велосипед?

— Маруно, де він?

— А хіба я знаю? Хлопці, чи не бачив хто велосипеда?

— Я бачила,— промовила Здена і, висякавшись, витерла носа кулаком.— Велосипед сховали під місток!

— Що ти мелеш!

Карел навіть не подякував дівчині.

Він взагалі мало говорив з нею.

А один випадок був уже після весілля, коли йому дали жару в райкомі. Ще як голувував. Засідання бюро схоже було на Нюрнберзький процес. З Карела тік кривавий піт. Він знав усіх, хто виступав проти нього. До цього дня усі плескали його по плечу. Двоє з його батьком організовували у тридцять п'ятому страйк. Секретар вдався до самокритики, щоб потім краще захищатися, коли критикуватимуть його самого. Він говорив про комісарство і про те, що не можна ризикувати кооперативним майном. Карел захищав себе, сперечався. Не хотів усе це серйозно сприймати.

Шабат із ланцюгового заводу церков щось на коробці від цигарок, потім усе це зібгав і кинув у кошик. Нахилився через стіл до Карела.

— Якби тут сьогодні сидів твій старий, то знаєш, що він тобі сказав би? Двадцять п'ять по задниці! А я позичив би йому ремінь!

Це до резолюції не записали. Карел був певний, що в склад нового районного комітету його не пропонуватимуть. Та через місяць відбулася конференція, і його обрали знову. За рекомендацією бюро. Дехто почав кидати репліки. Тоді виступив секретар і попросив, щоб Карела залишили членом райкому. Мовляв, молодий, ініціативний, досвідчений і так далі. Його це вразило ще більше, ніж коли б у нього забрали квиток. Тоді у них саме був Янечек. Ставив у свинарнику механічний подавальник корму. Здена зупинила його, подумавши, що Карел пішов на кухню. Почала розпитувати про конференцію. Янечек розказав, що і як,— він теж був там.

— Чому це тебе цікавить? — запитав її Карел увечері.

Здена мовчки дивилася в тарілку. Обличчя в неї було таке червоне, що, здавалось, від нього могла б загорітися стодола.

— Ти все одно не зрозумієш цієї політики, отже й не старайся даремно.

Що вона бачила з ним? Він не вмів навіть танцювати — не навчився через свої засідання. Якось після загальних зборів усі танцювали, а вона сиділа коло столу.

— Біжи танцювати. Хоч би й з агрономом!

— Не хочу. В мене болять ноги.

Через хвилину Карел побачив, як її ноги виграють під столом,— вона танцювала б, мов божевільна. Дві години слухала, як він з кимось говорив про перспективи комуністів у Франції. За весь вечір Здена випила півсклянки лимонаду.

Вона повинна була лише працювати не складаючи рук та прислуговувати!

Одного разу вона стояла на столі — на ящику, накритому газетами, і малювала стелю. Фарба стікала їй з піднятої щітки на руку, аж до ліктя. Тільки-но він зайшов, як вона відразу ж усе покинула, пішла вмиватися й заходилася готувати йому їсти.

Тепер він зрозумів усе це, але запізно.

Здена не приїхала й наступного дня. За те пополудні зайшла Путіфарка. Вона приїжджала чогось у районний Національний комітет. Він запитав би її про Здену, та вона весь час торохтіла про об'єднання кооперативів.

— Коваржа треба вилучити із списку кандидатів,— мовила Путіфарка. На колінах у неї лежала папка з паперами, на носі сиділи окуляри. Можна було не сумніватись, що вона буде рахівником і в об'єднаному кооперативі.

— Чому? Коваржа у правлінні я б лишив, на тваринництві він розуміється краще за всіх інших.

— Його судитимуть.

— Судитимуть?

— Побилися.

— Хто побився?

— Відлупцював свою стару. Напився у шинку, прийшов додому, взяв батога й ну ганяти її по саду. Через Гедву. Та приїхала з Праги, прохала грошей, Коварж не хотів дати, тоді Коваржиха взяла з книжки й дала їй сама. Старий страшенно розлютився, Коваржиха ходила до лікаря.

По тілу Карела розлилася слабкість.

— А... Гедвіка?..

Путіфарка подивилася на Карела. Він простяг руку до чашки, немовби йому раптом схотілося пити.

— Вона в Празі. Тепер уже навряд чи скоро приїде.

— Ну, за це його не судитимуть... це ж дрібниця.

— Не кажи. У неї все тіло зранене.

«Гірше, коли душа зранена»,— подумав Карел. Він попросив Путіфарку купити аркуш паперу й конверт з маркою. Путіфарка принесла. І сигарети. І кілька тістечок. Присідала коло нього майже до вечора.

— Швидше одужуй,— сказала вона й наділа на голову капюшон, а на руки — рукавиці. Вона приїхала на мотоциклі.

— На мотоциклі взимку? Так можна під-

хопити ревматизм. Автобус ходить чи ні?

— Якби я їхала автобусом, то мусила б миттю вертатися. І до тебе не прийшла б. Це зворушило Карела.

— Вітай від мене хлопців. І Маруну.

«Здено,— написав він другого дня. За весь час подружнього життя він написав їй всього п'ять листів. Чотири з військових зборів і один з Праги, коли був на з'їзді. Нічого особливого, звичайні фрази. Листи ці лежали у неї заховані в картонній коробці.— Мене ось-ось випишуть додому, так сьогодні сказав головлікар. У мене нема тут ніякої одежі. Сказали, що ти все забрала і що все було в крові. Я чекав тебе, сподівався, що ти приїдеш. Що робить хлопчик? Я — поганий. Навіть останній негідник не дозволив би собі того, що зробив я. Напиши, якщо маю їхати до матері або кудись-інде. На цьому кінчаю.

Карел».

Внизу, під листом, він дописав: «Живить здорові!»

Думав про Здену і про сина.

Через два дні шофер автобуса приніс йому пакунок. Шосе повз Двір було вже розчищене, і автобуси знову ходили аж до районного міста. Карел довго шукав у пакунку листа. Пиріжки з маком він поклав на стіл, щоб пригощалися всі, хто хоче. Аж на самому споді знайшов папірець. Побачивши по-школярськи кострубатий почерк (він помітив, що Здена спочатку полініїла папір, а потім витерла лінії гумкою), Карел відчув, як у нього затремтіли коліна, поза спиною пробіг мороз, а у грудях стиснулося серце. Лист був без звернення.

«Передаю тобі костюм,— писала вона.— А також светр, бо ще холодно. Приїхати я не змогла: голова не подбав про те, щоб дати мені кого-небудь на підмогу, і я мушу доглядати всіх свиней сама. Зубата з заднього свинарника має поросят. Чотирнадцятеро. Усі гарні. Молока в неї вистачає. Синок здоровий. З.»

Карел до вечора перечитав лист сотню разів. Що його найбільше тривожило, те вона обминула.

Одягаючи наступного дня в «цивільне», Карел знайшов у одній кишені стокронку, в другій — сигарети, сірники, випрасуваний носовик. Він почував себе справжнім негідником.

Карел вийшов з брами лікарні.

Він ніяк не наважувався їхати додому, ятрив собі душу докорами, але, розмірковуючи, що на автобус доведеться чекати аж до вечора, сів на поїзд і приїхав до Каменця.

— З годину тому поїхала Здена,— сказав йому черговий по станції Слезак.— Брала на складі дерть. Ти вже здоровий?

— Так.

— Знаєш, псів ми вже спекались. Одного я уколошків у заметах. А один лежав біля Трьох Лип. З жовтими плямами. Але той уже був мертвий.

— З жовтими плямами і розірваним боком?

— Еге ж.

— Значить, доліз аж до Лип.

— Це ти його так?

— Я. А він мене.

Слезак свиснув, і поїзд рушив, потроху набираючи швидкість.

— Хто б міг подумати, що ці чортяки нападуть на свиней. Нам про це розповіла Здена.

— Про що саме?

— Ну, про те, як тебе подряпали,— мовив Слезак і повернув голову. Шия в нього була обмотана пастельним шарфом.

Карел міг далі не розпитувати. Слезак знав лише про собак. Про Гедвіку Здена нікому нічого не сказала.

На зупинці засигналив автобус. Карел швидко побіг до машини.

Сидячи в автобусі, він не звертав уваги ні на тверде сидіння, ні на розбиті ресори машини. Крізь замети вела дорога, розчищена сніговим плугом. Автобус біг поміж високих кучугур. Повітря було ясне, прозоре. Попереду Карел побачив дорогу, що відходила від шосе й вела на Краліки. Далі лежали Капелов, Пензик, Ярошвіце. А за ними Палава. Вся Моравія.

Карел прогрів пальцем кружечок на шибці. Над деревами літало вороння. На повороті Карел побачив Копець, червоний дах корівника.

— Біля Двору зупиніть! — крикнув Карел шоферові.

— Коло ясеня, Карел. Там спеціально зупинка для Баудишів. Авжеж зупиню. Особливо для тебе! — відказав той.

Карел уже бачив свинарник, стодолу, хату. І коло неї сани. Запряжених коней.

У нього перехопило подих. Здена стомлено поверталася від комірчини, де вона складала п'ятдесятикілограмові лантухи з дертю. Зупинилася, подивилась на автобус. Не могла нічого розгледіти. А коли шофер загальмував, злякано відвернулася й пішла до саней. Наче й не дивилася.

Карел вийшов з машини. На нього війнуло запахом домівки, свинарника. Гаряча хвиля ніжності залила його. Здена уже знову несла мішок, взявши його поперед себе, і відкинувшись тілом назад. Вона силкувалася йти легко, щоб Карел не бачив, якого напруження це їй коштує.

В цю мить йому до болю схотілося, щоб вона розраховувала на нього.

— Здено,— промовив Карел.— Здено!..

З чеської переклав
Дмитро АНДРУХІВ

ХОАНГ СУАН НЬІ,

в'єтнамський критик, професор
Ханойського університету.

ДЖЕРЕЛО МОРАЛЬНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Цього ще нестарого, але вже вкритого сивиною привітного чоловіка добре знають у Народно-Демократичному В'єтнамі. Його знають усі, хто серйозно цікавиться російською класичною і радянською літературою. Студенти Ханойського університету, глянувши на це фото, одразу ж впізнають завідуючого кафедрою російської літератури професора Хоанга Суана Ньї. Широким колам в'єтнамських читачів це ім'я знайоме з численних праць вченого-літературознавця. Він автор двотомного дослідження «Історія російської літератури XIX сторіччя», монографій про Чехова і Горького, багатьох критичних статей про сучасну радянську літературу. Хоанг Суан Ньї — невтомний пропагандист російської літератури, він віддає цьому благородному покликанню і свої знання вченого, і свій талант критика-публіциста.

— Кафедра російської літератури в Ханойському університеті, — розповідає професор Хоанг, — існує вже декілька років і з кожним новим набором приваблює все більшу кількість студентів, бажаючих спеціалізуватися з цієї області знань.

В минулому наш співбесідник читав в університеті курс французької літератури. Але, за його словами, він ніколи не зустрічав у студентів такого щирого інтересу, який вони виявляли до російської і особливо радянської літератури, справедливо вбачаючи в ній джерело морального вдосконалення.

— Як поставлено процес вивчення цієї дисципліни в Ханойському університеті?

— В'єтнамські юнаки і дівчата приходять до нас вже з деякими знаннями російської мови і літератури, набутими у середній школі. Треба мати на увазі, — пояснює професор, — що програма в'єтнамської середньої школи передбачає обов'язкове вивчення, починаючи з шостого класу, однієї з чотирьох іноземних мов: російської, китайської, французької або англійської. За даними статистики, наша молодь віддає перевагу російській мові — мові великого Леніна. Навряд чи цей факт потребує коментарів.

Кафедра намагається дати своїм студентам широке уявлення про російську класичну і радянську літературу. Російська класична література, починаючи з XIX ст., вивчається на другому курсі всіх гуманітарних факультетів університету і за розширеною програмою — на філологічному факультеті. На третьому курсі студенти переходять до вивчення радянської літератури; особлива увага приділяється творчості Горького, Маяковського, Миколи Островського, Олексія Толстого, Шолохова. До програми входить також знайомство з творами інших відомих радянських письменників.

— Чи знайомляться в'єтнамські студенти з українською літературою? — цікавимося ми.

— Звичайно. На третьому курсі філологічного факультету читаються оглядові лекції з української літератури, — розповідає професор. — Не кажучи вже про великого Кобзаря Тараса Шевченка, чия творчість широковідома і шанована у В'єтнамі, до огляду включені твори видатних сучасних письменників України — Павла Тичини, Максима Рильського, Олександра Корнійчука та інших.

— Можна з певністю вважати, — говорить на закінчення Хоанг Суан Ньї, — що коло українських письменників, твори яких вивчаються студентами Ханойського університету, буде весь час розширюватися.

ЩОДЕННИК В'ЯЗНИЦІ

На першій сторінці

Поезія прийшла, як щедрий подих,
в тюремний вік, де кожен день — як
жмуток.
Щоб скоротати дні, розвіять чорний смуток,
я добирав слова і ждав зорі Свободи.

Обід в'язня

Його обід, о бідність! — ложка рису,
без овочів, несолена, незварена.
До в'язнів рідні ходять тільки в мареннях,
і зморена печаль, мов камінь, серце тисне.

Вечір

При заході, коли обід закінчено,
приходить вечір голубою темою.
Тюрма Сінг-Сі, безмовна і пригнічена,
у час такий гуде, мов академія.

Місяць і ув'язнений

Як у в'язниці жити без вина і квітів?!
В таку прекрасну ніч дивитись і мовчати?!
Безмовні люди в місячному світлі,
і на поета місяць дивиться крізь ґрати.

Читаючи „Антологію тисячі поетів“

Далекі предки, радісні й печальні,
вже оспівали квіти, сніг, блавати.
Поезію в наш вік треба озброїть сталлю,
поети, як і воїни, повинні воювати.

Дружина ув'язненого

Він — за ґратами.
Вона — перед ґратами.
Так близько, навіть дихання чути.
І так далеко, як небо від землі.
Навіть страшно збагнути.
Про що повинні мовчати губи —
про те кричать твої очі.
Перш ніж сказати слово,
сльози впали безмовно.
О горе...

НА СВІТАНКУ

1

З першими співами півнів,
десь опівночі,
з голубими зорями, наче конвойними,
з'являється місяць над горами.
Мов на дорозі самотній мандрівник
на дорогах довгих мандрівок.
І вітер сильний, рвучкий, осінній
б'є по обличчю його.

2

Відблиск на сході
проростає в зорю.
Наче пташиним змахом
розгонить залишки ночі.
Тепле дихання
пливе над землею і небом.
І мандрівник відчуває серцем,
як здійсмається поетичне полум'я.

В дорозі

Хоч міцно спутані ноги і руки в зап'ясті,
я слухаю птиць і пахощі цвіту вдихаю.
Відчувати і слухати я вічно матиму щастя,
з ним і в дорозі самотності не почувую.

Сутінки

Над кам'яною вершиною
гостриться вітряний меч.
На тілі верхів'їв
проносяться леза ножів.
Подзвонюють дзвони...
А ти поспішай, подорожній,—
то син твій вертається з буйволом
і флейтою кличе тебе.

Вечірні пахощі

Троянда зацвітає і марніє,
не знає квітка, як вона чарує!
Достатньо, щоби пахощі троянди
влетіли в темну і глуху в'язницю —
і в серці в'язня трепетно заб'ються
усі несправедливості всесвітні.

Чотири місяці

«Один тільки день ув'язнення —
тисяча літ на волі».
Ця мудрість прадідів —
не вигадка пустотна.

Чотири нелюдські місяці
у темноті в'язниці
більш, як на десять років,
спустишили тіло моє.

Чотири голодні місяці,
чотири безсонні місяці,
коли шкарубне білизна
й не маєш змоги умитись.

Коли випадають зуби,
коли сивіє волосся.
Змарнілий, як чорт, голодний,
ти ранами густо вкритий.

А я набираюсь терпіння,
а я збагачуюсь мужністю.
Нещасний, худий, голодний —
я гордий, стійкий, непорушний!

З французької переклали
Микола СИНГАІВСЬКИЙ та Йосип
ФЕЛЬДШТЕЙН

Мудрість народна

ПРИСЛІВ'Я МОНГО

Народ монго живе на території республіки Конго, в середній частині коліна річки Конго. Мовою монго говорить близько 450 тисяч чоловік.

Швидкість не зменшує
відстаті.

Маленька сокира звалить
і велике дерево.

Корисний тягар не тяжить.

Мертва риба не плаває.

Дитину не дають набір і
не позичають.

З малого починання бу-
вають великі наслідки.

Вріжеш одного пальця,
то й решта закривавиться.

Навіть скинута не відмо-
вить коханій.

Не буває лестоців без
причини.

Без мети в дорогу не
вирушають.

Стовбур падає туди ж, де
й листя.

Перш ніж кликати гостя,
подбай про частування.

Красива людина не буває
старою.

Дерево й мертве продов-
жує стояти.

КОВАЛЬСЬКІ В АВСТРАЛІЇ

Листи до сестри

Листи, які ми тут друкуємо, не претендують на всеосяжний аналіз економічного і політичного становища в Австралії. Пише їх до своєї сестри в Польщі жінка, стомлена працею і загублена в новому для неї світі. Однак все, про що вона пише, щиро і глибоко пережите нею. Викладене в цих листах життя іммігрантів в Австралії є типовим для багатьох польських родин, які, зурочені казками про «небувалий добробут» в країні овець і пустель, виїхали туди з Польщі після війни.

Авторка листів залишила батьківщину 1959 р. разом з чоловіком і дитиною. Ковальських запросив до себе дядько, самотній літній чоловік, який з 1944 р. мешкає в Австралії. Запрошення і пов'язана з ним витрата грошей на подорож (600 фунтів) не були, як пізніше виявилось, великодушним подарунком засмученого за родичами дядька.

В Польщі матеріальне становище Ковальських було таким: він — інженер-електрик — одержував щомісяця 2800 злотих, вона — випускниця середньої школи — працювала в державній установі і мала зарплату в 1300 злотих. Доньці Єві — 10 років. Ковальські мали в Варшаві хорошу двокімнатну комфортабельну квартиру. Перед від'їздом в Австралію вони продали все своє майно.

Нарешті приїхали в Австралію. Поки що все в порядку. Мешкаємо в чудесному будинку дядька. їздимо на прогулянку автомобілем. Сідней — гарне місто з широкими, чистими вулицями, повними машин і моторолерів. Люди життєрадісні і добре вдягнені. Бідності не видно ніде, щоправда, оглядаємо Сідней очима туристів з вікон автомобіля.

Я познайомилася з однією польською родиною, яка більше трьох місяців живе в Австралії. Вона складається з 4 осіб (батьки і двоє дітей). Приїхали на кошти родичів, які відразу ж примусили їх сплачувати гроші за подорож. Зовсім не можу зрозуміти поведінки тих родичів. Для чого ж вони годі зірвали родину з Поль-

щі? Якщо вже так сумували за родичами, могли б і самі поїхати до Польщі. Ці австралійські родичі люди без серця, їх зовсім не хвилює доля іммігрантів, які мусять тяжко фізично працювати і жити в гаражі, бо їм не вистачає поки що й на те, щоб найняти людське житло. Нам це не загрожує, бо в нас хороша опора — дядько.

М'ясо тут їдять пісне. Смачне тут молоко. З овочів: цвітна капуста, буряки, морква, помідори. З фруктів: полуниці, яблука, виноград, банани. Мучних виробів тут немає. Сиру зовсім не виробляють. Через це і трапляється часто в ав-

стралійців захворювання зубів. Навіть у дванадцятирічних дітей бувають вже штучні щелепи. Дякувати богу, нашій Єві це не загрожує. Щелепи тут багато коштують, наприклад, верхня — 70 фунтів, за що можна купити 10 вовняних суконь.

* *

Тутешня преса нічого не критикує, не те що в Польщі. Перед виборами до парламенту деякі політики обіцяли порушити в пресі питання про ремонт трущоб, але це так і залишилося обіцянками. Жодна газета не згадала про них після виборів.

* *

Були в кіно. Коштує це дуже дорого, через те мало людей ходить до кінотеатру, і тому деякі кінотеатри банкрутують. Те саме і з театрами. Зали кінотеатрів обладнані за останнім словом техніки. Екрани у більшості кінотеатрів напівкруглі і панорамні. Перед початком сеансу, коли згасає світло, під склепінням залу виблискують маленькі зірки. Справжній срібний екран.

Вчимося англійської мови. Поки що все гаразд.

* *

Мій чоловік Владек шукає роботу. Його не хочуть ніде приймати, бо він не знає мови. Старанно вивчаємо англійську мову. Що буде далі, не знаю. Поки що ніяких перспектив у нашому житті в Австралії. Без знання мови нема чого й мріяти про пристойну роботу.

Єву пошлемо до школи, якою керують монахи. Це найдешевша приватна школа. До державних шкіл дітям чужоземців важко потрапити.

Тут багато поляків. Вони діляться на дві категорії: «старі й молоді». Старі, тобто емігранти з 1945 року — зовсім не знають, які зміни сталися в Польщі після війни. Тих, хто нещодавно приїхав з Польщі до Австралії, вважають дикунами. Коли ми хвалимо сучасний лад на нашій батьківщині, вони обвинувачують нас у комуністичній пропаганді. В тушешній польській пресі йде невинна війна між цими двома таборами, як за часів Міцкевича в Парижі — «плюють на себе і жеруть одне одного».

* *

Нарешті Владек знайшов роботу на заводі електроапаратури, як звичайний робітник. Знову причина — мова. Субота і неділя — вихідні дні. В неділю все зачинено: кіно, театри і крамниці. Зникає всякий рух, завмирає життя. На свята більшість людей спить. Навіть ховати померлого ніхто не наважиться у суботу.

* *

Дядько дав нам рахунок за подорож. Вимагає, щоб ми сплатили 600 фунтів. Я навіть не знаю, де ми візьмемо стільки грошей. Заробітку чоловіка нам ледве вистачає на найнеобхідніші речі. Я хочу йти працювати,

але куди? Адже в мене немає ніякої професії. І ця клята мова! Зараз, перед святом, хазяї не хочуть платити за неробочі дні і масово звільняють робітників і службовців.

Життя тут таке непевне! Немає ніякої віри у завтрашній день. Особливо нам, емігрантам, ніхто не гарантує людських прав. Сьогодні мій чоловік працює, але невідомо, чи завтра його не викинуть на вулицю. Крім цього, весь час тебе лякають війною. Численні військові американські бази, розсіяні по всій Австралії, ведуть до зростання воєнного психозу. Нас втішає тільки думка про могутність і мирну політику Росії. У своїй країні ми багато чого не розуміли в справі співвідношення сил. Лише тут у нас відкрилися очі на дійсність. Багато поляків кидають цей «рай» і повертаються на батьківщину.

* *

Ти не можеш собі уявити, як тут усі ошукують і обкрадають одне одного. В крамницях продавці нахабно не доважують. Я навіть неспроможна захиститися від явної крадіжки. Мовчки дивлюся, як шахрай подає мені не те, що я вибрала, наприклад, замість півкіло м'яса мені дають 400 грамів. Ковтаю тільки сльози від образи і безсилої люті. А якщо тобі продають в борг, то пропонують підписати такі заплутані умови, що навіть австралійці в них не розбираються.

* *

Міське сполучення в Сідней жахливе. Проїзд в автобусі коштує дорого і ходять вони рідко, а власні легкові автомашини є далеко не в усіх. Тільки подумати, що я у Варшаві скаржилась на міський транспорт!

Дуже сумуємо за вами. Я навіть не відзначаю свят, щоб не згадувати про минулі часи. Тут різдво святкують на пляжі, без горілки, з пластмасовою ялинкою.

Кілька разів шукала роботи, та марно. Всюди вимагають доброго знання англійської мови. Хотіла працювати в лікарні, де потрібна була робітниця, яка б розвозила їжу хворим, однак і там мене не прийняли... знову мова.

Владек працює на фабриці, де виробляють всілякі електротехнічні дрібнички — вимикачі, провід і патрони до електричних лампочок. Він ще погано знає англійську мову і роботу знайшов лише тому, що він добрий фахівець. Однак заробляє Владек менше, ніж австралієць на тій самій посаді. Використовують його, як хочуть, бо знають, що Владек згоден на будь-які умови.

* *

Нарешті я працюю на заводі радіоантен. Норми виробітку величезні. Про початок робочого дня сповіщає сирена. Після чотирьох годин тяжкої праці — двадцятихвилинна перерва на сніданок, але потім цей час треба відпрацювати. Навіть за одну хвилину простою грошей не платять. Працюючи не можна навіть розмовляти. Один раз на рік робітникам на заводах роблять різного роду щеплення. Це не піклування про людину, о ні! Хазяї бояться епідемій і звідси ці профілактичні заходи.

Туберкульоз тут — поширена хвороба серед робітників. Жінки працюють вдвічі більше, ніж в Польщі.

* *

Перейшла на іншу роботу. Тепер роблю гудзики. Мені здавалося, що ця робота буде легшою від попередньої, але я глибоко по-

милилась. Ще довго пам'ятатиму перші дні роботи на цій фабриці. Машина здирала шкіру з пальців до крові, а виходячи з фабрики, я по кілька годин не могла поворухнути правою рукою. Потроху при звичаїлась до нових умов праці. Моє життя в Польщі було ідилією в порівнянні з виснажливою боротьбою за існування, яку ми мусимо тут вести.

* * *

Ми одержали сьогодні від вас пластинки «Мазовше». Коли ми слухали їх, то так плакали, що напевно ви чули нас там, в Мазовії. Туга за рідним краєм — це жахлива хвороба. Немає такого дня, немає хвилини, щоб ми не думали про Польщу. Ми цілуємо листочки й травинки, які ви пересилаєте нам в конвертах. Ти пишеш, що у нас на батьківщині літо і в розквіті жнива, а в Австралії вже стоїть зима — вітри й дощі, і знову дощі.

* * *

Я не впадаю в розпач. стискаю зуби і працюю. Ми повинні заробляти стільки, щоб можна було щомісяця відкладати на поворотну подорож до Польщі. Вирішили втекти звідси за будь-яку ціну, бо повірте — ми не можемо більше дивитися на цей «рай».

Знову перейшла на іншу роботу, шукаю більш людських умов; не знаю, чи знайду їх тут. Працюю на фабриці одягу прасувальницею. Моя «фабрика», так принаймні називає її чудесна неоновіа реклама, розташована на одній з головних вулиць Сіднея. Це жалюгідна халупа без вентиляції. Прасуємо вовняні вбрання паровими прасками, з-під яких вихоплюються клуби пари, як з паровозів. Ці випари роз'їдають наші легені.

Австралійські урядовці не пропускають нагоди похвалитися своїм соціальним законодавством. Але те — слова, а ось дійсність: за таких умов працюють робітники, що емігрували до Австралії з європейських країн.

В отаких нелюдських умовах доводиться працювати цілий день, стоячи на ногах. Коли б мені хтось в Польщі розповів, що в багатій Австралії є такі фабрики, ніколи б не повірила.

* * *

Приїжджають до Австралії молоді дівчата з Польщі, обдурені мрією про автомобіль і добробут нареченого. Деякі привозять з собою дипломи про закінчення вищих учбових закладів (хіба тільки для того, щоб у вільну хвилину на них дивитися). Незабаром настає роз-

чарування. Виявляється, що наречений не вміє розмовляти по-польськи, а про культуру і науку має лише туманне поняття. Листи до нареченої йому писав хтось більш обізнаний, очевидно, за скромну платню. Дівчата більш енергійні не піддаються, не виходять заміж за своїх «кавалерів», ідуть працювати, щоб сплатити колишнім нареченим борг за подорож і зібрати кошти для повернення додому.

Єва вже ходить до школи. Коли вона вперше прийшла в клас, всі учні здивувалися, що «полька має годинник».

За те, що в Єви були не вичищені черевики, священик вдарив її по руках бамбуковою палицею. Дітей в школах тут б'ють — це звичайне явище.

* * *

Австралія американізується. Темп праці весь час зростає. Величезна кількість людей не має роботи. Автомати замінюють руки. Тут є багато фабрик-примар, до яких боязко увійти. Вони містяться переважно в сараях, на горищах і в підвалах без світла, води і повітря. Це не заважає капіталістам робити гроші, бо для них це головне. А про охорону здоров'я робітника, безпеку праці немає кому і потурбуватися. Ти навіть не уявляєш собі, який він жахливий, цей капіталістичний світ. Як чудово, що такого ладу немає в Польщі!

* * *

В Сідней провадиться державне житлове будівництво. За найняту кімнату треба платити величезні гроші.

Нам квартира коштувала половину заробітку чоловіка. Крім того, власники будинків неохоче пускають квартирантів з дітьми.

Ти пишеш, що була в театрі. В кожному листі згадуєш то про кіно, то про якусь виставу. Боже мій! Ми навіть не знаємо, як виглядає театр. Немає на це часу, грошей і відповідного вбрання. Тут розваги коштують дуже дорого, а ми в нашому становищі не можемо навіть дозволити собі квитки в кіно. Дивимось інколи телевизор, але телевізійні програми жахливі: самі американські гангстерські халтури, переплетені фантастично облудними рекламами.

Я перейшла працювати на завод електричних плиток. Чищу тоненькі бляшки, які ріжуть пальці до крові. Працюю на тій самій машині, що й чоловіки, виробляю таку саму норму, але заробляю лише 10 фунтів, тоді як вони — 17. Причина цього одна — я жінка, а він чоловік. На жаль, про ці несправедливості я можу скаритися лише тобі в листах.

Право завжди на боці капіталіста. До професійних спілок нас, емігрантів, не допускають. Тут ніхто б і не насмівився висловити своє незадоволення, або що-небудь критикувати. Платні донощики все підслуховують і розповідають босу, і наступного дня можна залишитись зовсім без роботи.

* * *

В своїх листах я описую лише фрагменти з нашого емігрантського існування. Треба було пройти крізь цю сумну подорож за океан, щоб зрозуміти, що ми ніколи не зможемо пристосуватись до пануючого у цій країні жахливого суспільного ладу. Гадаю, що після повернення на нашу рідну землю, ми будемо по-справжньому цінувати наш край і навіть деякі труднощі у будівництві нового ладу на нашій батьківщині будуть нам солодші за «райське життя» в Австралії.

Переклад з польського журналу «Свят»

НЕБЕЗПЕЧНІ ПРОДУКТИ

У британському радіобіологічному інституті провадяться експерименти, які мають дати вченим незаперечні відомості про вплив на людський організм продуктів харчування, заражених радіоактивними частками. Один із співробітників інституту, 39-річний Террі Карр почав харчуватися одроміненими продуктами.

Хліб, молоко, м'ясо, сир — все, чим харчується Террі Карр, заражене стронцієм.

Молодий вчений знаходиться під постійним наглядом.

Террі Карр погодився на експеримент цілком добровільно і не вважає це за героїзм. Він твердить, що у малих дозах опромінювання нешкідливе. Спостереження над Карром показали, що його кістки і кров засвоїли близько 15 процентів стронцію, який знаходився у харчових продуктах.

Звичайно, кінцевих результатів дослідження треба чекати через кілька чи може й кільканадцять років. Лише тоді можна буде з найбільшою певністю визначити, яким є насправді вплив радіоактивного харчування на людину.

Доктор Джон Годфрі, який спостерігає за експериментом з Террі Карром, запевняє, що дані цих досліджень матимуть велике значення для науки. Він висловлює надію, що проведення досвід не виявить шкідливого впливу. Проте відвага і самопожертва молодого вченого варті подиву. Адже науці ще не відомі точні межі, при яких доза радіоактивного випромінювання викликає безповоротні зміни в організмі, прирікаючи людину на повільну смерть.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

КОМІТЕТ ПРОТИ КУРІННЯ. У Варшаві створено загальнопольський комітет проти надмірного куріння. Його голова Альфред Ярошкевич повідомив, що 1962 року поляки викурили 53 мільярди сигарет, а 1950 року — лише 25 мільярдів. Польща займає тепер після Англії та Ірландії третє місце у світі за споживанням сигарет на душу населення.

В ЛІФТІ... Один нью-йоркський страховий агент вигидає вельми своєрідний спосіб вербування нових клієнтів. Він ловить їх в... ліфтах. Спритний агент домовляється з ліфтером, і той, звичайно за певну плату, раптом зупиняє переповнений ліфт між поверхами. Скориставшись переляком пасажирів, агент тут-таки пропонує їм підписати страхові угоди.

НЕ ТАК ПРОСТО. В Англії прийнято рішення про введення правобічного вуличного руху, замість лівобічного, який існує тут увесь час. Але як практично здійснити цей перехід? Фахівці пропонують зробити це вночі, припинивши рух на три-чотири години, щоб протягом цього часу змінити по всій країні всі дорожні знаки. Вважають, що перехід коштуватиме мільйони фунтів стерлінгів. У Швеції, де такий перехід здійснено минулого року, він обійшовся у триста мільйонів крон (щось із 50 мільйонів карбованців), а, як відомо, в Англії населення в 7 разів більше, ніж у Швеції.

ГАЗЕТА З ПЛАСТМАСИ. В Утрехті (Голландія) на виставці пластичних мас демонструвалася газета, надрукована на восьми мікроскопічно тонких аркушах пластмаси. Головне в цій газеті, надзвичайна якість друку, її дуже приємно читати.

«Моя знайома — Сетсуко-сан».

— Рано встати, щоб виконати свій обов'язок — це перший крок людини, яка хоче жити чесно, — доносився до мене невблаганний голос Сетсуко-сан.

— Встану! — крикнула я. — Встану о третій. Я хочу стати кращою!

— Добре, — сказала Сетсуко-сан. — Я приїду за тобою.

Була дев'ята година вечора. Ще ніколи в житті я так рано не лягала спати.

* * *

П'ять хвилин на четверту я вже сиділа у кріслі і чекала на Сетсуко-сан. Мені здавало-

О ТРЕТІЙ ГОДИНІ НОЧІ

АННА ГОСТИНСЬКА

«Конфедерацію людей, що рано встають», про яку розповідає Анна Гостинська, підтримує і заохочує уряд Японії. Життя простих людей в цій країні сповнене повсякденних турбот про роботу і хліб, про безпеку, яку становлять американські військові бази на острові Окінава та в інших місцях Японії. Отже, хай люди збираються на світанку, хай співають свої «зобов'язання», хай втішаються химерною надією на покращання свого життя. В усякому разі для японських правителів це становить меншу небезпеку, ніж страйки і рух на захист миру...

В Токіо мені подзвонила Сетсуко-сан — моя добра знайома, яка керує відділом жіночого одягу у великому універмазі. Кілька разів вона подорожувала по

Франції та інших країнах і виглядає цілком сучасною, але щодо почуття гумору...

Своє запитання Сетсуко-сан поставила цілком серйозно:

— Чи хочеш ти стати кращою, Анна-сан?

— Звичайно, хочу, хто цього не хоче?

— Тоді завтра о третій годині ночі ти мусиш бути готова поїхати разом зі мною...

— О третій? — здивовано перепитала я, і вже хотіла одразу ж відмовитися від свого бажання стати кращою...

— Хто рано встає, тому бог дає, — почула я у телефонній трубці.

— Але я дуже погано сплю, крім того, у мене низький кров'яний тиск...

— Що ж ти здатна зробити у житті, якщо не можеш встати трохи раніше? — виголосила моя приятелька.

«Справді — подумала я, — що я здатна зробити в житті, якщо не можу встати трохи раніше?» Але я ще трохи вагалася.

— Але я працюю вечорами і мушу виспатися,

що я вже стала трошечки кращою.

Незабаром прийшла Сетсуко-сан.

— Ходімо, — сказала вона. І ми пішли до найближчої станції метро.

Там вже було дуже багато людей, і я вперше побачила «запахів» — здоровенних хлопців, найнятих для заштовхування пасажирів у переповнені вагони в години «пік». На станції, де нам треба було виходити, вагон залишило три чверті пасажирів. Я покірно пішла за Сетсуко-сан.

Перед одним будинком стояв натовп. Ми піднялися на другий поверх.

— Швидше, — підганяла мене моя приятелька. — Бо ми спізнимося на «зобов'язання»...

У величезній кімнаті на матах сиділи японці. Старі і молоді, жінки і чоловіки. Як тільки ми

увійшли, люди почали співати.

«Протягом цілого дня,—перекладала мені слова пісні Сетсуко-сан,— ми будемо охоче працювати для суспільства, батьків, вчителів, дітей. Не будемо говорити ні про вади наших близьких, ні про нашу гідність. Будемо ретельно виконувати наші обов'язки. Не будемо гніватися і показувати своє незадоволення. Будемо жити новим життям...»

— Працювати з охотою? Це я можу. Не говорити про свої позитивні якості? В цьому справді немає ніякої потреби. Але жодного слова про вади близьких? Чи не занадто це нудно? Але все-таки буду жити новим життям...

Одна з тих, хто встает о третій...

На естраду вийшла літня жінка. Вона почала говорити, і я зрозуміла, що жінка розповідає свою біографію.

— Так,— підтвердила Сетсуко-сан.— Кожний розповідає історію свого життя.

Після цієї жінки на естраду вийшла друга, потім якийсь чоловік. І так до шостої години. Нарешті всі розійшлися. Тепер я можу запитати.

— Сетсуко-сан, що тут діялося?

— Це? Гайаокікаї, збори секції конфедерації

людей, що рано встають.

— Але що це? Якесь релігійна секта?

— Ні, ми не маємо нічого спільного з релігією. Основа нашої конфедерації — рано прокинутися.

— Рано прокинутися? І все?

— Як це «і все»? Від цього все залежить. Встати рано — це перший крок людини, яка хоче вести порядне життя. Люди в усьому світі страждають. Знаєш?

— Знаю.

— Вони повинні вставати рано.

— Тоді не буде страждань?

— Звичайно. Чого варта людина, яка спить, коли сходить сонце — джерело життя. Ця людина деморалізована...

— Бо не бачить сходу сонця?

— Так. Подивися навкруги: хвороби, нещастя, неслухняні діти — що це все?

— Що?

— Відображення нас самих. Ми мусимо скерувати наші бажання на правильний шлях — тоді і ми, і те, що нас оточує, стане кращим. Адже це так просто. Ти бачила ту жінку, яка сиділа поряд з тобою: їй 60 років. Вона привела сюди свого чоловіка. Вони здорові психічно і морально. Ох, Анна-сан, подумай, як ти живеш! Подумай і запишись до нас.

Я з радістю повернулася додому, з апетитом поснідала і відразу виконала найважливіший обов'язок: подзвонила знайомому французькому журналісту і спитала, чи чув він про «Конфедерацію тих, хто рано встають?»

— Чув. 977 564 членів. Місячний внесок 100 ієн. Річний прибуток разом з дарами — 115 мільйонів ієн. Крім того, організація має нерухоме майно вартістю 500 мільйонів ієн...

Отже, 977 564 чоловіки встають о третій, щоб потрапити у перший поїзд метро або автобус, о четвертій відспівати «зобов'язання», прослухати кілька біографій і о 6-й йти до тяжкої праці...

Чи багата королева?

Королева Елизавета — 475.000 фунтів

Королева-мати — 70.000 фунтів

Герцог Філіп — 40.000 фунтів

Принц Глостерський — 35.000 фунтів

Принцеса Маргарет — 15.000 фунтів

Принцеса Алісія — 6.000 фунтів

За англійськими традиціями офіційний бюджет королівського двору не становить таємниці. Всім відомо, скільки грошей з державної казни одержує англійська королева Елизавета і кожен з членів королівської родини.

Нинішня королева одержує від казни 475 тисяч фунтів на рік. Це дорівнює заробітку 900 кваліфікованих робітників. Раніше вона одержувала трохи менше, але у 1952 році королівський оклад підвищили. Це викликало тоді протести з боку деяких депутатів палати громад. Лейборист Х'юз заявив, що збільшення цієї суми буде «найбільшим податковим тягарем століття». Інші супротивники нового бюджету порівнювали його з бюджетом королівських дворів інших європейських монархій. Наприклад, датський король одержує лише 145 тисяч фунтів, а голландська королева задовольняється 14 тисячами.

Однак новий бюджет англійського королівського двору був прийнятий парламентом. Його захисники посилювали на те, що, нібито, утримання королеви та її родини не тільки не зачіпає інтересів англійської державної казни, а, навпаки, корисне для неї.

Справа в тому, що англійська королівська родина здавна володіє великими земельними угіддями. Багато років тому тодішній англійський король Вільгельм III, зважаючи на те, що королівська родина мала великі борги, запропонував парламенту таку угоду: всі прибутки від королівських земель надходять до державної казни, а казна, у свою чергу, призначатиме королівській родині щорічну платню.

З того часу ця угода поновлюється при коронації кожного англійського монарха.

Один з номерів словацького тижневика «Культурни живот» майже цілком присвячений сучасній українській культурі і літературі.

Під назвою «За правдиве і високохудожнє зображення життя народу» вміщено скорочений виклад промови О. Гончара на IV з'їзді письменників України. З статтею «Що ми бачимо на літературному обрії України?» — виступив П. Загребельний.

Аналізу словацько-українських зв'язків присвятив своє дослідження літературознавець Андрей Мраз.

В статті «Через поезію до взаємного пізнання»

„КУЛЬТУРНИ ЖИВОТ“ — ПРО УКРАЇНУ

М. Мольнар розповів про видання словацьких поетів на Україні і українських в Словаччині.

Автор статті відзначає, зокрема, той факт, що «Літературна Україна» виступила із закликом до поетів і прозаїків систематично перекладати найкращі твори словацької літератури, а журнал «Всесвіт» у трьох своїх номерах вмістив ве-

лику антологію словацької поезії. «Даремно шукали б ми інший зарубіжний журнал, який протягом одного року вмістив би таку обширну добірку словацької поезії», — зауважує М. Мольнар. З другого боку, автор вітає як значну подію в літературному житті Словаччини видання творів Т. Шевченка, Л. Українки, П. Тичини, В. Сосюри та ін.

В номері подаються рецензії на роман П. Загребельного «Європа 45» та на збірку оповідань Л. Первомайського, видані нещодавно в перекладі на словацьку мову.

Творчості М. Ірчана, М. Куліша та Я. Мамонтова присвячена стаття «Знову на сцені і в історії».

У невеликій кореспонденції розповідається про останні твори молодих українських графіків І. Селіванова, Ю. Якутовича, А. Базилевича, В. Панфілова та інших.

Тижневик знайомить словацьких читачів з новими

перекладами віршів М. Рильського, А. Малишка, І. Драча, Д. Павличка, з уривками із щоденника О. Довженка та розділом з роману М. Стельмаха «Правда і кривда».

Номер ілюстрований малюнками українських ху-

дожників С. Караффи-Корбут, І. Селіванова, Б. Раппопорта.

«Літературна Україна» в свою чергу вмістила нещодавно цілу сторінку, присвячену літературному і культурному життю Словаччини.

ДМИТРО

ЗАГУЛ —

ПЕРЕКЛАДАЧ

І ПОПУЛЯРИЗАТОР

В історію української радянської літератури Д. Загул увійшов не тільки як поет, публіцист, літературознавець, але також як перекладач і популяризатор зарубіжних літератур.

В популяризації кращих зразків духовної культури народів світу він бачив один з важливих факторів розвитку і розширення обріїв української літератури.

Уже в перші роки Радянської влади на Україні Д. Загул розгортає досить широку й інтенсивну роботу в галузі перекладу. З-під його пера виходять переклади поезій Г. Гейне, Й.-В. Гете, Ф. Шіллера, Дж. Байрона, окремих лібретто опер Вагнера, поезій В. Газенклевера, К. Томана, Й. Бехера, А. Гріна, деяких творів Бели Іл्लеша, М. Нексе та багато інших.

До літературного доробку письменника в галузі популяризації іноземних літератур треба віднести також численні статті, передмови, рецензії та редагування творів, перекладених іншими письменниками.

Писати вірші та займатися перекладами Д. Загул почав рано, ще в Чернівецькій гімназії. Першим захопив його до літературної творчості брат видатної письменниці Ольги Кобилянської Юліан, який викладав у гімназії латинську мову. Він звернув увагу на поета-початківця.

В гімназії юнак перекладає другу пісню Вергілієвої «Енеїди», кілька сатир Горация, «Пісню про дзвін» Ф. Шіллера, оповідання Іцхока-Лейбуша Переца. Але, на превеликий жаль, вищезгадані переклади, крім «Пісні про дзвін» і одного оповідання Переца, до нас не дійшли. Через це судити зараз про перші кроки Д. Загула, як перекладача, звичайно, важко.

Втім, вже перші оригінальні твори і переклади його дали підставу письменникам старшого покоління вважати початківця талановитим поетом.

Значною працею Д. Загула на Наддніпрянщині був переклад безсмертного творіння німецького поета Й.-В. Гете — трагедії «Фауст».

Цей переклад був визначною подією у літературному житті того часу. Він набагато кращий від перекладу М. Улезка.

У Києві Д. Загул зустрічається зі своїм колишнім товаришем по Чернівецькому таємному літературному гуртку В. Кобилянським. Тут молоді поети беруться за переклади творів Гейне.

Всю літературну спадщину письменника в п'яти томах планувало випустити видавництво «Серп і молот».

У першому томі («Книга пісень») Д. Загул переклав «Сонні примари», «Пісні», «Ліричне інтермеццо», «Поворот» — загалом 77 віршів, а також уривки з «Подорожі на Гарц».

Молодим перекладачам вдалося відчувати дух поезії Гейне. В перекладах дотримано принцип неподільної єдності змісту й форми.

Після «Книги пісень» співавтори випускають другий том творів Г. Гейне — «Нові поезії» (1919 р.). Основні переклади в цій книжці здійснені Д. Загулом.

Колективна праця над перекладами творів Г. Гейне невдовзі припинилась, бо в 1919 р. В. Кобилянський передчасно помер.

Після смерті товариша Д. Загул здав до друку в Київську філію Державного видавництва України переклад твору Гейне («Німеччини»); та інших політичних віршів, але весь наклад десь пропав і фактично не існує.

Перу письменника належать переклади лібретто до опер Р. Вагнера «Тангейзер», що його замовила Українська державна опера в Києві, а для студії «Березіль» — п'єси «Заламейський війт» Кальдерона.

В 1923 р. виходить у перекладі Д. Загула збірка вибраних поезій Гейне, написаних в останні роки життя — «Сатира й політичні вірші». До цієї збірки перекладач включив тільки 17 вибраних поезій, тобто ті, що носили дійсно сатиричний характер.

1923 року письменник разом з Освальдом Бургардтом перекладає для музичного товариства імені Леонтовича збірку українських революційних пісень різних авторів на німецьку та російську мови. Під заголовком «Червоний заспів» вона вийшла в 1924—1925 рр.

Того ж року, познайомившись з датським письменником Нексе, який тоді відвідав Радянський Союз, Д. Загул перекладає десять його новел. Твори «скандинавського Горького» вийшли у Держвидаві України 1925 року під заголовком «Пролетарські новели».

У своїй діяльності перекладач чимало уваги приділяв творчості Ф. Шіллера.

Так, у 1927 р. він випустив збірку «Балади», куди увійшло 10 кращих балад Шіллера. Фактично ця книжечка була одним з перших радянських видань творів Шіллера на Україні. Перекладач уважніше, ніж його попередники, ставився до особливостей художньої форми творів Шіллера, зокрема до їх ритмічної будови. Правда, часто зустрічались у перекладах й прояви буквалізму, рядки, що якимось неприродно звучали українською мовою.

Заслужують на увагу в цій збірці ґрунтовна стаття про Шіллера, примітки і стаття «Дещо про баладу», основні положення якої не застаріли й зараз.

Роком пізніше Д. Загул випустив наступну книжку перекладів — «Вибір німецьких балад». В українській і російській літературах до цього видання переклади

балад німецьких поетів, зокрема Гете, вже існували, але вони були недосконалими. Чи не найгіршим був переклад М. Куліша балади «Рібалка» Гете.

Переклад Д. Загула значно кращий. Він зберігає метричну будову, строфіку і навіть кількість рядків оригіналу.

Діяльність Д. Загула не обмежувалася перекладами творів німецької літератури. У 1929 р. він здійснив переклад українською мовою широко відомаї поеми Байрона «Мазепа». Поява перекладу цієї поеми на Україні, а пізніше в Галичині викликала значний інтерес серед читачів.

Працюючи над поемою, перекладач, як ніколи раніше, зустрічався з великими труднощами мовностилістичного та версифікаційного порядку, бо англійським одно- та двоскладовим словам підшукати семантичні відповідники було надзвичайно важко. Стояли на перешкоді також довгі періоди оригіналу, які перекладачеві потрібно було ламати, утворюючи, таким чином, окремі самостійні речення, що, в свою чергу, порушувало думки первотвору. Труднощі полягали також і в додержанні цезури та рим, які в оригіналі майже всі корінні і з наголосом на останньому складі. Подолати ці труднощі можна було тільки за рахунок відмови від усталених законів віршового перекладу. Письменник пішов цим шляхом. Він робить переклад вільний, але текстуально близький до оригіналу.

Проте перекладом своїм автор задоволений не був. «Мушу признатися наприкінці,— писав він,— що над жодним іншим перекладом не мав я стільки труднощів, як над цим, хоч і сам знаю, що досягнення мої тут не блискучі».

Загалом кажучи, переклад «Мазепа» вдалий. Він став цінним надбанням української радянської літератури, бо доніс до читача не тільки точний зміст твору, але й, наскільки йому дозволяли фонетичні та лексичні особливості української мови, дух байронівської поезії.

В цей час перекладач знову розпочав роботу над п'ятитомним виданням «Вибраних творів» Г. Гейне. Воно було розраховане на широке коло читачів.

Сторінка з газети «Пролетарська правда» (1926), присвячена 20-літтю літературної діяльності Д. Загула.

З цього видання вийшло чотири тома. А п'ятий, де планувалося вмістити публіцистику Гейне, світу не побачив.

Всі поезії першого тома упорядник подав у нових перекладах, бо «старіші переклади слабші технічно й надто далекі від оригіналу».

Не оминув у своїй перекладаччій діяльності Д. Загул і чеського поета Карела Томана (літературний псевдонім К. Бернашека). До його перекладів («Пісня», «Балада буднів», «Паризька Артеміда»), вміщених у журналі «Життя і революція» за 1927 р., Д. Загул додав довідку про життєвий та творчий шлях Томана.

Приваблювали перекладача також твори революційного угорського письменника Бели Іллеша. З його творів Д. Загул здійснив вільний переклад оповідання «Борги червоних».

Д. Загул виступав не тільки як перекладач. Його перу належать також численні статті публіцистичного і наукового характеру, в яких, широко пропагуючи твори прогресивних зарубіжних письмен-

ників, він виступав палким поборником братнього єднання літератур різних народів світу.

До таких робіт належать: «Фауст» в історії всесвітньої літератури, критико-біографічні нариси до творів Г. Гейне, Ф. Шіллера («Життя та творчість Шіллера»), критичні статті про Жорж Занд та Георга Брандеса, стаття до 70-х роковин з дня смерті Г. Гейне; рецензії на переклади «Залізних сонетів» О. Бургардта, «Каїна» Байрона в перекладі Є. Тимченка, «Ганготри» Азіз Уд Дін Ахмеда в перекладі О. Баранникова та багато інших.

Плани письменника в галузі перекладу та популяризації іншомовних літератур були великі. Однак цим задумам повністю здійснитись не довелося.

Продовжуючи кращі традиції поборників літературних єднань дореволюційного періоду, Д. Загул вніс і свій цінний вклад у скарбницю української радянської культури.

Степан ДАЛАВУРАК

м. Чернівці.

ПІОНЕР ВЕЛИКОЇ СПРАВИ

Минуло 120 років з дня народження і 40 років з дня смерті Луї Леже, відомого французького вченого, який все своє життя присвятив справі зближення французького і слов'янських народів.

З слов'янською історією й культурою Леже вперше познайомився двадцятирічним юнаком і відтоді на все життя залишився «славофілом», як сам себе називав. Особисте знайомство з передовими на той час діячами науки й культури слов'янських країн, зокрема, чеським поетом-революціонером Й. Фрічем і вченим та політичним діячем Ф. Рігером, хорватським поетом-патріотом, гарячим поборником єдності слов'ян Й. Стросмайєром, польськими емігрантами братами Л. і О. Ходзько, дружба з російськими вченими Ф. Буслаєвим, О. Піпіним, з хорватом В. Ягічем, зустрічі з М. Драгомановим, а також подорожі в Чехію, Росію, на Україну, в Хорватію та діяльна участь у багатьох слов'янських наукових конференціях і з'їздах, понад сорокарічне співробітництво в «Журналі Міністерства Народної Освіти» (Петербург),— все це сприяло то-

му, що Леже став на Заході одним з найавторитетніших знавців слов'янського світу. Він заклав основи наукового слов'янознавства у Франції, був учителем історика А. Рамбо та філолога-славіста А. Мазона, який викладає тепер в Колеж де Франс. Сьогодні в усіх провідних університетах Франції працюють кафедри славістики та російської мови і літератури. Заслугою Леже було відкриття таких кафедр при університетах Діжона, Лілля, Ліона, Страсбурга та паризької Сорбонни, де, крім того, віддавна існує ще й кафедра української мови. Показово, що близько ста років тому, коли Леже почав читати в Сорбонні вільний курс славістики та російської мови, офіційні французькі чиновники заявили, що «його предмет не становить жодного інтересу».

Леже залишив багато наукових праць, які й досі не втратили свого значення. В них відбиті й питання української культури. Леже вперше торкнувся питань української літератури в «Критичному історико-літературному огляді» 28 серпня 1873 р., з нагоди появи в Італії статті і брошури

М. Драгоманова про «Український літературний рух у Росії і в Галичині».

На підставі роботи М. Драгоманова Леже вмістив (16 жовтня 1873 р.) в газеті «Репюблік Франсез» статтю про українську літературу, в якій розглядає причини переслідувань української літератури царським урядом. Він стверджує, що «це діється не за її, нібито, сепаратистські тенденції, яких у неї зовсім нема, але головню за демократичний рух. Українські письменники — виходці з народу часто піднімають голос за народ».

У цьому ж році в журналі «Ревю де де Монд» з'явилася рецензія Леже на англійські переклади російських народних казок. Це дало Леже нагоду згадати про «надзвичайно цінне видання українських народних казок Рудченка» та вказати на потребу видання словника української мови. Із збірника Рудченка Леже переклав дві казки, видавши їх у «Збірнику слов'янських народних казок» (1882 р.). В 1874 р. Леже, як один з офіційних делегатів Франції на III Археологічному конгресі, відвідав Україну, ближче познайомився з її вченими, її культурою та народними піснями і думами. Рецензія на «Нові українські пісні про громадські справи» (Женева, 1881), надрукована в «Критичному історико - літературному огляді» (12 листопада 1881 р.), свідчить про глибоке і правильне розуміння вченим народного духу у фольклорних творах. «Ці пісні,— писав Леже,— це в більшості вияв ненависті народу до своїх гнобителів, зокрема польських панів, панщини, військової служби...»

В 1876 р. Леже заснував у Колеж де Франс курси російської мови. Відкриваючи в 1885 р. кафедру слов'янських мов і літератур, він звернув увагу слухачів

на «малоросів України, Галичини і Карпатської Русі» та обіцяв «у відповідний час зайнятися їхньою історією, прагненнями та шансами на майбутнє». Через двадцять років, коли події першої російської революції привернули увагу всього світу і до українського питання, вчений здійснив свою обіцянку. Офіційний щорічник Колеж де Франс повідомив, що в 1904/5 році «проф. Леже читатиме порівняльну граматику малоросійської мови, що вперше входить у програму Колежа, та історію української літератури, враховуючи зокрема творчість великого українського поета Тараса Шевченка».

Між французами не було тоді людини, краще підготовленої до такої праці, ніж професор Леже. Він був особисто знайомий з сучасниками Шевченка — М. Костомаровим та кращим другом поета на заслання Б. Заlessьким. Вчений пильно й систематично слідкував за «шевченкіаною», мав у своїй бібліотеці солідні праці про Кобзаря та видання його творів. Крім вищезгаданих статей, Леже писав про Шевченка, як про одного з найбільших слов'янських поетів, уже в 1892 р. в «Історії російської літератури», перевидаваній пізніше декілька разів.

Знайомлячи слухачів з предметом курсу, Леже спочатку докладно висвітлив безправне становище української мови в царській Росії. Він висунув справедливу і вірну думку, що «тільки тоді вирішиться доля цієї мови, коли Росія матиме всі свої свободи». Леже вдало ілюструє біографію Шевченка прозовими пере-

кладами уривків відповідних творів поета («Мені тринадцятий минало», «Гайдамаки», «До Основ'яненка», «Тарасова ніч») і порівнює Кобзаря з великими поетами й письменниками Заходу (Гюго, Ламартіном, Віні, Беранже, Шекспіром, Байроном, Данте), причому зазначає, що протягом усього життя український поет зустрічав катів, яких зненавидів усією душею і проти яких постійно боровся. Розглядаючи поему «Гайдамаки», Леже правдиво висвітлює історичні факти і звертає увагу на те, що поетове слово цілком спростовує міфи про шляхетсько-польську соціальну справедливість і релігійну терпимість. «Поет доповнює те, чого не описали гідні довір'я історики, те, що він чув у дитячі роки від свого діда і старих людей». Вчений підкреслює патріотизм гайдамаків. Переказуючи картини, в яких поет змальовує трагедію Гонтибатька, Леже підносить глибокий гуманізм Шевченка. «Зовсім інший характер,— говорить Леже,— має поема «Катерина». Узагальнюючи горе простої сільської дівчини, Шевченко черпає художні образи безпосередньо з чистого й багатого джерела народної поезії».

Тези свого курсу Леже опублікував в Лозаннському журналі «Світова бібліотека і швейцарський огляд» в 1906 році, а пізніше ввів як окрему главу в книгу «Інтелектуальна Росія. Нариси і портрети», видану в вересні 1914 р. Публікація Леже зацікавила широкі наукові кола, а великий паризький журнал «Ля ревю» вмістив на неї обширні анотації. Варте уваги, що 1905 року

«Ля ревю» докладно зреферував статтю С. Єрмолова «Поза законом», що з'явилася в журналі «Русское Богатство» (№ 1, 1905 р.) і викривала «найбільшу несправедливість царського уряду, який ставить поза законом літературу українського народу».

Піонер великої справи порозуміння між народами Заходу і Сходу, Леже ніколи не був кабінетним вченим. З властивим йому запалом і енергією він брав участь у громадському житті країни. Коли почалася перша світова війна, він передрік загибель Австро-Угорської монархії і визволення слов'янських народів. У статті «Австрія, Україна й Росія», опублікованій 21 вересня 1914 р. в журналі «Тижневий огляд», Леже дотепно висміяв сліпих політичних аферистів і запродавців, українських буржуазних націоналістів, які обдурювали народ, твердячи, нібито «Австрія визволить Україну з царського ярма». «Щоб Австрія діяла в ім'я визволення якогось народу — такого ще ніколи не бачили», — писав Леже.

Вчений прихильно зустрів Велику Жовтневу соціалістичну революцію і виступав проти іноземного втручання в справи Радянської Росії. Звичайно, в багатьох складних питаннях нашої історії французькому вченому важко було зорієнтуватися. Але він завжди намагався знайти правильне вирішення складних проблем, твердо вірив у талант і світле майбутнє народів нашої країни.

м. Львів.

Роман ТЕРЕЩЕНКО

„Лісістрата“ в Одесі

Ескізи костюмів до вистави «Лісістрата» художника Г. Войнеску.

«Назва нашої оперети —
«Лісістрата».

Головна дійова особа —
народ.

Час дії — антична епоха.

Зміст — сучасність».

Цю лаконічну «формулу
вистави» троє румунських
митців доповнюють слова-
ми:

— П'еса одержала назву
від імені героїні античної
комедії Арістофана — Лісі-
страти. Захист демократич-
ного ладу, любов до свобо-
ди, пристрасне прагнення
миру, патріотизм і неприми-
ренна ненависть до тиранії
й насильства — ось що ста-
новить основу твору велико-
го комедіографа. Свою опе-
рету ми вважаємо своєрід-
ним «сучасним варіантом»
античної теми і тому нама-
галися вирішити виставу
так, щоб весь зміст і дух
твору спрямовував глядачів

до ідеї активної боротьби за
мир. Вибір античної Елла-
ди, як місця дії оперети, та-
кож не випадковий: це дало
нам змогу ствердити думку,
що захист миру і ненависть
до війни в усі часи були од-
наково властиві всім наро-
дам.

Головний режисер Буха-
рестського театру оперети
Нікушор Константінеску,
композитор і головний ди-
ригент того ж театру Герасе
Дендріно та румунський ху-
дожник Георге Войнеску
можуть бути задоволені: те,
чого вони прагнули, здійсни-
лось. Поставлена на сцені
Одеського театру музичної
комедії, їхня оперета за ду-
же короткий час з великим
успіхом пройшла не тільки
в самій Одесі, але й в Ле-
нінграді, і в Кремлівському
театрі в Москві.

Не день і не два утвер-
джувалась ідея постановки

«Лісістрати». Власне, все почалося набагато раніше — ще тоді, коли влітку 1957 року Нікушор Константінеску поставив в Одесі музичну комедію «Дайте волю пісні». За кілька місяців її показали в Москві на Всесоюзному фестивалі театрів, і вона одержала диплом II ступеня. Серед митців, які стали лауреатами фестивалю, був і румунський режисер.

У пошуках, у щоденних повтореннях знайденого, у шліфовці й закріпленні кожної сцени, а іноді й у жартах робота над «Лісістратою» тривала майже все літо.

Варто було простежити за репетиціями, якими керували і Н. Константінеску, і Г. Дендріно, і Г. Войнеску, і диригент Іван Кільберг. Всі четверо були однаково безжальними до себе, до героїв, до музикантів і до хористів.

І от — прем'єра. Відлунали оплески. Можна було підбивати підсумки. Удача чи невдача?

Сумніви одразу ж розвіяв сам глядач: що не вистава — то повнісінький зал.

Двох думок не могло бути — оперета «пішла»! Те, чого всі прагнули, здійснилось.

Вистава й справді вдалася. Головна причина успіху, безперечно, — в її чіткій політичній спрямованості й публіцистичній пристрасності. Сюжет, лише в загальних рисах запозичений у Арістофана, став допоміжним тлом для веселої і дотепної, а часом схвильованої і навіть патетичної розмови про війну і мир, про зло і добро. В опереті, яка зовні ніби відтворює події двотисячорічної давності, кожне слово звертає глядача до думки про сьогодиншній день, про наш спільний священний обов'язок берегти мир для себе і для своїх дітей.

Але така «надмірна» для жанру музичної комедії ідейно-тематична навантаженість могла б обернутися проти себе самої, коли б не бездоганна майстерність усіх учасників вистави.

Режисер — постановник Н. Константінеску разом з художником Г. Войнеску і балетмейстером Б. Борисовим зуміли досягти дивовижної єдності стилю, і це ще більше підкреслило прекрасну ансамблевості і загальний життєствердний колорит спектаклю. До того ж надзвичайно виразна, дотепна й емоційно насажена музика Г. Дендріно дає виконавцям чудовий матеріал для розробки динамічних, розгорнутих образів, допомагає створити піднесений настрій, що незмінно панує на кожній виставі «Лісістрати». В цьому немала заслуга й диригента Ів. Кільберга, й всього складу акторів театру.

Ескізи костюмів до вистави.

ХТО БАЧИВ Мартіна Бормана?

БІЗНЕС НЕ ВДАВСЯ. Бразильські судді з Ріо-де-Жанейро довго не могли підшукати відповідну статтю кримінального кодексу для обвинуваченої Леонор Кампос Рабітте. Ця спритна жінка торгувала земельними ділянками і навіть готовими квартирами на... Місяці!

СОБАЧЕ ЖИТТЯ. Якщо вірити американській статистиці (а в цьому випадку на неї цілком можна покластися), за один рік в США витратили на утримання 27 мільйонів хатніх собак понад 300 мільйонів доларів. Американська преса не без гордості повідомляє, що, завдяки успіхам ветеринарії та раціональній системі годування, середній собачий вік у США збільшився від семи до двадцяти років.

ФАЛЬШИВКА БАУМГАРТНЕРА. В провінції Шлезвіг-Гольштейн (ФРН) засудили до великого штрафу за фальшиві відомості в анкеті якогось Отто Баумгартнера, який видавав себе за колишнього штурмфюрера (тобто майора) СС.

Отто Баумгартнер не врахував, що для того, щоб зробити кар'єру в боннській державі, треба бути не фальшивим, а справжнім есесівцем.

ПІД ДАХАМИ ПАРИЖА. У французькій столиці офіційно зареєстровано 50 тисяч ворожок, ясновидців і фахівців з білої та чорної магії. Всі ці люди стверджують, що живуть на самі лише прибутки від згаданих зайнять.

Газета «Фігаро» повідомила, що тепер на кожних 100 жителів столиці припадає один «чарівник». Досягнення, справді, рекордне!

З кривавої коловерті минулих років спливає мерзенне ім'я заступника Гітлера, імперського керівника нацистської партії, друга і улюбленця фюрера — Мартіна Бормана. Міжнародний трибунал у Нюрнберзі, визнавши Бормана одним із головних винуватців злочинів німецького фашизму, засудив його до страти. Але зашморг на шибеніці, призначений для Мартіна Бормана, залишився вільним — законний його власник зник ще в останні дні війни.

У зв'язку з цим Міжнародний трибунал виніс спеціальну ухвалу: «Вирок має бути виконаний незалежно від того, де і коли виявлять Бормана».

Минали роки. Час від часу на поверхню спливали дрібні, середні, а іноді й великі пацюки з затонулого фашистського корабля. Їх виловлювали і, залежно від місця, де вони виривалися, — карали, або відпускали, а іноді допомагали перелицюватися у безневинних ховрахів...

Але Мартіна Бормана серед них не було, хоча один по одному нагромаджувалися докази того, що він живий. З них вимальовувалася така картина.

25 квітня 1945 року за порадою Бормана його дружина Герда Борман разом з своїми дітьми переїхала з літньої резиденції фюрера Оберзальцберг до Греднерталя (Південний Тіроль). Це місце Борман обрав сам, приїжджаючи сюди у зв'язку з будівництвом «альпійської фортеці», яка мала стати останнім сховищем фюрера і його кліки. Тут він зв'язався з майором гітлерівської армії Шпреглером. Під час війни Шпреглер служив в Італії, був наближеним Муссоліні і тісно зв'язався з впливовими колами Ватикану. Ця обставина відіграла неабияку роль у дальшій долі Бормана.

У червні 1945 року Герда Борман під прізвищем Бергман оселилася в тірольському місті Волькенштейн. Незабаром її відвідав

незнайомий чоловік. Його бачив провідник Карл Мозер, який згодом дав такі свідчення: «Увійшовши до фрау Бергман, я побачив чоловіка, який кваліфіковано зник. Він сів у автомобіль, що стояв наготові, і поїхав. Чоловік мав всі ознаки Мартіна Бормана, вказані органами розшуку».

Очевидно Борман відчув, що у Волькенштейні залишатися далі небезпечно. Він порадив дружині добровільно з'явитися в американську штаб-квартиру, а сам подався у нове сховище поблизу міста Мерано. Є численні свідчення про перебування Мартіна Бормана в цьому місті.

Восени 1945 року вступив у дію «контактний апарат» Шпреглера. За знаком, поданим йому з близьких до Ватикану кіл, цей гітлерівський емісар почав переправляти у Рим німецько-фашистських воєнних злочинців, які доти переховувалися у Південному Тіролі та інших австрійських провінціях. Організація, що займалася контрабандою цього «кращого», ховалася під псевдонімом «Справа християнського милосердя», і керував нею єпископ Алоїс Гудаль. Майже всі церкви і монастирі його єпархії в 1946 і 1947 роках були надійним притулком для поплічників Гітлера, і всі шляхи, що йшли звідси, вели у Рим на Віа делла Паче, 20, де знаходився пулть управління цього своєрідного «відвідного каналу».

Вчорашніх катів Європи дбайливо забезпечували грішми, квитками на трансконтинентальні літаки, на океанські лайнери. Ще наприкінці 1945 року цим шляхом щасливо пройшли Адольф Ейхман і заступник фюрера Борман.

Після арешту Ейхмана у міжнародній пресі неодноразово вказувалося, що свого часу він вислизнув з Європи саме цим «каналом». Але жодного разу єпископ Гудаль не наважився спростувати ці твердження.

З 1946 року, коли покровителі Бормана зрозуміли, що не можна

більше дурити громадськість по-брехеньками про його смерть, почали з'являтися повідомлення про уявне місцеперебування цього фашистського воєводи. Метою їх було направити можливі розшуки на фальшивий слід. Писали, нібито хтось бачив Бормана у товаристві Ейхмана у Єгипті, згодом, десь у Швейцарії, в Австралії, а далі — знову в Італії. Серед цих повідомлень, як тепер з'ясувалося, траплялися й вірогідні. Так, свого часу у західній пресі друкувалися матеріали про те, що Борман і Ейхман перебувають в Аргентині. Як відомо, саме там Ейхмана і схопили. Отже, цілком ймовірно, що й Борман уподобав собі лігво десь у тих краях....

Ось ми читаємо листа німецького емігранта-антифашиста, колишнього депутата рейхстагу від католицької партії Центру Пауля Геслейна, надісланого ним ще 1951 року в Австрію з далекого Чілі:

«Напівдорозі між фермою мого друга і невеликим містечком Ліфен я зустрів трьох вершників... Обличчя середнього видалося мені знайомим: то був Мартін Бор-

ман. Побачивши мене, він здригнувся і німецькою мовою скомандував їхати рясно. Я залишився стояти і цілком ясно чув, як він сказав своїм супутникам: «Це Геслейн»... Незабаром я дістав підтвердження, що це дійсно був Мартін Борман».

А треба сказати, що Пауль Геслейн добре знав Бормана ще з часів своєї парламентської діяльності. Пізніше Геслейн точно встановив, що Мартін Борман під ім'ям Хуана Гомеса поперемінно живе то на півдні Чілі, то на півдні Аргентини, в Патагонії.

Ці свідчення доповнив колишній чиновник аргентинського посольства у Парижі, котрий недавно заявив, що Борман принаймні навесні 1962 року ще був в Аргентині.

Виникає слушне запитання: як могло статися, що такий кат, на слід якого точно вказано, і досі залишається невпіяним?

На це питання легше відповісти, ознайомившись із справами двох інших воєнних злочинців, хоча і значно менших рангів.

На початку грудня минулого року чилійська поліція заарештувала співника Ейхмана — колишнього групенлейтера гітлерівської служби безпеки, оберштурмбанфіюрера СС Рауфа, винного у знищенні 90 000 людей в різних країнах Європи і, насамперед, у Радянському Союзі і Бельгії.

Один із керівних чиновників боннської юстиції, намагаючись виправдати своє відомство, заявив, що нібито Рауф після війни жодного разу не з'являвся у Західній Німеччині. Отож, не було змоги схопити його раніше.

Але ж Рауф мав необережність признатися вже на першому допиті, що у ФРН він побував кілька разів, востаннє — в січні і лютому 1962 року...

Ще одна «складна загадка». В одному з найбільших західнонімецьких міст Дюссельдорфі на вулиці Фалькенвег, 1 стоїть чепурний будиночок. Щоранку з нього виходить елегантно вдягнена людина і сідає у чорний «мерседес» під номером Д-Д 239. Це поспішає у свою контору власник будівельної фірми Г. Б. Ламмердінг, колишній командир есесівської дивізії «Дас рейх», генерал Гейнц-Бернгард Ламмердінг. Це він спалив французьке містечко Орадур разом з усім населенням. Французький військовий трибунал ще 1953 року засудив Ламмердінга до страти. Та генерал-кат живе під своїм ім'ям у Дюссельдорфі, хоч багато років значиться у списках боннської поліції особою, місцеперебування якої невідоме....

Це лише два факти з безлічі подібних прикладів, які можна було б навести. Але й вони проливають досить яскраве світло на багаторічні піжмурки, у які грає з воєнними злочинцями боннська юстиція.

У червні 1962 р., напередодні страти, Адольф Ейхман відверто заявив про своїх поплічників:

«Ті, що знаходяться у Південній Америці, приховали своє минуле. Серед них є особи, яких розшукують органи правосуддя, в тому числі й ті, кого вважають мертвими».

«Імперський керівник нацистської партії Мартін Борман живий і повернеться в Європу», — заявив недавно один з його прихильників. — Бо... коли вибухне конфлікт з Росією, Борман знову має відігравати велику роль».

Але вирок Нюрнберзького трибуналу залишається в силі, залишається в силі його спеціальна ухвала: «Вирок має бути виконаний незалежно від того, де і коли виявлять Бормана».

Треба сподіватися, зашморг, призначений для Мартіна Бормана, кінець кінцем затягнеться.

Мартін Борман старанно уникав фотографуватися. Це — одне з рідкісних фото, на якому він знятий поруч з Гітлером і Герінгом.

П'ЄСА НА 2 ДІІ.

ДІЙОВІ ОСОБИ

Віктор Матуфль — робітник-будівельник,
42 роки.
Марі Матуфль — його дружина, 38 років.
Люсі — їх донька, 19 років.
Бібу — їх син, 16 років.
Коко — їх син, 14 років.
Леонора — торговка рибою, 60 років.
Каролен — хазяїн слюсарної майстерні.
Фернанд Дюгреньє — шкільний учитель.
Маскару
Поло — товариші Матуфля, муляри.

Армандіна — хазяйка кафе.
Гедеон — листоноша.
Мер міста.
Головний адміністратор.
Бригадир поліції.
Комендант жандармерії.
Кюре.
Маленький чоловічок.
Незнайомець у чорному.
Жандарми.
Носильники.

Дія відбувається у наші дні на робітничій околиці старого міста на півдні Франції.

Дія перша

Помешкання Матуфлів у напівпідвалі. Вся сім'я, крім батька, вдома.
Люсі сидить на табуреті, між двома колисками. В обох руках вона тримає соски, годуючи двох немовлят-близнят. Стиха наспівує колискову і злегка, в ритм пісні, погойдується на табуреті.
Марі Матуфль, мати сім'ї, закінчила прати й викручує білизну над ночвами.
Бібу, озброєний інструментами, лагодить замок на вхідних дверях. Він насвистує військовий марш.

Коко стоїть на ослінчику і, мугикаючи якусь пісеньку, розвішує білизну, яку подає йому мати. В кімнаті страшенний гармидер, та враз його заглушує гуркіт, схожий на гарматний постріл.
Це Бібу, який щойно закінчив лагодити замок, хряснув дверима.
Всі здригаються. Коко інстинктивно хапається за мотузку й висне на ній.
Мотузка обривається. Білизна падає на підлогу. Кілька каструль, що висіли на стіні, теж зриваються з цвяхів і котяться по підлозі.
Мати злякано скрикує.
Табурет, на якому гойдалася Люсі, від сильного струсу теж падає на підлогу, а разом з ним й Люсі.

БІБУ (задоволено). Ну от. Тепер вони зачиняються. Треба було тільки підтягти пружину...

КОКО (сидить на ослінчику. Показуючи на Люсі). А як же з сестрою?

Бібу підходить до Люсі, яка все ще сидить на підлозі, тримаючи соски в простягнутих руках.

БІБУ (з докором). Знову ти гойдаєшся! Ти щосуботи ламаєш табуретки...

ЛЮСІ. Наступної суботи я розіб'ю її у тебе на голові...

БІБУ. Оце так! Виходить, я ще й винний! ЛЮСІ. А хіба ні? Ти завжди такий...

БІБУ. Який?

ЛЮСІ. Такий! Хуліган!

БІБУ. Чуєш, мамо? Ти чуєш?

МАТИ. Ні, я нічого не чую, нічогосінько. Я зовсім глуха...

БІБУ. Так-так... Ну, що ж... Тоді я стану німим!

КОКО (філософськи, примирливо). Слухай, Бібу, я кажу це не для того, щоб захищати жінок. Але чому кожного разу, коли ти лагодиш замок, ламається табурет?

БІБУ. Стільки розмов через якийсь паршивий табурет!

ЛЮСІ. Ти скажеш нарешті, що з отим клятим замком?

БІБУ. Скільки вам повторювати, що треба було підтягти пружину...

ЛЮСІ. Однак він непогано працював і до того, як ти за нього взявся.

БІБУ. Він працював, але не так, як слід.

МАТИ. Наступної суботи все повториться знову. І чого тебе навчили за три місяці у того слюсаря?

БІБУ. Годі! З мене досить! Сидіть собі на протягу, коли хочете. Від сьогодні я й пальцем не кивну! Хай йому біс! Матиму більше часу, а справ у мене й без цього вистачає.

МАТИ. Яких справ?

БІБУ. Я хлопець! Мені сімнадцять років. Молодим буваєш тільки раз.

КОКО. Він каже це тому, що знайшов собі якесь вуличне дівча...

МАТИ. Коко!

БІБУ. Думай, що говориш! (Показує на колиски.) Тут же діти!

КОКО. Ти маєш на увазі наших малюків-феноменів?

ВСІ. Що?

КОКО. Авжеж. Коли я розповів у школі, що в нас народилися близнята, учитель сказав: вам тільки й бракувало цього жарту природи...

МАТИ. Чудово! Подякуй від мене своєму учителю.

ЛЮСІ. О, мамо! Він, певно, не хотів нас образити...

БІБУ. Вчитель тільки висловив свою думку, як майбутній член нашої сім'ї...

ЛЮСІ. Що це ти верзеш?

БІБУ. Та я нічого... Тільки останнім часом усі помічають, що шкільний вчитель бігає за тобою, і дуже цікавиться твоїми бретельками... Якщо йому дуже потрібні бретельки, скажи, хай звернеться до батька.

МАТИ (до Люсі). Це правда?

ЛЮСІ. Що саме, мамо?

МАТИ. Ти... І новий шкільний учитель?

ЛЮСІ. Ти ж сказала, що зовсім оглухла...

МАТИ. Він тобі подобається?

ЛЮСІ. Іноді розмовляємо...

МАТИ. Що він тобі говорить?

ЛЮСІ. Як коли...

МАТИ. Ну, коли ви розмовляєте...

ЛЮСІ. Він просить, щоб я вийшла за нього заміж...

МАТИ. Що ж ти йому відповідаєш?

ЛЮСІ. Щоб він поговорив з батьком...

МАТИ. Батькові це не дуже сподобається!

ЛЮСІ. Чому?

МАТИ. Шкільний вчитель образив твоїх братів... безневинних малят, яких він ніколи навіть не бачив! Він обізвав їх «жартом природи», інакше кажучи — виродками. Чи думав він про те, що я носила їх у себе під серцем?

КОКО. А все ж таки, мамо, учитель уже відбув військову службу.

МАТИ. А я плюю на це, поганцю! (Обертається й дає Коко ляпаса. Звертаючись до Люсі.) А ти, як ти можеш так спокійно говорити про те, що цей тип, який вважає нас, батька й мене, поставщиками виродків для ярмаркових балаганів, прийде прохати твоєї руки!.. Ось що я тобі скажу, моя донечко. Коли запламуєш честь сім'ї Матуфлів, то вже не відмиєш її водою шлюбних церемоній!.. (Пауза.) Скільки він заробляє, цей учитель?

ЛЮСІ. Звідки я знаю!

МАТИ. Ти не знаєш, скільки він заробляє?

ЛЮСІ. Ні.

МАТИ. Ти його любиш?

ЛЮСІ. Люблю!

МАТИ. Так воно і є! Все починається точнісінько, як у тої дурепи, яку я колись знала...

ЛЮСІ. Хто вона?

МАТИ. Одна розумниця! Їй було дев'ятнадцять, як і тобі... Вона просто сохла за одним двадцятитрьохрічним хлопцем...

ЛЮСІ. Хто він?

МАТИ. Він робив муляром...

КОКО. Як батько...

МАТИ. Вона його не питала, скільки він заробляє. Вони побралися. Діти... Одно, двоє, троє... Потім «жарт природи». Всього п'ятеро. Минуло двадцять років. Він, як і раніш, працює муляром... Будує будинки...

для інших... а його розумна жінка двадцять років миє, чистить, варить... І все своє життя буде прати, чистити, варити... А коли вона вже не буде потрібна своїм дітям, почне доглядати онуків... А він весь час будуватиме й будуватиме... для інших... завжди для інших... Потім вони постаріють. І все своє життя вони не знатимуть нічого, крім важкої, брудної праці. І все це лише тому, що ця дурепа з ніжним серцем не запитала, скільки він заробляє, її Дон Жуан — муляр.

ЛЮСІ. І вона тепер нещаслива?

МАТИ. Уяви собі, вона така дурна, що навіть ні про що не шкодує... Вона навіть думає, що якби довелося починати все спочатку, вона зробила б так само. (Пауза. Люсі знову посміхається.) Можна подумати, що щастя, це впертість... Коли він прийде?

ЛЮСІ. Хто?

МАТИ. Папа Римський!

ЛЮСІ. Його звуть Фернанд...

КОКО. Фернанд Дюгренє. В школі його називають Антресолю... (Сміється.)

ЛЮСІ. Ти вважаєш, це смішно?

КОКО. Тепер уже ні... Але були моменти... (Коко, сміючись, вибігає.)

ЛЮСІ. Він сказав, що ввечері прийде поговорити з батьком...

БІБУ. Чорт забирай! А я хотів піти в кіно!

ЛЮСІ. То хто ж тобі заважає?

БІБУ. Хто? Ти дозволяєш? Дюгренє приїде просити руки моєї сестри. Значить, я мушу дещо у нього запитати...

ЛЮСІ. Що ти там базикаєш?

БІБУ. Я нічого! Я тільки хочу запитати його, чи любить він замки.

Коко виходить з суміжної кімнати, штовхаючи перед собою візок, на якому височить металева споруда, що трохи нагадує корпус ракети, наготованої до старту.

КОКО. Можна починати, Бібу? Зараз саме час! Місяць якраз проти нашого вікна.

ЛЮСІ. Я так і знала. Дивись, мамо, вони знову починають.

МАТИ. Е, ні! Ви цього не робите.

БІБУ. Що? Мусить же вона колись полетіти, ця ракета, коли про це вже оголошено!

МАТИ. Вам мало того, що минулого разу вилетіли всі шибки. Тепер ви хочете зруйнувати весь будинок?

КОКО. Почекай, мамо! Я зараз тобі поясню. В ракеті найголовніше — це пальне. Того разу був бензин. Сьогодні нема чого боятися. Тепер у нас зверхпотужне пальне...

БІБУ. Він має рацію. Все підготовлено... науково! Ризику ніякісінького.

МАТИ. Ану вилітайте звідси!

БІБУ. Ми саме й збираємося це зробити. Ти побачиш, як вона злетить угору. Відчини вікно, Коко...

КОКО. Давай сірники.

ЛЮСІ. Припиніть, бо я когось покличу!

МАТИ. Не треба... Мені тільки й бракувало ракети і Місяця! Люсі, йди до мене. (Схопивши мокре ганчір'я, мати й дочка лупцюють хлопчаків по спинах, штовхають їх ногами. Потім тими ж ганчірками розбивають усю споруду. На всі боки летять шматки металу.)

БІБУ (дивлячись на уламки). Чиста робота! Тепер ви задоволені? І це, по-вашому, зветься — жити на рівні своєї епохи!

КОКО. Відсталі люди, от ви хто! Всі полетять на Місяць, всі, крім Матуфлів... Матуфлі ніколи не вилізуть із своєї нори... Мафусаїли! Всі сусіди плюватимуть на нас. І правильно зроблять!

Здалеку чути спів.

МАТИ. Ось і він, батько Мафусаїл повертається додому. Зараз він вам покаже...

У замку клацає ключ.

МАТУФЛЬ (за дверима). Чортова саранча! Б'юсь об заклад, що він знову лагодив замок. (Грюкає кулаком у двері.)

МАТИ. Чого ж ви чекаєте? Відчиняйте!

Хлопці перелякані.

БІБУ. Чого ж ти чекаєш, Коко?

КОКО. Ти глянь на нього! Ти ж спеціаліст!

БІБУ. Ну, що ж поробиш... Гарзд! Не з'їсть же він мене!

Підходить до дверей, порається коло замка, натискає на заскочку. Марно.

МАТУФЛЬ. Скоро ви там?

БІБУ. Скоро, тату... Зараз. (Важко дихає.) Що нового? Як ся маєш, тату?

МАТУФЛЬ. Ти що, поганцю, смієшся з мене?

БІБУ. Боже борони! Просто я лагодив замок. Бачиш, двері тепер зачиняються. Пружина вже підтягнута, але трохи туго ще ходить. Замикається добре, а ось відчиняється...

МАТУФЛЬ (за дверима). Попереджаю тебе, дурню, дістанеш стільки разів по пиці, скільки секунд я чекатиму... Раз, два, три...

УСІ. Чотири, п'ять, шість...

Коко, Люсі й мати рахують, дивлячись на Бібу. Він нервує все більше.

БІБУ (спітнілий і збентежений). Це вже занадто. Ви хочете, щоб я вам не тільки замикав, але й відчиняв...

УСІ (хором). Вісім, дев'ять, десять...

БІБУ. Подай інструменти, Коко!
КОКО. Які?

БІБУ. Усі інструменти! (Коко подає торбу з інструментами. Бібу нервово порпається в ній, витягає зубило і молоток.) Почекай, тату, я знаю, що треба зробити! (Встромляє зубило поміж замком і дверима, б'є молотком.) Раз, два, три...

КОКО (до Бібу). Ти, я бачу, готуєш собі роботу на наступну суботу?

БІБУ. А у нас стільки новин, тату. Люсі одружується з новим шкільним учителем... ЛЮСІ. Не лізь не в своє діло!

БІБУ. Гаразд! Але ж треба підготувати тата. Алло, тату! Цей учитель прийде сьогодні сватати Люсі...

МАТИ. Та замовкни ти нарешті!

БІБУ. А чому ти сама не попередила про це батька? Чи ти хочеш, щоб ця новина оглушила його, як цеглина? Він же у нас чутливий, наш батечко. Тату, правда ти чутливий? (Замок падає на підлогу. Бібу налягає на двері.) Увага! Дайте дорогу! Мені треба втікати... (Він несподівано відпускає двері і швидко тікає до сусідньої кімнати.)

Батько відчиняє двері. Він в синьому робочому комбінезоні. На плечі торба з інструментами.

МАТУФЛЬ (до Люсі). Скільки він заробляє, цей шкільний учитель? Чи для того я тебе виховував, щоб віддати якомусь злидареві? Я хочу, щоб ти була розсудлива, як твоя мати... Коли вона виходила за мене заміж, то знала, що робить. Чи не так, принцесо? В серці кохання, але очі холодні. «Ти муляр? Гаразд, подивимось! Профспілковий тариф такий-то... Стільки-то годин на день. Наприкінці року — стільки-то... Добре... Це мені годиться. А тепер можна й про кохання». Я хотів би, щоб твоя мати була тобі прикладом.

МАТИ. Не хвилюйся, вона зробить так само, як я...

МАТУФЛЬ (розглядає розкидані по підлозі уламки ракети). Що це таке?

МАТИ. Спитай про це двох геніїв нашої сім'ї!

Коко хоче втекти. Батько хапає його.

МАТУФЛЬ. Зажди хвилиночку! (Іде до кімнати, де сховався Бібу.) Ти теж іди сюди! (Заходить Бібу. Батько веде їх до рештків ракети. Обидва похнюпили голови.) Ну, давайте пояснюйте!

БІБУ. Ти сам бачиш. Це...

КОКО. Жіночий саботаж!

МАТУФЛЬ. Вони правильно зробили. Однаково вона нікуди б не полетіла.

БІБУ. Що ти в цьому тямиш?

МАТУФЛЬ. Тут і тямиш нічого, треба тільки очі мати. Я ж вам уже казав, що резервуар мусить бути в сім разів більший за конус. Все пальне має становити п'ять шостих загальної ваги.

БІБУ. Це залежить від опору матеріалів.

КОКО. І від якості пального.

МАТУФЛЬ. А магнітне поле? Ви про нього забули? Та чи знаєте ви, що магнітне поле...

БІБУ. Магнітне поле... Не сміши нас!

МАТУФЛЬ. Отак ви, значить... Значить, я для вас клоун... Ну, тоді для початку маєте музичний номер.

На хлопців сиплеться град ляпасів і стусанів. Обидва хлопці кричать.

(Звертаючись до жінки.) Ти бачила таких мавп! Їм смішно слухати про магнітне поле. Я їх учу, а їм смішно!

МАТИ (насмішкливо дивиться на нього). Мені теж смішно!

МАТУФЛЬ (ображено). Тобі теж? Чудово! А я й не знав, що маю такий талант.

Мати виходить і приносить батькові хатні туфлі. Скинувши черевики, він надіває туфлі, потім витягає із своєї торби для інструментів дві пляшки шампанського.

МАТУФЛЬ (гукє). Люсі!

ЛЮСІ. Що таке?

МАТУФЛЬ. Постав оце на стіл. (Дає їй пляшки.)

ЛЮСІ. Що це за свято в нашій квартирі?

МАТУФЛЬ. Свято?

ЛЮСІ. Авжеж. Де це ти поцупив дві пляшки шипучки?

МАТУФЛЬ. Шипучки?!!

КОКО. Хіба це не шипучка?

БІБУ. Покажи!

МАТУФЛЬ. Не чіпай!

БІБУ. Невже ти хочеш сказати, що це шампанське?

Всі в захопленні.

МАТИ. Це шампанське?

КОКО. Шампанське!!! (Простягає руку до пляшки.)

МАТУФЛЬ. Не чіпай!

БІБУ (простягаючи обидві руки). Справжнє шампанське?

МАТУФЛЬ. Не чіпай!

МАТИ. Де ти його взяв?

ЛЮСІ. Це тобі дали?

КОКО. Чому тобі це дали?

БІБУ. Хто це тобі дав?

МАТУФЛЬ (спалахує). Ідіть ви під три чорти! Допит закінчено? Що я вам — злодій, жебрак, шахрай?! Суб'єкт, нездатний заплатити три су?

МАТИ. Три су за дві пляшки шампанського?

МАТУФЛЬ. Три су, три франки, три тисячі... Хіба не все одно? Чи я не маю права купити те, що мені подобається й заплатити, скільки треба? Я не збираюся давати вам звіт... Я вільна людина... Кому не подобається шампанське, хай собі п'є кислятину... Я сказав. (Він схоплюється, цілує жінку в щоку й урочисто проголошує.) З днем народження!

МАТИ. З днем народження?

МАТУФЛЬ. Хіба сьогодні не день твого народження?

МАТИ. День мого народження?

МАТУФЛЬ. Зрештою, шампанське це, чи ні?

БІБУ. Слово честі, мамо, це шампанське!

МАТУФЛЬ. Якщо це шампанське, значить, сьогодні день твого народження!

Віктор і його дружина дивляться одне на одного. Люсі, Бібу й Коко зникають у сусідній кімнаті.

МАТИ. Як це... ти згадав про мій день народження?

МАТУФЛЬ. Треба ж комусь пам'ятати, коли у тебе вітер в голові. Ти не помітиш, як і постарієш...

Діти повертаються. У кожного в руках маленький подарунок.

ВСІ. З днем народження, мамо!

Всі троє кидаються до матері, цілують її, підносять їй подарунки. Вона дуже зворушена, притискає до себе дітей.

МАТИ. Подивись, Вікторе! Вони теж згадали, мої малюта! Спасибі, любі мої!

МАТУФЛЬ (обурено). Гей, ви, дурні вівці! Чи вам не соромно примушувати матір плакати?!

МАТИ. Це з радощів! Це сльози радості!

МАТУФЛЬ. Зрозуміло. Значить, на моє шампанське тобі наплювати.

МАТИ. Та що з тобою?

МАТУФЛЬ. Хоч би сльозинку над моєю пляшкою!

МАТИ. Ти ревнуєш, Вікторе?

МАТУФЛЬ. Хто? Я?

МАТИ. Авжеж, ти! Ти б хотів, щоб усім своїм щастям я завдячувала тільки тобі. Чи не так? То хіба ж не ти дав мені цих дітлахів, це шампанське, все — ти один...

МАТУФЛЬ. Значить, ти щаслива?

МАТИ. Так, Вікторе.

Пауза.

МАТУФЛЬ. Навіть без пральної машини?

МАТИ. Досить того, що є мрії... Хай навіть нездійсненні!

МАТУФЛЬ. Як то нездійсненні? Чорт забирай! Я хотів би знати, хто може мені

заборонити здійснити свої мрії? Право на мрію мають усі люди! Ти чуєш? Всі люди на світі. Я хочу, щоб ти мріяла, Марі!

МАТИ. Якщо це тобі буде приємно!

МАТУФЛЬ. Зараз я хочу, щоб ти мріяла про пральну машину.

МАТИ. Про пральну машину?

МАТУФЛЬ. Саме так!

МАТИ. Про ту, що стоїть на вітрині електромагазину?

МАТУФЛЬ. Ось свідоцтво про покупку! На виплат! Вісімдесят тисяч за десять місяців!

МАТИ. Ти хочеш сказати? Але... це неможливо! Мені сниться!

МАТУФЛЬ. Хіба це сон?

МАТИ. Це безумство, Вікторе! Куди я подіну свої руки, якщо білизна сама буде пратися?

БІБУ. Ці руки роздаватимуть ляпаси. Я вже відчуваю їх...

МАТИ. У нас пральна машина! Діти, ваш батько збожеволів! Якщо і далі так буде, ми з вами заживемо!

У двері стукають.

ЛЮСІ. Це він!

МАТУФЛЬ. Хто?

ЛЮСІ. Фернанд!

МАТУФЛЬ. Який Фернанд?

КОКО. Антресоль! Ну, Дюгреньє, шкільний учитель!

МАТУФЛЬ. Чого він хоче?

БІБУ. Одружитися з моєю сестрою!

МАТУФЛЬ. Боже мій! Я зовсім забув!

МАТИ. І все в один день! Це вже замало!

Всі метушаться. Люсі чепуриться перед дзеркалом. Мати прибирає в кімнаті. Хлопці збирають уламки ракети. Батько поправляє на собі одяг.

МАТУФЛЬ. Чи пристойно буде, коли я залишуся в хатніх туфлях?

МАТИ. Цілком! Він же прийшов не для того, щоб дивитися на твої ноги.

ЛЮСІ. Можна відчиняти?

МАТИ (оглядаючи її). Попусти пояс!

ЛЮСІ. Мамо, але ж я...

МАТИ (показуючи їй на груди). Занадто випирає... Показуєш товар лицем? (Попускає їй пояс.)

ЛЮСІ. Краще вже наділа б на мене мішок!

МАТУФЛЬ. Здається, твій хлопець трохи нервовий! Коли він хоче стати членом нашої сім'ї, йому доведеться поводитися спокійніше!

МАТИ. Ну, іди відчиняй!

Вся сім'я зібралася півколом біля дверей. Люсі повільно йде відчиняти. На порозі — Фернанд. Він дуже збентежений.

ЛЮСІ. Добрий день, Фернанде!

ФЕРНАНД. Добрий день, Люсі!

ЛЮСІ. Заходьте, Фернанде!

ФЕРНАНД. Дякую. (Він вклоняється по черзі, як світська людина, всім членам сім'ї). Пане... Мадам... Панове...

КОКО (показує на близнят). Там ще двоє!

МАТУФЛЬ. Коко!

КОКО. Ми знайомі. Правда ж, пане вчителю?

ФЕРНАНД. Справді, я маю честь навчати цього молодого чоловіка...

Пауза.

МАТУФЛЬ. Мені здається, треба починати з якого-небудь кінця...

ФЕРНАНД. Чудова думка...

МАТИ. Сідайте, пане!

ФЕРНАНД. Я б не хотів зловживати...

МАТУФЛЬ. Ви не зловживаєте. Це звичайні стільці!

ФЕРНАНД. Мені було б дуже прикро, коли б ви приготували якісь особливі стільці...

Він сідає і ледве не падає. Всі кидаються до нього, підтримують.

БІБУ. А все ж таки ці стільці трохи незвичайні!

ЛЮСІ. Сідайте в крісло, Фернанде!

Він сідає в крісло.

МАТУФЛЬ. Отже, ви шкільний учитель?

ФЕРНАНД. Викладач!

МАТУФЛЬ. Ти бач! А мені сказали, що ви шкільний учитель.

ФЕРНАНД. Йдеться лише про термінологічну відмінність. Сутність абсолютно тождна.

Всі здивовано дивляться на нього.

МАТИ (до Люсі). Він завжди так розмовляє?

ЛЮСІ. Мабуть, в особливо урочистих випадках.

Загальна пауза.

ФЕРНАНД. Крім того, я секретар мерії.

ЛЮСІ. Ви ніколи мені цього не казали, Фернанде!

ФЕРНАНД. На цій посаді я тільки від учора.

ЛЮСІ. Та ж це чудово!

ФЕРНАНД. Чудово? Ну, може й не чудово, але, безперечно, щось та додає...

МАТУФЛЬ. Може, хочете випити?

ФЕРНАНД. Гм! Що ж, я не проти.

МАТУФЛЬ. Марі, давай пляшку!

Мати відкорковує шампанське. Люсі розставляє склянки на столі. Мати наливає вино.

ФЕРНАНД. Так ось! Я, як секретар мерії, маю честь просити вас приділити мені тро-

хи вашої доброзичливої уваги. Справа, з якою я прийшов до вас, дуже делікатна. Я б сказав, надзвичайно делікатна. І той факт, що ви є батьком Люсі... так би мовити... ще більше поглиблює її делікатність.

МАТУФЛЬ. Слухайте-но, друже! Я вам скажу, що думаю, по-простому...

ФЕРНАНД. Прошу вас, пане...

МАТУФЛЬ. Якщо ваше минуле з точки зору кримінального кодексу не таке незаймано-чисте, як моя дочка, то нам нема про що розмовляти...

ЛЮСІ. Тату!

МАТИ. Та чого це ти, Вікторе?!

МАТУФЛЬ. Нічого... Я хочу його підштовхнути, щоб він нарешті сказав те, що має сказати.

МАТИ. Вибачте йому, пане!

ФЕРНАНД. Це нічого, мадам!

Пауза.

ЛЮСІ. Що ж ви хотіли сказати, Фернанде?

ФЕРНАНД. Ось що! Як я вже мав честь повідомити, на превеликий жаль, я від учора займаю посаду секретаря мерії...

Пауза.

МАТУФЛЬ. А досі ви не мали ніяких грішків?

ФЕРНАНД. Як ви сказали?

МАТИ. Мій чоловік надає великого значення здоров'ю.

ФЕРНАНД. І правильно робить. Здоров'я насамперед!

Пауза.

МАТУФЛЬ. Чи казала вам Люсі, що вміє друкувати на машинці?

ФЕРНАНД. Так! Здається, я...

МАТИ. І вона вміє чудово господарювати.

МАТУФЛЬ. Крім того, вона страшенно любить дітей. Ви тільки подивіться на неї. Вона створена, щоб... бути матір'ю...

ЛЮСІ. О тату! Облиште!

МАТУФЛЬ. Дивіться, розрум'янилася, мов маківка!

МАТИ. Вона у нас така чутлива, така вразлива, що ми, перш як віддати її заміж, добре все зважимо...

МАТУФЛЬ. Звичайно! Коли її посватають (значущо), якщо хтось звернеться до нас...

ФЕРНАНД. Безумовно звернеться!

МАТУФЛЬ. Ви гадаєте?

ФЕРНАНД. Навіть скоріше, ніж ви думаєте.

ЛЮСІ. Фернанде!

ФЕРНАНД. Люсі!

Люсі і Фернанд довго дивляться одне на одного... Фернанд судорожно посміхається. Очі Люсі сяють.

БІБУ. Давайте цокнемося!

ФЕРНАНД. Цокнемося!

БІБУ (підкреслено). За що?

ФЕРНАНД. Так ось! Я вже мав честь вам сказати...

БІБУ. За любові! Щоб про це більше не говорити!

МАТИ. Бібу!

БІБУ. Що Бібу?! Це вже не шампанське, а лимонад! Скільки йому киснути в склянках!

ФЕРНАНД. Безумовно! Природна реакція, згідно з елементарними законами фізики. (Р а п т о м.) За любові (О д н и м д у х о м.) До речі... Чи можу я вас запитати?

ЛЮСІ (з а ш а р і в ш и с ь). Про що?

ФЕРНАНД. Як би це вам сказати... про морських свинок.

МАТУФЛЬ. Що, що?

ФЕРНАНД. Що ви думаєте про морських свинок?

МАТУФЛЬ. Про морських свинок?!

ФЕРНАНД. Так. Я маю на увазі вирощування морських свинок...

Батько Матуфль випростується перед Фернандом на весь свій зріст.

МАТУФЛЬ. Скільки ви важите, молодий чоловіче?

ФЕРНАНД. Приблизно 67 кілограмів!

МАТУФЛЬ. Як ви гадаєте — це багато для таких рук, як оці? (Показує свої руки.)

МАТИ. Вікторе, не чіпай його!

МАТУФЛЬ. Якщо цей молодий чоловік думає, що я зі своїми руками дозволю йому знущатися з Матуфлів...

ЛЮСІ. Тату!

ФЕРНАНД. Але ж, пане...

МАТУФЛЬ. Відповідайте, молодий чоловіче.

МАТИ. Ти навіть не знаєш, до чого він веде!

БІБУ. Дай йому договорити!

МАТУФЛЬ. Гарзді! Молодий чоловіче, більшість членів сім'ї Матуфлів хоче вас слухати, отже користуйтеся нагодою.

ФЕРНАНД. Значить, як я вже мав честь вам оголосити... Гм! Ну, так ось! На чому я зупинився?

МАТУФЛЬ. На морських свинках!

ФЕРНАНД. Так от, я до вас прийшов, щоб поговорити про власника цього будинку, пана Бізо, в квартирі якого ви живете.

МАТУФЛЬ. Що він робить, ця стара перещниця?

ФЕРНАНД. Багато дечого. Головне ж — вирощує морських свинок.

МАТУФЛЬ. Ви чуєте? Він знову починає...

МАТИ. Дай йому договорити...

МАТУФЛЬ. Добре. Кажіть!

ФЕРНАНД. Пан Бізо має намір інакше використати це приміщення. І мені випала неприємна місія...

МАТУФЛЬ. Яка?

ФЕРНАНД. Повідомити про це вас.

Пауза.

МАТУФЛЬ. Ну і що з того?

ФЕРНАНД. Це все... Мене, як секретаря мерії, уповноважили провести делікатну справу. Я хочу з максимальною обережністю повідомити вас про велике нещастя, що спіткало вашу родину. (Пауза.) Ви... ви... не зрозуміли?

МАТУФЛЬ. Чого не зрозуміли?

ФЕРНАНД. Але я... О, ні... Не примушуйте мене знову йти цим тернистим шляхом... Я вас прошу... Зробіть зусилля! Зрозумійте мене!

МАТУФЛЬ. Але, зрештою, чого ви хочете?

ФЕРНАНД. Нічого! Як я мав уже честь вам оголосити, мова йде про пана Бізо...

МАТУФЛЬ. Гарзді! Чого він хоче, ваш Бізо?

ФЕРНАНД. Зайняти цю квартиру!

МАТУФЛЬ. Ну?

ФЕРНАНД. Це все!..

МАТУФЛЬ. Щоб це сказати, ви цілу годину мучите і себе й нас?

ФЕРНАНД. Я, бачте, думав, що... Я з великим задоволенням спостерігаю, що ви сприйняли цю новину з таким філософським спокоєм.

МАТУФЛЬ. Яку новину?

ФЕРНАНД. Про ваше виселення...

МАТУФЛЬ. Виселення? Яке ще виселення?

ФЕРНАНД. Боже мій! Я з шкіри пнуся, щоб вам з'ясувати, що пан Бізо...

МАТУФЛЬ. Ви ще довго будете морочити мені голову? Він може тільки плюнути в повітря, цей Бізо, й берегтися, щоб плювок не потрапив йому в очі.

ФЕРНАНД. Ви гадаєте?

МАТУФЛЬ. Я теж знаю закони!

ФЕРНАНД. Що ж, в такому разі...

МАТУФЛЬ. Бізо нічого не може зробити, анічогісінько! Треба попереджати за три роки. Треба, щоб це приміщення знадобилося йому для особистого користування.

ФЕРНАНД. Саме тому...

МАТУФЛЬ. Невже ви хочете сказати, що Бізо, який має триповерховий будинок, піде жити в таку нору?

ФЕРНАНД. Але ж він має морських свинок!

МАТУФЛЬ. Ну й що?

ФЕРНАНД. Ось тут є параграф закону, який говорить, що... (Він відкриває товсту книгу, яку досі тримав у руці, і читає.) «Коли домовласник хоче використати зазначене приміщення для особистих потреб або з комерційною метою» — як я вже мав честь заявити, пан Бізо саме з комерційною метою і записався в число тваринників, які розводять...

КОКО. Морських свинок?

МАТИ. Коко!

ФЕРНАНД дістає з кишені папір.

ФЕРНАНД. Ось офіційне повідомлення про ваше... значить...

Матуфль хапає папір і читає.

МАТУФЛЬ. Невже нас справді викидають на вулицю, щоб вселити сюди морських свинок? Ти чуєш, Марі? Морські свинки замість Матуфлів! Морські свинки!

Довга пауза.

ФЕРНАНД. Це не дуже терміново. Так би мовити... ви маєте час...

МАТУФЛЬ. Себто?

ФЕРНАНД. Принаймні... так, принаймні, сорок вісім годин...

МАТУФЛЬ. Невже ви гадаєте, що Матуфля можна викинути на вулицю як непотрібний мотлох?

ФЕРНАНД. Ні, пане, звичайно, ні!

МАТУФЛЬ. Як ви гадаєте, що зробить Матуфль?

ФЕРНАНД. Чинитиме опір!

МАТУФЛЬ. Так, пане, чинитиме опір!

ФЕРНАНД. На жаль, це марна річ. Судовий виконавець пана Бізо сьогодні ввечері одержав потрібні поліцейські сили.

МАТУФЛЬ. Сили! Ти чуєш, Марі? Поліцейські сили!

МАТИ. Немовби ми злочинці...

ФЕРНАНД. О! Ні, не в цьому річ, мадам. Це виключно з символічною метою.

МАТУФЛЬ. Символічною?

ФЕРНАНД. Щоб примусити поважати закон!..

МАТУФЛЬ. Закон?

ФЕРНАНД. Закон, без якого кожне суспільство...

МАТУФЛЬ. Суспільство?

ФЕРНАНД. Організоване...

МАТУФЛЬ. Організоване з символічною метою, щоб стусаном закону викинути Матуфля на вулицю з будинку, збудованого його власними руками?

ФЕРНАНД. Пане, я...

МАТУФЛЬ. Замокніть, ви, символічний...

ФЕРНАНД. Але ж, пане...

МАТУФЛЬ. Замокніть, або я вас...

МАТИ. Добра ж у вас робота!

ФЕРНАНД. Так, не дуже добра... Якось негаразд вийшло...

ЛЮСІ. Негаразд! Але ви... ви зробили своє діло і тепер зможете спати з чистою совістю!

ФЕРНАНД. Ні, Люсі, я не буду спати.

ЛЮСІ. Ви не будете спати, але ви маєте дах над головою.

МАТУФЛЬ. Як морська свинка!

ФЕРНАНД. Але, пане, ви несправедливі! МАТУФЛЬ. А ви б спробували будувати все життя будинки, потім залишитися без притулку і після цього бути справедливим!

Довга пауза.

ФЕРНАНД. Я маю до вас ще одну справу...

МАТУФЛЬ. То ви ще не все сказали?

ФЕРНАНД. Ні... Я маю честь просити...

МАТУФЛЬ. Що?

ФЕРНАНД. Руку вашої дочки.

МАТУФЛЬ. Що ви сказали? Це неймовірно! Це якийсь кошмар у домі Матуфлів.

ЛЮСІ (тихо). Ідіть, ідіть геть, Фернанде...

ФЕРНАНД. А наше щастя?..

ЛЮСІ. Для нього нема місця. Це місце зайняли морські свинки... Ідіть, Фернанде...

Фернанд повільно виходить. Ніхто не дивиться на нього. Сім'я приголомшена. Бібу піднімає з підлоги замок.

БІБУ. Цей замок мені вже не доведеться лагодити наступної суботи...

Пауза.

Всі розгублено мовчать. Тишу порушує регіт Коко. Всі дивляться на нього.

КОКО. Оце реготатимуть хлопці в школі. (Серйозно.) Мамо, а ми справді будемо спати надворі?

Мовчання. Хтось стукає у двері, які зразу ж відчиняються самі. Двоє чоловіків несуть пральну машину.

1-й НОСІЙ. Добрий вечір, панове! Ми принесли вам пральну машину!

Світло гасне. Освітлена тільки пральна машина в центрі сцени.

Завіса.

Дія друга

Сім'я Матуфлів тулиться під тентом музичної естради муніципалітету.

Мовчазні й задумливі, всі сидять серед безладної купи хатніх речей. На видному місці — пральна машина.

Коко витягає з кишені трубу, підносить до губ. Різкий звук.

Всі здригаються з несподіванки й дивляться на Коко.

КОКО. Ну, що вас так дивує? Ми ж на музичній естраді, хіба ні? Якби ми всі мали музичні інструменти, можна було б організувати оркестр.

БІБУ. А ти добре, знаєш... Я думав, цедесь осел закривав...

МАТИ. Ви вже закінчили? Хіба не бачите, що батько думає?

Мовчання. Віктор Матуфль глибоко замислився. Нараз він підводиться, як людина, що твердо щось вирішила.

МАТУФЛЬ. Ну, добре! Котра година?

ЛЮСІ. Уже восьма.

МАТУФЛЬ. Де моя торбина?

МАТИ. Твоя торбина?

МАТУФЛЬ. Авжеж. А що, хіба сьогодні неділя?

ЛЮСІ. Тату, ти сьогодні будеш працювати?

МАТИ. А ти все обміркував?

МАТУФЛЬ. Щоб я ще міркував? Чорт забирай! Слухай, Марі, я вирішив, що Матуфлі повинні жити...

БІБУ. Та невже?! Чудова ідея!

ЛЮСІ. Дай татові домовити!

МАТУФЛЬ. Мені нема чого більше говорити!

МАТИ. Як це «жити»? Як завжди?

МАТУФЛЬ. Іншого виходу нема. Або жити, або здихати. Ось у чому суть проблеми... Стискати кулаки, скреготати зубами, вивергати прокляття... Гнів Матуфля змусить потіти всіх урядовців округи!

БІБУ. Так що ж робити?

МАТУФЛЬ. Свій справжній протест Матуфлі виявлять у тому, що продовжуватимуть жити!

БІБУ. Виходить, що мені треба знайти в собі мужність, щоб знову возитись із замками?

КОКО. А мені треба нашорошити вуха й слухати, як Антресоль розповідає про древніх галлів?

МАТУФЛЬ. Так! І жити будемо тут!

ЛЮСІ. Але на кого ми будемо тут схожі?

МАТУФЛЬ. На людей, яким нема чого соромитися. Погода гарна, свіжий вітерець, є дах... А головне — є сім'я Матуфлів. Це такий бетон, що цілком замінить чотири стіни. Давай казанок!

МАТИ. Але я не передбачила...

МАТУФЛЬ. Що свіже повітря збуджує апетит? Побачиш, Марі, що Матуфлі все з'їдять. Люсі!

ЛЮСІ. Що, тату?

МАТУФЛЬ. О дванадцятій годині принесеш мені на будівництво чогось попоїсти.

Він бере торбу з інструментами й спускається східцями естради. Всі підводяться й проводжають батька очима. Матуфль зупиняється, потім повертається, по черзі підходить до кожного й цілує в чоло.

МАТУФЛЬ. До вечора! (Виходить.)

КОКО. Бути на лоні природи й не мати жодного дня відпустки!

БІБУ. Це добре було б — витягти лапки й нічого не робити!

Всі різко повертаються до Бібу.

МАТИ. Що ти сказав?

БІБУ. Чорт забирай! Може, батько пішов, щоб ми самі виплутувалися з цієї історії?

Всі обурено дивляться на Бібу.

МАТИ. Бібу! Ти справді так думаєш?

БІБУ (жалібно). Коли б я кожного разу думав, перш як щось сказати, то, певне, так би й не відкрив ніколи рота. (Підставляє щоку.) Давай, мамо, вліпи мені...

МАТИ. Ні, не хочу.

БІБУ. Яка ти недобра! Ляпаси, яких ти не даєш, ще болючіші... (Бере свою торбу з інструментами.) Ну, й не треба! Родину Матуфлів! На дверях нашого нового будинку я зроблю замок, як у сейфі. (Іде, мугикаючи пісеньку.)

ЛЮСІ. Вже чверть на дев'яту.

КОКО. Хіба я питаю, котра зараз година?

ЛЮСІ. Ти не дуже чемний! (Простягає йому учнівський портфель.)

КОКО. Знаєш, коли б жандарми носили спідниці, ти була б префектом поліції. Дай мені десять монет на жувальну гумку...

ЛЮСІ. Такий день — і жувальна гумка?..

КОКО. Тато сказав, що ми живемо, як завжди...

ЛЮСІ (простягає йому монету). Ну, бери й тікай!

КОКО. Хай живуть жінки! (Зникає.)

МАТИ. Отут треба натягти мотузку.

ЛЮСІ. А не буде коротко?

МАТИ. Нічого! Зате білизна висохне швидше. Допоможи мені пересунути стіл у куток.

Вони переносять стіл у другий куток естради.

МАТИ. Їсти будемо на терасі..

ЛЮСІ. А що робити з пральною машиною?

МАТИ. Залишимо її там, де й зараз. На видному місці. Нехай люди дивляться й не жаліють нас...

ЛЮСІ (схиляючись над колісками). Ти бачиш, мамо! Дітки ще ніколи так добре не спали!

МАТИ. Звісно! Свіже повітря — це дуже корисно. (Подає Люсі кошик.) Підеш у крамницю.

ЛЮСІ. Добре, мамо!

МАТИ. Візьмеш риби. Я бачила, мерлан подешевшав...

Люсі йде.

Мати одягає робочий фартух і починає поратися по господарству.

Невеличка завіса з зображенням прилавок рибної крамниці, поступово закриває музичну естраду. З'являється Люсі. З протилежного боку наближається Фернанд. Під пахвою у нього портфель, обличчя серйозне.

Побачивши Фернанда, Люсі з незалежним виглядом проходить повз нього, так само як він — повз неї. Зробивши кілька кроків, обое стають, проте не оглядаються.

ФЕРНАНД. Я...

ЛЮСІ. Ні!

ФЕРНАНД. Але ж...

ЛЮСІ. Ні!

ФЕРНАНД (усміхається). Гарзд!

Пауза.

ЛЮСІ. Пустить мене!

Фернанд розгублено міряє очима відстань між ними.

ФЕРНАНД. Але ж я...

ЛЮСІ. Ні!.. (Пауза.) Ви запізнюєтесь...

ФЕРНАНД. Я сьогодні не піду в школу...

ЛЮСІ (швидко обертається до нього). Що ви сказали?

ФЕРНАНД. Я зовсім не спав цю ніч!

ЛЮСІ. Виспитесь наступної...

ФЕРНАНД. Навряд!

ЛЮСІ. Ідіть зараз же до школи, пане, там Коко вас чекає...

ФЕРНАНД (задиhaючись). Ви послали свого брата до школи?

ЛЮСІ. Вас це дивує?

ФЕРНАНД. Сьогодні вранці у нас мав бути урок початкової соціології. Назва розділу: «Благодійність закону, який захищає сімейне вогнище»... Я спитаю: учню Матуфль! Наведіть приклад... Ні! Я абсолютно не спроможний вести сьогодні заняття!

ЛЮСІ. Коко не питає з вас так багато.

ФЕРНАНД. Бідний хлопчик!

ЛЮСІ. Що-о?! Коко зовсім не бідний хлопчик... Це Матуфль! Ви чуєте? Матуфль! А родина Матуфлів — це бетон, і вона варта чотирьох стін.

ФЕРНАНД. Було б добре, щоб чотири стіни все-таки оточували цей бетон.

ЛЮСІ. А що вам до цього?

ФЕРНАНД. О Люсі! Любити вас — це справді вища математика...

ЛЮСІ. Що? Ви хочете, щоб я вас туди тягнула на мотузці?

ФЕРНАНД. Куди?

ЛЮСІ. У школу.

ФЕРНАНД. Попереджаю, ви будете відповідати за все, що я там зроблю...

ЛЮСІ. Наприклад?

ФЕРНАНД. Я примушу всіх хлопчиків мого класу ходити навколо музичної естради.

ЛЮСІ. Навіщо?

ФЕРНАНД. Щоб вони пройнялися свідомістю вчиненої несправедливості!

ЛЮСІ. Ви це зробите?

ФЕРНАНД. Так, цього разу я це зроблю! До побачення, Люсі!

ЛЮСІ (ласкаво). Фернанде!

ФЕРНАНД. Що?

ЛЮСІ. До скорого побачення!
ФЕРНАНД. Спасибі. (Йде.)

Біля прилавка з'являється торговка рибою.
Люсі прямує до неї. Торговка не помічає Люсі, бо
стоїть до неї спиною.

ЛЮСІ. Добрий день, мадам Леоноро!

ЛЕОНОРА. Бідна моя дитино!

ЛЮСІ (лукаво). Моя бідна мадам!

Скільки коштує ця бідна риба?

ЛЕОНОРА. Триста франків кіло.

ЛЮСІ. Дайте мені два кілограми.

ЛЕОНОРА. Скільки?

ЛЮСІ. Два кілограми.

ЛЕОНОРА. Два кіло чого, моя бідна дитино?

ЛЮСІ. Два кіло цієї риби, моя бідна мадам!

ЛЕОНОРА (дивується щораз більш). Ви хочете два кіло мерлана?

ЛЮСІ (невимушено). Авжеж! Звичайно!

ЛЕОНОРА. Навіщо?

ЛЮСІ. Як то навіщо? А що ви з нею робите?

ЛЕОНОРА. Я її продаю. Так, продаю.

ЛЮСІ. А я її купую і їм.

ЛЕОНОРА. Ви їсте таку дорогу рибу?!

ЛЮСІ. Оскільки ви її продаєте.

ЛЕОНОРА. О, мені здається, що на вашому місці я б не купувала риби.

ЛЮСІ (удавано наївно). Тобто на якому «вашому місці»?

ЛЕОНОРА. Коли я іноді влаштовую пікнік на свіжому повітрі... для власної розваги, тоді я варю круті яйця. Яйця вигідніші за рибу. Я вам кажу це відверто... Практична порада. Вам потрібні круті яйця, моя бідна дитино!

ЛЮСІ (зовсім невимушено). Так ось, після всіх балачок дайте мені два кіло мерлана!

ЛЕОНОРА. Що ж, тим гірше для вас! Якщо люди не хочуть бачити своєї біди — нехай не бачать її, моя бідна дитино!

ЛЮСІ. Моя бідна мадам! Два кіло, два повних кіло.

Обидві жінки зникають за завісою, на якій намальований прилавок.

З іншого боку сцени з'являється ріг стіни споруджуваного будинку. Під стіною, глибоко замислившись, сидять Поло і Маскару. Обидва тримають у лівій руці цеглину, а в правій — кельму. Мулярі машинально накладають цемент на одну й ту саму цеглину і весь час його розрівнюють. За стіною чути пісню, яку співає Віктор Матуфль:

Щоб міцна була стіна,
Треба розчину вапна.
Гей, гей, добре жить,
Сонце стіни золотить.

З'являється Матуфль. Він несе розчин. Його товариші сидять в тій самій позі. Раптом один з них, Маскару, кидає свою цеглину на землю і схоплюється.

МАСКАРУ. Чорті б ухопили це прокляте життя, це собачо животиння!

МАТУФЛЬ. Ти що?

ПОЛО. Він має рацію.

МАТУФЛЬ. Але в чому?

ПОЛО. Він має рацію!

МАТУФЛЬ. Ну, хай має, а що ж далі?

ПОЛО. А далі нічого.

МАТУФЛЬ. Тоді годі балакати.

Він знову береться до роботи й співає.

Щоб міцна була стіна,
Треба розчину вапна.
Гей, гей, добре жить,
Сонце стіни золотить.

МАСКАРУ. Свинство, смердить помийницею, козячим духом, країна дурнів!

ПОЛО. Він каже правду!

МАТУФЛЬ. Ти кажеш правду, Маскару!

МАСКАРУ. Якщо я кажу правду, тоді чого ти прийшов сьогодні працювати?

МАТУФЛЬ. А ви?

ПОЛО. Ми не знаємо. Ми хочемо десь знайти відповідь. Ми захлинаємось у зливі питань.

МАТУФЛЬ. Чи не зможу я вам відповісти?

МАСКАРУ. Що ти можеш відповісти! Ти створений не для того, щоб розбиратися...

МАТУФЛЬ. В чому?

МАСКАРУ. В питаннях, які стоять перед нами...

МАТУФЛЬ. Є пропозиція! Замість того, щоб ставити запитання, краще будемо ставити стіну.

МАСКАРУ. До біса! Хотів би я побачити, як ти працюватимеш, коли тебе обсідають думки про те, що сьогодні один з нас ночуватиме під парканом...

МАТУФЛЬ. Що це він меле?

ПОЛО. Слухай сюди, Матуфлю! Твої товариші мають над головою дах. Вони сплять у теплі. Коли іде дощ, вони зачиняють вікно. І тобі не треба думати, що ти мусиш для них щось зробити. Твій череп не тріскає від думок. Ти і в вус собі не дмеш. Ти співаєш! А от постав себе на наше місце!

МАТУФЛЬ. Спочатку треба, щоб ви поставили себе на моє.

ПОЛО. Згодні! Ставимо! Ми — Матуфлі, а ти — Поло.

МАТУФЛЬ. Ні, я краще буду Маскару. Він завжди виходить правий.

ПОЛО. Гарзд! Ти — Маскару! А ми тепер — Матуфлі. Ми вийшли вранці з музичної естради, дісталися до купи цегли й співаємо.

Гей, гей, добре жить,
Сонце стіни золотить.

Ти стежиш за моєю думкою?

МАТУФЛЬ. Стежу.

ПОЛО. Добре! Ти дивишся на цього тина, що мурує стіни і співає. Стіни для інших! Ти чуєш?

МАТУФЛЬ. Чую!

ПОЛО. І ось ти помічаєш, що тобі свердить мозок одна думка: «Цей Матуфль, який мурує стіни для інших і співає,— сьогодні ввечері почепить свою куртку на вішалку з протягів».

МАСКАРУ. І чим більше думаєш, тим більш пухне в тебе мозок, тим сильніше перевертаються твої нутрощі.

ПОЛО. А нутрощі— це річ тонка, це болять...

МАСКАРУ. А якщо у тебе болять нутрощі, тобі вже не до цегли.

ПОЛО. Тоді ти питаєш Матуфля, якого біса він прийшов сьогодні на будівництво?

МАСКАРУ. «Того ж, чого й ви» — каже він.

МАТУФЛЬ. Мої бідні небожата, не ждять, щоб Матуфль вам сказав, що йому подобається бути викинутим на вулицю. Чого мовчите?

МАСКАРУ. Ми плачемо!

МАТУФЛЬ. Чому?

ПОЛО. Тому що Матуфль став безпритульним...

Пауза.

МАТУФЛЬ. А припустімо, Матуфль вам скаже, що все це вас не торкається і що він сам собі хазяїн?

МАСКАРУ. Нам буде дуже приємно довідатися, що він сам собі хазяїн, і ми поцікавимося його адресою.

МАТУФЛЬ. А коли Матуфль вам скаже, що він звик сам давати собі раду, що він не любить галасу коло своєї халабуди і хоче, щоб йому дали спокій?..

ПОЛО. Ти це серйозно?

МАТУФЛЬ. Твердо, як цеглина.

ПОЛО. Що ти на це, Маскару?

Хвилина роздуму.

МАСКАРУ. А як із солідарністю?

МАТУФЛЬ. Мене вона не стосується.

МАСКАРУ. Не стосується, кажеш? Але ж ти не один на світі. Є ти, є ми, є інші... Хай ти думаєш, що те, що трапилося з тобою, нас не торкається, але від цього ніщо не зміниться. Це може трапитися з кожним із нас. І ти не маєш права...

МАТУФЛЬ. Гарзд! Ти маєш рацію.

МАСКАРУ. Якщо я маю рацію, то чому ми сьогодні на будові?

МАТУФЛЬ. Кладемо стіну.

МАСКАРУ. Брехня! Ми думаємо!

МАТУФЛЬ. Хіба риштування — місце для роздумів?

МАСКАРУ. Згоден з тобою. А тому підемо в інше місце.

МАТУФЛЬ. Куди?

ПОЛО. До Армандіни!

МАТУФЛЬ. Ні, ніколи! Заради Матуфля цього не можна робити. Ви зможете страйкувати півдня, коли він помре. Але кидати роботу заради живого Матуфля?.. Ніколи!

МАСКАРУ. Ти чуєш, Поло?

ПОЛО. Я чую, Маскару!

Вони наступають на Матуфля, співаючи:

Гей, гей, добре жити,

Сонце стіни золотить.

МАТУФЛЬ. Попереджаю: не підходьте, бо...

Обидва муляри йдуть на нього з піснею.

МАТУФЛЬ (в кожному руку бере по цеглині). Ще крок, волоцюги, і я вас прихлопну, як мух!

Наступ триває.

МАТУФЛЬ. Не чіпайте Матуфля. Це дуб! Я кажу вам, що Матуфль — це дуб!

Обидва муляри кружляють навколо Матуфля, намагаючись його скопити. Нарешті вони хапають його під руки й піднімають.

МАСКАРУ. Гей, гоп!

ПОЛО. Викорчували Матуфля, викорчували!

МАТУФЛЬ. Пустіть мене! Не чіпайте Матуфля! Не чіпайте Матуфля...

Товариші з піснею виносять його.

З протилежного боку сцени викочується невеличка декорація на коліщатах. Це — куток слюсарної майстерні з маленьким верстатом. Бібу коло верстата обробляє терпугом деталь, затиснувши її в лещата.

Його хазяїн Каролен походить перед ним. Бібу працює й співає.

КАРОЛЕН. Ти несвідомий! Чуєш, Бібу?

БІБУ. Невже, месьє? (Показує ключа.) Подивіться, тепер ви не скажете, що тут неправильний зазор.

КАРОЛЕН. Слухай-но, Бібу! Ти вже дорослий. Є речі, які ти вже можеш зрозуміти.

БІБУ. Присягаюся вам, патроне! Я вже зрозумів, що таке борідка ключа.

КАРОЛЕН (роздратовано). А ночувати на вулиці — ти це розумієш?

БІБУ. Ще не зовсім. Але згодом зрозумію.

КАРОЛЕН. Я бачу, тобі на все наплювати.

БІБУ. Ні, не наплювати, месьє. Але родина Матуфлів — це бетон, і вона варта чотирьох стін.

Каролен остовпіло дивиться на Бібу.

КАРОЛЕН. Це неймовірно!

БІБУ. Проте це так. Батько навіть сказав, що треба жити, як ми жили завжди.

КАРОЛЕН. Він так сказав, твій батько?

БІБУ. Майже дослівно.

КАРОЛЕН. І тому ти прийшов шкрябати залізо?

БІБУ. Так, патроне, щоб заспокоїти собі нерви.

КАРОЛЕН. Боже мій! Але ж те, що трапилось з вами,— дуже неприємна річ. Чи не так?

БІБУ. Авжеж.

КАРОЛЕН. То чого ж ти співаєш?

БІБУ. Не знаю! За звичкою. Коли я піляю залізо, я завжди співаю.

КАРОЛЕН. Сьогодні треба плакати, Бібу, чуєш, треба плакати!

БІБУ. Добре, месє!

КАРОЛЕН. Тоді плач, чого ти чекаєш?

БІБУ. Щоб з'явилися сльози.

КАРОЛЕН. Ну й що? Нема сліз?

БІБУ. Немає, месє.

КАРОЛЕН. Це неподобство! Я псую собі кров заради сім'ї, яка не вміє плакати! Дивись—у мене руки опускаються. Я ходжу з кутка в кутку, ніби я чимсь завинив. Я почуваю, що живу погано, неправильно!

БІБУ. Чому, патроне?

КАРОЛЕН. Як то чому? Хіба ти не знаєш, що люди, які сплять на вулиці, сплять на сумлінні інших?

БІБУ. Ні, я цього не знав. Але ви не турбуйтеся! Ми звикли до незручностей.

КАРОЛЕН. Але, ти, мабуть, не розумієш, що спати в кого-небудь на сумлінні—значить, не давати йому дихати. Спати на чужому сумлінні і не пролити жодної сльози—це нахабство! (Благально.) Ну, заплач, мій хлопчику! Не соромся мене. Я знаю життя! Ну то як? Будеш плакати?

БІБУ (пхикає). Я не можу, патроне!

КАРОЛЕН. Слухай, хлопче, я не люблю виродків! Рахую до трьох. Або плач, або забирайся геть! Раз...

БІБУ. Я не можу. Навіть щоб зробити вам приємне. Я не можу!

КАРОЛЕН. Два!..

В цей час з'являється на своєму велосипеді спітний, схвилюваний листоноша Гедеон.

ГЕДЕОН (гукє). Каролене! Каролене! О! Замки! Каролене!

КАРОЛЕН. Що трапилось, Гедеоне?

ГЕДЕОН. Є новина!

КАРОЛЕН. Давай листа і не кричи!

ГЕДЕОН. Це не лист! Це у Армандіни... Йдеться про Матуфля. Готується виступ. Треба, щоб ти прийшов, Каролене!

КАРОЛЕН. Готується виступ, а цей бовдур навіть не плаче!.. Це справжнє, це вже справжнє...

ГЕДЕОН. Ти йдеш, Каролене?

КАРОЛЕН. Я йду! (Звертаючись до

Бібу.) Три... Ти ревеш, чи ні? Тоді забирайся геть, під три чорти!

Гедеон сідає на свій велосипед. Каролен біжить за ним.

БІБУ (сам). Ревти! Дідька лисого! (Показує язика вслід Кароленові, якийсь час стоїть замислений, потім бере свою торбу з інструментами й сумно, повільно виходить, наспівуючи. Але спів нагадує ридання.)

Він виходить. Маленька завіса, яка закривала музичну естраду, підіймається й відкриває внутрішню кімнату кафе. Там—Армандіна, Маскару, Поло, Гедеон, Каролен і Матуфль.

Всі, крім Матуфля й Армандіни, сидять за столом. Матуфль стоїть, прихилившись до стойки, Армандіна—за своєю стойкою.

МАСКАРУ. А тепер ми слухаємо тебе, Матуфлю!

МАТУФЛЬ. Чого ви хочете? Щоб я вам заспівав?

МАСКАРУ. Арію музичної естради.

МАТУФЛЬ. Дідька лисого! Я не буду вас розважати.

КАРОЛЕН. Ми прийшли, щоб послухати тебе, Матуфлю!

МАТУФЛЬ. Я не хочу, щоб мені допомагали. Прийняти допомогу—це значить, загубити права, які тобі належать... Наприклад, право мати дах над головою... Ніякої милості—я маю право на квартиру.

ГЕДЕОН. І ти гадаєш, що квартира вскочить тобі в рот, як галушка?

МАТУФЛЬ. Та чого ви хочете?!

ПОЛО. Горлати разом з тобою, щоб нас почули.

МАТУФЛЬ. Законне право не потребує крику.

МАСКАРУ. Дурниця! Хто не горлає, той нічого не досягає!

МАТУФЛЬ. По-твоєму, законне право—це дурниця?

МАСКАРУ. Так!

МАТУФЛЬ. Що ж тоді взагалі має цінність?

МАСКАРУ. Горлати—ось що, горлати, кричати й розбивати...

МАТУФЛЬ. Що розбивати?

МАСКАРУ. Ми для того й зібралися тут, щоб це вирішити. Збори відкрито!

Усі випростуються. Довга пауза.

ПОЛО. Отже, що будемо трошити?

МАСКАРУ. Все!

АРМАНДІНА (розставляє пляшки, обертається). Тому, хто щось розіб'є тут, я поламаю ребра.

КАРОЛЕН. Гедеоне! Ти маєш найбільші права на цю квітку за шинквасом. Поясни їй: навіть коли б ми розтрощили весь її

заклад, то й тоді наш гнів не вгамувався б і на йоту.

ГЕДЕОН. Ніхто не збирається бити твій посуд, Армандіно!

АРМАНДІНА. Знаємо вас. Завжди спочатку збирається проковтнути весь світ, а потім зганяєте злість, б'ючи в кафе посуд!

ГЕДЕОН. Заспокойся, моє серденько! Ти ж бачиш, цього разу це не жарти!

МАСКАРУ. Усе потрошити, зняти такий грім, щоб страшно стало, щоб усе полетіло шкереберть!

ПОЛО. Правильно! Все розбити, щоб і сліду не лишилось.

МАСКАРУ (тихо). Хто за те, щоб все розбити — підніміть руки!

Всі, крім Армандіни й Матуфля, піднімають руки.

МАСКАРУ. Хто проти?

Ніхто не підіймає руки.

КАРОЛЕН. Ну, Матуфлю, що ти скажеш? МАТУФЛЬ. Я вже розбитий!

ГЕДЕОН. Ті, що тебе розбили, дорого заплатять за це!

МАСКАРУ. Трошити так трошити.

АРМАНДІНА (зневажливо). Наламаєте...

ГЕДЕОН. Що ти хочеш сказати, моє серденько?

АРМАНДІНА. Коли буде час обідати, весь ваш гнів перетвориться на апетит.

ПОЛО. Ти помиляєшся, Армандіно. Людина — це не тільки шлунок.

МАСКАРУ. Облиште це! Нам треба, зрештою, подумати. Боже мій!

АРМАНДІНА. Думайте, думайте, молодці! А я вас почастую пляшкою вина, щоб краще думалось.

Вона наливає вина в склянки. В цей час на сцену з протилежного боку виходять Бібу й Фернанд.

БІБУ. Коли Гедеон повідомив, що у Армандіни щось готується, я сказав собі: «Бібу, біжи знайди пана вчителя, адже він хоче одружитися з твоєю сестрою, значить щось та має в голові».

ФЕРНАНД. Дякую!

БІБУ. Я правильно зробив? Як ви гадаєте?

ФЕРНАНД. Безперечно!

БІБУ. Месьє!

ФЕРНАНД. Що?

БІБУ. Якщо вам потрібна буде допомога, я чекатиму тут.

Він сідає на підлогу край сцени. Фернанд твердим кроком прямує до кафе. Всі дивляться на нього.

МАСКАРУ. Ще одну склянку, Армандіно!

МАТУФЛЬ (спалахує). Склянку солодкої води для «морської свинки».

МАСКАРУ. Підійдіть! Може, ви той самий, на кого ми чекаємо?

ФЕРНАНД (наближаючись). Панове! (Він у центрі групи, яка не спускає з нього очей.)

МАСКАРУ. Громадяни! Маю честь оголосити вам, що до нас прибув офіційний і повноважний представник міського муніципалітету. Представник влади!

ФЕРНАНД. Ну, навіщо це?!

МАСКАРУ. Сідайте!

ФЕРНАНД. Річ у тім...

МАСКАРУ. Посадіть його!

Присутні піднімають Фернанда й садовлять його на стілець.

МАСКАРУ. Ми саме обговорювали... Але, може, у вас є якась пропозиція?

ФЕРНАНД. Себто я...

МАСКАРУ. Нічого не пропонуєте? Що ж, головне, треба з'ясувати: ви за чи проти?

ФЕРНАНД. За чи проти чого?

ПОЛО. Щоб все трошити!

ФЕРНАНД. О! Звісно, я згодний! Все трошити — згодний. Я за! Скажіть тільки, що я повинен трошити?

МАСКАРУ. Це дуже просто. Ми починаємо бити першого-ліпшого представника влади, який потрапить нам до рук. Бац! Бац! Зобов'язуємо побити свого начальника. Бац! І так аж до верху. Ви розумієте систему? Бац!

ФЕРНАНД. Розумію.

КАРОЛЕН. І все ще згодні?

ФЕРНАНД. Безумовно!

ПОЛО. Він згодний!

ФЕРНАНД. З кого ми почнемо?

КАРОЛЕН. Вам щойно сказали — з першого представника влади, який потрапить нам до рук.

ФЕРНАНД. Але ж іще ніхто не потрапив...

МАСКАРУ. Як то не потрапив? А ви?

ФЕРНАНД. Я?

МАСКАРУ. Ви ж згодні, пане секретар мерії?

ПОЛО. Він згодний!

ФЕРНАНД. Це в принципі! Але ж ідея...

МАСКАРУ. Досить! Позичте нам ваш портрет, молодий чоловіче!

Всі ладні накинутись на Фернанда, крім Матуфля й Армандіни.

МАТУФЛЬ. Заждіть хвилину! Не чіпайте брудними руками майбутнього зятя Матуфлів у відставці!

Усі здивовані.

ФЕРНАНД. Дякую, месьє.

МАТУФЛЬ. Нема за що. Я захищаю не ваше обличчя, а пам'ять про нього, яка належить до сімейних спогадів.

МАСКАРУ. Ти знову заважаєш мені діяти?

АРМАНДІНА. І оце зветься діяти? Соромтеся, Маскару!

МАСКАРУ. Але, що ж, нарешті, треба робити, щоб діяти? У мене таке почуття, ніби ми — мухи в павутинні...

АРМАНДІНА. Може, так воно і є... А що ви думаєте з цього приводу, пане вчителю?

ФЕРНАНД. Я не хотів би узурпувати прерогативи біолога... але я хочу висловити свою особисту скромну думку, що ми не мухи, панове, а люди. Так, панове, люди! Я гадаю, що про це треба згадувати часом, якщо ми хочемо, щоб інші про це не забували.

Всі збентежено дивляться один на одного й мовчать.

Що ж, ходімо вимагати дах!

Всі повільно підводяться.

Дозвольте, панове, бути вашим гідом.

МАТУФЛЬ. Яку ви ще дурницю вигадали?

ФЕРНАНД. Я не знаю, пане, одверто кажучи, я не знаю... В таких справах нічого не можна передбачити.

ПОЛО. Він має рацію!

МАТУФЛЬ. Тобто як — має рацію?

ПОЛО. Щось зробити — це означає знайти дах для Матуфлів.

Він стає перед Матуфлем.

І не раджу, тобі, голубе, заважати нам.
Ми не будемо з тобою панькатись!

ГЕДЕОН і КАРОЛЕН (кричать разом). Дах для Матуфлів! Дах для Матуфлів!

Всі присутні хором вигукують: «Дах для Матуфлів! Дах для Матуфлів!» З Фернандом на чолі виходять з кафе. Бібу кидається до батька, який розгублено стоїть на порозі кафе.

БІБУ. Дах для Матуфлів!

Віктор Матуфль вагається, потім робить жест, немовби віддає себе на волю провидіння.

МАТУФЛЬ. Дах для Матуфлів! Дах для Матуфлів!

Матуфль з сином, скандуючи цю фразу, приєднуються до інших і прямують через сцену. В цей момент з протилежного боку з'являються захекані Люсі й Марі Матуфль.

МАТИ. Вікторе!

ЛЮСІ. Тату!

МАТИ. Куди ти йдеш?

МАТУФЛЬ. Ти ж бачиш. З усіма!

ЛЮСІ. А куди вони йдуть?

МАТУФЛЬ. Я не знаю...

МАТИ. Ти йдеш за ними, не знаючи куди?

МАТУФЛЬ. У таких справах не можна нічого знати наперед. Ходімо, Бібу! (Він іде у темпі церемоніального маршу.) Дах для Матуфлів! Дах для Матуфлів!

Скандуючи цю фразу, Матуфль і Бібу йдуть зі сцени.

МАТИ. Пішли! Весь цей галас заради нас, заради людей, які нікого ні про що не просили!.. Я нічого не розумію! Я перестаю розуміти! (Вона помічає Армандіну на порозі кафе.)

АРМАНДІНА. Я тобі поясню, Марі! Це гнів! Їх штовхає гнів!

ЛЮСІ. Але куди вони йдуть?

АРМАНДІНА. В даний момент вони йдуть за паном учителем.

ЛЮСІ. За ким? За Фернандом?! Це Фернанд їх веде?! Чуєш, мамо!

МАТИ. Добре діло! Ціла отара біжить за чередником, який сам не знає, куди йде.

ЛЮСІ. Не кажи так! Фернанд обіцяв щось зробити. Він додержить свого слова. (Кидається слідом за чоловіками.)

МАТИ. Куди ти?

ЛЮСІ. Я хочу їх наздогнати! Я мушу бути з ними!

МАТИ. Горлати разом з іншими? Тьху!

ЛЮСІ. Вони горлають заради нас.

МАТИ. Нехай собі горлають! Порядна дівчина ніколи не горлає. Порядна дівчина при розмові ворухить тільки куточками губ.

З'являється Леонора. В руках у неї плакат, прибитий до держака мітли. Вона ще з-за куліс скандує пронизливим голосом.

ЛЕОНОРА. Дах для Матуфлів! Дах для Матуфлів! (Зупиняється перед Марі Матуфль.) Боже милостивий! І ви тут, моя бідна мадам!

МАТИ. Господь бог подбав, щоб ми були хоч де-небудь.

ЛЕОНОРА. Аж чудно. Люди, які найбільше потребують житла, мають такий вигляд, ніби їх це зовсім не обходить.

МАТИ. Ці люди не заслуговують, очевидно, на те, щоб їм давали милостиню.

ЛЕОНОРА. Милостиня! Я ніколи не подам милостині людям, які їдять дорогу рибу на музичній естраді.

МАТИ. Тоді навіщо ви завдаєте собі такого клопоту?

ЛЕОНОРА. Я завдаю собі клопоту не більше, ніж усі інші, моя бідна мадам. Я тільки гадаю, що в такому концерті може звучати і голос торгівки рибою.

ЛЮСІ. Всі голоси згодяться. Я йду за вами.

АРМАНДІНА. Почекайте! Я тільки спушчу штору.

На фасаді кафе поволі опускається завіса.

МАТИ. А близнята? Що з ними робити?

ЛЮСІ. Я візьму їх з собою. Це ще два голоси...

Всі йдуть. Завіса опускається.

Тепер завіса являє собою вхід до мерії.

З протилежного боку наближається група людей на чолі з Фернандом. Вони несуть плакати на палицях. «Дах для Матуфлів! Дах для Матуфлів!» скандують демонстранти, вимахуючи плакатами.

Фернанд жестами просить всіх замовкнути; поступово гамір вщухає. Фернанд розгублений. Він не знає, що робити далі.

МАСКАРУ. Ну?

Фернанд злякано дивиться на вхід до мерії. Нарешті він зважується.

ФЕРНАНД. Я йду!

НАТОВП. Браво! Браво!

МАТУФЛЬ. Хвилинку! (Він піднімається на ганок мерії й звертається до юрби.) Мені треба вам дещо сказати! А тоді ви робитимете, що схочете. Отже, найкраще, що я збудував за все своє життя, це родина Матуфлів! Я не хочу, щоб її чіпали.

ПОЛО. Нащо ти це кажеш?

МАТУФЛЬ. Бо відчуваю, що настав момент сказати вам про це.

КАРОЛЕН. Ти не довіряєш гніву хороших людей?

МАТУФЛЬ. Вперше у житті, вперше за двадцять років, я не відчуваю своєї сім'ї. Немовби мої Матуфлі випадають з моїх рук і переходять до ваших! Руки хороших людей, Каролене, це все-таки чужі руки. Я не хочу, щоб хтось чіпав сім'ю Матуфлів. Це все, що я мав сказати.

Всі мовчать.

МАСКАРУ (раптом). Дах для Матуфлів!

ВСІ. Дах для Матуфлів! Дах для Матуфлів!

ФЕРНАНД. Я йду!

УСІ. Браво! Браво!

Фернанд зникає в мерії.

Піднімається завіса, що зображує мерію, й відкриває кабінет мера. Натовп скупчується в кутку сцени; а сцену тим часом огортає темрява, ховаючи натовп, який поступово зникає за кулісами.

В кабінеті — мер, головний адміністратор департаменту і бригадир поліції. Всі троє пильно дивляться на Фернанда, який стоїть перед ними.

МЕР. Вітаю!

ФЕРНАНД. Гм! Дякую, пане мер!

АДМІНІСТРАТОР. Одне запитання, мій друже!

ФЕРНАНД. Прошу!

АДМІНІСТРАТОР. Ви з глузду з'їхали?

ФЕРНАНД. Даруйте?

МЕР. Пан головний адміністратор був такий люб'язний, що особисто розглянув нашу муніципальну подію. Він ставить вам запитання — відповідайте!

АДМІНІСТРАТОР. Я вас питаю, чи не збожеволіли ви часом?

ФЕРНАНД. Що ви!

АДМІНІСТРАТОР. Дуже цікаво! Службова особа — організатор маніфестацій на громадських магістралях, підбурювач до повстання, натхненник заколоту. І все це при повному розумі! В чому річ — я вас питаю!

ФЕРНАНД. Річ у сім'ї Матуфлів!

АДМІНІСТРАТОР. Що ж це за сім'я?
ФЕРНАНД. Пан мер її добре знає!
МЕР. Беручи до уваги ситуацію — я нікого не знаю.

АДМІНІСТРАТОР. Що це за сім'я?
ФЕРНАНД. Дуже шановна робітничка сім'я нашого міста.

АДМІНІСТРАТОР. Ви знайомі з ними?

ФЕРНАНД. Так.

АДМІНІСТРАТОР. Добре?

ФЕРНАНД. Досить.

АДМІНІСТРАТОР. Досить, чи добре?

ФЕРНАНД. Досить добре, щоб за неї ручатися.

АДМІНІСТРАТОР. А чому саме?

ФЕРНАНД. Тому що...

МЕР (перебиває). Тому що у Матуфлів є спідничка, яка своїм шелестінням приємно лоскоче пана викладача...

АДМІНІСТРАТОР. Он воно що! Так, так...

ФЕРНАНД. Дозволю собі зауважити, що це стосується тільки мого особистого життя.

АДМІНІСТРАТОР. Дуже цікаво! Особисте життя спричинилося до заворушень...

ФЕРНАНД. Але, пане!

АДМІНІСТРАТОР. Далі! Крім шелестіння цієї спіднички, чим ще прославилась ця чудова, добродісна сім'я?

ФЕРНАНД. Її виселено!

АДМІНІСТРАТОР. Коли?

ФЕРНАНД. Сьогодні вранці!

АДМІНІСТРАТОР. Оце і все? Чого ж вони хочуть?

ФЕРНАНД. Дах.

МЕР. Даху немає! Ми живемо не в епоху дахів! У наші дні світ завойовує космос... Що таке один дах, коли глянути на нього з Місяця?

АДМІНІСТРАТОР. Хоч з погляду політики висловлювання пана мера не зовсім точно, все-таки я мушу відзначити його здоровий глузд. Отже, сім'я Матуфлів вимагає даху?

ФЕРНАНД. Так.

АДМІНІСТРАТОР. А чого вимагають усі інші?

ФЕРНАНД. Даху для сім'ї Матуфлів.

АДМІНІСТРАТОР. А ви чого вимагаєте?

ФЕРНАНД. Даху для сім'ї Матуфлів!

АДМІНІСТРАТОР. Гм! Таким чином, всі вимагають одного. Яка нераціональна витрата часу! Адже кожний міг би використати свою енергію у власних інтересах.

Він сміється. Мер і бригадир теж починають сміятися. Адміністратор перестає сміятися, ті двоє теж.

АДМІНІСТРАТОР. Гарзд! Я резюмую! Отже, натовп вимагає даху для виселеної сім'ї. Так?

ФЕРНАНД. Так!

АДМІНІСТРАТОР. Дуже цікаво! Де ж влаштувалася ця сім'я?

ФЕРНАНД. На міському майдані, на естраді для оркестру.

АДМІНІСТРАТОР. Вона має дозвіл?

ФЕРНАНД. Але ж...

АДМІНІСТРАТОР. Має чи ні?

ФЕРНАНД. Ні.

АДМІНІСТРАТОР. Може, ця сім'я орендувала це, так би мовити, помешкання у муніципалітету?

ФЕРНАНД. Але...

АДМІНІСТРАТОР. Так чи ні?

ФЕРНАНД. Ні.

АДМІНІСТРАТОР. Отже, вищезазначена сім'я Матуфлів незаконно загарбала муніципальну власність... Ні, ні, я нічого! Це тільки констатування фактів. Якщо пан мер хоче закрити на це очі...

МЕР. Я їх закриваю!

АДМІНІСТРАТОР. Між нами кажучи, вам за це, мій дорогий, погано віддячили. На цій естраді для оркестру є дах?

ФЕРНАНД. Але ж...

АДМІНІСТРАТОР. Так, чи ні?

ФЕРНАНД. Так!

АДМІНІСТРАТОР. Тоді я нічого не розумію. До чого ж тоді всі оті колективні крики? (По-батьківськи.) Це несерйозно, мій друже!

ФЕРНАНД. Але, пане головний адміністраторе, як ви гадаєте, чи можуть громадяни міста спокійно дивитися на те, що ціла сім'я живе на майдані?

АДМІНІСТРАТОР. О... Тепер ця історія постає в зовсім іншому світлі: сім'я розташувалася на міському майдані, а співгромадяни не можуть терпіти цього видовища?

ФЕРНАНД. Саме так!

АДМІНІСТРАТОР. З цього погляду все стає значно простішим. Але хіба не можна було про це сказати раніше?

ФЕРНАНД. Саме про це ми й хотіли повідомити.

АДМІНІСТРАТОР. Ще один доказ того, що діалектику розуміють не всі. Давайте резюмувати: люди не хочуть більше бачити сім'ю Матуфлів на майдані. Коли річ тільки в цьому — вони їх більше там не побачать. Цього досить?

ФЕРНАНД. Я не бажаю нічого кращого!

АДМІНІСТРАТОР. В такому разі можете пишатися, пане: ваша місія щасливо завершилася. Поспішайте повідомити цих добрих людей, які цілком справедливо висловлювали своє невдоволення, що лад наведено!

ФЕРНАНД. Я можу їм сказати?..

АДМІНІСТРАТОР. Що міський оркестр з сьогоднішнього вечора зможе виступати на своїй естраді.

ФЕРНАНД. Дозвольте мені, пане головний адміністраторе, висловити свої почуття...

АДМІНІСТРАТОР. Висловіть їх письмово.

Я обіцяю уважно ознайомитися з вашою заявою.

ФЕРНАНД. Панове! (Він вклоняється і йде з мерії.)

АДМІНІСТРАТОР. Ось ми й знешкодили вашу бомбу, пане мер! А вам доведеться зробити решту.

МЕР. Решту? Я вас погано розумію, пане головний адміністраторе. Що саме?

АДМІНІСТРАТОР. Виконати мою обіцянку.

МЕР. Яку обіцянку?

АДМІНІСТРАТОР. Ви не чули? Я ж обіцяв молодому баламутіві, що сім'я Матуфлів не буде сьогодні ввечері на майдані. Моє слово тверде.

МЕР. Пробачте, але ж я нічого не обіцяв...

АДМІНІСТРАТОР. От і добре, що не обіцяли.

МЕР. Але що ж я мушу зробити?

АДМІНІСТРАТОР. Звільнити естраду для оркестру. Ясно?

МЕР. Але я не маю засобів...

Головний адміністратор насмішувато повертається до бригадира, який стоїть мовчки і нерухомо.

АДМІНІСТРАТОР. Не маєте засобів?

МЕР. Ви хочете сказати?..

АДМІНІСТРАТОР. Я хочу сказати, що легше виконати наказ, ніж його віддати. (Дивиться на годинника.) У мене аудієнція у високого начальника, справа надзвичайно важлива. (Підводиться. Мер залишається сидіти в кріслі. Головний адміністратор нахилиється до мера.) А що, коли б вам щонебудь у петельку?..

МЕР. О! Ви знаєте, я працюю, не розгинаючи спину...

АДМІНІСТРАТОР (сухо). Не забудьте надіслати рапорт про виконання мого розпорядження. У трьох примірниках.

Пригнічений мер підводиться.

МЕР. Обов'язково. Моє шанування, пане головний адміністраторе!

Головний адміністратор з гідністю виходить. Мер повертається до бригадира, який все ще стоїть нерухомо, як манекен.

МЕР. Вам доведеться взятися за цю справу.

БРИГАДИР. Гм!

МЕР. Ну, ясно?

БРИГАДИР. Ну що ж...

МЕР. Не сперечайтесь! Хіба я сперечався?

БРИГАДИР. Гм, гм!

МЕР. Я вам довіряю!

Бригадир козирає по-військовому й прямує до виходу.

МЕР. Бригадире!

Бригадир обертається.

Не забудьте подати докладний рапорт про виконання мого наказу в трьох примірниках... Для архіву...

БРИГАДИР. Угу!

МЕР. Бувайте.

Бригадир виходить. Мер ходить по кабінету, сумно розглядаючи полиці, на яких стоять величезні папки.

МЕР. Народження, шлюби, розлучення, дозволи на полювання, дозволи на похорон, заборони бруднити стіни, дозволи на очистку смітників, ракети й бенгальські вогні для фейєрверків! Уся ця спадщина предків, увесь цей місцевий фольклор, все доводить, що ми не дикуни, боже мій! І все ж таки...

Падає завіса, закриваючи кабінет мера. Тепер завіса зображує собою вхід до жандармерії. На сцені — внутрішнє приміщення жандармерії. Праворуч — клітка із залізних ґрат, всередині якої нари. З лівого боку куліс висувається стіл. На столі друкарська машинка. Чути погрозливі крики й жіноче голосіння. Заходять бригадир і перший жандарм, навантажений майном Матуфлів. Він кидає вузли на авансцені, витирає спітніле чоло. Слідом за ним заходить другий жандарм, який в одній руці несе газову лампу, а в другій бляшанку з газом. Ще два жандарми вносять пральну машину. Потім входить ще один, несучи розкладушки. За ними йде Бібу, несе стіл. Люсі й мати штовхають поперед себе коляски з немовлятами. З'являється Кокко з шкільним ранцем.

Жандарми з жахом спостерігають цю навалу. Вся сім'я тісною групою сідає на свої речі, одне коло одного. Жандарми збираються навколо столу.

ПЕРШИЙ ЖАНДАРМ. Якщо я не помилюся — всього виходить сім душ...

БРИГАДИР. Так.

ЖАНДАРМ. Як ти гадаєш? Це надовго?

БРИГАДИР. Можливо.

ЖАНДАРМ. Що ж нам робити?

ДРУГИЙ ЖАНДАРМ. А дідько його знає.

ПЕРШИЙ ЖАНДАРМ. Це не по-людськи!

Чуєте, бригадире! Я туди більше не піду!

БРИГАДИР. Сідай!

ПЕРШИЙ ЖАНДАРМ. В поліцейському

відділку — і така комедія. Де це бачено!

БРИГАДИР. В наш час усе буває!

Заходить комендант жандармерії.

БРИГАДИР. Струнко!

Жандарми виструнчуються.

КОМЕНДАНТ. Ну, як?

БРИГАДИР. Завдання виконано, мій коменданте!

КОМЕНДАНТ. Докладний рапорт. Три примірники. Для архіву...

Бригадир починає друкувати одним пальцем на машинці.

Мовчання. Сім'я сидить нерухомо.

Жандарми скупчилися коло столу. Комендант, дуже збентежений, ходить по кімнаті, заклавши руки за спину. Сім'я Матуфлів стежить за ним очима. Нарешті комендант зупиняється перед Матуфлем.

МАТУФЛЬ. Отже, можна запитати, що трапилося?

КОМЕНДАНТ. Трапилося те, що вас вилучено з-під музичної естради, яка належить міському оркестрові.

МАТУФЛЬ. Чому?

КОМЕНДАНТ. Тому, що іншим не подобається дивитись, як ви там живете.

МАТУФЛЬ. А тепер?

КОМЕНДАНТ. А тепер вони задоволені. Їх уже не чути. Вони розійшлися по домішках.

МАТУФЛЬ. А ми?

КОМЕНДАНТ. Ви? Ви тут!

БІБУ. А дах?

КОМЕНДАНТ. Який дах?

БІБУ. Пан учитель сказав, що нам дадуть дах!

КОМЕНДАНТ. Справді? Тим краще для вас!

КОКО. Але ж де цей дах?

КОМЕНДАНТ. Про це треба запитати пана вчителя.

МАТУФЛЬ. Що ж ми будемо робити у цій норі?

КОМЕНДАНТ. Будете чекати.

МАТУФЛЬ. Чекати чого?

КОМЕНДАНТ. Не знаю. Наказів.

МАТУФЛЬ. Яких наказів?

КОМЕНДАНТ. Цього я не знаю.

МАТУФЛЬ. А треба б знати. Я не дуже терплячий. Якщо це жарт, ми добре посміємося й підемо собі...

КОМЕНДАНТ. Сміятися? Який там сміх! Ви якийсь навіжений муляр...

БІБУ (підводиться). Це неправда!

МАТИ. Бібу!

БІБУ. Ви гадаєте, я дозволю ображати мого батька?!

КОМЕНДАНТ. Сиди.

БІБУ. Я не буду сидіти!

МАТИ. Вікторе! Скажи йому, щоб він сів...

МАТУФЛЬ. Сідай, синку!

БІБУ. Ні, я не сяду! Я хочу, щоб він вивачився.

КОМЕНДАНТ. Дубова голова! Якийсь навіжений син!

МАТУФЛЬ. Я тобі кажу — сідай!

Бібу неохоче сідає.

КОМЕНДАНТ. Якесь навіжена родина!

МАТУФЛЬ. Спокійно, синку, не треба нервувати!

КОМЕНДАНТ. Чортів синокл

МАТУФЛЬ (стримуючи хвилювання). Треба бути спокійним, синку! Тут чимось смердить.

КОМЕНДАНТ. От чортів муляр!

МАТУФЛЬ. Ну, це вже занадто! (Різко підводиться.)

МАТИ. Вікторе, не треба! Заспокойся!

МАТУФЛЬ. Я вимагаю, щоб у мене попросили пробачення.

КОМЕНДАНТ. Сидіти!

МАТУФЛЬ. А чому не стояти на колінах, як у церкві? Чому не лежати на підлозі замість килима? Килим з Матуфлів для жандармських чобіт! Слухай мене добре, жандарме! Я сиджу, коли хочу, і стою, коли мені заманеться! Як кожний платник податків, що нічого не винен поліції...

КОМЕНДАНТ. Людина завжди щось вина.

МАТУФЛЬ. А що я винен?

КОМЕНДАНТ. Те, що не коритесь.

МАТУФЛЬ. Кому?

КОМЕНДАНТ. Законові.

МАТУФЛЬ. Якому законові?

КОМЕНДАНТ. Перед людиною завжди є якийсь закон.

МАТУФЛЬ. Закон? Я хочу побачити на власні очі той закон, на підставі якого до жандармерії тягнуть людей, яких виселили морські свинки...

КОМЕНДАНТ (скоромовкою, як в зубрений урок). «Муніципальний декрет № 298 від другого лютого 1951 року, згідно з параграфом 42 закону від 15 вересня 1886 року...»

МАТУФЛЬ. Що це означає?

КОМЕНДАНТ. Це закон, який говорить, що місто закрито для бродяг і кочівників! Вся сім'я, зацікавившись від обурення, поволи підводиться.

Я ж кажу, що завжди є який-небудь закон.

МАТУФЛЬ. Повторіть!

КОМЕНДАНТ. Місто закрито для кочівників...

МАТУФЛЬ (люто). Для кого?!!

КОМЕНДАНТ. Для кочівників — циган, мандрівних співаків, акробатів, дресирувальників ведмедів, жебраків та всяких інших волоцюг...

МАТИ (обурено). Замовкніть! Ви не смієте так розмовляти з нами!!

КОМЕНДАНТ. Сім'ю Матуфлів, що не має певного житла, спіймано на гарячому — під час бродяжництва...

Всі здивовані. Матуфль перший приходить до пам'яті.

МАТУФЛЬ. Але-гоп! Знімайся з якоря! Кочівники йдуть на свіже повітря. Тут можна вчадіти... Тут смердить!

КОМЕНДАНТ. Сидіти!

МАТУФЛЬ. Я не стомився, коменданте! Матуфлі ніколи не стомлюються. Це вільні люди. Підйом, Матуфлі! Речі на плечі!

Сім'я кидається до свого майна, яке лежить на підлозі безладною купою. Комендант розкотисто сюрчить у свисток.

Жандарми, що стоять коло столу і мовчки стежать за подіями, кидаються вперед і оточують сім'ю.

КОМЕНДАНТ. Сидіти!

Сім'я розгублено й повільно сідає.

МАТУФЛЬ (несамовито). На шматки! Я все розтrophу тут на шматки... (Кидається на коменданта. Сім'я чіпляється за нього.)

МАТИ. Вікторе!

ЛЮСІ. Тату!

БІБУ. Не треба, тату!

МАТУФЛЬ. На шматки, я вам кажу! (Він звільняється від своїх і кидається на коменданта, який сюрчить удруге.)

Жандарми хапають Матуфля, він захищається.

МАТУФЛЬ. Собача зграя!

КОКО (б'є жандармів кулаками). Тату! Тату!

МАТИ. Пустіть його!

ЛЮСІ. Пустіть мого батька!

Вся сім'я намагається звільнити Матуфля, якого жандарми тягнуть до залізної клітки.

МАТУФЛЬ. Не вийде, розлучити Матуфлів не можна!

Жандармам нарешті вдається запхнути його в клітку. Сім'я остовпіло дивиться на батька за ґратами.

КОКО (жалібно). Тату!..

КОМЕНДАНТ (диктує жандарму, що друкує на машинці). Замах на коменданта жандармерії. Протокол!

Жандарм друкує одним пальцем. Раптом Бібу кидається до виходу з жандармерії.

ЛЮСІ. Куди ти, Бібу?

БІБУ. Я хочу дати сигнал тривоги!

МАТИ. Бібу!

КОМЕНДАНТ. Спіймати цього неповнолітнього поганця!

Двоє жандармів біжать слідом за Бібу й свистять.

МАТИ. Боже мій! Можна збожеволіти!

КОКО. Ти, мамо, не хвилюйся! Стометровка — його фах!

КОМЕНДАНТ. От чортівиння! (До жандарма, що друкує на машинці). Пиши! Репорт про втечу... (Стиха диктує.)

МАТУФЛЬ (пошепки до дружини). Ти плачеш, Марі?

МАТИ. Це нічого! Але, Вікторе, звідки на нас сиплються ці нещастя? Чого від нас хочуть! Скажи! Скільки вже років ми живемо так, щоб нікому не заважати, і раптом якесь

лихо падає на нас, мов сніг на голову! Кому ми заважаємо, Вікторе?

МАТУФЛЬ. Ми живемо, Марі, а за життя треба боротися. Всі люди борються...

МАТИ. Боротися... але проти кого?

МАТУФЛЬ. Е, скільки навколо цього добра! Цілий світ злості, який торгує працею наших рук, голодом наших животів, дахами над нашими головами. Стільки всього! Та будь спокійна: люди, які мають що захищати, у яких гаряче серце і такий дорогий цінний скарб (показує на дві коліски) — ці люди ніколи не бувають переможеними...

Чути далекий гомін юрби, можна розібрати окремі фрази: «До жандармерії!», «Нас обдурили!», «Все потрощити!»

БРИГАДИР. Ви чуєте, коменданте?

КОМЕНДАНТ. Що?

БРИГАДИР. Знову починають горлати...

КОМЕНДАНТ. Що там таке?

КОКО. Це мій брат виграв стометровку...

КОМЕНДАНТ. Клята халепа! З неї ніяк не вискочиш...

ЛЮСІ. Б'юсь об заклад, їх знову веде Фернанд...

МАТУФЛЬ. Щастя його, що я в клітці...

ЛЮСІ. Ти несправедливий, тату!

Гомін юрби наближається. Жандарми, які переслідували Бібу, захекані вбігають до жандармерії.

ЖАНДАРМ. Коменданте! Повстання! Вони йдуть на жандармерію!

КОМЕНДАНТ. Тривога! Оголошую бойову готовність! Надіти португелі! Каски на голови! Карабіни в руки! Всі на вихід!

Жандарми натягають свою амуніцію. Всі дуже стривожені.

КОМЕНДАНТ. Це справжнє, це справжнє... Та повертайтеся швидше, ви, опудала... Клята халепа!

Фернанд, Маскару, Поло, Каролен, Гедеон, Армандіна і на першому плані Бібу з'являються щільною групою біля входу до жандармерії. Жандарми в бойовій готовності стоять проти них.

Довга пауза.

КОМЕНДАНТ. Я попереджаю, є жарти, які мені вилазять боком...

КАРОЛЕН. Нам теж, але це зовсім інша річ.

ПОЛО. Ми тільки хочемо дізнатися, чи задоволені наші друзі Матуфлі квартирою, яку пообіцяла їм адміністрація.

ГЕДЕОН. Адже треба святкувати новосілля.

КОМЕНДАНТ. Забирайтесь геть, волоцюги!

АРМАНДІНА. Ну, ну... Тихше!

КОМЕНДАНТ (жандармам). За моїм сигналом почнете атаку!

В ту мить, коли обидві групи ось-ось кинуться одна на одну, з'являється заспаний мер.

МЕР. Нічого не сталося! Спокійно, я вас прошу! Все буде гаразд!

Усі обертаються до мера. Мовчання. Мер дивиться на Матуфля в клітці.

МЕР. Що ви тут робите, Матуфлю?
МАТУФЛЬ. Я тут як речовий доказ...

КОМЕНДАНТ. Замах на мою особу під час виконання службових обов'язків.

МЕР. Ну, годі! Випустіть його.

КОМЕНДАНТ. Що ж, хай буде так, коли вже правопорушники користуються офіційною підтримкою... (Він відчиняє клітку.) Виходьте!

МАТУФЛЬ. Скоро не знатимуть, куди мене посадовити, щоб потім мати приємність виселити звідти...

Матуфль виходить з клітки й сідає на клунки біля своїх. Усі дивляться на мера, який, хоч і дуже збентежений, намагається триматися з гідністю.

МЕР. Що я хотів сказати? Ага! Ось що! Я хочу сповістити вас, що в найближчому майбутньому буде знайдено вихід з цього складного становища. Мені здається... словом... все тепер на правильному шляху. Все буде гаразд. І я хочу сказати, що кожний може спокійно повернутися додому...

Тиша.

МАСКАРУ. Ну, добре! А тепер давайте побалакаємо про дах для Матуфлів.

МЕР. Я ж вам кажу, що це питання буде вирішено за якихось чверть години.

КАРОЛЕН. Якихось чверть години?

МЕР. Бачите, я хотів сказати...

ГЕДЕОН. Ми розуміємо.

МЕР. Ви можете повернутися до ваших справ.

ПОЛО. Авжеж, пане мер! За чверть години!

МЕР (збентежений). Це ж смішно! Можна подумати, що ви мені не довіряєте.

ФЕРНАНД (наближається). Справді, пане мер, мені здається, що в інтересах правильного функціонування нашого муніципалітету бажано було б, щоб ви вірно оцінили незламну волю цих громадян не пошитися у дурні вдруге...

ЛЮСІ (захоплено). Чуєш, мамо, як він гарно говорить!

МАСКАРУ. І все ж таки скажіть щонебудь про дах для Матуфлів!

МЕР. У вас на язичку тільки одна ця фраза.

МАСКАРУ. Тому, що я її ніяк не можу проковтнути, пане мер.

МЕР. Тоді скажіть ви щонебудь про дах для Матуфлів.

МАСКАРУ. Згода! Я буду говорити. Так ось! Доки Матуфль не матиме даху, на будівництві не буде покладено жодної цеглини.

КАРОЛЕН. Жодний напилек не торкнеться замка! В місті вітер грюкатиме дверима...

ГЕДЕОН. Що ж до газет, то вони лежатимуть «до запитання»...

АРМАНДІНА. А я зачиню своє кафе.

ПОЛО. І все місто засне.

МЕР. Але, боже мій, що я можу сказати! Я не можу зробити із себе квартири. Я не можу зробити чуда!

На порозі жандармерії з'являється кюре. Слідом за ним іде Леонора — торговака рибою. Всі обертаються до них.

КЮРЕ. Добрий день, панове!

ЛЕОНОРА. Я придумала! Коли я дізналася, що ці бідні люди майже в тюрмі, мені спало на думку поговорити з паном кюре!

МАТИ. Нас ще не засуджено до страти...

МАТУФЛЬ. Тільки цього й бракувало...

Дякую, пане кюре.

МЕР. Насамперед, пан кюре не має жодного відношення до муніципальних проблем.

КЮРЕ. Цілком справедливо. Але шляхи господні невідомі, і я дуже зайнятий...

МЕР. То чого ви прийшли?

КЮРЕ. Запропонувати дещо.

МАСКАРУ. Ви маєте дах?

КЮРЕ. Я маю дзвіницю.

ПОЛО. Це занадто високо.

КЮРЕ. Можу запропонувати ризницю!

Всі презираються.

Комендант вибухає реготом. За ним починають реготати мер, жандарми та інші. Не сміються тільки кюре й жінки.

МАСКАРУ. Матуфль у ризниці!

КАРОЛЕН. Пральна машина повна свяченої води!

ГЕДЕОН. Я кидатиму Матуфлю газети до карнавки святого Йосипа.

МЕР. Говоріть, говоріть. Можна й посміятися, щоб усіх помирити.

Всі перестають сміятися.

МАТИ (холодно). Нібито пан мер може запропонувати щось краще!

МЕР. Легко, мадам, запропонувати ризницю, коли маєш церкву. А у мене є тільки мерія. Храм всенародного добра.

МАТУФЛЬ. Але, Марі, ти ж не пристанеш на пропозицію кюре?

МАТИ. А тобі більше подобається жити у жандармів?

МАТУФЛЬ (збентежено підхо-

дить до кюре). Я ще ніколи не вмочав пальці у свячену воду, ніколи не прочитав жодної молитви, ніколи в житті не сповідався і маю намір і далі робити так само. В моїй голові нема нічого, що могло б вас зацікавити. І крім того, я не розумію латинської мови!

КЮРЕ. В такому разі вам підійде саме ризниця, а не храм.

МАТУФЛЬ. А ми всі зможемо там розміститися? Я хочу сказати... вся сім'я?

КЮРЕ. Якщо казати про розміри ризниці, то, одверто кажучи, ви зможете там збільшити свою сім'ю вдвоє.

МАТУФЛЬ (повертається до Маскару). Що ти про це думаєш, Маскару?

МАСКАРУ (дуже збентежений). Якби на ньому не було сутани! (Звертаючись до інших.) То що ж ми вирішимо?

АРМАНДИНА. Мені особисто найбільше подобається форма африканських стрільців. Але оскільки вони не стоять гарнізоном у нашому місті — я голосую за ризницю!

ЛЕОНОРА. А ті, що люблять чіплятися до дрібниць, не матимуть честі супроводжувати Матуфлів на нову квартиру...

МАТУФЛЬ (звертаючись до сім'ї). В дорогу, Матуфлі!

КОМЕНДАНТ. Їх можна відпустити, пане мер?

Всі, крім жандармів і мера, беруть речі з купи і йдуть слідом за кюре.

МЕР. А що ви хочете зробити ще?

КОМЕНДАНТ. Клята халепа!

МЕР. Подумайте тільки, маленькі діти в ризниці, серед запаху свічок і церковного вина!

Перед входом до жандармерії спускається завіса, яка зображує вхід до ризниці.

Мер і жандарми виходять. З другого боку сцени з'являється процесія на чолі з кюре.

Коли виходить на сцену останній персонаж, маленька завіса, яка зображує вхід до ризниці, підіймається, відкриваючи в глибині сцени силует готичного храму й велике церковне вікно з кольорового скла. Дзвони кличуть до всеношної. Під церковним вікном стоїть маленький чоловічок похилого віку, весь у чорному.

Чоловічок мацає й короткозоро розглядає камінні брили, з яких викладені стіни. Дзвони замовкають, кюре, одягнений в білий стихар і епітрахиль виходить на сцену і йде, не помічаючи маленького чоловічка.

МАЛЕНЬКИЙ ЧОЛОВІЧОК (дуже ніжним голосом). Пане кюре!

КЮРЕ. Слухаю вас.

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. Ви священник цієї церкви?

КЮРЕ. Так!

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. Ви коли-небудь гладили ці гранітні стіни?

КЮРЕ. В усякому разі я частенько бруднив свою сутану об ці стіни...

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. Погладьте цю стіну, я вас прошу... (Він бере руку кюре й обережно проводить нею по стіні.) Не натискайте! Легенько! Відчуваєте під долонею цю дивну теплу вологу, схожу на людський піт? Чи знаєте ви, що ці камені, по яких ходимо ми, бачили самого Лисого!..

КЮРЕ. Лисого?..

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. Короля Карла Лисого!

КЮРЕ. Невже?

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. Так!

КЮРЕ. Надзвичайно! Сенсаційно! Я часто питав себе, чим заслужив цей скромний божий дім пишну назву історичного пам'ятника.

В цей час за лаштунками чути брязкіт розбитого посуду.

МАТИ (з-за лаштунків). Хто тебе прошив ритися в речах?

БІБУ (з-за лаштунків). Я ж ненавмисне!

МАТУФЛЬ (з-за лаштунків). Тихше! Кюре не почує власної молитви!

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. Найстаровинніші камені — це ті, що в ризниці.

Пауза. Обидва чоловіки дивляться один на одного.

КЮРЕ. Хто ви такий?

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. Я секретар служби класифікації історичних будов і пам'ятників департаменту.

За лаштунками з гуркотом падають речі.

КОКО (з-за лаштунків). Так і є! Гепнула на землю. Вона знову поламала табурет.

БІБУ (з-за лаштунків). Тут же ви не скажете, що це через те, що я лагодив замок.

МАТУФЛЬ (з-за лаштунків). Через цих верблюдів пан кюре забуде свою латинь.

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. Згідно з правилами, всі будівлі, що мають історичне значення, слід зачиняти о 19 годині 30 хвилин. Отже, з 19 годин 30 хвилин ніхто не має права лишатися з цього боку церковної огорожі. О 19 годині 32 хвилини я ще раз прийду сюди, щоб переконатися, що правила виконуються як слід.

КЮРЕ. Ви вимагаєте виселення сім'ї Матуфлів?

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. Не слід, щоб на каменях дев'ятого століття ночували ці люди...

КЮРЕ. Мушу вам сказати, що я керуюся іншими правилами, правилами милосердя...

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. До якого законодавства належить цей параграф?

КЮРЕ. До законодавства господа бога!

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. На превеликий жаль, я змушений вам заявити, що це законодавство за давністю втратило силу...

КЮРЕ. Сім'я Матуфлів житиме тут до того часу, поки не знайде житла...

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. Звичайно, звичайно! Та лихо в тому, що у мене є статут...

КЮРЕ. Нагадую вам, що і я маю свій статут...

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. У вас є тільки господь бог, щоб примусити поважати ваш статут, а у мене — комісар поліції...

КЮРЕ. Ви не зробите цього!

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. Я також сподіваюся, що до цього не дійде!

КЮРЕ. Але ж зрозумійте...

МАЛ. ЧОЛОВІЧОК. Я все зрозумів, пане кюре!

Маленька завіса спускається на церковний вітраж. Перед глядачем знову вхід до ризниці. Дзвін помалу стихає. З дверей ризниці виходять жандарми. Вони виносять пральну машину й ставлять її перед сцени. За ними йдуть інші жандарми, які провадять виселення.

Речі знову скидають безладною купою. Нарешті виходять Матуфлі. Всі вони стомлені й засмучені.

З одного боку сцени з'являється група громадян міста. Люди перелякано спостерігають за виселенням.

ПЕРШИЙ ЖАНДАРМ. Їх знову доведеться замикати в клітку?

БРИГАДИР. Є наказ звільнити ризницю. Поки що це все... (Він повертається до Матуфля.) До завтра!

Бригадир виходить разом з іншими жандармами.

МАСКАРУ. Просто неймовірно! Кошмар... Цілий день крутилися, як білки в колесі, цілий день плювали проти вітру...

МАТУФЛЬ. Ви зробили все, що могли...

ПОЛО. Виходить, ми нічого не можемо зробити?

МАТУФЛЬ. Виходить...

КАРОЛЕН. Ні, цього не може бути! Інакше треба визнати, що ми, наші руки нінащо не здатні... Ми блукаємо по світу, який не достойний називатися людським...

Мовчання.

МАСКАРУ. Треба боротися далі... Завтра вдосвіта...

АРМАНДІНА. А сьогодні ввечері?

Пауза.

Всі повертаються до сім'ї Матуфлів.

МАТУФЛЬ. Не хвилюйтесь! Якось та буде! АРМАНДІНА. Скоро настане ніч.

МАТУФЛЬ (дивиться на небо). Так! Це буде чудова ніч. Зоряна, прекрасна... Нам щастить...

Фернанд, який стояв осторонь, підходить ближче.

ФЕРНАНД. Дозвольте зробити одну пропозицію?

МАТУФЛЬ. Одверто кажучи, друже, ваші пропозиції сидять мені в печінках.

ЛЮСІ. Кажіть, Фернанде, я вас слухаю!

ФЕРНАНД. Це зовсім просто! Не можна допустити, щоб сім'я Матуфлів ночувала на вулиці. Ми не можемо на це погодитися, пане! Я гадаю, кожний з нас охоче надасть притулок одному з членів сім'ї Матуфлів.

АРМАНДІНА. Ми також так гадаємо, пане вчителю!

ФЕРНАНД. Значить, я мав честь висловити загальну думку?

АРМАНДІНА. Марі! Я беру вас з двома близнятами!

ЛЕОНОРА. А я беру старшу сестру!

КАРОЛЕН. А ти, Бібу, хотів би помріяти про замки у свого патрона?..

ФЕРНАНД. Я охоче заберу свого учня, Коко, якщо він візьме з собою розкладне ліжко.

КОКО. Хлопці в школі скажуть, що я став любимчиком...

ФЕРНАНД. Вам досить буде одержати нуль за поведінку, щоб реабілітуватися!

Всі сміються.

МАСКАРУ (до Віктора Матуфля). А ти, старий, матимеш приємність слухати моє хропіння. Ти навіть не уявляєш, що це таке. Іноді я раптом прокидаюсь і вигукую: «Зупиніть бетономішалку!»

Загальний сміх.

ГЕДЕОН. Якщо я правильно зрозумів, сім'ю вже розподілено. А що мені робити зі своїм горищем?

ПОЛО. Ти можеш взяти на утримання пральну машину.

Сміх.

МАТУФЛЬ (люто кричить). Я так і знав! Так воно й вийшло!

Всі перестають сміятися і повертаються до Матуфля.

Куди ми докотилися! Я чекав цього з самого ранку! Кожної хвилини я думав, що закінчиться все саме так. «Вони не вигдають нічого кращого» — казав я собі. Потім минав якийсь час і я починав вагатися: «А може, вони до цього все-таки не додумаються?» (Звертаючись до Фернанда.) Може, вони б і не додумалися, коли б не ви.

АРМАНДІНА. Що ви хочете цим сказати? Ви вважаєте, це не найкращий вихід?

МАТУФЛЬ. Розрізати сім'ю Матуфлів на шматки, як ковбасу! Блискучий вихід!

ЛЕОНОРА. Треба ждесь переночувати, мій бідний Матуфлю!

МАСКАРУ. Завтра ми будемо боротися. Але вночі...

МАТУФЛЬ. Ночі нема, Маскару! Нема ні дня, ні ночі! Є тільки бій, який треба виграти...

ГЕДЕОН. Який бій?

МАТУФЛЬ. Бій сім'ї Матуфлів. Сьогодні вранці, коли жандарми викинули все наше майно на вулицю, я сказав собі: «Це ще нічого! Головне — блок Матуфлів міцний і згуртований».

МАСКАРУ. Ніхто цього не заперечує, але зараз йдеться про те, де перебути одну ніч...

МАТУФЛЬ (звертаючись до Маскару). Йдеться про те, щоб виграти битву. Пізніше можна буде говорити що завгодно. Що Матуфлів зробили циганами, що їх тягали по вулицях під церковний дзвін. І тим, хто це зробив, буде соромно. Але ніхто не скаже, що сім'я була недружна, що вона не витримала випробування. І я гордий з цього!

АРМАНДІНА. Марі! Ви підете до мене з близнятами? Ви згодні?

Мати вагається. Всі чекають на її відповідь. Мати дивиться на чоловіка. Потім опускає очі і тихо говорить.

МАТИ. Так!

МАТУФЛЬ. Ти згоджуєшся, Марі? Але ж це неможливо! Подивись на мене, боже мій!

Мати сумно підводить очі. Він бере її за плечі.

«На горе й на радість» — ти пам'ятаєш, це сказав нам мер двадцять років тому. «Завжди разом!» Разом! Єдине слово, яке щось та означає!

МАТИ. Нам пропонують нічліг. Треба йти.

МАТУФЛЬ. Куди йти? Ти хочеш, щоб нас розпорошили, розкидали, як жменю конфетті? Я не впізнаю тебе, Марі!

МАТИ. У нас діти, Вікторе!

МАТУФЛЬ. Значить, і ти не розумієш, що я зараз захищаю. Ти не розумієш, що коли впаде стіна фортеці — нашої сім'ї, то це означатиме загибель нашої двадцятирічної праці.

МАТИ. Тільки одна ніч, Вікторе!

МАТУФЛЬ. Неправда! Це може тягнутися місяці. Ніхто не знає, як довго це може тягнутися.

МАТИ. Що з нами буде?

МАТУФЛЬ (люто). Я не знаю! Я ще нічого не знаю! Треба, щоб про це помір-

кували всі Матуфлі — разом. Це все, що я знаю. Треба, щоб всі були разом.

ЛЮСІ. Сьогодні вранці ти казав, що треба жити, як завжди. Ти переконався, тату, що це неможливо. Не можна жити, як завжди, коли це неможливо.

МАТУФЛЬ. Але ж було чудово! Як завжди! Бо ми були разом. Це був такий самісінський день, як інші. З працею, з гарячим потом, з теплом життя, з вибухами сміху, з шумом і галасом, які належать тільки нам, які звучали в наших вухах, як нагорода за все...

АРМАНДІНА (показуючи на колісках). Але ж не можна залишати цих малят на майдані.

МАТУФЛЬ. Це стосується тільки сім'ї Матуфлів!

КАРОЛЕН. Май розум, Вікторе!

МАТУФЛЬ. Двадцять років важкої праці, а потім залишитися без даху над головою! Про який розум ти базикаєш?

МАСКАРУ. Треба не мати розуму, щоб відмовлятися від ліжка і йти на майдан!

МАТИ. Міський майдан. Малі діти. Настає ніч. Не та, що несе мрії. Справжня ніч, дуже холодна. Ніч, яка теж проти нас. Треба було б... я сама не знаю... Треба щось знайти, щось таке, чого не можна знайти за одну ніч... І треба, щоб нам сказали, що слід змінити. Може, нам про це і скажуть, Вікторе! Колись нам про це скажуть, я певна. А поки що... Міський майдан... ніч... діти...

Вона повільно відходить. Поло показує на Коко, який вже спить на одному з клунків.

ПОЛО. Подивись, Вікторе! Хлопець уже заснув!

Мовчання.

МАТУФЛЬ. Ви всі проти мене! Всі! Я залишився сам. Але байдуже! Я правий! Я виграв! Ви ще мене погано знаєте! Може статися, що і сім'я мене погано знає. (Він тихенько штурхає Коко.) Коко, прокинься! Ну, ну, прокидайся!

КОКО. Що таке, тату?

МАТУФЛЬ. Слухай, Коко! Я хочу, щоб ти мені сказав, що таке сім'я Матуфлів.

КОКО. Дай мені подумати!

МАТУФЛЬ. Ти забув? Сім'я Матуфлів — що це таке?

КОКО. Ах так! Сім'я Матуфлів — це бетон, яка варта чотирьох стін.

МАТУФЛЬ (звертаючись до всіх). Ви чуєте? Він пам'ятає! Ви чуєте, Марі, Люсі? Він це пам'ятає! Він пам'ятає, бо це правда! Сім'я Матуфлів — бетон. І вона такою ж залишиться. Навіть якщо я мушу повстати проти тебе, Марі! Навіть коли мені доведеться затримувати вас кулаками, а

вам, мої друзі, вам я можу сказати лише одне: «Дайте мені спокій. Ідіть додому і дайте мені виграти мою битву».

В цей час виходить мер. Його супроводжують командант жандармерії, два жандарми й похмурий незнайомець в чорному, який тримає під пахвою папку.

Всі завмирають.

МЕР. Я приніс вам добрі новини! Точніше, їх приніс вам цей добродій. Він спеціально приїхав для цього.

Чоловік у чорному наближається до Матуфля. Він говорить монотонним голосом.

НЕЗНАЙОМИЙ. Пан Матуфль?

МАТУФЛЬ. Так!

НЕЗНАЙОМИЙ (показуючи на Марі). Мадам Матуфль?

МАТУФЛЬ. Вона!

НЕЗНАЙОМИЙ. Ваші діти?

МАТУФЛЬ. Угу!

НЕЗНАЙОМИЙ (показуючи на колиски). Скільки років?

МАТИ. Три місяці!

НЕЗНАЙОМИЙ (показуючи на Кокко). Скільки років?

МАТИ. Тринадцять!

НЕЗНАЙОМИЙ (показуючи на Бібу). Скільки років?

МАТИ. Шістнадцять!

НЕЗНАЙОМИЙ (показуючи на Люсі). Скільки років?

МАТИ. Дев'ятнадцять!

НЕЗНАЙОМИЙ (звертаючись до Матуфля). Вас виселено?

МАТУФЛЬ. Ви що, не бачите?

НЕЗНАЙОМИЙ. Так! Гаразд. Я — генеральний секретар секції захисту безпритульних неповнолітніх. (Він блідо посміхається.) Добрі вісті! Зібравши необхідні відомості, секція вирішила, що ви заслуговуєте на нашу увагу. Я приїхав забрати ваших дітей!

МАТУФЛЬ. Що?!

НЕЗНАЙОМИЙ. Місця для них вже заброньовані у різних притулках. Немовлята поїдуть у притулок «Кокіней». Ці двоє хлопців — до дитячого будинку «Аньєле»... А ця — в «Біш». Не навантажуйте їх речами... Секція забезпечує білизною й форменим одягом...

МАТУФЛЬ (йде на незнайомого, простягаючи руки). Що ж, я робив усе, щоб цей день закінчився без убивства... (Кидає незнайомця додолу і сідає на нього верхи.)

НЕЗНАЙОМИЙ (кричить). Жандарми!

Жандарми кидаються до нього. Гедеон, Маскару і Каролен хапають Матуфля й відтягають.

МАСКАРУ. Ти збожеволів?

МАТУФЛЬ. Звідки ти це взяв?

КАРОЛЕН. Що це тобі дасть?

ГЕДЕОН (до незнайомця). Він сьогодні трохи знервований.

НЕЗНАЙОМИЙ. Нічого, я звик. (Звертаючись до Марі.) Мадам, скажіть вашим дітям, щоб вони йшли за мною... Їм нема чого боятися. Вони перебувають під захистом закону.

МАТИ. Це помилка, пане! Ми всі маємо житло...

МЕР. Де ви маєте житло? Яке?

МАТИ. Ми готові, Армандіно! До завтра! До завтра, Вікторе. (Цілує свого чоловіка.) Все влаштується, Вікторе, ось побачиш. На добраніч! (Зникає разом з Армандіною, штовхаючи перед собою коляску.)

ФЕРНАНД. Учень Коко, попрощайтеся з вашим батьком!

КОКО. До побачення, тату! (Він цілує батька і йде з Фернандом.)

ЛЕОНОРА. Ходім, Люсі, вже стає холодно!

ЛЮСІ. Доброї ночі, тату! Я тебе дуже люблю, ти знаєш. Що б ми всі робили без тебе? (Цілує його і йде ліворуч, разом з Леонорою.)

КАРОЛЕН. Завтра, Бібу, я покажу тобі таємниці секретних замків. Ці секрети може зрозуміти лише той, хто добре виспався. Ну, пішли?

БІБУ. Я хочу залишитися з тобою, тату!

МАТУФЛЬ. Іди!

БІБУ. Але ж я тобі кажу...

МАТУФЛЬ. Іди...

Бібу обнімає батька і йде з Кароленом в глибину сцени. Незнайомий, мер і жандарми спостерігають все це.

НЕЗНАЙОМИЙ. Я дуже не люблю марно витрачати час, пане мер! Надалі, перш як звертатися до нас, поцікавтеся, чи не збирається хтось надати безпритульним житло.

Він виходить у супроводі мера й жандармів.

МЕР (зупиняється біля Матуфля і стиха говорить). Ви все-таки могли б попередити мене! (Іде.)

ПОЛО (звертаючись до Гедеона). Зважаючи на те, що ми нікого не беремо на ніч, ми можемо взяти щось випити...

ГЕДЕОН. Згодний! Бувають дні, коли вино само проситься у горло. На добраніч!

ПОЛО. Ти знаєш, Матуфлю, найголовніше почнеться завтра. На добраніч!

Він іде. Спадає ніч. Маскару і Матуфль лишаються самі на сцені. Вони розмовляють дуже тихо, майже пошепки.

МАСКАРУ. Хочеш, я тобі скажу? Так ось. Я тебе розумію! Мені навіть здається, що всі тебе зрозуміли...

МАТУФЛЬ. Що я зробив, Маскару? Чим я заслужив усе це?

МАСКАРУ. Ти не зробив нічого поганого. Ходім зі мною. Кімната чекає на тебе.

МАТУФЛЬ. Ні. Я хочу побути сам. Я хочу подумати, зрозуміти... (Благально.) Я повинен зрозуміти, що ж поганого я зробив. Ніколи ніде не карають людей ні за що. Це неможливо!

МАСКАРУ (розгублено). Гаразд. Якщо ти гадаєш, що так буде краще... Я залишу двері відчиненими на всю ніч...

Маскару повільно йде. Матуфль залишається сам. Він іде до своїх речей і стає серед купи. Сумно дивиться на пральну машину. Підходить до неї і ніжно гладить.

В цей час він стоїть боком до публіки. Враз різко повертається до залу й несамоовито кричить.

МАТУФЛЬ. Я ні в чому не винний! Присягаюся, що я ні в чому не винний!

Завіса

*З французької переклала
Ніна РЕМЕЗОВА.*

Мудрість народна

ПРИСЛІВ'Я НАРОДІВ МАНДІНГО І ФУЛЬБЕ

Мандінго і Фульбе — народи, що живуть у Гвінейській республіці

Торохтій завжди брехун.
Бика вибирають у череді.
Голова виростає раніше за роги.

Якщо глечик скаржиться на холодну воду, що тоді говорити казанку?

Коли горять борода, кожен рятує свою.

Надмірність в усьому набридає.

Хто заохочує тебе митися — зичить тобі краси, хто заохочує тебе працювати — зичить тобі багатства.

Місяць один, та видно його всім.

Нічого не можна досягти без утоми.

Вчення дає знання.

Птах, що ніколи не літав, гадає, як полетить, — за день весь світ облетить.

Річка не цариця, та, входячи у її володіння, скидають черевки.

Не все те їсть рот, що очам забажається.

Де є сліди котячі — не знайдеш мишачих.

Мандрувати байдикуючи краще, ніж бити байдик сидючи вдома.

Не з усього цвіту вродяться фрукти.

Помалу-потроху росте грива у лева.

Хто нечемний із старими, здатен і рідного батька образити.

Птах сидить високо на гілці, та з землі очей не спускає.

ЗАГАДКИ НАРОДУ ФУЛЬБЕ

Відгадай мою загадку:
«Маю два бики, вони стережуть один одного і не б'ються».

Ти не знаєш що це таке! Береги річки.

Відгадай мою загадку:
«Я їду конем, та, під'їжджаючи до річки, спішуюсь, і несу його через річку».

Ти не знаєш що це таке! Це мої сандалі.

Відгадай мою загадку:
«Мій горщик догорить дном, та з нього нічого не виливається».

Ти не знаєш що це таке! Це вим'я моєї корови.

Відгадай мою загадку:
«Гарний дім без вікон, без дверей».

Ти відповідай: «Куряче яйце».

ІВЕН С. КОННЕЛ

МЕЛВІН СТАЄ АБСТРАКЦІОНІСТОМ

Протягом наступних кількох тижнів Мелвін часто бачився з Джой Фленеген; коли ж час від зустрічі до зустрічі затягувався, то із здивуванням помічав, як багато речей змушують його згадувати про дівчину: чийсь жест, постать поліцейського на розі, раптовий вибух сміху...

Одного ранку Мелвін сидів на порозі університетського гуртожитку, розмірковуючи над тим, чи погодиться Джой піти з ним увечері на баскетбольні змагання. Раптом він почув брязкіт: сміттярі викочували старі бочки з сусіднього гаража. Глянувши крізь рідкий живопліт, він побачив серед купи мотлоху стару, пом'яту дитячу коляску. На якусь мить Мелвін затримався поглядом на коляску; вона нагадала йому про щось, але про що саме — він так і не збагнув. Знизавши плечима, він знову сів на поріг і підставив обличчя під бліде проміння зимового сонця. Та нараз губи його розтяглися у за-

думливій посмішці, він схопився на ноги, швидко пройшов алеєю й оглянув вулицю, шукаючи очима сміттярів. Їх ніде не було видно. Мелвін постояв з хвилину, закусивши губу й насупившись. До лютневої виставки студентів художнього факультету залишалося не так уже й багато днів, а він і досі не вирішив, що саме на ній виставить. Лауреатам виставки вручатимуться почесні стрічки. Непогано було б одержати таку стрічку. Він задумливо підійшов до телефонної будки. Довідкове бюро дало йому адресу міського смітника. Туди він і попрямував — чекати, доки привезуть дитячу коляску.

Кілька обідраних чоловіків і жінка з очіцями, вузькими, мов щілинки, копирсалися в смітті. Мелвін завагався, не знаючи, чи не порушить він якоїсь конвенції, що існує між ними, але оскільки ніхто не звернув на нього уваги, він почав прогулюватися перед звалищем, насвистуючи

крізь зуби й тупаючи ногами, коли починав замерзати.

Час від часу з'являвся грузовик, вивалював свій вантаж, і Мелвін оглядав нову купу сміття.

Нарешті прибув грузовик з коляскою. Ніхто з жебраків не заявив на неї претензій, отже Мелвін легенько постукав коляскою об землю й покотив її додому.

Наступного дня після занять він позичив у хазяїна молоток та пилу-ножівку і відпиляв колеса. Потім перепиляв буфер посередині і вигнув обидві половинки півколами вгору. Після цього він узяв молоток і почав бити по боках коляски зсередини, щоб зробити їх опуклими. Надавши бокам бажаної форми, Мелвін відкинув молоток і, важко дихаючи, оглянув результат своєї праці. Робота, власне, була завершена.

Спочатку він збирався ще приробити чотири ноги і хвіст із мітли та білизняної вірвовки, а потім пофарбувати свій твір у чор-

ний колір, але тепер йому спало на думку, що це буде зайвим: суть істоти вже й так було передано. Будь-які додання лише зіпсують результат першого натхнення. Твір був завершений, він був по-чудесному простий, і крім того, він мав стати експонатом, який обов'язково примусить замислитися членів журі. Мелвін уже не раз розмірковував над тим, якого хаосу наробили в мистецтві кубісти та їх незліченні родичі. Тепер критики явно бояться нападати на твори, що спантеличують їх — бо ж можна бути звинуваченим у несприйнятливості! Отже, залишалося тільки спорудити п'єдестал для скульптури.

Кілька днів Мелвін витратив на виготовлення п'єдеставки. П'єдестал вийшов чудовий: горіхове й вишневе дерево, по периметру інкрустоване тиком. Мелвін полірував кожну пластинку аж доки не затерпали пальці, а потім з величезною старанністю припасовував і склеював їх. Наприкінці роботи він просто закохався в цей п'єдестал.

Пригвинтивши до нього дитячу коляску, він напи-

сав на маленькій карточці: «Однолітній бичок»

Мелвін Айзекс
1000 доларів.

Таку ціну він поставив через те, що був певен: за його бичка ніхто стільки не заплатить. Звісно, доларів за п'ятдесят хто-небудь міг би купити його — щоб зробити з п'єдесталу чайний столик — але Мелвін навіть уявити собі не міг, як це він розстанеться з підставкою, що коштувала йому стількох зусиль.

В день відкриття виставки мрячив, одразу замерзаючи на тротуарі, зимовий дощ; незважаючи на це, в спортивний зал, де експонувалися твори студентів, набилася сила-силенна відвідувачів.

Мелвін одразу пішов шукати свою скульптуру. Петляючи між стендами, він раптом опинився перед величезною абстрактною картиною Кіпа Сільвера — і чому це його картини завжди починали розгойдуватися, коли хто-небудь наближався до них? — і, обійшовши її, опинився у відділі глиняних виробів, заблукав, знову вийшов до стенду із Сільвєровою картиною і, нарешті, знайшов свого

бичка в темному закутку. Краще місце для скульптури важко було б і придумати. Кожен відвідувач, завертаючи за стенд, раптом опинявся перед блискучим п'єдесталом, увінчаним дитячою коляскою. Це мусило справляти сильне враження навіть на тих, хто вже знав, чого там треба чекати. Коляска, яка була колись блідоголубою і мала, очевидно, рожеву облямівку, вицвіла до рівномірного бежового кольору і вкрилася іржавими плямами. В колясці залишилася поперечка, винизана великими бусинами, з якими колись гралася і які, напевно, кусала дитина, поки її катали по бульвару. Ці бусини були пом'яті й подряпані, а деякі потріскалися, немов гнилі жолуді. Побачивши їх, Мелвін жажнувся, бо хто ж бачив бика в намисті? І як могло статися, що він раніше їх не помітив? Він хотів кинутися додому за пилкою, але було вже пізно: судді незабаром будуть тут, а якщо він навіть і випередить їх, то вони однаково почують скрегіт пили й пошлють кого-небудь подивитися, в чому справа. Ні, було вже надто пізно.

І раптом Мелвін заспокоївся: просто він згадав про історію з новим костюмом короля і зрозумів, що, власне, цю проблему слід розв'язувати саме так — заплющити очі на очевидне й молитися, щоб на виставку не привели жодної дитини.

Отже він залишився біля бичка — став, закривши руки за спину, й почав розгойдуватися з носків на п'ятки: втім, незважаючи на свій цілком незалежний вигляд, Мелвін ревниво прислухався до зауважень відвідувачів і з хвилюванням чекав наближення суддів. Хлопця здивувало й трохи розчарувало те, що його твір не шокував і не викликав почуття огиди у публіки. Щоправда, ті, що

— Над цим я хотів би ще трохи попрацювати...

заходили в цей куток, зупинялися, мов вкопані, але, можливо, причиною цього було те, що їм просто нікуди було йти далі; вони побіжно оглядали експонат, потім кидали погляд на Мелвіна, очевидно, підозрюючи, що він має якесь відношення до тієї штуки на п'єдесталі, а потім ішли геть. За час, що минув з 1913 року, публіка явно навчилася реагувати спокійніше на такі твори.

Нарешті з'явилися і члени журі.

— А тут, джентльмени, ми маємо щось фінікійське, — сказав перший суддя. Він торкнувся пальцем вицвілої бусини. — Погляньте-но на знаменитий старосірський пурпур.

— Мене надзвичайно вражає, — відкашлявшись, сказав другий, — абсолютно екстраординарна, телекінетична вихідна точка цього твору. Я немовби відчуваю її на дотик. Можна сперечатися щодо ступеня позитивної перебудови, яка, втім, не здається меншою за нескоротний мінімум, і тому викликає в мене не цілком адекватне почуття насолоди. Але було б справжньою інертністю з нашого боку ставитися зневажливо до експресії сучасного скандування. В усякому разі, перед нами — безапеляційний коментар до сьогоднішніх умов. Я б сказав, що ми маємо справу з примітивною еклектикою.

— Ви згадали Фінікію, — сказав третій суддя, ледве приховуючи своє роздратування. — Що ж, можливо. Але мені чомусь спадає на думку Мінотавр. Звичайно, саме його хотів зобразити скульптор. Роздивіться довкола, джентльмени. Хіба ми не перебуваємо в лабіринті? Хіба ми не є афінськими полоненими? Хто буде нашим Тезеєм? Ніхто не знає, проте, безперечно, якийсь Дедал уже побував тут.

— Дурниці, дурниці! — вигукнув другий з чемною

— Ах, як схвилював мене цей твір мистецтва! Мені здається, що це шматок чудового сиру.

але трохи поблажливою посмішкою. — Оскільки, як ми знаємо, все в природі — єдине і наближається до всезнання істини, з цього можна зробити висновок, що в даному конкретному випадку запозичена з наскельних малюнків теософія перетворилася на невід'ємний додаток до даного комплексу.

На хвилину запала мовчанка.

— Прекрасний колір, — сказав перший суддя.

— Дуже глибокий міфологічний зміст, — сказав третій.

— Безумовно, — сказав другий, — як би до неї не чіплялися, перед нами — найбільш обумовлена реакція на всесвіт. Рушаймо далі, джентльмени?

Судді пішли далі, але за півгодини вони повернулися, і один з них причепив до п'єдесталу голубу стрічку. Мелвін страшенно почервонів. Він переводив погляд з журі на стрічку і на дитячу коляску, і його сповнювало нестерпне почуття безпорадності. Нарешті він одвернувся з виразом крайнього здивування на обличчі.

Увечері він подзвонив у Канзас-Сіті батькам і розповів про свій успіх. Батьки дуже зраділи. Вони навпере-

бій поздоровляли його й казали, що їм не терпиться побачити його бичка. Мелвін розумів: вони гадають, ніби він створив скульптуру справжнього бичка, тварини, яку можна побачити на фермі; тим-то він зовсім не палав бажанням показати їм свою роботу. Він намагався перевести розмову на іншу тему, але батьки невмолимо поверталися до бичка.

— Ну, як би це пояснити, — сказав нарешті Мелвін матері. — Цей твір належить до нового, модерного напрямку в мистецтві. Не знаю, розумієш ти на цьому, чи ні. — Розмовляючи, він ходив вперед і назад, наскільки це дозволяв телефонний шнур. — Його ще називають безпредметним, розумієш? Ну, одним словом, це не те, що ти уявляєш собі.

З її відповіді він зрозумів: мати вважає, що він просто скромничає. Його пояснення нічого їй не промовляли. Розмова скінчилася на тому, що батько спитав, чи не зможе він привезти свою скульптуру, коли приїде в Канзас-Сіті наступного разу, на що Мелвін відповів ухильно.

Протягом наступних кількох днів його поздоровляли

Без слів.

сила-силенна людей, здебільшого зовсім незнайомих йому. Тільки Джой Фленеген нічого йому не казала, і нарешті це почало дратувати Мелвіна. Кілька разів він згадував у розмові з нею про стрічку і про рецензію на виставку, яку було вміщено в університетській газеті. Проте вона лише мовчки вислуховувала його, або дуже лаконічно відповідала на його запитання.

— Чи сподобалася тобі виставка? — спитав він її нарешті прямо.

— Я люблю ходити на виставки, — відповіла вона.

— А чи були на цій виставці які-небудь твори, які вразили б тебе своєю експресивністю й змістом?

— Дещо мені сподобалося. Він сердито глянув на неї.

У нього в кишені лежала вирізка з газети, яку він хотів показати Джой, поскільки там тричі згадувалося його ім'я, а бичкові його був присвячений довжелезний абзац.

— Що ж тобі сподобалося зокрема?

Дівчина назвала кілька картин і якусь глиняну фігурку.

— А ти хоч ходила дивитися на мою роботу? — запитав Мелвін. (Він кілька разів бачив її перед своєю скульптурою).

Джой глянула на нього спокійно й одверто, але нічого не відповіла.

— Розумієш, це була стара дитяча коляска, на яку ніхто не звернув би уваги, — сказав він. — А я розкрив справжній, прихований зміст цієї речі. Її суть.

Він сподівався, що дівчина погодиться з ним.

Але Джой не промовила жодного слова.

— Якщо хочеш знати, на мою адресу було зроблено кілька дуже похвальних зауважень, — повів він далі; оскільки ж вона знову промовчала, уперто не бажаючи поздоровити його, він стиснув кулаки і, задихаючись од люті, хрипло запитав:

— Ну, чого тобі ще треба? Якщо хочеш знати, то моя інтерпретація запозичена у первісних художників, які малювали зображення тварин на скелях!

(Одержавши стрічку, він одразу ж подався до бібліотеки, де прочитав в енциклопедії про наскельні малюнки, про Тезея й Дедала, а також про інші речі, що їх згадували судді).

Але Джой знову глянула на нього таким чистим, проникливим поглядом, що він одразу опустил очі і, не підводячи їх, забурмотів:

— Судді сказали, що мені вдалося передати дух цієї речі, досягти перетворення, а просторову концепцію довелося змінити, щоб вона співпала з метаморфозою. Я віддав себе цілком динамічній напруженості сюжету і домігся переосмислення, виявивши надзвичайну творчу винахідливість.

— Це й справді так?

— Авжеж, так! — вигукнув він. — Ось, у газеті так сказано. І половина університету вже поздоровила мене. Всі — крім тебе. Я гадав, тобі це сподобається. Якщо хочеш знати, то я тепер — відома особа. Я в усіх на вустах, і віднині я малюватиму абстрактні картини. Недавно я прочитав статтю в одному журналі — там автор приходить до висновку, що єдиний можливий шлях, яким сучасний художник може прийти до цілкового самовираження — я вже точно не пам'ятаю, як там було сказано — полягає в

абстрактному мистецтві, бо воно дозволяє розкривати незліченні форми, заховані в найзвичайніших речах. І публіку треба навчити цінувати методи, з допомогою яких ми, художники, втілюємо перебіжні враження в образи, що підтверджують їхню універсальність. Оце я й робитиму. І я знаю, як це робити. Якби ти почула журі, то зрозуміла б, що я маю на увазі.

— Ну, і слава тобі!

— Ось побачиш! — сказав він з притиском. — Це ще тільки початок. Всі почують, всі заговорять про мене!

З тиждень Мелвін уникав Джой і тільки холодно кивав їй, коли вони зустрічалися в університеті; проте вдома він щоразу схоплювався, коли дзвонив телефон, — сподіваючись, що це вона...

Коли вийшла газета з похвалами на його адресу, Мелвін купив одразу десять примірників. Одну вирізку він відправив батькам, другу поклав до кишені, але що робити з рештою — не знав, і це питання досить-таки дратувало його. Може, розіслати їх викладачам, чи відправити до яких-небудь відомих журналів? Хоч таке й спало на думку, але він ніяк не міг примусити себе зробити це. Знову й знову перечитував він хвалебні рядки: «Суб'єктивне бачення Айзека позначене безперечною оригінальністю, послідовністю і внутрішньою художньою цілісністю. Своім биком він якось незбагненно влучив у точку. Скульптор почав з ясної й цільної ідеї, яку довів до красномовного вираження за допомогою надзвичайно експресивної символіки. І саме цей символічний зміст, зашифрований у низці бусин, таких рудиментарних і прототипових, робить скульптуру Айзека легко зрозумілою, але важкою для інтерпретації».

І так переконали й надихнули Мелвіна ці слова, що він навіть вирішив відпустити собі бороду.

Одного вечора, коли він сидів, куняючи, за столом у себе в кімнаті, його змусив стрепенутися знайомий наполегливий стукіт у двері.

— Я тільки на хвилину, — сказав батько. Переступивши поріг, він одразу почав оглядатись, шукаючи очима бичка. — Нам з матір'ю сьогодні ще треба встигнути на бенкет.

— Скульптура стоїть у студії, — сказав Мелвін. — Вона замкнута. Я не зможу показати її тобі.

— Напевно, вона прекрасна. Ти ж знаєш, я завжди любив тварин, скульптуру і музику. Якщо ціна твоєї скульптури не надто висока, я готовий купити її. Ми могли б встановити її у нас на подвір'ї. Мати каже, що це було б дуже красиво. Скільки ти просиш за бичка?

Батько почав знімати рукавички. Він був одягнений у довге рудуватого кольору пальто, на шиї — блідо-рожевий шовковий шарф, на голові — м'який фетровий капелюх з вузькими крисами.

Мелвін раптом подумав, що батько одягається точнісінько як гангстери в голлівудських фільмах.

— Я не збираюся продавати його, — сказав він.

— Але ж це просто смішно! Всі художники тільки й мріють про... Ану, стривай, стривай, що я бачу? Невже борідка? Сподіваюсь, ти не збираєшся відпустити собі борідку?

— Збираюсь, — відповів Мелвін, смикаючи себе за підборіддя.

— Вибач мені, але це безглуздя! — вигукнув батько з глибини свого голлівудського пальто. — Мати обшар-

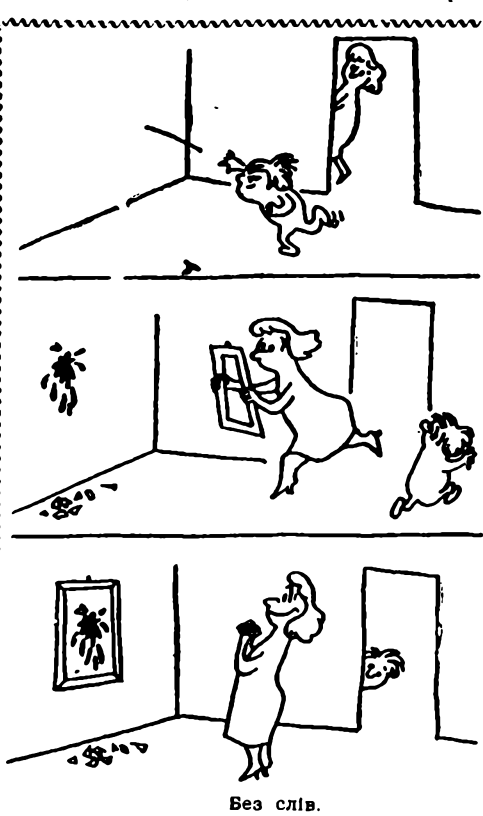
паний вигляд та ще й борідку відпускати — просто нерозумно. — Він сунув кілька доларів Мелвіну в кишеню. — Купи собі новий одяг. Згадай про поліцію. Ти ж в Америці. Тебе можуть заарештувати.

...

Мелвіну ніколи не спадало на думку, що до нього можуть ставитися з підозрою через те, що він якось не так одягнений; чим більше він замислювався над можливими наслідками такої філософії, тим більш зловісною вона йому здавалася, і тим більше почуття гнівного протесту зростало в ньому. Тим-то він твердо вирішив відпустити собі бороду, а замість одягу купив новий програвач.

Вирішивши, що в такий спосіб він зміцнив свої позиції, Мелвін приступив до малювання абстрактних картин.

Він, власне, ніколи не ро-

зумів суті безпредметного мистецтва, і досі вважав, що абстрактна форма чи композиція є лише основою малюнку. Тому малювати свою першу картину він розпочав досить невпевнено — на самоті, коли викладач і всі студенти розійшлися із студії. Спочатку Мелвін намалював коло в центрі чистого полотна — на його думку, це був цілком раціональний початок, — але що робити далі, він не знав. Позадкувавши трохи, він відігнав від себе думку про те, що це коло дуже нагадує мішень. Почуваючи себе дедалі більш ніяково, він хвилини п'ятнадцять витріщався на коло, і, так і не придумавши нічого кращого, додав до нього трикутник, після чого знову відступив назад, скося поглядаючи на полотно і намагаючись пригадати, як малюють свої картини Кіп Сільвер та його приятелі-абстракціоністи. Нарешті, підкорившись раптовому пориву, він умокнув ганчірку в скипидар і стер фарби з полотна, підійшов до вікна і, запаливши сигарету, почав дивитися вдалину. Сніг уже майже стаяв з горбів. Вітерець, що обережно перебирав віття на деревах, не був уже зимовим. Кілька пташок кружляло над стадіоном.

Він повернувся до мольберта, заплющив очі й тицьнув пензлем у полотно. Результат, коли він розплющив очі, видався йому на диво привабливим. Більш того, пляма на полотні передавала його почуття, а це, в свою чергу, означало, що він, очевидно, натрапив на правильний підхід до сучасного мистецтва. Отже він пішов цим шляхом, не наражаючись більше на труднощі. Фарби лягають на полотно... Якщо вони гармонують — що ж, чудово, виходить гармонія; якщо ж ні — то, природно, в картині — дисгармонія, тобто спонтанний вияв суперечливих еле-

Без слів.

ментів, з яких складається саме життя, інтуїтивне відтворення тривожних часів — смілий мазок тут, невиразні обриси там, зігзаг, мазок, і все це — в плямах, в сміливих плямах, які приховують у собі затаєну глибину, шифр символів. Незабаром Мелвін дійшов висновку, що він, власне, вже не може робити помилок; що тут, нарешті, він знайшов себе і успіх йому — забезпечений.

Перед відкриттям виставки ніхто аніскілечки не цікавився тим, що він робить, але після того, як його нагородили голубою стрічкою й

похвалили в газеті, Мелвін став свого роду знаменитістю. Він помічав, як незнайомі студенти кидають на нього зацікавлені погляди, знав, що люди згадують його в розмовах. А одного дня трапилося таке: він показував у студії свої полотна відвідувачам, і один з них, вказавши на якусь картину, раптом спитав, скільки вона коштує. У Мелвіна перехопило дух, він промимирив «П'ятдесят доларів» і — картину купили! Мелвіна це настільки вразило й перелякало, що коли покупець спитав, чи може він прийняти чек, а не готівку, хлопець, боячись, що у нього затремтить голос, тільки мовчки кивнув головою.

А потім, за два тижні, він продав ще одну картину. Здивуванню його не було меж. Тимчасом, виникла можливість продати ще кілька картин. Хтось сказав Мелвіну, що його полотна може придбати університетська бібліотека, а якщо це трапиться, то тоді, можливо, власник якої-небудь галереї в Канзас-Сіті погодиться влаштувати виставку його творів. І на довершення всього, Кіп Сільвер ходив аж зелений від заздрощів, і це завдавало Мелвіну чи не найбільшої насолоди.

Він працював з великим ентузіазмом, і чим більше абстрактних картин виготовляв, тим більше вони подобалися йому. Тепер Мелвін вважав, що просто гайнував час, намагаючись малювати зрозумілі речі; формалізм здавався йому методом необмежених можливостей — хлопець ніколи ще не почував такої впевненості в собі й у своєму таланті. Адже тепер не мало ніякого значення, що, де і як він зображував на полотні; іноді, що правда, він орудував мастихіном — але тільки для власної втіхи: просто приємно було зробити кілька мазків, потім зіскребти їх, ще раз мазнути — і зіскоблити

геть чисто все, болісно стогнучи при цьому, якщо за спиною стояв якийсь сторонній спостерігач. І це можна було повторювати знову й знову, без кінця, бо ніхто ж не знав, чого саме він добивався і що саме хотів зобразити.

Час від часу, проте, у Мелвіна тепер траплялися приступи гострої депресії; він забивався кудись у куток і сидів, смикаючи себе за борідку, або обхопивши голову руками, не відповідав, коли до нього хтось звертався. Ці приступи повторювалися дедалі частіше і в гострішій формі, і це непокоїло його. Але коли вони минали, він малював далі, з тією ж несамовитістю, і тільки з подивом помічав, що в міру того, як зростало в ньому десь глибоко заховане непереборне почуття вини,— зростали і літери в його підписі. Незабаром розміри його підпису збільшилися настільки, що слова «Мелвін Айзекс» першими заволодівали увагою глядачів.

Одної неділі до нього подзвонив батько, який прочитав нарис про художній факультет університету, вміщений у міській газеті Канзас-Сіті. Автор нарису згадував прізвище Мелвіна і називав його «обдарованим початківцем».

— Такі картини і весь цей напрямок, сказати правду, мені не зрозумілі,— торохтів батько.— Картини я, звичайно, люблю. Скажімо, англійський ландшафт з коровами, струмок, пастушок з собакою — будь ласка, це мені до душі. Я відчуваю найбільшу повагу до мистецтва. Але в мене, звичайно, немає часу на те, щоб стежити за всіма новинками, особливо в живописі, тому, якщо твої картини знаходять покупців — якщо вони подобаються іншим людям — то всі ми дуже пишаємося тобою. Я дуже радий. Поздоровляю тебе. Чому б тобі не приїха-

ти до нас наступної неділі? Один мій клієнт повернувся з полювання — він був у Канаді — і у нас буде качка на обід.

— Дякую, але приїхати не зможу,— відповів Мелвін.— Мені треба малювати. Я відчуваю, що намацав на решті правильний шлях.

— Який шлях?

— Пояснити це важко. Але моє бачення світу стає дедалі більш всеосяжним. Я починаю нарешті розуміти закладені в мені потенціальні можливості.

Тепер Мелвін малював дедалі більші полотна; він викинув геть тоненький пензель і почав користуватися великими квадратними малярськими щітками. А незабаром зробив ще одне відкриття: навіщо витрачати такі великі суми на олійні фарби, коли можна купувати дешеві малярні? Він спробував — і результат задовольнили його. Окрилений успіхом, Мелвін пішов ще далі — замінив мастихін кухонним совком. Купивши кілька листів сірого картону, він розклав їх на підлозі, став навколішки й почав орудувати совком і фарбою.

Картон мав цілий ряд переваг, але найбільшою, на думку Мелвіна, було те, що він так швидко вбирав вологу: фарба висихала за кілька хвилин, надаючи йому можливість працювати дуже швидко. Отже, незабаром у нього зібралася ціла купа яскраво розмальованих картонних листів — жовті, голубі, червоні, зловісні закрутки й спіралі з такими назвами як «Двозначність», «Безпека», «Тривога», «Прагнення», «Війна» і «Геній».

Крім того, Мелвін придбав кілька сувоїв навоскованого паперу в два фути завширшки, на яких він малював тесярським олівцем страшенно видовжені фігури. Ці фігури він малював на підлозі, бо кожна мала по кільканадцять футів у довжину — повзав рачки по

восковій стежці, що розкручувалася перед ним із загадковою величністю, немов килим у казці; Мелвін відчував, що в цьому є щось символічне, але що саме — ніяк не міг збагнути. Що б там не було, а ці багатофуртові малюнки чомусь користувалися популярністю серед університетської інтелігенції. Викладачі купували сувої, обережно згортали їх і відносили додому, тоді як спантеличений і вдячний Мелвін клав у кишеню гроші.

Понад усе він намагався тепер досягти спонтанності; вичитавши в якомусь дешевому журнальчику, що якийсь художник із штату Вісконсін досяг у своїх картинах «невловимої інтимності», він вхопився за нову ідею: малювати без будь-якого приладдя. Отже він почав просто занурювати руки в малярну фарбу. Це завдало йому величезної насолоди, і він встромляв руки дедалі глибше у бляшанку і місив фарбу самозабутньо — ще й ще! — йому вже здавалося, що пальці його розтанули, в очах світилася любов до всіх, до всього людства, і він місив, місив, охоплений насолодою, місив ще й ще. Сама думка про те, що доведеться колись зупинитися, була йому огидною. Як йому хотілося, щоб усі його друзі зараз опинилися тут, щоб він міг сказати їм, які вони дорогі йому, як він тужить за ними — ах! — як фарба булькотіла, переливалася, засмоктувала! Такого, напевно, і в раю не відчуєш!

За тридцять хвилин, умиротворений і розслаблений, сповнений блаженства, він почав працювати: набирив повну жменю фарби, потім розчепірював пальці і водив рукою над листом. Фарба стікала й розливалася по картону чудовими ніжними калюжками. Почуття насолоди не залишало Мелвіна: нараз він скинув черевики й

шкарпетки й почав місити фарбу в бляшанці ногами! О, як це приємно! Місити, місити — ще і ще! Губи його тремтіли, по щоках котилися сльози, і втративши зовсім почуття реальності, забувши, де він і хто він, Мелвін вирішив, що треба ще поклавзатися по картону, треба зробити якийсь пірует, щоб виразити всі почуття, що переповнили його. І він вилив фарбу на картон і затанцював на ньому, голосно наспівуючи якусь божевільну мелодію, що саме зараз народжувалася в ньому. Та раптом об щось спіткнувся, поточився й гелпнувся долілиць на свій казковий килим...

Наступну годину Мелвін провів в умивальні — відмивався з допомогою ганчірки й пляшки скипидару. Особливо важко було зчистити фарбу з борода. Повернувшись додому, він прийняв гарячий душ, але ще протягом кількох днів борода його відгоняла якимсь неприємним запахом.

За тиждень, залишившись на самоті в студії, Мелвін замислився над тим, чи не стане велика абстрактна картина, яку він саме малював, виразнішою, якщо він застосує активніший, більш імпульсивний метод? Хлопець позадкував, а потім зробив різкий випад вперед, тицнувши совком у полотно. Результат не набагато відрізнявся від того, що виходило досі. Але була в цьому і новизна — пружність совка. Він і справді був надзвичайно пружним. Мелвін витер його насухо і помахав у повітрі. Потім, затиснувши ручку в лівій руці, пальцем правої відігнув совок за кінчик і відпустив. Той запружинив. Поміркувавши кілька хвилин, Мелвін заходився місити фарбу, аж доки вона не стала густою, мов жувальна гумка. Після цього він поклав трохи фарби на кінчик совка, відступив, згорбився, прицілився й ви-

стрелив. Кулька фарби прокреслила в повітрі правильну дугу й беззвучно вп'ялася в полотно.

Незабаром він уже методично обстрілював «картину». Та нараз кінчик совка зірвався з-під пальця і фарба вилетіла у вікно. На мить Мелвін заляк, чекаючи, що зараз пролунає чийсь гнівний чи болісний зойк, потім кинувся до вікна й виглянув на вулицю.

Внизу нікого не було.

Він хотів уже був повернутись до свого заняття, коли раптом побачив пташку, яка, очевидно, звивала собі гніздечко під дахом, хоч він не міг розібрати, де саме. Деякий час він стежив за нею. Це була звичайнісінька пташка — він бачив таких усе своє життя — влітку вони ловили комах у світлі призахідного сонця. Мелвін знову глянув на небо. Сонце спускалося за обрій. Це був уже не зимовий вечір. Ласкавий, теплий вітерець повіяв йому в обличчя. Повітря було напоєне запахом зростання, родючої землі, самого життя в переможній його ході.

За кілька хвилин Мелвін уже стояв на вулиці, в телефонній будці, й набирав номер Джой Фленеген, щоб запросити її куди-небудь на вечерю.

Коли він назвав себе, Джой відповіла не одразу, а помовчавши, перепитала:

— Як вас звуть, кажете?

— Знаю, знаю,— благально промовив Мелвін у трубку,— я винен, давно тобі не дзвонив, але я був зайнятий.

— Ну, гаразд,— сказала дівчина нарешті.— Тільки одягни чисту сорочку.

Після вечері вони пішли в кіно. Фільм виявився не таким хорошим, як його розписала реклама; але після фільму був іще короткий мультиплікат — про талановитого какаду. Цей какаду належав художнику, що малював обкладинки для книжок. Одного дня, імітуючи

свого хазяїна, птах узяв пензель в клюв і провів ним по полотну. Художник почав дресировати папугу, потім вставив кілька намазюканих птахом «картин» у рамки й відніс на виставку творів абстрактного мистецтва, де вони демонструвалися з величезним успіхом.

Коли Мелвін з Джой поверталися додому, дівчина раптом зупинилася, доторкнулася до його руки й здивовано сказала:

— Чи ти знаєш, що ти почав заїкатися? Я помічала це й раніше, але гадала, що ти робиш це навмисно.

І тоді, несподівано для самого себе, Мелвін стиснув кулаки так, що нігті вп'ялися в долоні й почав судорожно викрикувати:

— Вони дурні! Вони не знають, що таке справжнє мистецтво! Безголові!..

Він кричав, одчайдушно намагаючись зупинитися, потім раптом обхопив руками стовбур дерева, під яким вони стояли. Завдяки цьому в голові у нього трохи прояснилося, він перевів подих і спробував висловити свої думки більш складно:

— Вони вважають себе розумними, але я н-н-не... «...що це? Що я плету?» — майнуло у нього в голові)... Мені треба розпочати все спочатку, — вихоплювалося в нього далі, він промовляв слова через силу, але з фантастичною швидкістю, не знаючи, що каже в наступну мить. Знову і знову він повторював з маячною настійливістю, що повинен розпочати все заново, спершу не розуміючи навіть, що саме він має на увазі, а потім догадався, що говорить про свої картини й скульптури, і одразу відчув дивне полегшення. Тепер йому вже хотілося говорити й говорити далі.

Коли свідомість його нарешті цілком прояснилася, він побачив, що стоїть, пригорнувши дівчину до себе, а вона дуже серйозно дивить-

ся йому в очі; Мелвін посту-
пово пригадав свої останні
слова: він освідчився їй, за-
пропонував одружитися! І у
великих чорних зіницях дів-
чини хлопець прочитав зго-
ду.

Вранці він перш за все за-
йшов до перукарні і за пів-
години вийшов звідти, пах-
нучи парфумами і вельми
задоволений з того, що пого-
лені щоки його відчують
тепер тепле, весняне сонячне
проміння. Після цього, оз-
броївшись молотком, кліща-
ми і викруткою, він без по-
спіху увійшов до студії, зняв
з п'єдесталу дитячу коляску
і розтрощив її в друзки. П'є-
дестал він залишив — з
нього можна буде зробити
столік.

До понеділка Мелвін закін-
чив прибирання. Совок і
бляшанки з малярною фар-
бою опинилися в підвалі.
Від сповнених астральної
символіки картонних картин
залишився тільки попіл, а
духовний зміст їх звітвся,
знову зайнявши своє міс-
це — в стратосфері. Деякі
полотна, вкриті не дуже за-
сохлим шаром фарби, він
очистив і склав у кутку кім-
нати — для подальшого ви-
користання.

Мелвін знав, що тепер йо-
му доведеться шукати собі
роботу — до одруження тре-
ба було б назбирати хоч
трошки грошей. Йому спа-
ло на думку, що зовсім від-
мовлятися від малювання
абстрактних картин, очевид-
но, поки що не варто: вони
даватимуть якийсь підробі-
ток, а крім того, з абстракт-
ним полотном — і чим біль-
шим воно буде, тим кра-
ще — він зможе взяти

участь у щорічному конкурсі
«Товариства Еллері Фінча».
Переможцю товариство за-
безпечувало рік безплатного
навчання в будь-якій худож-
ній академії в Сполучених
Штатах чи закордоном.
Провести рік у Парижі на
всьому готовому — що може
бути краще! Але кінець-кін-
цем Мелвін відмовився від
цього плану. Він розумів:
варто хоч раз піддатися та-
кій спокусі — і пиши пропа-
ло: крапку поставити буде
вже неможливо.

Увійшовши — вперше піс-
ля стількох місяців! — до
студії, де їх навчали малю-
вати з натури, Мелвін зупи-
нився на порозі і обвів пог-
лядом заповнений посуд,
гіпсові маски, підвішений за
шию скелет. Розпочавши
знову малювати все це, я
неодмінно приверну загаль-
ну увагу, подумав він. Адже
тепер жоден студент універ-
ситету не цікавився основа-
ми художньої майстерності!

Кіп Сільвер випадково за-
зирнув у студію. Побачивши
Мелвіна, який старанно пе-
рерисовував скелет, Кіп зди-
вовано захихотів.

— Можеш мовчати. Я на-
перед знаю все, що ти хочеш
сказати мені, — сказав Мел-
він.

Сільвер вийняв люльку з
рота й почав набивати її тю-
тюном. Очі його зловтішно
поблискували.

— Вчись, вчись усе жит-
тя, Айзекс, — сказав він. —
Невже ти гадаєш, що кі-
нець-кінцем навчишся малю-
вати, як старі майстри? —
Запаливши люльку, він до-
дав: — А навіть якщо й на-
вчишся, яка з цього користь?
Лише повторюватимеш те,

що вже робили до тебе. Ти
живеш у минулому. — І сар-
кастично сміючись, Кіп пі-
шов геть.

...Наприкінці учбового ро-
ку «Товариство Еллері Фін-
ча» присудило першу пре-
мію Кіпу Сільверу, який
представив на конкурс од-
ну-єдину картину без рам-
ки, під назвою «Варіа-
ція № 6». Картина мала та-
кі величезні розміри, що по-
вісити її було неможливо —
і її просто приставили до
стіни. В рожево-сірий фон
полотна були вкраплені ка-
мінці й листочки, і через
всю картину тяглися якісь
червонуваті сліди, що нага-
дували відбитки пальців.

Мелвін трошки сумно хо-
див по виставці, оглядаючи
скульптури й картини —
здебільшого, вже знайомі
йому. Його власні малюн-
ки — голова Донателло й
пейзаж — не були допущені
до останнього туру.

Побачивши Джой Флене-
ген, Мелвін якось болісно
посміхнувся й знизав плечи-
ма.

— Як справи? — спитала
дівчина.

— А-а, ніяк, — відповів
він. — Я знав, що так буде.
Просто трохи розчарувався,
та й годі. Знаєш — час від
часу все ж таки хочеться
бути першим. Хоч зрідка.

— Ти невиправний, — ска-
зала Джой. — Проведи мене
і почасть склянкою води
з сиропом.

— Гаразд, — якщо в мене
вистачить грошей, — пого-
дився Мелвін.

На воду грошей вистачи-
ло. Тільки на воду.

Переклад з англійської

З авіаносця вивантажують зброю, автомашини, з його палуби знімаються у повітря вертольоти.

В Адені неспокійно...

**ТАДЕУШ
КВЯТКОВСЬКИЙ**

Ми стоїмо на рейді, чекаючи лоцмана. З палуби нашого пароплава добре видно Аден, розташований у невеличкій затоці; темно-коричневі вулканічні гори оточують місто з двох боків. Але перш за все впадає в око сталевана громада англійського авіаносця «Бульверк». Через кожні кілька хвилин з його величезної палуби знімається, схожий на велетенську висячу гірню, вертоліт і ширяє над скелями. З трюмів авіаносця солдати вивантажують автомобілі, гармати.

Дуже низько над нами проноситься військовий літак з білими зірками на крилах. Американ-

ський! За ним з'являється ще з півдесятка таких самих машин. Вони з пронизливим виттям проносяться над затокою...

Таким ми вперше побачили Аден, який ще недавно вважався одним з найтихіших портів на Аравійському півострові. Тепер він перетворився на велику військову базу Англії, на опірний пункт її підступних планів на Близькому Сході.

Пізніше, коли ми зішли на берег, на кожному кроці можна було побачити сліди і відчутти відгомін знаменних подій минулого року. Ось на головній вулиці міста поліцейський уви-

Центр міста — це одна велика торговельна вулиця.

Тут можна спостерігати і таку картину.

англійські колонізатори захопили Аден. В їх руках опинилася найкраща гавань Аравійського півострова — «вигідна крамничка на жвавому місці». Справді, місто було bastіоном, який охороняв морські шляхи з Англії до Індії. Англіїці одержували величезні прибутки, торгуючи в Адені нафтою, що надходила з Йорданії, Саудівської Аравії, Кувейту.

Боячись впливу визвольного руху на Аравійському Сході, англійці минулого року оголосили, що нібито бажають надати Адену автономії. Вони проголосили наступне утворення так званої «Федерації Південної Аравії», яка має об'єднати разом з Аденом одинадцять дрібних арабських князівств.

Незважаючи на всі хитрощі англійських властей, населення Адена швидко розгадало, що криється за цією «федерацією». Йшлося про створення маріонеткової арабської держави, на чолі з кількома слухняними князьками.

Населення Адена піднялося проти цього підступного наміру. У вересні минулого року тут спалахнули такі масові демонстрації протесту, що англійські власті не на жарт перелякалися. На вулицях «білої» частини міста з'явилися великі натовпи арабів. Багато з них чи не вперше наважилися ступити на ці вулиці...

Як і скрізь у колоніальних містах, Аден ділиться на дві частини — «білу» і арабську. Здається, ми бачимо два різних міста, настільки вони несхожі між собою.

На вулицях «білої» частини нас вразила велика кількість європейських туристів. Що приваблює їх у це неспокойне місце?

Справа в тому, що Аденський порт здавна вільний від мита. У крамничках міста продаються різні товари буквально за безцінь. Туристи вантажать на пароплави радіоприймачі, фотоапарати, магнітофони, пакунки з парфюмерією.

Але відчувається, що число покупців зменшується. Ми переконалися в цьому, зайшовши до одного з магазинів. Крамар-араб метушився навколо нас, охоче викладав на прилавок різні товари, намагався неодмінно щось продати. Він не випускав нас з крамниці, навіть збавляв ціни.

Заглибившись у вузьенькі вулички арабського кварталу — Крейтера, ми побачили зовсім інший Аден. Бруд, злидні, напівголі дітлахи біжать за нами і щось просять, біжать довго, не відстаючи ні на крок.

Тут, у Крейтері готувалися події минулої осені. Ми побачили маленькі кав'ярні, де збиралися члени Народної соціалістичної партії, де друкувалися листівки з закликами до загального страйку, до протестів проти намірів Англії увічнити своє панування в Адені.

Нас дуже вражало, що скрізь, де ми з'являлися, люди замовкли і дивилися на нас з неприхованою неприязню. Але все змінювалося, коли вони дізнавалися, хто ми такі.

До речі, як нам розповіли, англійські туристи останнім часом не дуже наважуються відвідувати арабську частину міста.

Повертаючись у порт, ми проїжджали повз величезні нафтові резервуари з елементами англійських нафтових компаній. Вони були оточені огорожею з колючого дроту. Англійські солдати з карабінами ходили навкруги.

На авіаносці ми знову побачили ту ж картину. Вивантажувалися автомашини і гармати, з палуби знімалися у повітря вертольоти...

Пригадалося старе арабське прислів'я: «Людина може знести голод, холод, навіть пекло, але тільки не приниження своєї гідності». Це прислів'я стало тепер правилом життя пригноблених колоніальних народів. Що здатні зробити проти цього вертольоти і скорострільні гармати?

ОБДУРЕНИЙ ЦІЦЕРОН

У списку пасажирів рейсового літака Анкара — Париж він значився як Елієза Базна, але то був лише псевдонім на час перельоту. Інше його прізвище — Еліас Ярошевич. Та й воно не справжнє. Взагалі псевдонімів у нього більше, ніж у Вольтера, який мав їх щось із півтора. А справжнього імені, прізвища й національності мабуть не знають навіть його дружина і шестеро дітей. Проте мільйонам людей добре відома кличка «Ціцерон», якою він зобов'язаний екс-рейхсканцлерові Німеччини, а пізніше гітлерівському дипломатові і воєнному злочинцеві фон Папену. Про цього Ціцерона знято фільм, написано безліч газетних статей і кілька книг. Одна з цих книжок під назвою «Операція «Ціцерон» (автор А. Мойзіш) вийшла в перекладі й у нашій країні.

На аеродромі під Парижем Ціцерона зустрічали сотні фоторепортерів, а також відомий французький історик Андре Кастело. Ціцерон, подібно до кінозірок, щедро роздавав автографи і посмішки.

А втім професія і все минуле Ціцерона не дуже заступували на таку велелюдну і галасливу зустріч. Бо Ціцерон — це шпигун гітлерівської служби, чи, точніше, подвійної німецько-англійської служби, часів другої світової війни. Він був камердинером англійського посла в Анкарі Нетчбулла-Хьюджессена і передавав гітлерівській розвідці фотокопії дуже таємних документів. Зокрема він передав фотокопії матеріалів про Тегеранську конференцію союзників, про підготовку висадки у Нормандії тощо. За всі ці документи Ціцерон одержав від гітлерівців 300 тисяч фунтів стерлінгів.

Здавалося, солодка мрія Ціцерона про розкішну віллу і забезпечену старість здійснилася. Але після закінчення війни виявилось, що гітлерівці обдурили отого «короля шпигунів» як ультрайолопа. Вони платили йому... фальшивими грошми! З усієї суми лише 20 тисяч фунтів були непідробленими. Так і не вдалося Ціцеронові викупатися у власному мармуровому басейні!

Після війни він зник безслідно і протягом довгого часу вважали, що Ціцерона знищили гітлерівці або ж англійська розвідка.

Та ось він знову виринув на поверхню. Як з'ясувалося, залишившись після війни в Анкарі, шпигун переключився на комерцію і почав провадити різні імпорто-експортні операції.

Звичайно, він не забував й своєї колишньої професії. Ціцерон обіцяє збагатити історію шпигунства своїми спогадами й новими викриттями. Тому-то ним і цікавляться деякі історики.

Але куди більший інтерес, ніж застарілі спогади, викликають претензії колишнього шпигуна до боннської держави. Справедливо вважаючи Бонн прямим наступником і спадкоємцем «третього рейху», Ціцерон вимагає від уряду ФРН відшкодування збитків за підсудні йому риббентропами та кальтенбруннерами фальшиві гроші.

Як повідомляють, Ціцерон вчинив судовий позов до уряду Аденауера, але вважають, що справа між ними закінчиться, як кажуть, полюбовно. В усякому разі, якщо Бонн погодиться виплатити йому деяку компенсацію, то обдурений шпигун повинен бути дуже обережним, щоб йому вдалося не підсунути фальшиві гроші... Адже боннські правителі цілком гідні своїх коричневих попередників.

ТРАГЕДІЯ В МОНТАНЬЯ Д'АВОЛА

Кілька місяців тому в італійських газетах промайнула така об'ява:

— Продається село з усіма будівлями й угіддями... казковий пейзаж... чудовий клімат...

Так, саме жителі одного села вирішили всією громадою на чолі зі своїм «синдако» (мером) поїхати світ за очі шукати долі.

Важка п'ята злиднів придушила італійське село, цар-голод жене мільйони селян у похмуру далечинь еміграції. У середньому щохвилини з Італії емігрують дві сім'ї.

Долю тих, хто не може розлучитися зі своїми халупами і милими серцю пейзажами, правдиво показує фільм «Бандити з Оргозоло». Він розповідає про змучених голодом і зацькованих жандармами селян. До речі, Оргозоло — цілком реальне село в Сардинії з хронічно голодуючими селянами і найгіршою, з жандармського погляду, репутацією «гнізда правопорушників».

Найяскравішою ілюстрацією до становища італійського села є судовий процес, який відбувся в Сіракузах. Італійські газети розписували його під гучними заголовками: «Безневинний братовбивця», «Справа «живого трупа», «Нечувана судова помилка» і т. ін.

Про що ж йшлося на процесі?

У злидненному сіцилійському селі Монтанья д'Авола жили із своїми родинами двоє братів —

Паоло і Сальваторе Галло. Вони мали кілька маслинових дерев і спільний напівзруйнований хлів. Отой хлів і спричинився до постійних сварок і навіть бійок між братами, озлобленими безпросвітним голодним існуванням. Хлів став прокляттям для обох родин, бороть-

Сальваторе Галло у каторжній тюрмі.

Жителі сардинського села вирішили емігрувати всією громадою.

ба за стару руїну перетворилася на якусь самоціль обох братів.

Восени 1954 року Сальваторе стукнув Паоло каменюкою по голові. Після бійки Паоло зник, а всі розшуки його виявилися марними. Тоді поліція зробила обшук у Сальваторе і знайшла у нього закривавлену сокиру і такий же піджак Паоло. Сальваторе засудили до довічної каторги за братовбивство, хоча труп його брата не знайшли. А хлів перейшов цілком до осиротілої родини Паоло.

Через деякий час після суду двоє селян зустріли «вбитого» Паоло недалеко від Монтанья д'Авола. Вони заявили про це властям. Їх обвинуватили у фальшивих свідченнях і теж кинули до в'язниці.

1958 року вищий касаційний суд переглянув справу Сальваторе, який не переставав доводити свою невинуватість, і підтвердив вирок першої інстанції: довічна каторга.

Зрештою минулого літа «вбитого» Паоло було викрито і заарештовано. Він працював наймитом у сусідньому селі під чужим прізвищем. Паоло визнав, що підкинув «речові докази» і симулював вбивство з метою помститися братові і, го-

ловне, здобути для своєї сім'ї братову половину хліва.

Коли брати побачилися під час слідства, вони... кинулись один одному в обійми. Неначе довгі роки страждань розкрили їм очі, і вони відчували себе жертвами злиднів і спільниками у боротьбі за землю і братерство людей праці. Вперше за довге життя вони відчували себе справжніми братами...

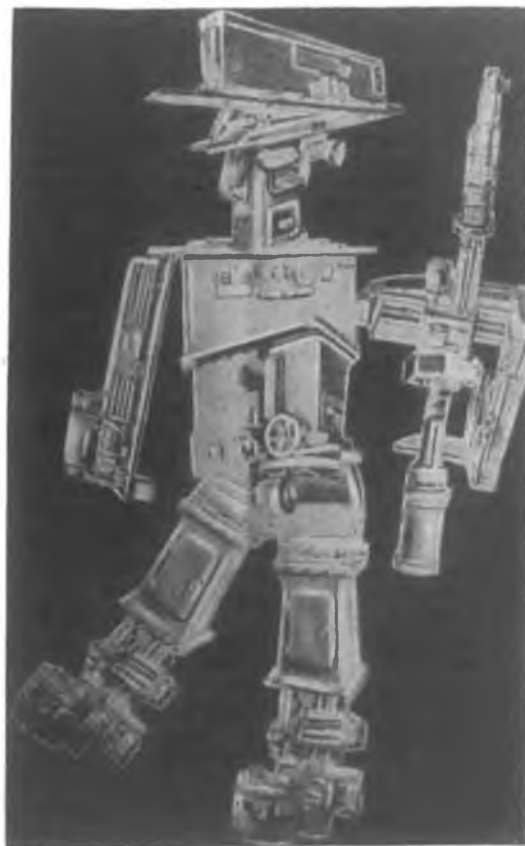
І ось наприкінці минулого року відбувся судовий процес над «живим трупом». Проти Паоло Галло виступав той самий прокурор, який понад сім років тому обрушив свої громи на Сальваторе.

Фінал процесу набув ще більшої «сенсаційності»: суд виправдав Паоло. Судді змушені були зрозуміти соціальний бік трагедії обох братів, визнати, що Паоло став жертвою нестерпного становища італійського села. Виправдавши його, суд тим самим побічно засудив суспільний лад, який морить селян голодом і забезпечує безтурботне життя власникам латифундій.

Так щасливо була розв'язана проблема спадкового хліва, але проблема італійського села лишається нерозв'язною.

// КАЛІОПА //

ПИШЕ ПОВІСТІ

«Чи можливий бунт машин?»

Фотомонтаж польської художниці
Ганни Пулавської.

Інтерес до факту, що ми належимо до покоління, яке вирушило на завоювання космосу, що ми, здійснюючи споконвічні мрії, зможемо, нарешті, побачити, як виглядають в дійсності інші планети,— відверну нашу увагу від не менш важливого наукового перевороту. А тимчасом він дасть більш суттєві практичні досягнення, ніж ми можемо зараз припустити навіть у найсміливіших наших гіпотезах. Мова йде про неймовірний розвиток роботи з електронних «мозків».

Вони

НЕ ПОМИЛЯЮТСЯ

і не втомлюються

У нас поки що немає відповідного визначення і навіть назви для механізмів такого типу, але ми інтуїтивно відчуваємо, що вони відрізняються чимось дуже істотним від машин, створюваних досі.

Вже існують механізми, здатні заступити людину в багатьох її діях. А крім того, вони виконують це незрівняно краще, швидше й продуктивніше. До того ж вони не втомлюються і не помиляються, бо їх помилка завжди є помилкою людини, яка погано виконала якийсь елемент конструкції, або задала неточну програму. Крім цього, такі механізми мають значно глибшу і змістовнішу «пам'ять», і можуть використовувати безперечно більшу кількість інформації.

Ми коротко розповімо про практичні можливості (і виникаючі з цього деякі теоретичні питання) так званих електронних «мозків» — машин, які можуть заступити процеси людського мислення.

Швидше

за думку

Слово «електронний» означає, що ці машини використовують для процесів перетворення інформації потоки електронів. У світлі найновіших наукових досягнень це визначення вже слід вважати надто вузьким, бо зараз створюються «мозки», які діють на основі хімічних процесів, подібних до роботи мозку живих істот. Останньою сенсацією є спроби заміни електричних сигналів світловими (роботи доктора Ганджорна у ФРН). Тут роль носія інформації

відіграють струмені світла, завдяки чому, наприклад, значно збільшується швидкість дії.

Поліпшення конструкції «мозку» йде головним чином в напрямку збільшення швидкості його роботи та місткості «пам'яті», а також мініатюризації всього механізму. Щоб уявити можливості такого поліпшення, досить згадати сконструйований недавно в Сполучених Штатах «запам'ятовуючий пристрій». «Запам'ятовуючими» елементами, що фіксують відповідний кодом подану інформацію, є кружечки з штучного феромагніту завбільшки з кришталик кухонної солі. Весь процес видачі потрібної інформації відбувається менше, ніж за одну мільйонну частину секунди! Протягом однієї секунди такий «запам'ятовуючий» пристрій може переказати, наприклад, 11 мільйонів знаків алфавіту, тобто, 22 книжки середньої товщини.

20 років тому обчислювальні машини виконували завдання за тисячну долю секунди. Тепер передбачається, що через два-три роки електронні «мозки» будуть виконувати мільярд операцій на секунду. З метою мініатюризації у таких механізмах дедалі більше застосовуватимуться так звані

кріотрони. Це елементи, що діють на основі явища понадпровідності, тобто в температурі близькій до абсолютного нуля. Розміри таких механізмів не перебільшують десяти-п'ятнадцяти сантиметрів в усіх трьох вимірах. Вже сьогодні сконструйований мікропристрій, так званий «персистратон», що може діяти як перемикач або «запам'ятовуючий» елемент. 100 отаких «персистратонів» вмістяться в одному наперстку.

Сконструйовано також машини для читання людського почерку. Їх точність досягає поки що 93 процентів. Вони по черзі розпізнають кожну літеру, порівнюючи з рисунками, зафіксованими в механічній «пам'яті», а потім з'єднують їх у слова і друкують. Цікаво, що подібні машини найчастіше помиляються по відношенню до літер «м», «н», «р», «у» і «в», — саме так буває й з людьми.

Електронні машини з аналізаторами звуків приймають і реєструють інформацію, яка подається голосом.

Машина «Ерма», сконструйована Станфордівським інститутом (США), читає цифри і математичні формули з швидкістю 1 200 знаків на секунду і включає їх до механічної «пам'яті». Вона могла б читати 5 000 знаків на секунду, коли б можна було збільшити швидкість... подачі тексту. Сучасний електронний «мозок» здатний протягом кількох сотень годин зашифрувати всю інформацію, що міститься у Московській бібліотеці імені Леніна, — коли б її можна було подавати з відповідною швидкістю.

Це вже не фантазія

Для кращого розуміння можна було б виділити чотири основні галузі, в яких електронні «мозки» можуть — і навіть мусять! — заступити людський мозок. Ось вони.

1. Накопичення і впорядкування інформації.

2. Аналіз всіляких сигналів (зашифрованої інформації) і подання їх у зрозумілому для людини стані. Тут, між іншим, йдеться про переклад з однієї мови на іншу. На сьогодні електронні перекладачі найкраще виконують переклади наукових і технічних текстів, бо мова науки, особливо точної, найбільш логічна і не припускає різночитання. Електронний «мозок» може легко прочитати текст на незнайомій і незрозумілій для нас мові. Наприклад, електронні «мозки» в Новосибірському інституті математики прочитали неда-

но дивовижні й загадкові письмена майя. Директор інституту професор Соболев сказав: «Без застосування математичної електронної машини ця праця зайняла б сотні років. Практично кажучи, вона взагалі була б нездійсненою».

Електронна обчислювальна машина може також пристосуватися до відтворення правильного порядку в поданому їй струмені сигналів. Ми маємо на увазі, наприклад, пошуки інформації від розумних істот на інших планетах за радіохвилями з космосу; або аналіз літературного стилю якогось письменника і виявлення характерних для нього засобів зображення.

3. Керування процесами, складність яких перевищує можливість опанування їх людиною. Наприклад, на Фінляндському вокзалі у Ленінграді вже працює електронний диспетчер, який керує рухом всіх поїздів цього велетенського залізничного вузла. На одному з радянських заводів електронний «мозок» на відстані 400 кілометрів керує усім процесом виплавки сталі, а на іншому здійснює управління найскладнішими хімічними процесами на відстані 600 кілометрів.

4. Пошуки оптимальних рішень на основі поданої машини інформації і правил дії. Мова йде про розв'язування найбільш складних математичних завдань, результатів яких не досяг би колектив найкращих математиків протягом усього людського життя. Наприклад, обчислення напрямків руху зірок чи штучних супутників Землі, а також проектування спеціальних конструкцій (скажімо літаків) або технологічних процесів. Українська електронна машина «Київ» протягом години запроєктувала найкращу і найоптимальнішу залізничну трасу довжиною 600 кілометрів. Оптимальну — значить найкориснішу з погляду економічних, географічних і технічних умов. Над таким завданням колектив досвідчених інженерів і економістів змушений був би працювати кілька місяців.

Є машини, що складають пісеньки й мелодії (наприклад, радянський «Урал» чи американський «Ілліак»), пишуть вірші і прозові тексти. З них найбільш прославилася «Калліопа». Її дивовижний сюрреалістичний стиль справляє враження чогось несамоовитого. Ось зразок прози «Калліопи»:

«Тонкий шар дуже розлеглого снігу вкрив поле білої пшениці, яке дуже посилилося,—проклята копальня лежить під ним... Тільки знищена часом поодиноким гвоздика є єдиною оздобою цієї похмурої декорації. Всю долину освітлює оранжевий блиск року...»

Модель свідомості

Ще дивовижнішими здаються можливості застосування електронних «мозків» в галузі моделювання життя, моделювання свідомості. Наприклад, в Лондонському університеті професор Тейлор сконструював електронну модель людської нервової системи. Штучний мозок відтворює процеси, які відбуваються в живих нейронах. Звичайно, цей механізм має значно менше елементів, ніж людський мозок, але діє за тим же принципом. Машина професора Тейлора розрізняє літери, вивчає їх і запам'ятовує. Помічено також, що цей «мозок» немов би «обирає» те чи інше становище, певні струмені, а інших виразно уникає. Створюється подібність приємних і больових відчуттів. До цієї машини вдалося ввести елементи «ризку» і «випадку» — за допомогою зміцнення непередбачених, неймовірно малих напруг струму, що їх викликає кожен провідник у зв'язку з тепловою вібрацією його атомів. Завдяки цьому електронний «мозок» професора Тейлора неначе набув своєї волі.

Доктор Лехлін з Небраського університету (США) сконструював «Олдос», який являє певну модель психічних особливостей людини. Цей механізм пристосовується до нових обставин, знаходить у них ще не пізнані досі елементи і ставить їх у взаємозв'язок з тими, які він «запам'ятав» з попередньої ситуації. Його реакція залежить від попереднього «стану», отже, цілком нагадує настрій людини. На деякі ситуації він реагує з «радістю» (позитивні реакції), а на інші — з «гнівом» чи «злістю» (негативна реакція чи відсутність її). «Олдос» може також «забувати» інформацію, яку він перед тим фіксував. Передбачити його поведінку у певній ситуації не можна.

Чи з'являться „живі машини“

У зв'язку з подібними незвичайними механізмами, вже сконструйованими людиною, виникло питання:

— Чи можна сконструювати «живу машину»? Або простіше: де

межа досконалості кібернетичної машини? І чи можливий «бунт» машин, що його описували автори науково-фантастичних романів?

На жаль, у нас ще бракує точного і недвозначного визначення життя. Формула Енгельса, що «життя є формою існування білкових тіл», потребує тепер вдосконалення. Адже цілком ймовірно, що на інших планетах може існувати життя не на основі вуглецю й кисню, а, наприклад, на основі кремнію і фтору, або взагалі на основі якихось інших елементів.

Але чи можливо «оживити» механізми?

Видатний радянський математик і кібернетик професор Колмогоров вважає, що можливості моделювання й відтворення явищ життя й мислення за допомогою кібернетичних машин — необмежені. Тому, на його думку, не можна відкидати можливості створення штучних розумних машин.

Український вчений професор Івахненко підкреслює, що людина не зможе створити тільки те, що суперечило б законам природи. Життя ж є продуктом самої природи, — отже, можна створити машини з усіма його рисами.

Адже вже існують машини, що самонавчаються, самоорганізуються і самовдосконалюються. Машини роблять висновки з «перехитих» ситуацій і пристосовуються до зовнішніх умов: більше того, вони із значно більшою ймовірністю, ніж людина, можуть обрахувати й передбачити майбутні ситуації.

Більшість інженерів-кібернетиків вважає, що все залежить від програми, закладеної в машину. І електронний «мозок» не може вийти самостійно за межі складеної заздалегідь програми. Безумовно, це так. Але не можна забувати, що в багатьох випадках такі програми стають уже тепер лише певною, дуже загальною збіркою логічних правил. В той же час машина самостійно вибирає найкорисніший засіб дії в кожній конкретній ситуації.

Живий організм також поводить ся й діє за певною «програмою»: оптимальним способом виконати найголовнішу свою мету — прожити призначений вік і розмножитися. Це сталося внаслідок багатовікової еволюції організмів. Саме внаслідок цієї еволюції людський мозок набув велетенської складності, — з розвитком системи нейронів у людини з'явилася свідомість. Чи пощастить створити машини з електронними «мозками» аналогічної складності?..

Теоретично це цілком можливо. Після проведення істотних технічних поліпшень, — це може стати реальним ще у нашому ХХ-му сторіччі!

Чарівник Адам Груца. На стіні — картина «Опера», подарована професорові одним з його пацієнтів.

Чарівник з Варшави

«Маленький Неллі завжди носить довгий клейончастий фартух. Його мати, білява тендітна жінка, щодня приходить у школу разом з останнім дзвінком, витягає сина з галасливої юрми юних бешкетників. Вона пестить його, голубить.

Неллі горбатий — і через те дуже нещасний. Мало хто з ровесників здатний втриматися від спокуси штовхнути Неллі у спотворену спину. Та хлопчик терпляче все зносить. І ніколи не скаржиться матері. Він лише тихо плаче, поклавши голову на парту.

Таке траплялося щодня, доки одного разу не зірвався з свого місця Гароне, не вигукнув: «Хто ще хоч раз зачепить Неллі, одержить такого стусана, що тричі перевернеться!»...

Маленький горбань Неллі, герой книги відомого італійського письменника Едмондо де Амічіса «Записки школяра», знайшов надій-

ного захисника і покровителя. Але хто захистить сотні інших, таких як Неллі, де та сила, здатна вступити у двобій з страшною хворобою, що знедолює на все життя?

Довго, дуже довго чекало на відповідь це питання. Але сьогодні можна впевнено сказати: така сила є. Втілена вона у людині, яку звуть Адам Груца, варшав'яни ж називають його не інакше як добрим чарівником.

...Виблискуюча чистотою операційна залита сильним спокійним світлом. Біля довгого столу група людей у білому: уважно схилені голови; чіткі рухи. Постаті у халатах однакові, немов близнюки. Виділяється лише одна людина, невисока, худорлява, з блідим, немов виснаженим обличчям. Відчувається, що вона є центром цього невеличкого кола, осереддям напруги, що панує у безмовній тиші кімнати. Оперує професор Адам Груца.

Скальпель хірурга робить глибокий розріз. Тампон, ще тампон... Розріз все розширюється, поглиблюється — хірург розчищає шлях до хребців. Нарешті, кульмінаційний момент операції. Спритний рух, і в руці професора, немовби просто з повітря, з'являється невеличка виблискуюча сріблом пружина. Лікар намагається закріпити її за один з хребців. Після кількох спроб це вдається. Тепер в руках професора лінійка: нею він виміряє відстань від хребця, на якому закріплений один кінець пружини, до кістки, за яку треба зачепити інший її кінець. Все перевірено, з великим зусиллям професор натягує пружинку. Вона розтягується і зрештою лягає як треба. Асистенти спритно зашивають рану. Ще якихось п'ять-десять хвилин, і сестра знімає простирadlo. На столі спокійно спить маля: рожеве личко у вінку скуповдженого волосся. Його великі і чисті очі дивитимуться завтра у світ вже без страху і почуття своєї фізичної неповноцінності.

Сколіоз, інакше кажучи, бічне викривлення хребетного стовпа, ще зовсім недавно був загадкою для лікарів. Невідомо, чому хвороба раптом виникала у зовсім перед тим здорової дитини. Наслідок дитячого паралічу? Але ж деякі діти вже при народженні мали сколіоз.

Довгий час головною причиною

сколіоза вважали нерівномірне зростання кісток хребетного стовпа. Лікарі намагалися «підрівняти» викривлення за допомогою штучних та природних підпорок, наприклад, шляхом так званого «розв'язування ребер». Вони замикали хворих у гіпсові корсети, робили гіпсові ліжка, рекомендували посилену лікувальну гімнастику. Та все було марним: після деякого поліпшення підступна хвороба знову брала гору.

Варшавський професор Адам Груца віддав вивченню сколіоза 25 років свого життя. Двадцять п'ять років шукань, надій і розчарувань. Розчарування переслідували лікаря доти, доки він не натрапив на просту, але щасливу думку. Навів на неї хірурга... Гіппократ: адже великий грек вважав причиною хвороби не дефект розвитку хребців, а патологію м'язів.

Йдучи гіппократовим шляхом, професор Груца переконався, що «винуватцями» хвороби є саме м'язи. Зведені з одного боку хре-

бетного стовпа судорогою, розтягнуті та ослаблені з іншого боку — м'язи викривлювали стовп. Якщо це так, то знищити хворобу можна лише одним шляхом: закріпити або замінити атрофовані м'яз штучним. Роль такого штучного м'яза якнайкраще може виконати закріплена на хребцях пружина.

Тепер, коли на рахунку клініки професора Груца вже понад 370 успішних операцій, можна говорити про справжній тріумф. 25 років витрачені не марно. Нагорода за них — щасливі сльози на очах матерів, діти яких житимуть з розігнутою спиною, не нагинаючи голови.

І ще одна радість у професора: польські фахівці успішно розв'язали проблему спеціального дроту для «груцовських пружин». Раніше такий дріт, — міцний, нержавіючий, нешкідливий, треба було ввозити з-за кордону. А тепер польський завод «Біалдон» випускає його у потрібній кількості.

Польський вчений побував у Радянському Союзі, Югославії; здійснив показові операції в США, Франції, Італії; виступав на багатьох наукових конференціях.

Горбатого виправить могила — так говорили завжди. Тепер це прислів'я можна відкинути. Горбатого виправить добрий чарівник — професор Адам Груца.

На цих фото бачимо маленького пацієнта професора Адама Груци до операції і після неї.

Рентгенограма дає уяву про розташування зачепленої за хребці пружини.

ВІДКРИТО

Автобус на 180 пасажирів

Угорські автобуси «Ікарус» відомі в цілому світі. Недавно на вулицях Будапешта з'явилася цікава новина: автобус «Ікарус К-180», розрахований на 180 пасажирів. Він складається з двох або трьох кузовів, з'єднаних між собою «гармошкою». Обслуговують його водій та один кондуктор. Новий автобус дуже зручний і економічний в експлуатації.

Друкарська машинка для креслень

Написи на кресленнях досі робилися або просто від руки, або за допомогою трафарету. Тепер в НДР сконструйовано спеціальну друкарську машинку, яка підписує креслення, а також проставляє на них всі розміри.

Гараж — гармошка

Такий гараж збудував біля свого будинку один англієць. Коштує цей гараж дешево, місця займає мало (а вдень і зовсім не займає), добре захищає автомобіль від опадів та пилуки.

ВИНАЙДЕНО

Переносний будинок

Інститут будівництва в Простейові (Чехословаччина) розробив проект розбірного будинку з пластмас. Його каркас складається з товстих гумових «кишок», в які нагнітається повітря під тиском 0,5 атмосфери. Розміри будинку 9×18,4 метра. Установка його займає кілька годин. Такі будинки дуже зручні для віддалених будівничих ділянок, туристських таборів, геологічних експедицій тощо.

СКОНСТРУЙОВАНО

Чарка коньяку

В КОРИДОРІ

ОПОВІДАННЯ

У 1960 році Південно-Африканська Республіка відзначала свій золотий ювілей, і по всій країні поширилася сенсаційна звістка про те, що премія в тисячу фунтів стерлінгів за найкращий скульптурний твір присуджена чорному — Едварду Сімлейну. Його твір «Мати-африканка з дитиною» не лише викликав захоплення, але й глибоко зворушував розум і серце білої Південної Африки. Можна було сподіватися, що цей твір зробить його автора відомим і в інших країнах.

Прийняли цю роботу на конкурс через неуважність, бо політика уряду передбачала сувору сегрегацію відносно учасників різного роду змагань чи конкурсів. Комітету секції скульптури було неофіційно оголошено догану за пропуск в умовах конкурсу фрази «Лише для білих», але водночас, кажуть, одна високопоставлена особа сказала, що коли твір Сімлейна дійсно є найкращим, він повинен бути удостоєний нагороди. Комітет вирішив, що цю премію, як і всі інші, вручать під час урочистої церемонії, якою мав закінчитися конкурс.

Дивно, але це рішення підтримало багато білих, хоч у певних впливових колах і лунали голоси протесту проти відходу від «традиційної політики» країни, а також погрози, що дехто з білих лауреатів відмовиться від своїх премій. Щоправда, кризу було відвернуто, бо скульптор, «на жаль, не зміг бути присутнім на церемонії».

— Я ніяк не зміг, — сказав мені Сімлейн хитрувато. — Мої батьки, батьки моєї дружини і наш священник вирішили, що я не повинен іти. Нарешті такого висновку дійшов і я. Звичайно, Майоза, Сола та інші хотіли, щоб я пішов і одержав свою премію особисто, але я сказав: «Хлопці, я скульптор, а не політик».

Коньяк чудовий, — сказав Сімлейн, — особливо коли його пити з таких великих чарок. Я вперше п'ю з такої чарки. І вперше п'ю так повільно. У нас в Орландо той, хто хоче випити, мусить мати залізне горло, щоб закинути голову — і хильнути все відразу, щоб не помітив полісмен.

Я п'ю коньяк удруге в своєму житті, — додав він. — Якщо хочете, я розповім, як я пив коньяк уперше.

...Ви знаєте книгарню Алабастера на Фон-Брандіс-стріт? Якось після конкурсу її власник спитав

мене, чи можна йому виставити у вітрині мою «Мати-африканку з дитиною». Отак вона і з'явилася там — одна на всю вітрину з великим написом на тлі білого оксамиту: «Чорна людина опановує білий світ».

Мені все не доводилося подивитися на цю вітрину. Правда, йдучи зі станції до бюро об'яв, я інколи проходжу мимо, і мені приємно було бачити біля неї натовп, але за ним мені не вдавалося розглянути її як слід.

Одного разу я затримався на роботі до пізнього вечора, і коли вийшов на вулицю, вже майже не було перехожих. Я подумав: «Піду помилуюсь вітриною, розважу душу». Я, певно, трохи захопився спостереженням власного творіння, бо не помітив, як до мене підійшов незнайомий юнак і зупинився поруч.

— Що ви скажете на це, друже? — спитав він. Розумієте, не так часто доводиться чути звертання «друже».

— Я ще не роздивився, — відповів я.

— Я живу тут поблизу і приходжу дивитися на неї майже щовечора. Ви знаєте, що її автор один із ваших хлопців? Ось бачите підпис — Едвард Сімлейн.

— Так, я знаю.

— Прекрасний твір, — сказав він. — Подивіться на голову матері. Вона пестить свою дитину любовно, але водночас насторожено. Зверніть увагу: ніби стоїть на варті. Бо мати знає: нелегким буде життя її дитини.

Він схилив голову набік, намагаючись краще роздивитися.

— За цю річ скульптор одержав тисячу фунтів, — продовжував незнайомий. — Це великі гроші для негра. Але нехай йому щастить. Вам не дуже часто всміхається щастя, правда ж?

Потім він тихенько додав:

— Друже, чи не випили б ви трохи зі мною?

Чесно кажучи, мені не хотілося пити в такий пізній час та ще й з білим незнайомцем, до того ж я поспішав, щоб застати поїзд на Орландо.

— Ви, певно, знаєте, що нам, чорним, не дозволяється затримуватися в місті після одинадцятої години, — сказав я.

— Це забере небагато часу. Я живу тут за рогом. Ви розмовляєте африкаанс?¹

— З дитинства,— відповів я на африкаанс.

— Тоді ми говоритимемо цією мовою. Англійську я знаю слабенько. Мене звати ван Рензбург. А вас? Я не міг відкрити йому свого справжнього імені і сказав, що мене звати Вакаліза і що живу я в Орландо.

— Вакаліза? Ніколи не чув такого імені.

І він пішов уперед, а я без особливого бажання рушив слідом за ним. В цьому моя біда, я не вмію сам обігрувати розмову, залишивши співбесідника. Ми йшли не поруч, але й не можна було б сказати, що він ішов попереду. Він поведився вільно, не оглядався, щоб пересвідчитися, чи за нами не стежать.

— Ви знаєте, про що я весь час мріяв?— спитав він.— Я мріяв про таку книгарню. Відколи я себе пам'ятаю, я завжди хотів її мати. В дитинстві у мене була власна іграшкова крамничка.— Він засміявся.— Деякі книжки в ній були, звичайно, справжні, а деякі я написав сам. Але мені не пощастило: мої батьки померли раніше, ніж я встиг закінчити школу.

Потім він запитав мене:

— Ви маєте освіту?

Я неохоче відповів:

— Так.— І подумав: «Як це безглуздо, що мені не можна сказати, хто я».

— Вищу освіту?— запитав він досить упевнено.

І знову я відповів неохоче:

— Вищу.

— І ступінь маєте?

— Так.

— По літературі?

— Так.

Він глибоко й протяжно видихнув: «О!» Аж ось ми підійшли і до його будинку, в кварталі, який вважався далеко не найкращим. В мене трохи відлягло від серця, коли я побачив, що в вестибюлі нікого немає. В таких місцях я не можу бути спокійним, якщо не відчуваю підтримки друзів, а людина, яка йшла поруч, була мені незнайома. На ліфті, що стояв саме внизу, було написано двома мовами—англійською і африкаанс: «Тільки для білих». Ван Рензбург відчинив двері й помахав мені, щоб я зайшов. Мені важко сказати, як він почував себе—невимушено, чи сковано. Я з нетерпінням чекав, коли вже він натисне на кнопку ліфта, щоб якнайшвидше покинути перший поверх, а він тримав палець на кнопці й дивився на мене. В його погляді світилася здорова, безкорислива заздрість.

— Вам пощастило. Література—це те, чим я завжди хотів займатися.

Він похитав головою, натиснув на кнопку і мовчав, аж поки ми не піднялися високо вгору. Перед тим, як вийти з ліфта, він сказав:

— Якби я мав книгарню, я теж віддав би вітрину тому хлопцеві.

Потім ми йшли по блискучому бетонному коридору, який, коли б це не було так високо, можна було б назвати верандою. З одного боку стіна, з другого—багато свіжого повітря, десь там, далеко внизу—вулиця Фон-Брандіс-стріт; праворуч були двері без жодних написів. Звідкись доносилися звуки радіо і голоси людей, але нікого не було видно. Мені не хотілося б жити так високо. Ми, африканці, любимо бути ближче до землі. Ван Рензбург зупинився біля одних дверей і сказав:

— Я в цю ж мить вийду.

Він ввійшов, залишивши двері відчиненими, і з кімнати почулися голоси. Я подумав, що він, мабуть, розповідає, з ким прийшов. Через хвилину-дві він з'явився у дверях з двома чарками червоного вина.

— На жаль, горілки немає,— сказав він, привітно посміхнувшись.— Лише вино. За щастя.

Я, певна річ, не сподівався, що мені доведеться пити в коридорі. Вам важко собі уявити, як я себе почував. Я думав про те, що одні з цих дверей щомиті можуть відчинитися і хто-небудь побачить мене в «білому» будинку, побачить, як ми з цим ван Рензбургом порушуємо закон країни про спиртні напої. Вийти з цього скрутного становища можна було б лише зненацька розсердившись, але я взагалі не можу так одразу розсердитися, а коли б навіть і міг, то тільки не на цю людину. Мені хотілося втекти звідси, але я не міг. Коли я, бувало, скажу що-небудь проти білих, мати завжди мене стримувала: «Сину, не говори так, це на тебе не схоже». Вона без слів зрозуміла б, чому я став пити з людиною, яка вирішила випити зі мною в коридорі.

— Ви не знаєте цього хлопця, Сімлейна?— запитав ван Рензбург.

— Я чув про нього.

— Мені хотілось би його побачити,— сказав він,— хотілось би поговорити з ним.— Потім додав:— Розумієте, щиро, відверто.

З кімнати вийшла жінка років під п'ятдесят. В руках у неї була тарілка з печивом. Вона посміхнулася до мене і вклонилася. Я взяв шматочок з тарілки, але нізачо в світі я не міг їй сказати: «Dankie ty pool!», не хотілося звертатися до неї і по-англійськи, бо її мовою була африкаанс. Нехтуючи ризиком, я насмілювався вжити слово «mevrou»², за яке деякі африкандери могли б провчити чорного кулаками. Я теж посміхнувся і, вклонившись, сказав їй літературним африкаанс: «Ek is u dankbaar, mevrou»³.

Мене ніхто не вдарив. Жінка посміхнулася знову, а ван Рензбург промовив напруженим голосом, який, здавалося, линує з далини:

— Прекрасна наша країна, але коли я дивлюся на неї, в мене серце обливається кров'ю.

Жінка поклатла руку йому на плече і заспокійливо мовила:

— Дженні, Дженні.

В коридор вийшли ще одна літня жінка й чоловік і стали біля ван Рензбурга.

— Він бакалавр мистецтва,— повідомив їм ван Рензбург.— Що ви на це скажете?

Перша жінка посміхнулася мені ще раз і вклонилася.

— Я хотів почастувати його бранді, але крім вина, нічого більше немає,— сказав ван Рензбург так, ніби сталася справжня трагедія.

— Ходімо зі мною, Дженні, я знаю, де знайти,— відповіла жінка, що вийшла пізніше.

Вони разом пішли до кімнати.

— Дженні—хороший хлопець,— промовила перша жінка.— Чудний трохи, але хороший.

А мені все це здавалося чимось нереальним—і ця жінка, що розповідала мені, чорному незнайомцю, про свого сина, і ці незнайомі мені білі люди, що стояли в коридорі й дивилися на мене так, ніби хотіли проникнути мені в душу, але не знали, як це зробити. Жінка, яка щойно посміхнулася і вклонилася мені, стояла переді мною з зосереджено-серйозним обличчям, і я їй сказав:

— Я відразу це побачив.

— Він щовечора ходить дивитися на ту статую. Тільки богу під силу виліпити таку красу, говорить він, а тому в людині, яка створила це чудо, втілене саме божество. Він так хоче побачити цю людину, поговорити з нею щиро.

Вона поглянула на двері і додала уже тихіше:

— Розумієте, це тому, що чорна жінка і чорна дитина.

— Розумію.

Вона обернулася до літнього чоловіка і сказала про мене:

— А він мені подобається.

¹ «Дякую, моя господине» (африк.)—принизливе звертання, яке змушені вживати негри в розмові з білою жінкою у ПАР.

² Мадам.

³ Я вдячний вам, мадам.

¹ Видозмінена голландська мова, змішана з африканськими елементами, якою говорять африкандери (бури)—нащадки голландських колоністів, що становлять більшість білого населення в ПАР.

Аж ось появився ван Рензбург з другою жінкою, в руках у нього була пляшка, і він задоволено по-сміхався.

— Це не звичайне бренді,— сказав Дженні,— а французьке.

Він показав мені пляшку, і я побачив, що це був коньяк.

— Дядьку, пам'ятаєте,— звернувся він до чоловіка,— коли ви були хворі, лікар порадив вам міцне бренді. Продавець вина тоді сказав, що це найкраще бренді в світі.

— Я вже піду, мені треба на поїзд...

— Я підвезу вас до вокзалу, про це не турбуйтеся,— сказав ван Рензбург.

Він налив мені й собі по чарці.

— Дядьку, може й вам чарочку?

— Не заперечую,— відказав старий і пішов у кімнату по чарку.

— За щастя,— ван Рензбург підніс свою чарку до моєї. Це був чудовий коньяк, такого я ще ніколи не куштував. Мені треба було поспішати, а я стояв у коридорі й пив коньяк. Повернувся дядько з чаркою, ван Рензбург налив і йому; старий теж проголосив тост, звертаючись до мене. Всі ми бажали один одному всього найкращого, але мені не давали спокою інші двері, які щомиті могли відчинитися. Можливо, моїх співрозмовників вони теж хвилювали — сказати напевно я не можу, бо проникнути в душу іншої людини нелегко. Я випив свій коньяк так швидко, немов пив його в Орландо, і рішуче сказав:

— Мені вже час іти.

— Я підвезу вас на вокзал,— запропонував ван Рензбург.

Ми віддали чарки дядькові. Він сказав мені: «На добраніч, синку». Перша жінка додала: «Благослови вас, боже», а друга лише посміхнулася і вклонилася. Ми з ван Рензбургом спустилися ліфтом униз і сіли в його машину.

— Я ж казав, що підвезу вас до вокзалу. Я міг би відвезти вас аж додому, але я боюся їхати до Орландо вночі.

Коли ми проїжджали по Елоф-стріт, ван Рензбург сказав:

— Ви зрозуміли, що я мав на увазі?

Я знав: він хоче, щоб я відповів йому на якесь запитання, і я охоче зробив би це, але не міг збагнути суті його слів. Не міг же він говорити знову про те, що боїться їхати до Орландо.

— Коли? — запитав я.

— Коли говорив, що країна наша прекрасна.

Так, я знав, що він має на увазі, і знав, що він хоче зазирнути мені в душу, але не може: роки темряви осліпили його. «А жаль,— подумав я,— жаль, бо коли люди не заглядають один одному в душу, може трапитися, що вони колись скривдять один одного».

— Про що ви думаєте? — запитав він.

— Про різні речі,— відповів я. Невиразність моєї відповіді прикро вразила його, адже він чекав від мене іншого. Я відчував, як він у розпачі відкинувся назад, а може й образився, чи навіть розгнівався. Він зупинив машину біля головного входу у вокзал, хоч я і не міг скористатися цим входом. Я вийшов з машини і подякував за приємний вечір.

— Ви їм сподобалися,— сказав він.— Ви помітили це?

— Так, я це помітив,— відповів я.

Ван Рензбург глибоко сидів у сидінні, схожий на людину, на яку звалилося велике і невтішне горе. Хотілося сказати йому щось приємне, але я згадав про поїзд. Ми попрощалися, побажали один одному доброї ночі. Хто його знає, про що він думав, але він нагадував мені людину, що, взувши залізні черевики, намагається бігти і не знає, чому вона не може зрушити з місця.

Коли я приїхав в Орландо й розповів цю історію своїй дружині, вона розплакалася.

ОПОВІДАННЯ

Було занадто пізно що-небудь робити чи що-небудь ховати. Рипнула хвіртка, і на стежці, що вела до будинку, на годину раніше, ніж звичайно, з'явився Джим де Вільєр. В кімнаті на підлозі валялися клатпи паперу, шпильки. Дженні стояла в новому білому платті. Ніколи ще в цьому будинку не було такого коштовного вбрання, рідко хто і з їхніх знайомих мав таку річ.

Дженні розгубилася: вона не сподівалася, що батько прийде раніше. Вона була покірливою дитиною і слухалася батька майже у всьому. А зараз

вони з матір'ю обманювали його, і батько ось-ось спіймає їх на гарячому. Йй хотілося атекти, захишатися, плакати — робити що-завгодно, тільки б не стояти отак без діла.

Місис де Вільєр помітила розгубленість дочки, яка ламала руки, не знаходячи собі місця.

— Сій спокійно,— наказала мати різко.— Я заварила цю кашу, сама і їстиму. А ти не встрявай у розмову, аж поки батько сам не звернеться до тебе.

Джим де Вільєр відчинив двері в кімнату, яка в

цьому невеличкому будинку правила водночас і за спільну кімнату, і їдальню, і вітальню. Те, що він побачив, викликало у нього обурення. Хіба це приємно, коли ваша несподівана поява викликає розгубленість у дочки? Хіба приємно, коли ти бачиш, як дружина, помітивши твоє незадоволення, уже готується захищати себе й дочку? А хіба приємно викрити таємницю, яку від тебе приховують? А що, коли б з ним прийшов хто-небудь із друзів. Гарна була б картина, нічого сказати!

Він поклав капелюх, поставив скриньку, в якій носив сніданок, і став дивитися, як мати виряджає дочку в нове плаття. Воно сяяло, виблискуючи сріблом. Всі мовчали, і тому він мусив починати розмову.

— Що це таке?

— Це плаття, Джіме,— відповіла дружина.

Іншим часом така відповідь його просто насмішила б, але зараз йому було не до сміху. Дружина ж, не чекаючи, що скаже чоловік, буде він сміятися чи ні, продовжувала говорити так, ніби за хвилину, поки Джім дійшов від хвіртки до дверей будинку, вона встигла приготувати цілу промову.

— Розумієш, наступного місяця в міській ратуші влаштовується перший бал. Наших дівчат буде приймати мер і його дружина. Я знала, що тобі це не сподобається, і ми вирішили тобі не говорити.

— А чому ти думаєш, що це мені не сподобається? — запитав він підкреслено наївно. — Я не заперечую проти балу.

Дружина нічого не відповіла, і він запитав:

— А хто влаштовує цей бал?

— Парксайдський клуб матерів.

Де Вільєр сів.

— Кажеш Парксайдський клуб матерів? А як же з парксайдськими батьками? Чи вони всі пошилися в дурні?

— Вони не поділяють твоїх поглядів, Джіме.

— Це б пак! Якби вони поділяли мої погляди, ми б не були чужинцями в країні, де народилися,— промовив Джім і за мить запитав: — А чому ти подумала, що я буду проти цього балу?

Непорушним поглядом втупився він у дружину, потім звів очі на дочку, яка дивилася кудись убік.

— Хочеш знати? — Дружина мовчала, і тоді він повторив: — Хочеш знати?

— Ну, скажи,— неохоче відповіла вона.

Не без задоволення він став пояснювати:

— Високопоставлені білі будуть приймати наших дівчат. Вони будуть усміхатися, тиснути їм руки, а мер почне патякати про братерство між людьми. Та коли б через кілька днів котрійсь із цих дівчат треба було зайти в його дім, їй довелося б іти через чорний хід! — Він глянув на дочку і сердито запитав: — Невже у тебе зовсім немає гордості? Чому ти не можеш бути такою, якою ти є, а не такою, якою хотіли б тебе бачити білі? Вони дозволяють тобі потиснути їм руку не тому, що вважають тебе такою хорошою. Тобі дозволять потиснути руку мерові, щоб розіграти фарс братерства. Є чим пишатися.

Він дивився на Дженні, але дочка не підводила очей.

— Ти, Джіме, розмовляй зі мною,— з благанням сказала дружина.— Це я втягла її в цю історію.

Дівчина не витримала.

— Ні, не ти,— заперечила вона.— Відтоді, як я почула про бал, я сама дуже хочу побути на ньому.

— Перестань плести дурниці! Ти не маєш ніякого відношення до Парксайдського клубу матерів. Хіба не так? — прикрикнув батько і додав, звертаючись до дружини.— Ти хочеш, щоб мер представив наших дівчат? Чи не так? А кому? Тим, хто відбирає наші права і наші житла? Навіщо це все? Товариство білих не для нас. То інший, чужий для нас світ.— Його охопила злість. Він підвівся.

— Хто зробив цього чоловіка мером? — закричав він.— Уряд, той самий проклятий уряд, який віді-

брав у нас виборче право, відібрав наші житла і зробив з нас кольорових! І ти хочеш, щоб ці люди приймали наших дочок на балу? — Він повернувся до дочки.— Ось зачекай, поки брат повернеться з університету. Скажи, що ти збираєшся на свій перший бал, де білий начальник люб'язно представить тебе фальшивому світові, який він разом із своїми друзями створив для тебе. Як ти гадаєш, що скаже на це брат?

Він охопив голову руками так рвучко, що дружина скрикнула:

— Джіме, що з тобою? — Вона зробила кілька кроків до нього.

— Не чіпай мене,— сказав він.— Це ти зводиш мене з розуму тим, що лижеш руку, яка тебе шмагає. Ти ганьбиш мене перед усіма кольоровими.

Схвилювані мати й дочка спостерігали за ним. Та раптом батько заспокоївся.

— Де ви взяли гроші на плаття? Це з тих, що я вам даю?

— Ні, Джіме, я заробила шиттям.

— Скільки ж ти заробила?

— Чотири фунти.

— Скинь його,— звернувся він до дочки,— і ніколи більше не адягай.

Дженні глянула на матір.

— Іди в свою кімнату і скинь його,— сказала мати.

— Побудь там, поки тебе не поклечуть.

Коли дочка вийшла, вона сказала:

— Піді приляж, Джіме.

— Лягти? Навіщо?

— Ти погано себе почуваєш.

— Так, я справді почуваю себе погано, бо не можу бачити, як ви плазуюте перед людьми, які відібрали у нас права.

Вона похитала головою.

— Чому ти так рано прийшов додому?

Дружина добре знала його вдачу. Він не вмів нічого приховати, на обличчі в нього відбивалися всі його переживання. Трапилося щось серйозне. Він завжди страшенно переживає неприємності.

— Щось на заводі? — запитала вона.

Де Вільєр знову охопив голову руками, цього разу закривши обличчя. Вона підійшла до нього.

— Тебе звільнили з роботи?

Він похитав головою:

— Поки що ні.

— А коли це може трапитися?

— Ще невідомо. Ми нічого не знаємо.

— Джіме, я не чую, що ти кажеш.— Вона зняла його руки з обличчя, взяла їх у свої і стала біля нього на коліна.— Вони тобою незадоволені, Джіме?

— Ні, задоволені.

— Кажуть, що ти вже старий?

— І цього не кажуть.

Не розуміючи, в чому справа, вона намагалася вгадати що-небудь з виразу його обличчя.

— Джіме, ти мусиш мені сказати, я повинна знати.

І тут потік слів прорвався з такою силою, що, здавалося, захлисне і її.

— Новий закон,— сказав він хрипко.— Новий закон! Закон про виробничу зайнятість!

— Що ж у ньому говориться?

— В ньому говориться.... що питання трудової зайнятості вирішується міністром на власний розсуд. Це значить, що нас будь-коли можуть вигнати. Нас! Нас! Кольорових!

Вона підхопилася з місця.

— Дикість,— промовила вона.— Яка дикість!

Жінка не могла більше вимовити жодного слова. Він теж мовчав, поки вона знову не запитала:

— Джіме, чому ти так рано прийшов додому?

— Захворів. Дуже нудило. Я, здається, виблював усе, що коли-небудь їв. Начальник питає: «Що з тобою, Джіме?» А я кажу: «Це мене занудило, коли почув про новий закон».

— Дикість, о, яка дикість! — сказала дружина.

— Начальник каже: «Це не моя вина, Джіме».— А я йому: «А ви хіба не білий?» Тоді він пішов геть.— Раптом він закричав на дружину:— Ти, певно, думаєш, що я зробив невірнo. Треба було впастись перед ним і лизати йому руку?!

— Ні, Джіме, я цього ніколи не хотіла б.

— Але ж ти хочеш, щоб твоя дочка тиснула їм руки, кланялася, щоб вони прийняли її у свій світ, хай йому сто чортів!

— Хочу, і ось чому, Джіме. Їй теж не доведеться зазнати радості в житті. Хочеться, щоб вона провела хоч один вечір гарно вдягнена, серед різнокольорових вогнів, танцюючи перед мером у міській ратуші. Стусанів ми одержуємо досить. Я хочу побачити її з гордо піднятою головою. В цей вечір молоді хлопці в рукавичках по-джентльменськи вклоняться їй, а не чіплятимуться до неї десь у темному дворі.

— Нам і без цього добре,— сказав він.

— Ти зі мною ніколи не поводився грубо,— промовила дружина.— Але невже ти не хочеш, щоб їй було краще? Невже ти не хочеш, щоб вона почала з того, на чому зупинився ти?

— Де зупинився я?— повторив він.— А де я зупинився? На законі, який позбавив мене роботи і виборчого права, який ось-ось відбере у мене мій будинок! І все це тому, що в мене темна шкіра. Невже ти не бачиш, що її чекає ще гірше життя?

— Може, це й так,— промовила жінка.— І все ж я хочу, щоб вона пішла на цей вечір. Джіме, піди ляж, я тобі принесу чаю.

Джім підвівся.

— Гаразд, я піду,— промовив він.— А ти заспокой свою дебютантку.

Де Вільєр зайшов у спальню і зачинив за собою двері. Дружина сіла, охопивши голову обома руками, не стільки безнадійно — вона ніколи не втрачала надії — як заклопотано: де знайти вихід із усього цього? Вона довго сиділа замислившись, аж поки не почувла голос:

— Чого це ти зажурилася, мамо?

— Та ні, я не журюся,— відповіла вона,— поки що ні. А ти вже давно прийшов, Джонні?

— Уже давненько.

Джонні відзначався безтурботністю, любив жувати гумку і був одним з найзапальніших студентів університету.

— Скільки новин ти приніс — одну, дві? — спитала мати.

— Дві.

— Які саме?

— Немає роботи,— сказав він.— І нічого не виходить з балом.

— А мене турбує батько.

— Він занадто покладається на майбутнє,— відповів Джонні.— Добре знає, як влаштований цей світ і все-таки сподівається на щось. А коли з ним трапиться якась неприємність, то валиться, як підкошений.

— А хіба ти не маєш надії? — запитала мати.

— Надії? — Він засміявся, як сміються навчені життям люди.— Я ні на що не надіюся,— відповів він різко.— Ні на що! Ні на що! У мене немає надії піти власною дорогою.— Він знову засміявся.— Ти повинна бути задоволена мною. Як це говориться в біблій? Благословен той, хто не має ніяких надій,— він ні в чому не розчарується.

— У біблій такого немає,— промовила мати.

Він знизав плечима.

— Звідки мені знати? Але це свята правда, навіть якщо в біблій так і не говориться.

— Джонні, ти повинен мені допомогти. Можеш думати, що хочеш, і вірити, в що хочеш. Але ти повинен мені допомогти вирядити Джонні на бал!

Його обличчя скривилося від злості.

— Щоб її прийняв сам мер? Не хочу!

— Я знаю, що ти скажеш: він білий. Я й сама знаю, що він білий. Але в такий вечір, на такому

балу він лише начальник, а не білий, тут забувають про колір шкіри.

— Щодо мене, то він завжди білий,— заперечив Джонні, — брудний, смердючий білий! Я не буду допомагати своїй сестрі потиснути йому руку. Який у цьому глузд? Нам дозволяють потиснути руку не простим людям, а лише великим начальникам. Що розумне знаходиш ти у цьому?

— Він — мер, і належить нам усім.— Мати жестом зупинила його.— Дай мені сказати. Я знаю, ми його не обирали і не призначали, але в якійсь мірі він стоїть вище кольору шкіри. Але й не те основне, Джонні...

— Я знаю, що в тебе основне,— сказав він,— ти хочеш, щоб вона мала хоч один вечір, один чарівний, романтичний вечір. Ти хочеш, щоб на ній плаття виблискувало сріблом, як у королеви.— Він безжалісно передражнивав її: — Бідна дівчинка, їй ще не раз перепаде в житті, коли підросте, її назвуть розпутною дівкою і будуть думати, що вона продає себе за пляшку джину. Але в цей вечір, цей єдиний вечір, хай поводяться з нею, як з королевою.

Юнак розхвилювався, його слова лилися нестримним потоком, аж поки він не глянув на матір і не побачив, що вона знову охопила голову руками. Його запал відразу ж зник, і він сказав:

— Чому я повинен допомагати тобі в цій справі? Вона відповіла, не дивлячись на нього:

— Тому що я твоя мати, і хочу, щоб ти зробив для неї цю дрібницю, цю невинну дрібничку.

Хтось постукав у двері, і вона шепнула сину:

— Я б зараз не хотіла нікого бачити, придумай що-небудь.

Джонні зрозумів: мати не хотіла, щоб люди побачили її сльози. Він швидко вийшов з кімнати, але за хвилину повернувся. Витираючи очі, мати запитала:

— Хто це приходив?

— Це до Томлінсонів.

Юнак стояв, дивився на матір, і в пам'яті у нього зринув безліч спогадів про неї, про її любов... Він підійшов ближче і сказав:

— Не плач, мамо, я тобі допоможу. Але тільки цього разу, більше ніколи.

— Більше мені й не треба,— відповіла вона.— Лише один раз.

Він відкинув голову і, дивлячись угору, з удаваною урочистістю промовив:

— Хай один раз вона побуде королевою!

Мати посміхнулася.

— Скажи батькові, що я готую чай,— промовила вона.— Джонні, гадаю, ти не матимеш через це неприємностей в своєму «Русі»¹.

— А для тебе це, звісно, було б і боляче і прикро?

— Я б цього не сказала, але я просто не хочу, щоб у тебе були неприємності.

— Нічого, я про себе подбаю,— Джонні кинув у рот шматочок жувальної гумки і попрямував до спальні батьків. Постукав. У відповідь почулося: «Зайдіть».

Батько лежав у ліжку.

— Закурюй, тату.

— Дякую, Джонні, не відмовлюся.

— Кури, поки можеш. Мати розповіла про твої успіхи на роботі. Це вони тебе уклали в ліжко?

— Еге ж сину,— ніби виправдуючись, сказав батько.

— Це тому, що ти чекаєш найкращого і боїшся найгіршого. А я завжди сподіваюся найгіршого, і коли воно приходить, мені не так боляче.

— Тобі пощастило,— сказав батько.— Я виховувався тоді, коли люди ще надіялися на краще. А ти живеш у такий час, коли фальшивих надій більше

¹ «Рух за єднання» — політична організація в ПАР, що має на меті боротьбу за права корінних мешканців країни.

не існує.— Він помовчав.— Джонні, як бачиш, зараз я лежу, але завтра вранці вже встану. Я хочу виступити на профспілкових зборах. Ти б не допоміг мені?

— Серйозна промова?

Джیم де Вільєр замислився.

— Навіть бойова. Я хочу виступити за наші права, але без лайки, мені не хочеться лаяти білих. Не хочу біди, Джонні.

— Не хочеш біди? Чого ж ти не пускаєш Дженні на бал?

Джیم подивився на сина.

— Я тебе не розумію,— сказав він.— Ти хочеш, щоб Дженні пішла на бал?

Джонні жував гумку.

— Я цього не хочу,— промовив він недбало.— Але вартість твоєї промови залежить від того, піде вона на бал чи ні.

Батько підвівся і сів на ліжку.

— Я тебе не зовсім розумію.

— Ти мене добре розумієш,— сказав Джонні.— Ти хочеш бойової промови, але вільної від ненависті, бої й обурення, і повної балаканини про свободу та права людини! Кращої не придумати.

— Для чого ти все це говориш, Джонні?

— Тому що мати мені сказала: «Я тобі мати і хочу, щоб твоя сестра один вечір побула королевою»,— промовив хлопець і, жуючи гумку, кинув на батька байдужий погляд.

— Я тебе не розумію, Джонні.

— А що тут розуміти. Ти тільки скажи, чи йде вона на бал?

— Але ж, Джонні... Заради тебе я їй сказав, що вона не піде!

— А тепер заради мене скажи, щоб вона пішла.

Джیم де Вільєр знову ліг.

— Мені боляче тебе слухати,— сказав він.— Яким чином зможу я це виправдати?

— Крайньою необхідністю,— відповів Джонні.— Хай я бойкотую американський хліб, але якщо помираю з голоду—то доводиться його їсти.— Джонні вимушено посміхнувся.

— Ти знаєш, тату, я не можу жити в будинку, де плачуть жінки...

— Мати плакала?

— Дуже схоже на це.

— Не кажи їй, що ми з тобою домовилися.

— Гаразд, не скажу. До побачення.

Джонні пішов до своєї кімнати, за яку правила частина відгородженої веранди. Сів за столик і став обдумувати промову про свободу і права людини. Трохи згодом він підвівся, витяг з-під ліжка кілька плакатів і почепив їх на стіні, щоб краще було видно. Всі вони були присвячені темі балу в Парксайдському клубі. Один наказував: «Дебютантки, геть додому!», другий запитував: «Хто вкрав моє виборче право?», третій плакат був його власним творінням, але, на думку друзів, підпис звучав невдало: «Привіт маленьким підлабузницям». Розвісивши плакати, Джонні знову сів за стіл, але не встиг зосередитися на промові, бо двері широко розчинилися і в кімнаті з'явилася мати. Її очі світилися радістю, і вона хотіла обняти сина, але раптом помітила на стіні незвичайні прикраси.

— Мені здалося, що ти прийшла подякувати мені,— зауважив Джонні.

— Звичайно, але...

Мати сіла на стілець і поглянула ще раз на плакати.

— Ти не зробиш цього,— сказала вона.

— Чому?

— Не можна! Не можна однією рукою давати, а другою забирати...

— Я віддав твою частку!— заперечив він гаряче.— А це моя!

— Ти не повинен цього робити. Якщо ти забереши свою частку, тоді моя нічого не варта. Хіба це справедливо?

— Я нічого не можу вдіяти. Ми домовилися про те, щоб зірвати їм бал ще задовго до того, як я дізнався про твоє бажання.— Мати мовчала, і він продовжував.— Ми робимо дуже важливу справу. І я не можу відмовитися від неї лише тому, що моя сестра теж збирається на цей бал.

— Я розумію тебе,— сказала мати.— Я розумію, чого ви хочете, ти і твої товариші. Але невже ти ніколи не робив поступок? Невже ти ніколи нікого не жалів?

— Жалість,— замислився Джонні,— нагадує мені дверцята клітки. Відчини їх раз—і в клітці нічого не залишиться.

— Ти знаєш, що наша сусідка Гейзел теж іде на бал?— запитала мати.

— Знаю,— відповів він сердито.

— Як на це дивиться її Фред? Він діє так само, як і ти?

— Авжеж!

— Світ божеволіє,— промовила мати і підвелася, торкнувшись брів тильним боком долоні.— Брат проти сестри, чоловік проти дружини... Іди своєю дорогою. Але я хотіла б, щоб ти знав одну річ: коли даєш що-небудь, давай все і від щирого серця.

Вона вийшла, зачинивши двері.

В будинку стало зовсім тихо, не рипіли двері, не чути було голосів. Коли тиша стала нестерпною, Джонні пішов слідом за матір'ю. Вона сиділа в кімнаті, окутана вечірньою сутінню. Джонні знав: мати нічого не попросить. Слабовольний чоловік, мрійниця-дочка, син з важким характером— всі вони були малою підмогою для неї.

— Якщо ти хочеш,— сказав він,— я зроблю так, що Дженні мене не побачить.

Вона задумалася над його словами.

— А як ти це зробиш? Адже машини під'їдуть до головного фойє. А де ви будете—всередині чи зовні?

— Навіщо тобі це знати? Я можу обіцяти лиш одне—Дженні мене не побачить!

— І те ж саме Фред зробить для Гейзел?

— Це справа Фреда,— відповів Джонні.

Мати підвелася, і він зрозумів, що вона хоче його поцілувати.

— Не дуже дякуй мені,— сказав він різко і відхилився.— Вона побачить усіх інших.

І все-таки вона його поцілувала.

— Поцілуй за мене Фреда,— сказала вона.— А зараз я піду і розповім про все Дженні.

Біля доччиних дверей вона оглянулася і посміхнулася синові.

— Не забудь написати батькові промову,— сказала вона.

*З англійської переклав
Михайло ХАРЕНКО*

ПОМПЕЯ XVIII СТОРІЧЧЯ

Історія загибелі Помпеї, як і деяких інших міст, широко і у подробицях відома людству. Але зовсім забута не менш страшна катастрофа, яка спіткала колись відоме місто Плурс.

... Околиці озера Комо у Північній Італії славилися у давнину родючими землями і чудовим краєвидом. Заможно жили мешканці цієї місцевості. Та не землеробство приносило їм багатства: вони навчилися обробляти чудовий м'який камінь, виготовляти з нього прикраси і предмети вжитку. Видобували цей камінь з велетенських гір, розташованих неподалік. Поступово біля підніжжя гір виросло місто, назване Плурсом. Воно зростало й багатіло, чому сприяли також і географічні умови: Плурс лежав на шляху, що вів з Італії до Швейцарії і далі до Франції

та Німеччини. У місті розвинулася текстильна промисловість. Багатії Плурса мали свої підприємства на Середземноморському узбережжі і в центральній Європі (у Відні, Празі, Гданську). Однією з найбагатших у місті була родина Вертемат. Її палац зберігся під час катастрофи і дає уяву про розкіш, в якій жила ця родина.

На початку XVII сторіччя у Плурсі налічувалося понад 2000 жителів. Місто прикрашали церкви, ратуша та кілька розкішних палаців. Сюди залюбки приїжджали на відпочинок міланські та генуезькі купці. Отож, як тоді казали, на нього й мусила впасти кара божя, що свого часу спіткала Помпею,

Геркуланум, Содом та Гомору.

4 вересня 1618 року надвечір почувся страшний гуркіт. Коли хмари пилу та куряви розсіялися, ті, що залишилися в живих, не побачили гори Монта Конто. Вона накрила собою місто, майже всі мешканці Плурса загинули.

Як переказують, катастрофа тривала коротку мить — все відбулося швидше, ніж у Помпеї, тому й жертв було більше. Згодом з'ясувалося, що глибокі й довгі печери, з яких протягом 17 віків добували камінь, спричинилися до того, що гора не витримала власної ваги. Мешканці Плурса самі викопали собі могилу.

Загибель міста схвилю-

вала всю Європу, але незабаром Тридцятирічна війна заступила собою інші людські клопоти.

Тепер по колишніх місцях катастрофи проходить автострада Комо-Малойя. Трохи вище розташовується нове місто Піуро. Але і тут не дуже вірили в те, що написав про давній Плурс та його долю у своїй книжці «Помпея XVII сторіччя» доктор Прессер. Нещодавно швейцарський фотограф та історик Ганс Штейнер, дякуючи власному методу порівняння давніх зображень і сучасних фотографій, визначив місце, де було розташоване місто Плурс.

Припущення Штейнера підтвердили вчені. Тепер створено швейцарсько-італійський комітет по розкопках загиблого міста. Отже, ще одна історична загадка буде розкрита невдовзі.

Ліворуч — старовинне зображення Плурса. Праворуч — фотографія тієї ж місцевості, зроблена в наші часи Гансом Штейнером. На ній нанесені контури лівого зображення.

ЛЮДВІК СВОБОДА**ПРАГА —****БУЗУЛУК —****ПРАГА****Фатальний рік зради**

Ще сьогодні часто запитують: чи могли б ми у 1938 р. захистити республіку від Гітлера, після того як він окупував Австрію, а французький уряд, відмовившись виконати угоду про допомогу Чехословаччині, в одностайній змові з англійським урядом та урядом США видав нас на поталу фашистській Німеччині? На це питання можна відповісти цілком категорично: так, за допомогою Радянського Союзу ми б могли захистити себе.

Після перемоги я брав участь у процесі над гітлерівськими воєнними злочинцями в Нюрнбергу і мене дуже зацікавило питання про те, яким було в 1938 р. співвідношення сил між Чехословацькою республікою і нацистською Німеччиною.

Колишній начальник генерального штабу вермахту генерал-фельдмаршал Кейтель заявив перед трибуналом: «В мюнхенський період Німеччина не була готова до збройного конфлікту. Якби союзники дали Чехословаччині можливість у березні 1938 року мобілізувати населення, Гітлер не зміг би окупувати навіть Австрії...» Інші гітлерівські міністри й генерали теж заявляли перед нюрнберзьким трибуналом: якби чехи у вересні 1938 року стали на захист республіки, Гітлер, з огляду на складну ситуацію в Німеччині, ніколи не наважився б напасти на Чехословаччину. Наш берлінський посланник адресував тоді Бенешу таку телеграму: «Економіка занепадає все швидше. У Гітлера серйозні незгоди з вищими генералами та політичними діячами. Німеччина відвертає господарську катастрофу посиленням імпортом. Порівняно з 1936 роком у країну ввозиться у 15 разів більше пшениці, в шість разів більше кукурудзи і майже в сорок разів більше вівса. Люди підтягують ремінці...»

Навіть напередодні самої катастрофи — 19 вересня 1938 року — чехословацький військовий аташе посилав із столиці третього рейху таке донесення: «Заявляю з повною, абсолютною відповідальністю: жодної поступки з нашого боку, стояти твердо!»

Співвідношення військових сил ЧСР і Німеччини у 1938 році було таке: 45 чехословацьких дивізій проти 47 нацистських; 1 582 чехословацьких літаки проти 2 500 ворожих; 469 наших танків проти 720 фашистських; 2 000 000 навчених чехословацьких солдатів проти 2 200 000 німецьких. На підставі цих підрахунків і не фахівець може побачити, що нападникові було дуже далеко до бажаної при такій операції подвійної переваги.

До цього потрібно додати, що наші чудові прикордонні укріплення були досконаліші за розрекламовану німецьку лінію Зігфріда та відому французьку лінію Мажіно. Не бракувало на наших довготривалих укріпленнях і могутніх 211-мм гаубиць, яких у вермахта було тоді лише двадцять три! Слід сказати, що після зайняття наших прикордонних областей ворожі сапери так і не змогли висадити в повітря залізобетонні блоки наших фортець, хоч бункери в них і були наповнені вибухівкою.

Десять наших найбільших збройних заводів (не забуваймо, що в той час на світовому ринку зброї частка «маленької» Чехословаччини становила 40%!) здатні були щомісяця давати армії 1 600 станкових і 3 000 ручних кулеметів, 130 000 гвинтівків, 700 гранатометів, 200 гармат та кілька сот танків і літаків. У вересні 1938 року ми мали повний комплект озброєння і амуніції для 50 дивізій.

Цього переліку, мабуть, досить, щоб довести, що ми не були беззахисні. І самотні — хоч нас і намагалася переконати в протилежному наша зрадлива буржуазія — ми теж не були. Щоправда, Франція і Великобританія при підтримці американського уряду розірвали тоді з нами союзницькі зв'язки. Офіційно вони заявили при цьому, що сподіваються, принісши в жертву Чехословаччину, врятувати всесвітній мир. Насправді ж уряди цих країн хотіли розв'язати руки Гітлерові, націливши його на Схід, на Радянський Союз, існування якого здавалося Заходу набагато небезпечнішим. Щоб досягти цієї мети, уряди Великобританії та США і створювали для Гітлера необхідні умови. Саме згадані уряди винні в тому, що Гітлер загарбав майже всю Європу, зумів використати уярмлені держави для створення власної великої армії і з цією могутньою військовою машиною без оголошення війни 22 червня 1941 року підло напав на Радянський Союз. Хіба ж досяг би Гітлер таких величезних успіхів, якби уряди капіталістичних держав Заходу у відповідь на численні пропозиції радянського уряду вжили б разом із СРСР спільних заходів, спрямованих проти німецької агресії? Ніколи! Вони розробили план підступної політичної гри, наслідком якої мало бути знищення Радянського Союзу в другій світовій війні.

У 1938 році ми не були самотні, ми не були покинуті напризволяще! Радянський Союз був з нами твердо і беззастережно. Ми мали з ним договір про взаємодопомогу. Москва запевнила президента Бенеша та його уряд, що союзницький договір залишається в силі і що Радянський Союз виступить на нашому боці, навіть якщо Франція не дотримає своїх зобов'язань. Радянський уряд перекинув свої війська до наших кордонів; 130 радянських танкових, механізованих і піхотних дивізій, значна кількість авіаз'єднань, що мали в своєму розпорядженні 5 000 бойових літаків, були готові до негайного виступу. До Праги прибули офіцери ВПС та військові фахівці, які мали підготувати у нас прийом літаків і парашутистів Червоної Армії.

Але кліка Бенеша аж ніяк не була захищена у підтримці з боку СРСР. Бенеш не тільки не звернувся до радянського уряду за допомогою на підставі договору, що його він сам підписав 16 травня 1935 року як міністр закордонних справ, але навпаки: відмовився від запропонованої допомоги Радянського Союзу!

Президент Бенеш боявся «більшовизації» країни і тому відкинув допомогу Радянського Союзу. «Я не можу взяти на себе відповідальність за пропуск більшовиків у Європу...», — заявив він перед тим, як від-

мовився від президентського крісла. Не звернувся він і до тодішньої Ліги Націй. У своїх мемуарах Бенеш «пояснює» це тим, що не бажав більше втручатися у розвиток подій. Правда, через п'ять років він їде до Москви, щоб взяти участь у підписанні нової угоди з тим самим більшовицьким урядом. Але на цей час від рук гітлерівських катів уже загинуло 200 000 наших співвітчизників, а до кінця війни ця страшна цифра зросла до 360 000 жертв. Якби у вересні 1938 р. ми дали відсіч нацистському третьому рейху, наші втрати ніколи не були б такі величезні. У цьому й полягає провина Бенеша, спокутувати її неможливо нічим і змити її не може ніякий час.

Ультимативні ноти французького й англійського урядів з вимогами передати прикордонні області ЧСР Гітлерові були буквально замовлені Бенешем у своїх західних партнерів. Щоб перешкодити виступі обуреного народу, він у критичні післявересневі дні замість великого землевласника Годжі призначає главою уряду генерала армії Сирового. Народ схвально сприйняв це призначення, люди говорили: «Якщо вже солдат став главою уряду, то він без бою не віддасть нашої республіки Гітлеру».

Президент оголосив загальну мобілізацію, яка пройшла блискуче. За якихось кілька годин після оголошення наказу про мобілізацію наша армія вже стояла в прикордонних укріпленнях, готова разом з народом боронити рідну землю від коричневої чуми. (Частина збройних сил перебувала на кордонах ще з часу часткової мобілізації, проведеної в травні 1938 року). Чехословацький народ і його армія були готові тоді на найвищі жертви.

І в цей час населення нашої республіки раптом почуло спеціальну передачу чехословацького радіо: від імені президента і головнокомандуючого збройними силами виступив генерал Сировий. Генерал заявив, що боротися проти переважаючих сил противника неможливо і що як глава уряду він не поведе народ на бойню!

Ці ж самі слова він повторив і перед десятитисячним натовпом пражан у Празькому Граді¹. Говорячи про перевагу ворога, генерал Сировий свідомо дунив наш народ. Перевага була на нашому боці. Співвідношення: 175 наших і радянських дивізій проти 47 дивізій гітлерівських добре відоме було не тільки президенту Бенешу, але й главі уряду генералу Сировому.

29 вересня 1938 року із ставки головнокомандуючого чехословацькими збройними силами пролунав твердий і впевнений голос генерала армії Л. Крейчі. Генерал зро-

¹ У Празькому Кремлі (Град) міститься резиденція президента республіки і глави уряду. (Тут і далі прим. перекладача).

быв урядові ультимативну заяву: якщо уряд прийме мюнхенський диктат, ні головнокомандуючий, ні армія більше не визнаватимуть його. Армія захищатиме республіку від Гітлера. Наказу відступати від кордонів головнокомандуючий не дасть!

Президент Бенеш викликав Крейчі до Праги і там почав переконувати генерала в тому, що вимоги Гітлера треба прийняти.

Генерал Крейчі, на жаль, скорився президенту. І от 30 вересня 1938 року Бенеш і його уряд приймають мюнхенський диктат, а головнокомандуючий генерал Крейчі дає армії наказ відступити від кордонів і зда-ти без бою прикордонні області.

В ставці головнокомандуючого зібралися генерали й вищі офіцери — командири армій та корпусів, що нетерпляче чекали, яке ж рішення прийме Крейчі в Празі. Коли дізналися, що й він зрадив, начальник оперативного відділу полковник Птак (під час окупації він був страчений) звернувся до присутніх з пропозицією обрати нового головнокомандуючого, який дав би армії наказ бути готовою до бою. Нового головнокомандуючого підтримуватиме не тільки штаб, але й більшість населення, — сказав він. На жаль, між високими військовими чинами не знайшлося жодного мужнього генерала, який би у вирішальну мить узяв на себе цю відповідальну функцію, став на чолі армії і захистив республіку від ворога.

Фатальна зрада з боку чехословацької буржуазії здійснилася.

Армія і народ були одностайні в своїй готовності захищати республіку, але на перешкоді їм стала зрада на найвищому рівні — в президентській резиденції та в міністерських кріслах. Такого страхітливого випадку наша історія ще не бачила.

Після цього Бенеш скликає представни-

ків політичних партій і оголошує про капітуляцію. Єдиний, хто висловив гострий протест проти цього акту, був представник Комуністичної партії Чехословаччини, який від її імені заявив:

«Я не згоден з вами, пане президент. Бо-сі й беззбройні абіссінці захищалися від танків і літаків Муссоліні, а ми скоряємось! Ви тільки подивіться, як захищає себе іспанський народ! У нас прекрасна армія, нація йде за нами, вона одностайна. Ще сьогодні можна було б показати нашу силу. Ще не пізно. Ми не повинні приймати мюнхенських вимог».

Президент Бенеш і уряд боягузливого генерала Сирового капітулювали. Вони зрадили і запродали наш народ в найнещасливіший час в історії чехів і словаків. Вони видали нас лютému ворогові — гітлерівському нацизму. Настали шість страшних років темряви, гіршої від середньовічної¹: кращих синів і дочок наших націй кидали в тюрми, катували, страчували, нашу квітучу вітчизну обкрадали й планомірно руйнували.

Вивчаючи документи 1938—1939 років, я прийшов до незаперечного висновку: якби восени 1938 року між Чехословаччиною і фашистською Німеччиною спалахнула війна, ми б не зазнали поразки. Навпаки, за допомогою Радянського Союзу ми б відсто-яли республіку. І наші народи ніколи б не зазнали таких великих втрат, як за цей пе-ріод шестирічного рабства: адже в гітлерівських тюрмах та концентраційних таборах було вбито й закатовано майже 360 000 че-хів і словаків! Мюнхенський диктат не скін-чився окупацією чеського прикордоння. На-півфашистська Польща захопила частину Чеського Тешина і Яворину². Фашистська Угорщина незабаром після цього окупувала

Закарпатську Україну і пів-денну та східну частини Словаччини. Утворений при допомозі Гітлера та його кабінету клеро-фашистський уряд зрадників словацького народу Тіса і Туки 14 бе-резня 1939 року в Братісла-ві за благословінням фюре-ра розриває обрубану Чехо-словаччину на два шматки.

Над нашою батьківщиною розгорнула крила доба тем-ряви. Настали жорстокі ча-си тяжкої, небезпечної бо-ротьби проти ненависних

¹ Тут проводиться аналогія з «до-бою темряви» — періодом чеської історії після Вілогорської битви 1620 р., коли Чехія була поне-волена німцями.

² Ці райони були возз'єднані з ЧСР після визволення Чехослова-ччини й Польщі Радянською Ар-мією.

І. Чехословацький батальйон в СРСР одержує свій бойовий прапир. 1942 р.

окупантів. Очолила цю гігантську битву Комуністична партія Чехословаччини, яка довголітньою боротьбою за волю трудящих і особливо своїм безстрашним виступом у дні мюнхенської зради завоювала цілковиту підтримку найширших народних мас.

Прихід окупантів

Це було пізнім вечором 14 березня 1939 року. На головній вулиці в Містку, перед текстильною фабрикою, де розмістилися казарми 3-го батальйону 8-го стрілкового полку, різко загальмував іноземний легковий автомобіль, з якого вискочив чоловік у чорному гумовому плащі.

Вартовий біля воріт гукнув «Стій!» Пориви дощу і мокрого снігу заважали роздивитись, хто прямує до нього. Вартовий рішуче вигукнув удруге: «Стій! Стріляти буду!» Однак незваний гість перший витяг пістолет і вистрілив кілька разів. Вартовий прицілився, у свою чергу: пролунав постріл, і чоловік у чужій уніформі звалився на землю.

Негайно була оголошена тривога. В казармах вимкнули світло, і солдати караульного підрозділу бігом зайняли свої місця. Один з присутніх командирів віддав наказ: «До зброї!»

Солдати 3-го батальйону забарикадувалися, вікна перетворили на бійниці, розділили між собою боєприпаси та гранати і нікого не підпускали до свого військового об'єкту. Вони й досі не знали, що відбувається в країні. Не знали, що повинні скласти зброю і що гітлерівський вермахт завтра — 15 березня 1939 року — має зайняти решту території Чехії та Моравії.

Президента Гаху Гітлер викликав до Берліна й інсценізував «прохання» з боку чеських урядових кіл про «захист чеських земель». Однак цей фарс дав осічку, бо армійська група німецького генерала Кейнера вступила на Остравщину раніше, ніж був складений протокол про «захист». Наш генеральний штаб не встиг навіть видати наказ про капітуляцію, і саме тому зав'язався бій.

А солдати у Містку воювали непогано. Перед казармами 3-го батальйону полягло вісімнадцять солдатів вермахту. З нашого боку було лише кілька пораниених. На вимогу скласти зброю наші відповідали вогнем і припинили опір тільки тоді, коли вийшли боєприпаси. Це було вже фатального дня 15 березня, коли фашистські полки займали «протекторат Чехії та Моравії».

Я пригадую один цікавий епізод, пов'язаний з боєм у Містку.

Коли в 1945 році президент Бенеш приїхав на Остравщину, щоб приколотися на прапор 8-го піхотного полку орден Чехословацького військового хреста, а також нагородити кількох солдатів і офіцерів цього полку, які мужньо боролися проти окупантів, він зауважив: «Шкода, що таких полків було мало...»

І знаєте, кого обвинуватив Бенеш у тому, що 15 березня 1939 року наші війська не виступили проти Гітлера? Гаху! Бенеш запевняв, що сам він у 1938 році не міг боротися проти гітлеризму (хоч насправді він мав для цього всі можливості), а от Гаха (котрий, завдяки Бенешеві, був позбавлений цих можливостей) мусив, мовляв, вирушити проти окупантів і захистити Чехію й Моравію!

В той час, коли дивізії солдатів з зображенням «мертвої голови» на пілотках вдерлись у Чехословаччину, я командував резервним батальйоном 3-го піхотного полку імені Яна Жижки у Кромержижі. На світанку я одержав наказ знести всі мобілізаційні, секретні і таємні накази та плани у двір казарми, облити їх бензином і спалити.

Окупанти приїхали до нас ще перед полуднем. Це була моторизована частина. Ворожі солдати зі зброєю в руках оточили казарму, кілька офіцерів заскочили у штаб і перш за все зажадали мобілізаційних планів та списків комуністів. Ми відповідали, що всі документи знищені (списки солдатів-комуністів ще раніше спалив офіцер інформаційної служби полку Зелінка).

Нацистські офіцери оглянули склади зброї, але передачу їх відклали на наступний день. Це дало можливість нашим унтер-офіцерам в ніч на 16 березня врятувати частину ручної зброї. Вони викидали її крізь вікно на живопліт навколо казарми. Звідти зброю приставили в безпечне місце у Мінювках, де у великій садибі мешкав один наш штабс-капітан. Там було сховано 27 легких кулеметів.

Решту зброї для майбутньої нелегальної групи ми роздобули в інший спосіб. У ті дні фашисти вивозили чехословацьку зброю до Німеччини товарними вагонами. Рядові німецькі солдати продавали нам дещо з цієї зброї: за ручний кулемет ми платили 300 крон, за станковий — 500. За виручені гроші німці купували харчі, сигарети, взуття, одяг.

Демобілізацію нашого полку провели за кілька днів. Це було сумне видовище. Нелегко було віддавати ворогам без бою зброю і спорядження!

Вже почало лютувати гестапо. Першими були заарештовані комуністи. Незабаром, щоб допомогти тим, кого спіткало горе, була організована група, яка збирала у кромержицьких громадян пожертви для під-

тримки сімей арештованих патріотів. Цією роботою керував аж до самого арешту товариш Ладіслав Кафка. На кінець 1941 року родинам ув'язнених було передано 330 000 крон і 60 000 виділено на діяльність руху Опору.

Ми, військові, організували на фабриці «Магнетон» виробництво ручних гранат. Учитель Дворжачек з Івановиць знайшов фахівця-хіміка і домовився з остравськими шахтарями про вибухівку. Зелінка, про якого ми вже згадували, утворив з офіцерів, унтер-офіцерів та солдатів запасу готові до дії взводи і роти в кожному населеному пункті навколо Кромержижа. Вони були побудовані системою трійок, щоб окупанти, випадково заарештувавши якого-небудь солдата-резервіста, не могли викрити всієї мережі.

Ще до того, як підлеглі мені офіцери демобілізувалися, я скликав їх і сказав: «Тут нам вже нічого робити. Нас однаково пересядають — кого раніше, кого пізніше. Тому молодші з нас повинні переправитися за кордон, щоб воювати там!» Багато хто послухався моєї ради і перейшов через польський кордон. Незабаром після цього ми з ними зустрілися в польському місті Кракові.

У 1936—1939 роках я був командиром курсів для офіцерів і унтер-офіцерів запасу Кромержицької, Коєтінської та Злінської округ. З перших днів окупації багато хто з моїх слухачів приїздив до мене і питав, що треба робити. Я так орієнтував їх: «Ситуація поки що непевна. Боротися з окупантами будемо, це — безсумнівно. Якими формами — поки що не знаю. Більшість солдатів-кадровиків перейде, очевидно, через кордон, а ви, коли прийде час, станете на свої місця в частинах, організованих для боротьби з окупантами на рідній землі».

В районі Кромержижа ми готували підпільну мережу і збирали інформацію про дії окупантів: цю інформацію потім пересилали за кордон. Саме в той час у пресі протекторату проскочили повідомлення, що в Кракові збираються під керівництвом нашого консула втікачі з окупованої республіки.

За наказом німецьких властей, ми, чехословацькі офіцери, мусили негайно йти на пенсію; для цього годі було мати десять років служби. Нам давали можливість вдосконалитися у якійсь галузі на спеціальних курсах, а потім перейти на керівні посади в установах окружного масштабу: банках, броварнях, млинах і т. д. Я вибрав собі організовані в Празі курси для працівників оцтових заводів. Це принаймні давало мені можливість вільніше пересуватися по країні.

На той час я вже твердо вирішив, що подамся за кордон. Не певний я був тільки в тому, як сприйме це сім'я. І от одного дня я звів дружину всі свої сумніви. Та її відповідь мене заспокоїла: «Ти й справді усе добре розміркував. Сам знаєш, що лишатися тобі не можна. Останнім часом ти однаково не належиш родині. Тікай, поки є час, а за нас не хвилюйся. Про дітей я потурбуюсь сама — вони вже розумні. Якось переберемося. Мабуть, все це триватиме не так довго...»

Повірте, у мене тоді наче справді впав камінь з серця. Я наполегливо шукав зв'язку з людьми, які могли організувати перехід до Польщі. Від одного знайомого, залученого до нелегальної діяльності на Остравщині, я дістав адресу й пароль.

В суботу 3 червня 1939 року я розлучився з сім'єю. Дітям — чотирнадцятилітній Зої та шістнадцятирічному Мирославу — сказав, що йду на курси у Прагу; це на той випадок, коли б їх допитувало гестапо. З одним офіцером із Кромержицької 14-ї дивізії ми виїхали до Острави. Там з телефонної будки я набрав номер Гірничодобувного та ливарного товариства і попросив Владимира Мартінека.

Мартінек запитав, чого я бажаю. Я сказав, що хотів би обговорити з ним торговельну операцію з Індією. Це був пароль. Він запросив мене зайти до нього.

В коридорі будинку товариства чекав якийсь чоловік. Він одразу ж відвів нас до Мартінека, у канцелярію.

— Вітаю вас, пане генерал! — звернувся до мене чоловік, який відрекомендувався Володимиром Мартінеком. Я здивувався. Розгублено поясню, що я не генерал, а підполковник Свобода. Поліз у кишеню за офіцерським посвідченням. Мартінек зблід і безпорадно глянув на другого чоловіка біля дверей — той блискавичним рухом сунув руку в кишеню, мабуть, за пістолетом. Видно було, що він готовий у ту ж мить кинутися в бій.

Непорозуміння виникло через те, що довірений мені пароль для переходу через кордон, був приготовлений для генерала Інгра. Та про це я дізнався пізніше. А обидва чоловіки в канцелярії — Владимир Мартінек і Рудольф Кучера — саме в ті дні дістали повідомлення, що їх мережу намагається розкрити гестапо. Тому мене і мого супутника і прийняли за агентів-провокаторів.

Ситуація дещо змінилася, коли я показав своє посвідчення. Мартінек проглянув його і вигукнув «Так я ж сам із Кромержижа!» Він подзвонив у секретаріат сокольської організації імені Яна Чапека і сказав комусь, що приїхав тесть із дядьком. Потім запросив нас до кав'ярні «Європа».

М. І. Калінін вручає полковникові Людвіку Свободі орден Леніна після боїв під Харковом 1943 р.

В кав'ярні ми сіли за стовпик і замовили каву. Незабаром до сусіднього стовпика сіли двоє підозрілих людей, які розмовляли між собою по-німецькому. Очевидно, гестапівці. Може, пастка? Цього разу вже ми були на сторожі.

За кілька хвилин нас розшукали два підпільники і в короткій розмові повідомили, що шлях через польський кордон поки що закритий. Ми повинні, мовляв, прийти аж у понеділок, 5 червня, і чекати на них увечері, о 22 годині, знову за цим самим стовпиком.

Ми ледве дочекалися понеділка. Нарешті, настав вирішальний день. Я попрощався з дружиною — коли ще доведеться побачити мені сім'ю? — і рушив на станцію. Біля каси помітив, що на мене дивиться одна кромержицька німкеня. Стежить за мною, чи це тільки збіг обставин? Як то воно буде у кав'ярні «Європа»? Чи не потрапили ми, часом, до рук зрадників?

До десятої вечора хвилини тягнуться безмірно довго. Наші нові знайомі Владимир Мартінек і Рудольф Кучера прийшли вчасно. Вони посадили нас у заздалегідь приготовлений автомобіль і по дорозі до Кунчічок призналися, що протягом двох минулих днів перевіряли нас. Про всякий випадок Мартінек і сьогодні був озброєний браунінгом.

В Кунчічках нас передали якомусь залізничникові, він розповів нам про дальший маршрут і поміняв наші крони на польські злоти. О 22.30 ми виїхали в тамбурі товарного вагону в напрямку до Шенови — останньої станції протекторату. О 23.00 ми були на кордоні.

Керуючись одержаними вказівками, ми зразу ж виїздили з тамбура і зникли за ва-

гонами поїзда, що стояв на сусідній неосвітленій колії. Напружено чекаємо, коли ж почуються кроки підкованих чобіт: німецькі вартові повинні оглянути поїзд, перш ніж пропустити його до Польщі. Це були нескінченні хвилини.

Раптом ми помітили, що до нас наближається якийсь чоловік. Коли він підійшов, ми побачили, що на ньому мундир чехословацької фінансової служби. Йшов він відкрито, не ховаючись. Невже пастка? У нас є ножі, коли що — удвох ми з ним упораємось...

— Не бійтеся! — зашепотів фінансист. — Перевірки не буде. Німці запитують атестат зрілості дочки начальника станції. Вже надудилилися...

Ми зітхнули з полегшенням.

Варто розповісти, як невідомі друзі організували перехід наших людей через польський кордон.

Брат Владимира Мартінека Отокар працював на митниці. Йому пощастило залучити до підпільної організації кількох остравських залізничників на чолі з начальником шеновської станції Вацлавом Фрибортом.

З начальником німецької варту в Шеновій пристрасним шахістом Гейманном Отокар Мартінек грав у шахи тільки тоді, коли підпільники переправляли чеських втікачів до Польщі. Його завданням було відвернути увагу німця в критичний момент перевірки поїзда. Але число втікачів безперервно зростало і такі заходи безпеки ставали недостатніми. Тоді підпільники почали використовувати інші можливості. В ті часи з тешінських шахт, захоплених беківською Польщею, до нас щодня йшли поїзди з вугіллям. На станцію Шумберк, тоді польську, вони повинні були повертатися до півночі, інакше протекторат платив би Польщі за кожний вагон високу неустойку. А це було не до смаку педантичним німецьким службовцям. Часто траплялося, що поїзд запізнювався, і тоді він навіть не зупинявся в Шеновій. В зв'язку з цим фашисти розпорядилися поставити збоку біля колії переносну вишку, з якої перевіряли, чи вагони справді порожні. Вартову службу взяли в свої руки есесівці з дивізії «Мертва голова». Та цим вони справі не пошкодили, бо з вишки можна було бачити тільки протилегну сторону вагона, який повільно пропливав повз вартових; до ближньої ж можна було спокійно притулитися і таким чином уникнути ворожих очей. І от наші залізничники блискуче використали цю обста-

вину. Адже влаштувати запізнення поїзда ніколи не складало для них проблеми.

Ми з товаришем уникли перевірки завдяки випадковому збігу обставин. Тільки після війни ми довідалися, як це сталося.

Залізничники готували перехід генерала Інгра. Та в цей час вони дізналися, що замість нього їде якийсь підполковник Свобода. Тому брати Мартінеки разом з начальником станції Фрибортом самі підготувалися до втечі за кордон на той випадок, якби виявилось, що я не той, за кого себе видаю. Перевіривши мене, вони трохи заспокоїлись, але вирішили для певності прийняти іще деякі заходи безпеки. У Отокара Мартінека в ті дні народилася донечка, а старша Фрибортова дочка склала іспити на атестат зрілості. І от митний службовець Мартінек та начальник станції Фриборт інсценували родинне свято, на яке зразу ж після полудня запросили фашистську охорону станції Шенова. Гулянка затяглася аж до півночі, і тому німці так і не перевіряли наш поїзд.

П'ятого червня 1939 року о 23.30 ми вскочили у поїзд, що рушив зі станції Шенової, і в тормозній будці переїхали кордон. О 23.45 ми вже були у Шубмерку, де нас чекав польський начальник станції Міхалік і командир польської митно-фінансової служби.

З великим подивом побачили ми, що з того ж самого товарного поїзда без кінця вилазять наші хлопці — втікачі з окупованої батьківщини. Було їх десь біля півсотні.

Завдяки мужнім чеським залізничникам саме таким шляхом до Польщі дісталось дуже багато наших людей. Тільки до військової частини у Кракові прибуло з протекторату приблизно три тисячі чоловік. Було, правда, чимало й таких, що тікали з поневоленої батьківщини пішки: або під виглядом «туристів», або ж просто як «селяни» — з мотикою, лопатою, граблями чи косою на плечах, так як це пощастило, наприклад, Отокарові Ярошу.

Через Польщу до Радянського Союзу

Вранці шостого червня 1939 року мене і мого супутника відвели у поліцейське відділення в Чеському Тешині, де на нас склали короткий протокол. Проте не відпустили, оскільки у поляків, як і у братів Мартінеків, виникла підозра: чи не агенти ми гестапо. Польські органи саме довідалися, що німці заслали через кордон двох своїх агентів, опіс яких нагадував зовнішність мою

і мого супутника. Допоміг випадок: один із співробітників польської поліції за першої республіки служив у 34 полку в Граніцях. Там він часто бачив мене — я в той час викладав у граніцькій військової академії і щодня проходив повз казарми 34 полку.

Таким чином, усе щасливо з'ясувалось і 11 червня я зміг поїхати до Кракова, де містилося наше консульство. Мене зареєстрували під номером 310. Це означало, що я був тристадесятий чехословак, який емігрував з окупованої батьківщини і зголосився у краківському еміграційному центрі.

Наступного дня мене призначили командиром чехословацької військової групи. Для мене настали тяжкі часи: профашистський уряд тодішньої беківської Польщі зовсім не чекав нас з відкритими обіймами. Навпаки, багатьох втікачів польські власті заарештували або ще гірше — передали назад у протекторат, прямо до рук гестапо.

Та й нам у самому Кракові було нелегко. Кілька тижнів ми змушені були жити на власні гроші або з продажу речей та одягу. Інколи ми просто не знали чим годувати солдатів. А нові бійці приходили весь час. З Пештян, наприклад, втекла група словацьких льотчиків, які не схотіли служити туківсько-тісовському клеро-фашистському режиму. В справі забезпечення бійців нам допомагала чехословацька колонія в Кракові, особливо маєстро Властимил Гофман, чеський художник-академік.

Ситуація поліпшилась лише після клопотання нашого віце-консула д-ра Гензла. Нас розквартирували в порожньому військовому таборі в Малих Броневицях і забезпечили харчуванням за нормами польської армії. Тоді на нас почали вже інакше дивитися і урядові організації в Варшаві, бо навіть політично не далекоглядна людина могла на той час зрозуміти, що апетити Гітлера на нові території не були втамовані Чехословаччиною і що наступною жертвою буде Польща.

На 15 серпня у Броневицях зосередилось близько 3 000 солдатів-емігрантів. Представники так званого закордонного опору на Заході, з головною резиденцією в Парижі, де перше слово мав чехословацький посол Осуський, вимагали, щоб усі боездатні чехословаки були відіслані з Польщі на Захід: або пароплавами через Гдиню, або, пізніше — через Румунію. Боячись, що наші бійці можуть перейти до Радянського Союзу, вони хотіли перешкодити утворенню в Польщі більш-менш значної чехословацької військової сили. Саме з вини наших тодішніх представників на Заході, на чолі яких стояли посол Чехословаччини в Парижі д-р Осуський та генерал Інгр, чимало наших людей опинилося в іноземному легіоні.

За домовленістю з варшавським урядом нам дозволено було залишити в Польщі тільки 1 000 добровольців, які перейшли до учбового табору в Лешні під Барановичами. Там ми повинні були з п'яти батальйонів сформувати Першу чехословацьку бригаду, але до її організації справа так і не дійшла, оскільки Польща була повністю окупована за 18 днів після нападу гітлерівських військ.

Під натиском фашистських армій ми відступили на схід. В Тернополі наші солдати мали перше зіткнення з ворогом: чехословацькі зенітники збили два фашистські бомбардувальники. Саме в Тернополі, за кілька днів до падіння Польщі, ми зазнали перших втрат: один наш солдат був убитий і кілька бійців поранено.

За посередництва чехословацького посла в Польській республіці ми звернулися до радянського посольства в Польщі з проханням підготувати перехід нашої військової частини в СРСР. Радянський посол Шаранов доручив це завдання військовому аташе у Варшаві полковникові танкових військ П. С. Рибалку, пізніше маршалові танкових військ і двічі Герою Радянського Союзу, з яким ми пліч-о-пліч здобували перемогу у нашій першій битві біля Соколова, потім ми наступали на Київ, а ще пізніше — зустрілися в травні 1945 року в Празі, визволеній 3-ю танковою армією під його командуванням і 4-ю танковою армією Лелюшенка.

Вісімнадцятого вересня 1939 року на території Західної України чехословацький легіон у Польщі зустрівся з Червоною Армією і в той самий день перейшов до Радянського Союзу. Це була знаменна мить зустрічі з нашими найвірнішими друзями — радянськими людьми.

Бузулук. Шлях до Праги

Фашистські армії наближалися до столиці Радянського Союзу, яка спокійно, зосереджено і впевнено готувалася до оборони та вирішального контрудару. Дбаючи про безпеку дипломатичного корпусу, радянський уряд з половини жовтня 1941 року дав розпорядження про евакуацію з Москви. Я виїхав разом з членами нашого посольства і військової місії в Куйбишев у ніч з 15 на 16 жовтня 1941 р.

Уже тоді в чехословацьке посольство і воєнну місію надходили численні заяви наших громадян, що жили в СРСР та інших країнах, про бажання вступити до військових частин. Одними з перших зголосилася група чехословацьких громадян з Ірану. У цій країні і зокрема в її столиці Тегерані

тоді було досить багато чехословаків — кілька сот людей з сім'ями і без них. Чехословацькі фірми «Шкода», «Ланна» та «Чеськоморавська Колбен-Данек» мали тут свої представництва. Наші люди були здебільшого працівниками цих фірм, зайнятими, головним чином, на будівництвах, розкиданих по всій країні.

Опублікування липневої чехословацько-радянської угоди про створення на території СРСР наших військових підрозділів неначе відкрило шляхи для безлічі запитів і нестримного потоку вимог: війна не жде, поспішайте, викликайте нас, організуйте, навчайте, ведіть нас на фронт!

20-го жовтня 1941 року ми були в Куйбишеві.

В грудні того ж року до Радянського Союзу приїхав тодішній глава польського емігрантського уряду в Лондоні генерал Сікорський. Його метою було відвідати армію Андерса, розміщену в районі Бузулука. (Цей район був визначений також для організації чехословацьких військових частин в СРСР).

Моя перша поїздка до Бузулука була, безперечно, корисна ще й тому, що я мав нагоду взяти участь в урочистому мітингу польської армії. Я до сьогоднішнього дня пам'ятаю в усіх подробицях цей день, представників усіх союзницьких військових місій і генералів Сікорського й Андерса серед них... Як майстерно вміли вони брехати!

В Бузулуці я відокремився від групи генерала Сікорського і зайнявся підготовкою приміщень для нашої майбутньої частини. Незабаром новонароджена частина мала вже 297 бійців.

Однак, знаходилися люди, які думали і діяли інакше. До них належали всі члени чехословацького уряду в Лондоні, зокрема міністр національної оборони генерал Сергей Інгр і сам тодішній президент республіки д-р Едвард Бенеш. Ставленням Інгра в СРСР був начальник чехословацької військової місії полковник Геліодор Піка. Метою цих людей та їх прибічників була реставрація домюнхенської Чехословаччини — капіталістичної республіки, а також всебічне сприяння тому, щоб у війні з Німеччиною та її сателітами Радянський Союз зазнав якнайбільших втрат і перестав існувати як соціалістична держава. Вони ніколи не вірили в силу СРСР, вони ненавиділи цю першу в світі соціалістичну країну і зовсім не хотіли, щоб звідти прийшло наше визволення. Хоч ці люди й змушені були погодитись на створення наших вій-

¹ За вказівкою польського емігрантського уряду, армія Андерса у найскладніший для Радянської країни час вирішальних боїв на Волзі залишила територію СРСР, не бажаючи брати участі в боях з німецькими загарбниками.

ськових частин в СРСР, вони водночас робили все можливе, щоб затримати їх організацію і навчання. Лондонці погоджувались тільки на так звані «символічні» час-тини.

Зима минула, і д-р Бенеш знову звернувся з закликом до народу Чехословаччини: нічого не робити, не провокувати гітлерівців, а спокійно чекати, поки з Заходу прийдуть «союзники-визволителі».

На противагу цьому 28 визначних представників чехословацької громадськості, які жили тоді в СРСР,— комуністи і некомуністи — виступили з закликом вести непримиренну боротьбу за свободу Чехословаччини. Вони закликали помститися за Мюнхен і окупацію, за страчених і закатованих, за нашу молодь, позбавлену освіти, за знущання з рідної мови, історії, культури, за грабунки і розкрадання багатомільярдних цінностей, створених руками й розумом чехів та словаків.

В липні 1942 року 1-й чехословацький окремий стрілецький батальйон в СРСР був уже сформований. Радянські інструктори — офіцери-фронтовики під керівництвом майора Пархоменка — допомагали нам своїм фронтовим досвідом. Навчання відбувалося в умовах, близьких до фронтових.

Тридцять першого січня 1943 року похідна колона 1-го маршового батальйону залишила свої бузулуцькі квартири, щоб вже ніколи не повертатися на них. Славний бойовий шлях розпочався.

В Бузулуці залишився запасний полк, в якому було приблизно 1 500 нових добровольців — чоловіків і жінок. Командував ними старший лейтенант Ярослав Дочкал. Кількість бійців запасного полку зростала з дня на день.

«Ми підемо в бій з гаслом «Смерть німе-

цьким окупантам!» з твердою волею керуватися блискучим прикладом героїчної Червоної Армії. Ми здійснимо все, що буде в наших силах, щоб заслужити на довіря верховного командування Червоної Армії, щоб відвоювати право на життя у вільній Чехословацькій республіці».

Цей рапорт радянському верховному командуванню ми послали, коли наш ешелон № 22904 уже був на шляху до передової. 979 солдатів, серед них 38 жінок, котрих ще недавно Лондон забороняв нам брати на фронт, мовчки дивилися на землю, визволену від фашистських окупантів, на людей, які воскрешають життя серед руїн. Перед нами постала картина небаченого спустошення, принесеного фашистами в Європу, і ми думали про нашу батьківщину, про зрівняні з землею Лідіце й Лежаки, про 42 000 забитих чоловіків, жінок та дітей в тому числі й немовлят під час гейдrixів минулого року¹. В такі хвилини нам здавалось, що ешелон № 22904 рухається занадто повільно.

Знову дома

Був пам'ятний день 30-го квітня 1945 року. На куполі берлінського рейхстагу радянські солдати піднесли червоний прапор перемоги. В цей самий день 1 чехословацька танкова бригада вступила у Моравську Остраву. Перший корпус стояв на лівому березі розлитого Вага; мости через річку лежали в руїнах. Необхідно було створити плацдарм на правому березі, перш ніж гітлерівці займуть там оборону.

Першого травня 1945 року наші частини переправились через річку Ваг і відразу ж розпочали переслідування ворога. Фашисти спробували стримати наступ на завчасно підготовлених оборонних позиціях, що тяглися вздовж хребтів Яворніка на висоті понад 1 000 метрів над рівнем моря. Та скористатися з цього оборонного рубежа їм не вдалося, тому що й з тилу загрожувала небезпека — наступали партизани.

Третього травня 3 бригада визволила Карловіце і Грозенков, а 1 та 4 бригади поспішали на допомогу Всетіну, де населення повстало проти окупантів.

¹ Йдеться про масовий терор, яким окупанти відповіли на вбивство підпільниками гітлерівського намісника Гейдrixа.

1. Чехословацький корпус переможно переходить кордон Чехословаччини. 1945 р.

Це повстання вибухло на день раніше, ніж в Празі. Очолені партизанами всетінці не могли бездіяльно спостерігати, як гітлерівці знищують їх місто, і взялися до зброї.

Швидкий прихід підрозділів 4 бригади і саперної розвідки 1 бригади (розвідкою командував старший лейтенант Желінський) поклав край нерівній битві населення міста з добре озброєними фашистами.

А через кілька годин після того, як наш політвідділ спіймав повідомлення англійського радіо про капітуляцію величезної групи гітлерівських військ перед союзницькими арміями, з радіоприймача, настроєного на Прагу, була передана радісна новина:

«ПРАГА ПОВСТАЛА!»

Населення Праги піднялося на мужній бій проти гітлерівців.

Звістка про повстання в Празі миттю облетіла всі частини і до глибини душі схвилювала солдатів.

Наш корпус наступав в напрямку Бистржиці під Гостиним і на Голешов. Ми просувалися вперед, як тільки могли швидко, але до столиці республіки було ще далеко, надто далеко. Від моменту, коли спалахнуло празьке повстання, радисти були весь час на прийомі. Вони записували кожне повідомлення вільного празького радіо і кожне слово, яке передавалося іншими європейськими радіостанціями про боротьбу чеських патріотів у столиці республіки.

На допомогу міг прийти тільки той, до кого ми завжди зверталися в тяжкі хвилини — Радянський Союз. Танкові армії генералів Рибалка і Лелюшенка, за плечима яких була жорстока битва за Берлін, рушили на допомогу Празі. Вони повинні були пробитись до Праги 12 травня.

Від Берліна до Праги біля 400 кілометрів. По дорозі були Крушні гори, водні перешкоди й армійська група фельдмаршала Шернера, у розпорядженні якого перебувало 14 піхотних, 3 гірські, 2 танкові і 1 моторизована дивізія. Ці війська запекло бились навіть тоді, коли Німеччина вже підписала беззастережну капітуляцію. І от радянські танки рушили на допомогу чеському народові.

Шостого травня наш корпус визволив Гулін. На другий день під Бржештом ми мушили знову йти в бій, і така ж ситуація була 8 травня під Простейовим.

Нас охопив жах: що ж буде з Прагою? Чи не спіткає її доля Варшави і тисяч радянських міст і сіл? Адже ми знали, що з Бенешова в напрямку Праги ідуть німецькі

танки і частини СС. Однак, танки Рибалка і Лелюшенка прийшли вчасно і врятували Прагу від знищення, а мешканців — від загибелі.

17 травня 1945 року на історичній Староместській площі під своїми бойовими прапорами проходили частини 1 чехословацького армійського корпусу, сформованого в Радянському Союзі.

Глибоко схвилюваний стояв я на почесній трибуні. Згадував... Окупація, гноблення, тюрми, концентраційні табори... Втрати у боях, забиті й поранені, дні і ночі в окопах, на дощі та морозі... Ці хлопці на фронті і весь наш народ на батьківщині за шість воєнних літ пережили стільки, скільки не судилося бачити багатьом поколінням протягом всього їх життя.

Була нас купка, коли ми починали в Бузулуці. А зараз хлопці, що саме проходять повз трибуну, — бійці сотисячного війська! Війська, озброєного чудовими радянськими автоматами, гарматами, мінометами, танками, літаками-винищувачами, штурмовиками і бомбардувальниками! Війська, яке стало основою нашої нової народної армії.

Правда, багато з них не дійшло. Понад 4 000 загинуло за свободу вітчизни, багато залишилось каліками, тисячі пролили кров на полі бою. Та за двадцять шість місяців бойових дій було поранено і вбито 24 600 ворожих солдатів! Уже цей баланс свідчить, що ми воювали непогано.

Перед моїми очима в ті хвилини поставали не лише важкі й безповоротні втрати на полі бою, але й оті сотні тисяч чехів і словаків, які були замучені в концентраційних таборах, розстріляні гестапівськими катами. Серед них були тисячі дітей і немовлят... Тільки подумати, що сталося б з усім нашим народом, коли б Радянська Армія не розгромила гітлерівські війська і не принесла нам свободу! Як нація чехів і словаків ми були б знищені...

Сьогодні перед нами відкривається велике майбутнє: надія на кінець усіх воєн, на мир, на краще, щасливе життя народів усього світу; соціалізм і комунізм перемагають і переможуть. Але молодь наша ніколи не повинна забувати, як легко ми втратили свою свободу і як важко, ціною яких величезних зусиль і величезних жертв нашого і особливо радянського народів здобували ми її знову! Якби не було Радянського Союзу, ми б не здобули свободу.

*З чеської переклав
Олег МИКИТЕНКО*

Гамбурзька газета «Більд-цейтунг» нагадала цим фото про колишню славу Конні Рукса: чемпіон і його наречена. Про сьогоднішню його долю свідчить свіжий газетний заголовок, вмонтований у старе фото — «Конні Рукс на чолі зграї торговців наркотиками».

ФІНІШ СПОРТИВНОГО ІДОЛА

«Колишній чемпіон Європи з боксу Конні Рукс заарештований поліцією Західного Берліна, як ватажок великої зграї контрабандистів, торговців наркотиками...».

Це коротке повідомлення, що з'явилося у західній пресі, було своєрідною звісткою про дуже сумний фініш колишнього спортивного ідола Західної Європи.

Десять років тому ім'я Конні Рукса лунало тут у поєднанні з гучними епітетами: «спортивний бог», «залізний удар Конні Рукса», «непереможний Конні», — так підкреслювали переваги чемпіона. Французька парфюмерна фірма «Коті» запропонувала йому великі гроші за право випустити новий сорт парфумів під назвою «Конні Рукс» з його портретом.

Найбільшою сенсацією 1950 року було одруження Конні Рукса з красунею Адою Чеховою — дочкою відомої артистки Ольги Чехової, яка колись емігрувала з Росії й живе тепер у Західному Берліні. «Перший боксер і перша красуня Єв-

ропи!» — захоплювалася бульварна преса, докладно описуючи всі подробиці цього шлюбу.

Шлюбна церемонія перетворилася на парад десятків спортивних чемпіонів і екс-чемпіонів Західної Європи, які прибули до Західного Берліна, щоб взяти участь у цьому весіллі.

Першого нищівного удару блискучій кар'єрі Конні Рукса завдав бельгійський боксер Карел Сіс, одібравши у нього 1952 року звання чемпіона Європи. Деякий час Конні Рукс ще привертав до себе увагу як екс-чемпіон, а газетярі ще цікавилися ним, як чоловіком Ади Чехової. Але поступово інтерес до побитого чемпіона згас зовсім. Він став «кетчеменом», тобто, виступав у тій огидній боротьбі, яка зветься «кетчем» і в якій борці нещадно калічать один одного.

А далі, як тепер з'ясувалося, Конні Рукс став ватажком зграї контрабандистів, торговців наркотиками. І ось — сумний фініш колишнього блискучого боксера — тюремні ґрати.

40 СЕКУНД СМЕРТЕЛЬНОГО РИСКУ

Кері Грант нерішуче стояв на підвіконні. Внизу було розкладено кілька надувних матраців. Рухом руки режисер дав знак операторі: можна починати!

Сильний поштовх, і відомий актор, зробивши в повітрі сальто, щасливо приземлився і, швидко підхопившись, з револьвером у руці побіг до лісу.

Ця сцена схвалювала всіх присутніх. Адже Кері — людина не першої молодості, і хоча тримається він досить хвацько й відтворює на екрані тип «сильної людини», такий стрибок (майже з другого поверху) в його роки — величезний ризик. Проте він сам наполягав на тому, щоб виконати його без дублера. Не допомогли і вмовляння колег — Кері хотів особисто зіграти небезпечну сцену. А потім, сяючи, він приймав поздоровлення друзів. Проте добрий настрій зіпсував режисер. Він схвально поплескав Гранта по плечу.

— Ми ще раз повторимо цю сцену, але з Максом. Твій стрибок був добрий, але, на жаль, мало ефектний. Ти, очевидно, надто дбав про свою безпеку.

На зйомку запросили Макса Клевина. Після нього цю сцену вже не треба було повторювати. І нічого дивного, Клевін — найкращий спеціаліст у своєму амплуа. Немає більш відважного дублера, ніж він, і часто, навіть надто часто, він ризикує життям. Макс проїздить на мотоциклі крізь палаючий будинок; вискакує з автомобіля, що котиться до провалля; з'їжджає на канаті з двадцятиметрової вежі; падає з коня; тікає по даху експреса, що мчить з величезною швидкістю. Одним словом, Макс робить все. Звичайно, не задарма. Ось побіжний огляд цінника, яким користується Клевін: падіння з коня — 100 доларів, зіткнення автомобілів — 450 доларів, стрибок з четвертого поверху — 600 доларів. Продюсери навмисне вводять у свої фільми небезпечні сцени, щоб полоскотати глядачам нерви. Все це, звичайно, має приносити прибутки. А щодо ризику, якому піддаються дублери, то це їх зовсім не обходить.

Кіноглядачі переконані, що бачать кариколомну витівку зірки екрана Роберта Мітчела. Тимчасом чоловік, який головою розбиває віконну шибку, — це дублер Пауль Стадер. Сорок секунд триває ця сцена. Сорок секунд смертельного ризику.

— Підійдіть до телефону і скажіть, що ви хворий. І дивіться — жодного зайвого слова.

Професор Лексінгтон зняв трубку.

— Це ти, Енді? Я захворів. Джу-ді також нездужає. Експерименти проведіть без мене. Я мушу лягти. До завтра!

Він поклав трубку.

— Завтра разом з дочкою ви будете з нами в дорозі, — цинічно посміхаючись, сказав Байерс.

За півгодини знову задзвонив телефон. Негр Шоу роздратовано схопив шнур апарата і вирвав його з гнізда.

— Слухайте, Крісті, — прошепотів Лексінгтон. — Ви маєте вигляд порядної людини...

— Закрий пельку, старий! — закричав Андерсон. — Хлопці, дивіться, говорять про нас.

Вражений Лексінгтон дивився на екран телевізора. Диктор читав повідомлення про втечу з тюрми «Іан Блуфт» двадцяти найнебезпечніших в'язнів. П'ятьох вже задержали. Злочинці розбилися на три групи. Показали їхні фотографії. Так, четверо сиділи тут, в кімнаті професора-фізика Лексінгтона. Першим показали Джеймса Крісті. Він був убивцею, засудженим на довічне ув'язнення. Це Крісті організував втечу, найбільшу в історії Сполучених Штатів.

Незабаром в передпокої пролунав дзвінок.

— Відчини! — наказав Андерсон фізику. — Знаєш, що говорити?

В дверях стояв Енді Хілтон, асистент професора, наречений його дочки.

— Ви хворі? Я дзвонив ще два

рази, але телефон мовчить. Може я чимось можу вам допомогти?

— Ні, все гаразд, нам нічого не потрібно. Телефон зіпсований.

— В такому разі, — сказав Енді, — бажаю швидкого одужання. Привіт Джуді.

З тяжким серцем професор сів у крісло. Він не був настільки наївним, щоб припустити, ніби його поведінка здатна задобрити бандитів. Він знав, що вони можуть вбити його і дочку, щоб позбутися свідків, або взяти їх з собою заложниками.

«Гості» дивилися телевізор і пили горілку. Лексінгтон зробив ще одну спробу заговорити з Крісті.

— Ви вірите в успіх вашої втечі? Адже ви не маєте жодного шансу. Ви тільки погіршите собі становище.

— Мені однаково, я засуджений довічно. А так хоч вирвався з

«Івн Блуфт». Якщо мене схоплять за межами штату, то я вже сидітиму в іншій тюрмі. А засуджений я безвинно.

— Якщо ви невинні, то тим більше, я зроблю для вас все. Я найму найкращих адвокатів. Але дайте мені і дочці спокій.

Крісті розповів свою історію. Якось він, службовець банку, з своєю нареченою виїхав за місто. Випадково вони стали свідками вбивства якогось букмекера. Вночі Крісті арештували, його наречена Ненсі Кейт засвідчила, що букмекера вбив він, Джеймс Крісті. На місці вбивства були помічені сліди шин його автомашини, це підтвердила й Ненсі. Крісті засудили до смертної кари, а потім вирок замінили довічним ув'язненням.

— Чому вона так зробила? — спитав Лексінгтон.

— Букмекер належав до зграї гангстерів, так званого «синдикату». Злочинці помітили мою машину, потім знайшли Ненсі і примусили її дати такі свідчення — по-перше, щоб позбавитися свідка, по-друге, щоб спрямувати слідство на невірний шлях. Ненсі — танцюристка, тепер вона працює в якомусь гангстерському барі.

Після вечери один з втікачів підійшов до Джуді. Дівчина істерично закричала. Тоді вони закрили її в підвалі. Там Байерс знайшов дві пляшки горілки. Він налив повну склянку і подав професорові.

— Пий, старий, за успіх нашої втечі.

— Я не п'ю, горілка у мене тільки для гостей.

— Він не хоче пити за наш успіх, — закричав Байерс. — Пий!

Лексінгтон спорожнив склянку. У нього запаморочилося в голові, він зблід. Байерс і Шоу втягли його у ванну і почали обливати холодною водою. Коли професор опритомнів, наказали:

— Поїдеш до міста, привезеш на дорогу кілька пляшок віскі та консерви, цигарки, хліб, шоколад. Зроби все як слід, — твоя дочка тут, з нами. Якщо зрадиш — переїжемо їй горлянку.

ДОВІРЛИВИЙ

ЕНДІ ХІЛТОН

Енді Хілтон був занепокоєний. Ще ніколи його шеф і майбутній тесть не говорив з ним так холодно. Увечері він вирішив ще раз відвідати професора. По дорозі зайшов до магазину купити собі щось на вечерю. Розмовляючи з хазяїном, сказав, що професор захворів.

— Як захворів? — посміхнувся той. — Він п'яний. Кілька хвилин тому він був тут п'яний, як ніч. Накупив багато різних продуктів і ще до того взяв дві пляшки віскі.

Енді Хілтон нічого не розумів. Його шановний шеф п'яний? Цього не може бути! Він помчав до професора. Обережно обійшов будинок з усіх боків. Вікна були щільно завішані. Раптом Хілтон почув тихе схлипування. Воно доносило-

ся з підвалу. Енді нахилився і тихо спитав:

— Джуді, ти?

— Енді! Енді, визволи мене звідси. Гангстери напали на наш дім, тепер вони в кімнатах, хочуть взяти нас з собою.

Енді допоміг Джуді вилізти через вікно. За кілька хвилин вона вже була у нього вдома. Він розумів, що поліція тепер не допоможе, і знову поїхав до професора.

— Це знову ти, Енді? — здивувався Лексінгтон.

— Я хочу поговорити з вашими гостями.

— У мене нема ніяких гостей.

Енді увійшов до кімнати. Гангстери похмуро дивилися на нього. Він сказав їм, що Джуді визволена, і запропонував:

— Випустіть професора. Я поїду з вами замість нього.

— Він з глузду з'їхав! З нами поїде старий, а ти бережи свою голову, — заявив Байерс.

— Вони мають рацію, Енді, — втрутився професор. — Краще їхати мені.

— Якщо ти мовчатимеш, твій тесть цілісний повернеться за два дні, — сказав Андерсон.

В ДОРОЗІ

Крісті хотів дістатися до Лас-Вегаса у штаті Невада, за чотири тисячі кілометрів від будинку професора. Там, як йому говорили, жила Ненсі Кейт.

Четверо втікачів — Джеймс Крісті, Віллі Шоу, Д. Андерсон, Р. Байерс.

— По-перше, ми мусимо виїхати з цього штату, по-друге, від Лас-Вегаса недалеко до Мексики,— переконував він втікачів.

На світанку вони вже були на кордоні штату Міссісіпі, а опівночі досягли великої пустелі в Техасі. Крісті зупинив машину і сказав:

— Хлопці, тут ми мусимо випустити професора. Вже минули дві доби. Байерс, дай йому трохи консервів на дорогу.

Коли професор вийшов з машини, Андерсон показав на Шоу, який заснув.

— Нехай цей також виходить. Терпіти не можу чорномазих. Зрештою, скрізь шукають трьох білих і одного негра.

— Чудово!— зрадів Байерс. Він розбудив негра.— Виходь! Кінцева зупинка. Приїхали!

Заспаного Шоу викинули з машини, і гангстери поїхали далі.

ПОСТРІЛИ

В РЕСТОРАНІ

Вони зупинили машину біля першокласного ресторану у Феніксі— столиці штату Арізона. Зал був майже порожній. Замовили розкішний обід, і Крісті вийшов помити руки. Раптом він почув постріли. Вони лунали з залу ресторану. Через хвилину перед ним стояла офіціантка, яка обслуговувала їх.

— Швидше, швидше, ходімо зі мною!— прошепотіла вона і потягнула Крісті за руку. У невеличкому дворіку вона показала на причеп до автомашини.

— Зайдіть туди, зараз я приїду.

Минуло немало часу, поки вона повернулася. Це була жінка за тридцять років з приємним і добрим обличчям.

— Що трапилося?— спитав Крісті.

Вона старанно зачинила двері і розповіла:

— Ваших товаришів схопили. Поліцейські увійшли до ресторану, наблизилися до столика. Один з ваших вистрелив, поліцей-

ські теж почали стріляти. Той в окулярах навіть не поворухнувся, щоб захистити себе. Ви не бійтеся, я не чула, щоб вони говорили щось про вас.

— Навіщо ви мені допомагаєте?

ОПТИМІЗМ

КРІСТІ

— Ми, офіціантки, добре розуміємося на людях. Краще, ніж інші жінки. Ваше обличчя багато про що говорить. А тепер куди ви хочете їхати?

— До Лас-Вегаса.

Жінка на хвилину замислилась.

— Добре, я відвезу вас. Це моя машина.

За кілька хвилин вони були за містом. Жінка сиділа біля керма. Раптом вона сказала:

— Ну, хлопче, заспокой своє серце. Що в тебе на совісті?

Крісті відчув полегшення, коли почав розповідати про себе.

— Мабуть ти ненавидиш Ненсі?

— Це дивно, але... ні! Її тоді залякали гангстери. Після двох років перебування у тюрмі, я добре знаю, що вони можуть зробити з людиною. Очевидно, вона і тепер зв'язана з ними. Мені конче потрібно з нею поговорити, я хочу, щоб вона взяла назад свої свідчення.

— Оптиміст!— засміялась жінка.— Якщо вона тоді дала фальшиві свідчення, то тепер від них не відмовиться. Слухай, залишся зі мною і забудь про все це.

— Ні, я хочу, щоб вона взяла назад свої свідчення,— наполягав він.

У ЛАС-ВЕГАСІ

У Лас-Вегасі вже чекали на Крісті. Не поліція, а гангстери з «синдикату». Жінка пішла у місто і повернулася через кілька годин.

— Ефектна особа, ця твоя Ненсі. Я бачила її. Коли я назвала твоє ім'я, вона сказала, що знати

не знає ніякого Джеймса Крісті й не пригадує ніякої подібної справи.

— Вона знає, що я тут?

— Ні, я запевнила, що приїхала від тебе з Лос-Анжелоса. Облиш її. Не говорячи вже про погрозу «синдикату», за лише одні фальшиві свідчення її чекає кілька років тюрми. Нічого вона для тебе не зробить.

— Я мушу її бачити, де вона?

— Ти йдеш на вірну смерть.

Крісті поволі йшов безлюдною Мейн-стріт. Пройшов повз нічні ресторани, ігрові будинки. Нарешті зупинився біля бару, де працювала Ненсі. Він відразу побачив її.

— Хело, Ненсі! Мені треба з тобою переговорити.

— Я не знаю, про що нам говорити. Тікай звідси. Люди з «синдикату» чекають на тебе.

— Ти дуже зворушливо піклуєшся про мене.

— Чого ти хочеш?

— Ти мусиш спростувати свої свідчення.

— Ти збожеволів. Якщо я скажу лише одно слово, банда мені цього не подарує.

— Відмовся від своїх свідчень. У мене є можливість взяти доброго адвоката. Він захистить нас обох.

— Хлопче, в усьому штаті Невада нема жодного непідкупного поліцейського і судді. Це програма справа...

За годину він повернувся до Мері, так звали офіціантку, і розповів їй усе.

— Тепер ідемо звідси,— сказала вона.

— Так, але зачекай хвилинку, я ще не влаштував однієї дрібнички. Він вийшов і більше не повернувся.

Наступного дня Мері давала докладні свідчення поліції.

Джеймса Крісті вбили гангстери, які діяли у повній згоді з поліцією. Тепер, коли преса опублікувала цю справу, вся американська громадськість переконатися в невинності Джеймса Крісті.

А Ненсі Кейт і досі виступає у нічних ресторанах гангстерського «синдикату».

(З іноземної преси)

Старий „СІМПЛІЦІСІМУС“

Яскрава обкладинка з червоним бульдогом... Гострі сатиричні матеріали, дотепні карикатури, спрямовані проти німецького милітаризму і шовінізму, проти німецької та світової реакції.

Таким запам'ятовується старий «Сімпліцісїмус» — цей цікавий німецький сатиричний журнал, що почав виходити наприкінці минулого сторіччя і проіснував майже 50 років.

Тепер у Західній Німеччині, у Мюнхені, знову виходить журнал, з тією ж назвою, з тією ж старою обкладинкою. Але його видавці лише зпо-вживають ім'я старого «Сімпліцісїмуса», бо те, що тепер виходить під цією назвою, не має нічого спільного з відомим старим сатиричним журналом, про який варто розповісти нашим читачам.

го розвиток німецького сатиричного малюнка досяг кульмінаційної точки, а також письменник Людвік Тома.

У літературній редакції журналу співробітничали Томас Манн, Якоб Вассерман, ще маловідомий на той час Франц Ведекінд. На його сторінках друкувалися памфлети, новели, оповідання Б. Франка, А. Цвейга, Г. Ібсена, К. Гамсуна, Б. Б'єрсона, А. Чехова, Г. і Т. Маннів та ін. Там вперше були опубліковані два розділи із всесвітньовідомого роману Г. Манна «Вірнопідданий». Час від часу

В кінці XIX і на початку XX століття в різних видавництвах Німеччини виходив ряд сатиричних журналів — «Кладдерататч», «Ульк», «Люстіге блеттер». Але в цій плеяді зіркою першої величини, безперечно, був «Сімпліцісїмус». Роль, яку він відіграв у житті вільгельмівської Німеччини, можна порівняти хіба що з роллю французької «Шаріварі». Без знайомства з цими виданнями загальна картина соціальної і політичної боротьби, цивілізації, звичаїв тих років була б дуже неповною.

Перший номер «Сімпліцісїмуса» — яскраво ілюстрованого щотижневика — вийшов 1 квітня 1896 року у Мюнхені — великому художньому центрі тодішньої Німеччини. Його видавцем був Альберт Ланген. Він щойно повернувся з Парижа, де якийсь час жив, займаючись потроху живописом, літературною працею, колекціонуванням картин. Зневірившись у власних талантах, Ланген вирішив зайнятися виданням художньої літератури і журналу, близького за характером до французького «Жіль Блаз Ілюстре». Але художню та ідейну орієнтацію журналу визначив не Ланген, а інший видавець — Т. Т. Хайне, в особі яко-

Т. Хайне. Вулична картинка.
З серії «По темній Німеччині».

О. Гульбранссон. Ангел-охранець № 1 — для багатих.

в журналі з'являлися малюнки таких майстрів, як М. Слєфогт, Т. Стєйнлєн, Ф. Валлоттон, Л. Корінт, К. Кольвіц, Г. Цілле.

Літературно-художня редакція «Сімпліцісмуса» надзвичайно серйозно поставилась до своїх завдань. Про це свідчить вже сама назва, обрана для щотижневика.

Латинською мовою «Сімпліціус» значить «простак»; «Сімпліцісмумс» — «найпростіший». Подібну назву вже колись дав своєму творові німецький сатирик XVII сторіччя Гріммельсгаузен. «Пригоди Сімпліція Сімпліцісмумса» — назвав він свій роман. Його герой — то пастух, то солдат, то пустельник, то злодій — зустрічається у своїх мандрах з найрізно-

манітнішими людьми, потрапляє в несподівані ситуації. Це дозволило Гріммельсгаузену показати в усій непривабливості Німеччину епохи тридцятилітньої війни, «коли протягом цілого покоління вздовж і поперек хазяйнувала найрозгнуданіша солдатня, яку тільки знає історія» (Ф. Енгельс).

У редакційних статтях, опублікованих 1896 року, говориться про те, що «Сімпліцісмумс», як і його далекий попередник, герой роману Гріммельсгаузена, хотів стати «обвинувачем багатіїв в ім'я бідних», хотів дати правдиве зображення дійсності «страшного часу», черпаючи матеріал з гущі народного життя. Не надаючи великого значення індивідуальним рисам, художники «Сімпліцісмумса» намагалися показати деградацію людяності, гуманізму, що відбувалась на той час у суспільстві. Але художній прийом сатиричної типізації, крім позитивного, ніс в собі також негативне начало, яке давалося знаки, коли карикатуристи зверталися до теми народу, і, особливо, пролетаріату. Останній розглядався лише як пригноблений і безправний клас, що навіть не помишляє про своє визволення. У їхніх малюнках домінують сірі тони безпросвітності, що підкреслюють принизливу силу злиднів. Зі сторінок журналу постає картина тогочасної Німеччини, що викликає безмежний жах. ...Тьмяно освітлена похмура вузька вулиця з високими прибутковими будинками. Сюди ніколи не заглядає яскравий сонячний промінь, тут нічим дихати. Над усім панує велетенське чудовисько з олов'яними банькатими очима, в уніформі, в касці, з пістолетом. Такою малює Німеччину Т. Хайне.

З карикатур О. Гульбранссона постає огидний у своїй нікчемності уряд Німеччини, не менш гидке і його оточення: пощастило одній із зображених художником мавп поголитися, одягти корону і вбратися у королівську мантию, а іншій виголити тонзуру і придбати єпископський посох, — і всі інші мавпи покірно схилились перед ними.

«Сімпліцісмумс» злісно й нещадно висміює тупоголового, безсердечного, заздрісного бюргера. Він багато їсть, п'є, спить і, розжирів-

ши, перетворюється у напівлюдину-напівсвиню. Таке зображення типу промисловця-бюргера найчастіше зустрічається серед карикатур журналу. Воно виникло як антитеза виснаженому, завжди голодному пролетарю. Це величезне черево Стіннеса, це Крупп, що доїть Німеччину, подану в образі корови.

Під вогонь нищівної критики «Сімпліцісмумса» потрапляє агресивна політика німецького уряду — загарбання китайської бухти Цзяо-Чжоу, Марокканська авантюра, проникнення у Туреччину, знищення африканського племені гереро.

Взагалі проблеми міжнародної політики займають значне місце

О. Гульбранссон. Ангел-охранець № 2 — для бідних.

у карикатурах «Сімпліцісуса»: взаємовідносини між Францією і Росією; намагання вирішити мирним шляхом назріваючу воєнну кризу; російсько-японська війна; кривава неділя 1905 року і наступна революція... Художникам «Сімпліцісуса» дуже хочеться вірити в те, що в недалекому майбутньому «самодержець всія Русі» — Микола II, подібно до святого сімейства, яке втекло до Єгипту, запряже ослика, навантажить на нього своє майно — корону, скіпетр, — і вирушить у вигнання. Але їх сподівання були марними. Російському народові кинули нову конституцію. «Сімпліцісус» зразу ж відгукнувся на цю подію малюнком Шульца: через вузьке, але непрохідне провалля перекинута хитка драбина, що гнеться від найменшого подиху вітру. На одному кінці провалля збилися люди, вони рвуться на той бік, але налякані страшною безоднею, відступають.

На жаль, у карикатурах «Сімпліцісуса» нема віри у майбутнє. Його художники бачили світло лише в минулому, у революції 1848 року. На її барикадах, у боротьбі з королівськими солдатами загинув справжній герой «Сімпліцісуса» у червоному фрігійському ковпаку. Його ж нащадок — сучасник журналу — у нічному ковпаку мирно відлежується на

В. Шульц. Мир. «Франціє, не бійся, простягни нам руку. Труд і мистецтво шанують тебе».

кананці. Рушницю замінила пляшка з вином.

У ті роки в Німеччині панувала розгнущана імперіалістична реакція, якій протистояв неспівимий, половинчастий демократичний рух. А з революційним пролетаріатом у «Сімпліцісуса» не було ніяких зв'язків. Та і в політиці керівництва соціал-демократичної партії тоді брав гору опортунізм.

Нема нічого дивного, що за цих умов художники «Сімпліцісуса» зверталися до гротеску. В ньому і нищівне глузування над потворними явищами дійсності, і почуття страху перед ними. Проте кожний з художників зберіг свою власну манеру.

Розповісти про те, яка саме тематика домінувала у творчості того чи іншого художника «Сімпліцісуса» досить важко. У кожного з них можна знайти карикатури будь-якого звучання майже на будь-яку тему, за винятком, може, Е. Тоні, що створив цілу

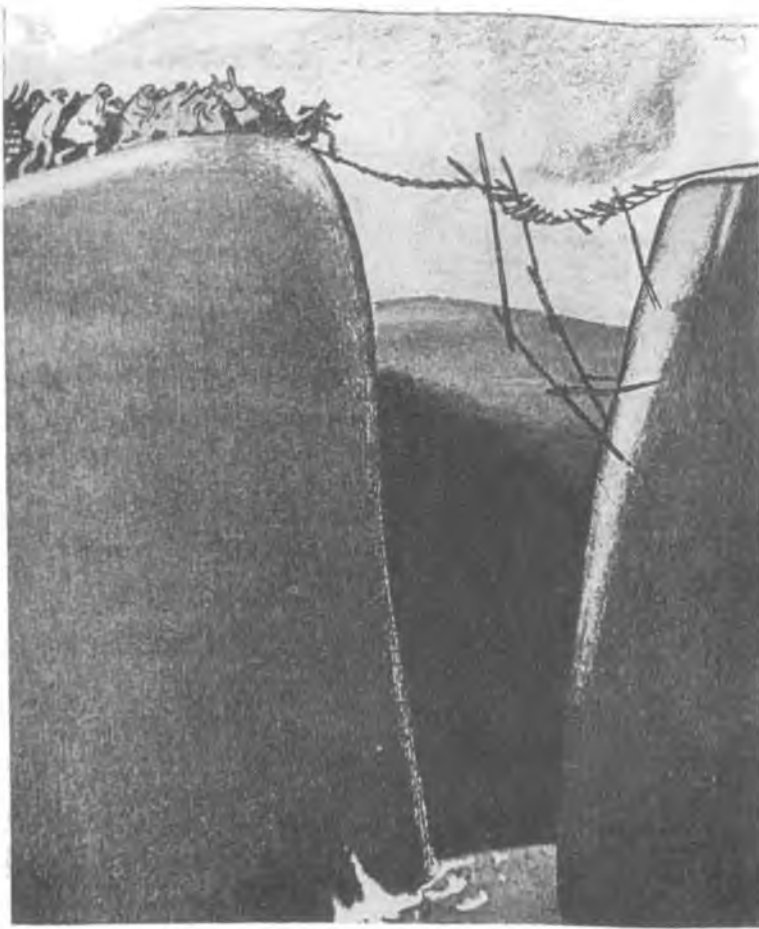
галерею вояк — від юного лейтенанта до підстаркуватого генерала у відставці, та ще Ф. Резніцка з його романтичними дамами «світу» та «напівсвіту». Про дрі-

Б. Пауль. «Голова потрібна солдату для того, щоб, віддаючи честь, він знав, як високо потрібно підносити руку».

О. Гульбранссон. Вірний засіб.

В. Шульц. Конституція 1905 року. «Народом Росії відкрито шлях до свободи».

б'язковість, скаредність і недоумкуватість цих ефірних створінь чи-

тач довідувався лише з тексту. Старий бойовий «Сімпліціснус» помер у 1914 році. Хвиля шовінізму, що захльоснула тоді всю країну, не обминула і цей журнал. Про його смерть сповістив

Т. Хайне, зобразивши Бісмарка, який дружньо тиснув руку А. Бебеля,— лідера німецьких соціал-демократів, яких уряд Бісмарка тримав цілих 12 років поза законом. Бебель у похідній формі, через плече — гвинтівка. Над землею клубочиться дим пожеж. У лівому нижньому кутку малюнка — німецькі солдати, що відправляються на фронт. Соціал-демократи голосували за воєнні кредити,— і Бісмарк гідно оцінив їх.

Протягом наступних двох-трьох років на сторінках журналу процвітала апологетика світової війни, здобрена великою дозою сентиментальності. Потім угар ультрапатріотизму розсіявся і журнал знову лівішає. Аж до 1933 року він вважався найрадикальнішим з усіх журналів, що будь-коли виходили в німецьких буржуазних видавництвах. У двадцяті роки багато карикатур з «Сімпліціснуса» використовує «Роте фане» — орган Компартії Німеччини. Час від часу вони з'являються й тепер у пресі НДР, що прагне показати справжнє обличчя західнонімецького мілітаризму і його історичні корені.

Але загалом, після зради принципів, ним же проголошених, журнал так і не зміг піднятися. У 1933 році він схилився перед Гітлером, а в 1944 році припинив своє існування.

КАЛЕНДАРЬ ВСЕСВІТУ

ПОНІ-ЛІЛІПУТИ. Найменших в світі поні вдалося виростити після багаторічних спроб на одному аргентинському ранчо. Ріст поні лише 50 сантиметрів. Перших шість поні-ліліпутів продали по 500 доларів за кожного.

НУ, Я ДЕПУТАТ! Чарльз Іпанелло знову обрали до парламенту штату Масачусетс. Переобраний депутат, проте, й досі не займав там свого місця, бо відбуває чотиримісячне ув'язнення за привласнення громадських грошей, призначених для ремонту шляхів. Ці гроші Іпанелло вкрав, ще будучи членом парламенту попереднього скликання. Втім, незабаром строк ув'язнення скінчиться, і він знову займе свій високий і почесний пост...

НЕЗВИЧАЙНИЙ «МУЗЕЙ». На півдні Угорщини знаходиться незвичайний «музей» природознавства: просто неба огорожено шар піску з відбитками слідів первісних звірів. Вчені вважають, що «вік» цих слідів становить 30 мільйонів років!

Очевидно, у ті давні часи тут пробігав струмок, до якого сходилися на водопій звірі. Засипане вулканічним попелом, це місце разом з відбитками звірячих лап і пташиних пазурів збереглося до наших днів.

Г. КОНІГСБЕРГЕР,
американський журналіст

БЛИСК І ЗЛИДЕННІСТЬ МЕКСИКИ

Нові автостради, так само як і сама столиця країни — Мехіко, опоясана чудовим кільцевим шосе, здаються якимись сторонніми елементами на тлі гнітюче пустельного й безлюдного мексиканського краєвиду. Самотність є незмінним мотивом у мексиканській літературі й мистецтві — не тільки самотність, навяна порожнечою, яку бачиш у дзеркалі свого автомобіля, але й почуття ізольованості, пов'язане з життям на «альтіплано», на висоті кількох тисяч футів над рівнем моря, де ночі напоєні запахом каміння, а зірки, здається, висять не далі й не ближче ніж сусідній будинок. Це, нарешті, самотність людей, що надзвичайно легко поринають у відчай і навіть вдаються до вбивства (принаймні, так тут вважають), як до останнього засобу повернути до себе увагу своїх співвітчизників (в Мехіко, місті вдвічі меншому, ніж Нью-Йорк, на рік трапляється в десять разів більше убивств). Туристи часто вивозять з країни враження, що смерть є домінуючою темою в мексиканському житті; вони згадують про цукерки у формі черепа, якими дітлахи ласують у День Мертвих — 2 листопада, або «калаверас» — політичні карикатури з обов'яз-

ковими танцюючими скелетами, популярні тут не менше ніж в Європі часів Гольбейна; вважають також, що в Мексичі людина може стати національним героєм ли-

ше прийнявши трагічну смерть. Для індіців перед іспанським завоюванням смерть, а не життя, здавалася, очевидно, природним станом людини, і тому її

Місто Мехіко увечері.

Головний корпус університетської бібліотеки міста Мехіко оздоблено мозаїкою.

треба було умилювати тисячами жертвоприношень; кожні п'ятдесят два роки становили життєвий цикл, наприкінці якого люди гасили всі вогні й чекали кінця світу, майже не сподіваючись на те, що він не настане. Мексиканські письменники розповідають у своїх творах, що й досі чують «далеке голосіння» тих часів.

Відповідно до одної етимологічної теорії, «Мексика» означає «Країна людей, похованих під лавою».

Втім, я зовсім не хочу сказати, що Мексика — сумна країна. Яскравими фарбами минється тут життя. Небо тут надто ясне, повітря — надто чисте. Тут бачиш ландшафти всіх видів — од джунглів і до гірських снігів, але в пам'яті відбивається тільки найхарактерніше — горби та яри, вкриті вигорілою на сонці, жовтою, шорсткою травою; ряди кактусів і подекуди — несподівано — самотні кипариси; хатини під стріхами, напівзруйновані старі кам'яні мури й прожарені гарячим сонячним промінням містечка, скупчені навколо церков — як це не дивно — європейської архітектури. Це надзвичайно чистий краєвид, не зіпсова-

ний «цивілізацією» навіть уздовж автострад, і в повітрі носиться ледь відчутний запах сухого, розпеченого пилу й піску. Іноді, в хвилини цілковитої тиші, дивлячись на цей краєвид, думаєш чомусь, що такий вигляд, напевно, мала земля до то-

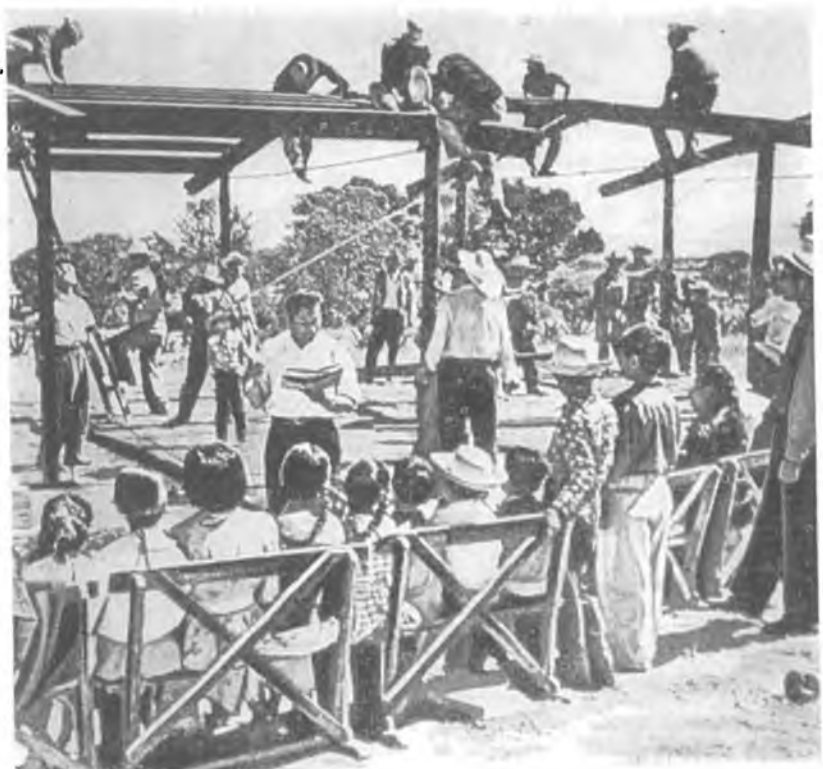
го, як на ній з'явилася людина.

Місто Мехіко чудово розплановане, його парки й проспекти, заповнені бурхливим, анархічним рухом, справляють незвичайне враження.

Деякі вулиці, як наприклад Авеніда де Нуева Леон, з подвійними рядами величезних пальм посередині й щедрим — інакше й не скажеш — плануванням будинків, змушують з боєм згадувати про Нью-Йорк з його самотніми, жалюгідними деревцями, що ледве вибиваються край тротуарів із загратчаної землі.

Любов мексиканців до оздоблень помітна не тільки в зовнішності людей — і, звичайно, в архітектурі — але й у таких дрібничках, як наприклад малюнки дерев чи квітів на бортах грузовиків.

В цьому місті блискавично зносять цілі квартали й будують нові, причому на

Мексиканські селяни будують школу: досі їх дітям доводилось вчитись просто неба.

історичну цінність будов ніхто не звертає уваги. З вікна тридцять першого поверху хмарочоса Торре Латино-Американа, розташованого в центрі Мехіко, я бачив, як нові вулиці прокладалися крізь райони, що були місцевими еквівалентами паризького Монпарнаса й Монмартра.

Економіст, якого я саме відвідував, розповів мені, що здійснення таких проєктів буває звичайно пов'язане з фантастичними фінансовими аферами. До речі, сорокачотириповерховий Торре Латино-Американа є найвищим будинком у Мехіко; його вважають також найвищим хмарочосом, що вистояв під час надзвичайно сильного землетрусу 1957 року. А витримав будинок завдяки палям, на яких його споруджено, і які сягають на сто сімдесят футів вглиб ґрунту крізь мулисту вологу породу аж до твердого скелястого шару, а також завдяки плавучим опорам на глибині шістдесяти футів.

Для Мехіко характерна незвичайна комбінація частих землетрусів і мулистого підґрунтя, що поступово осідає; мул амортизує підземні поштовхи, але ці фактори вимагають архітектурних рішень, які взаємно виключають одне одне. Поскільки мул поступово осідає, палі повинні мати конструкцію, що регулюється, щоб будинок не опинився раптом на стовпах у повітрі. До осідання мулу спричиняється поступове збезводнювання ґрунту долини, в якій розташоване місто. Почався цей процес після того, як Кортес випустив воду з озера, що оточувало ацтекську столицю Теночтітлан, а його солдати повирубали ліси на довколишніх горбах. Наслідок осідання ґрунту можна побачити, наприклад, на Пасео де ла Реформа, де стоїть золочена статуя Ангела Незалежності. Підніжжя

пам'ятника піднялося вже на два фути над землею. Поскільки зниження рівня води прискорює цей процес, уряд кінєць кінцем заборонив копати колодязі в районі столиці. Джерела води вже доводиться шукати десь далеко за межами міста, зокрема, її підводять з річки Лерми, до якої від Мехіко аж тридцять миль. Літні зливи тут такі густі, що водієві іноді доводиться зупиняти машину, бо попереду нічого не видно, але безлісна долина вже не може затримувати на своїй поверхні воду. Яскравий приклад того, як людина може шкодити сама собі!

Університетське містечко біля Мехіко стало вже класичним взірцем нової латиноамериканської архітектури. Це й справді цілком модерний і величний ансамбль, який нагадує водночас всесвітньовідому пірамідальну будову, що стояла в центрі древньої столиці Теночтітлана (модель цієї будови демонструється зараз в Антропологічному музеї). Проте, на жаль, Університетське містечко не розташоване в центрі сьогодишньої мексиканської столиці. Щоб дістатися до нього, треба годину їхати автобусом, і немає ніякого сумніву в тому, що ця віддаленість є результатом цілком свідомого розрахунку президента Мігеля Алемана, який правив країною в 1950 році, коли починалося будівництво нового університету. Тепер, завдяки далекій відстані, студенти, які завжди відзначалися лівою орієнтацією, опинилися далеко за межами столиці, зв'язки між різними коледжами й факультетами порушилися (тепер кожний відділ університету має власну їдальню, клуб і т. ін., і нескінченні відстані між ними перешкоджають створенню єдиної злагодженої політичної організації);

до того ж, в університеті тепер не можуть викладати радикально настроєні безсеребренники-інтелігенти, які раніш уривали по кілька годин на тиждень, щоб прочитати лекції в старому приміщенні.

По дорозі в університет височить будинок Фондо де Культура Економіка, найбільшого видавництва країни; з саду, розташованого на його даху, я побачив мур, що тягнувся вздовж східного боку шосе Авеніда де ла Універсидад. За муром ліпилися жалюгідні халупки, побудовані з глини, газет, дощок та бляшанок; таких конур я не бачив ще ніколи в житті. Вони буквально кишили жінками й дітьми. Це був табір колишніх селян — «паракаїдістас», або парашутистів, як їх тут називають. Вони належали до величезної маси землеробів, що тягнуться до міста в пошуках заробітку. На околицях животіє принаймні мільйон цих нещасних.

Без пам'ятників якось навіть важко уявити собі життя нації, вся історія якої складається з нескінченної серії критичних подій; пам'ять про ці події зберігається у кам'яних символах, покликаних збуджувати стереотипні реакції ентузіазму чи смутку. Починається все це в місті Долорес. «Долорес Ідальго, 38 кілометрів—Колиска Мексиканської Незалежності» — написано на дерев'яному щиті із стрілкою. Я поїхав туди. Обабіч шосе тяглися кипариси впереміж з високими бетонними ліхтарями, а під ними в світлі призахідного сонця гралися діти. Міська церква була переповнена, і принаймні чоловік сто молилися, стоячи навколішках, на сходах паперті. Втім, люди, що прогулювалися по майдану, не звертали ніякої уваги ні на зігнуті постаті на паперті, ні на безперервне калатання церковних дзвонів.

Юна мексіканка.

В цій церкві на світанку 16 вересня 1810 року сільський священик Мігель Ідальго-і-Костілла, старий бунтар, який перебував у немилості в свого церковного начальства, через те що читав французькі книжки, вдарив у церковні дзвони і вразив паству, що зібралася, проголошенням незалежності від Іспанії та свободи для індіців. Роком пізніше іспанці відрубали йому голову й виставили її

на мурі своєї фортеці в Гва-нахуато, але його заклик — «заклик із Долорес» — розбудив Мексику на наступні півтора століття. Ідальго стоїть посередині майдану з прапором у руці, вилитий із зеленкуватої бронзи, в оточенні дерев. Церковний дзвін, у який вдарив Ідальго, висить тепер у Національному Палаці, і президенти вдаряють у нього щороку 16 вересня, бо ця дата є

днем найбільшого мексиканського свята.

5 травня є днем іншого національного свята. 5 травня 1862 року Ігнасіо Сарагоса, скромний молодий чоловік в окулярах без оправ, розбив під Пуеблою військо Луї Наполеона, ставши, таким чином, першим і одним з небагатьох мексиканців, що одержав перемогу над іноземним ворогом. Проте 7 травня всі ознаки свята зникають, як по команді. Справа в тому, що в цей день французькі війська знову захопили Пуеблу. Кінець кінцем, французи були, звичайно, розгромлені, а імпортований ними імператор Максиміліан — розстріляний. Але на той час Ігнасіо Сарагоса вже помер від тифу, а командування мексиканськими військами перейшло до молодого генерала на ім'я Порфіріо Діас, того самого Діаса, який згодом став одним з найжорстокіших диктаторів у країні. Отже, день остаточної перемоги над французами в країні не відзначається.

Між іншим, така політична карусель є дуже типовою для Мексики і в наші дні. І найбільше страждає від цього простий люд країни.

— Селяни тут такі бідні, я просто не розумію, що заважає революції вибухнути хоч завтра, — сказав мені один американський кореспондент, який встиг об'їздити півсвіту.

А посол однієї західної країни, старанно зачинивши двері свого кабінету — так, щоб секретарка не почула — назвав Мехіко «гнилим яблуком... сухозлоткою, під якою ховаються жажливі злидні».

Кажуть, що половина селян змушена жити на сімейному бюджеті, значно нижчому навіть від офіційного прожиткового мінімуму, причому прибутки селян не зростають, тоді як ціни щороку підскакують угору на п'ять процентів. Полови-

на будинків у Мехіко не мають водопроводу; сорок процентів міських дітей не одержують ніякої освіти, а з кожної тисячі учнів, яким пощастило потрапити до школи, тільки двадцять два закінчують шість класів!

Так, Мехіко справляє враження квітучого міста, але на бульварах його надто часто зустрічаються обідрані жінки із сумними дітьми за спиною — ці жінки продають газети або жалюгідні саморобні віники. А біля контори по найму робітників юрмляться «мачетерос» — сільські хлопці з ножами-мачете за поясами, ладні найнятися на будь-яку роботу, і на обличчях у них написана скоріше безнадія аніж нетерплячість. Мені довелося побачити таку сцену: якийсь чиновник наказав «мачетерос» забиратися геть від контори — і хлопці у відповідь почали бомбардувати стіну будинку камінням. Цей вияв гніву здався мені дуже знаменним у своїй несподіваності.

Ми бродимо туди й сюди
В своїй безутішній
бідності;

Ми — смертні люди...

Так писав ацтекський поет у 1523 році, і мало що змінилося відтоді.

Згадка про дітище президента Кеннеді — «Союз заради прогресу» — не викликає тут грому овацій. Навпаки — на обличчі мексиканця з'являється трохи гидливий вираз — як, скажімо, у підлітка, якого примушують вислухувати казки.

Я побував в американському посольстві на прийомі, влаштованому для групи мексиканських учителів, які повернулися з поїздки до Сполучених Штатів. Після прийому один із співробітників посольства сказав мені:

— Тепер ці люди — наші друзі, бо ми поводитися з ними, як з рівними, і сиділи з ними за одним столом.

Цей чиновник навіть не усвідомлював, скільки зневажливої зверхності приховано в його словах.

А мексиканський письменник Хуан де ла Кабада, який має біляве волосся, через те що в жилах у нього тече кров народу майя, розповідав мені, як часто під час перебування в США йому доводилося чути: «О, ви, напевно, не справжній мексиканець. Ви не інакше як швед». Американці, які говорили це, хотіли, очевидно, зробити йому комплімент, але Кабада повернувся на батьківщину з палкою ненавистю до Сполучених Штатів. Тепер він, до речі, — комуніст.

Одного ранку я відвідав дона Родріго де Ллано, надзвичайно поважного сивого джентльмена, редактора найбільшої мексиканської газети «Ексельсіор». Коли я спитав у нього, як стоять справи в Мехіко, він виглянув у вікно, гучно зареготав, а заспокоївшись нарешті, сказав:

— Як бачите, все тихо!

Його явно розсмішило те, що хтось міг би хотіти чогось більшого, ніж оцей видимий спокій. «Ексельсіор», ранкова газета, виходить тиражем у 125 тисяч примірників — на думку Родріго де Ллано, дуже непоганим, якщо зважити на те, який великий процент з 4,5-міль-

Прямі нащадки народу майя в національних костюмах.

Так роблять сомбреро.

йонного населення Мехіко перебуває за межами щоденного економічного життя міста. Інші три столичні газети мають кожна, в середньому, сотисячний тираж. Всі ці газети мало в чому відрізняються одна від одної. Вони однаково погані й висловлюють одверто консервативні погляди. Іноді в них викриваються зловживання того чи іншого роду, але результати таких виступів ніколи не висвітлюються. Журнали в Мексичі менш конформістські. «Політика», орган лівих сил країни, є найкращим з них. До того ж, це єдине періодичне видання, яке не одержує субсидій від уряду і, отже, може висловлювати незалежні погляди та ідеї.

Протягом останніх кількох років мистецтво в Мексичі поступово втрачало свої революційні, національні традиції. З'явилося «байдуже» покоління художників; один з представників його, Хуан Соріано, нещодавно заявив: «Мене не цікавить, яка в мене національність». Подібні

висловлювання були б немислимі двадцять-тридцять років тому. Революція 1910 року, боротьба проти засилля церкви в двадцятих роках і поширення соціалістичних ідей у тридцятих супроводжувалися бурхливим розквітом мистецтва. Художники немовби відкривали для себе свою країну, знаходячи при цьому й нові засоби до передачі своїх власних почуттів; криваві, жорстокі сцени з минулого, які вони відтворювали, сприяли духовному очищенню нації, якій так довго затуляли рота.

Кульмінацією цього розквіту мистецтва була творчість муралістів. Найвидатніші з них — Ороско, Рівера і Сікейрос — зображували мексиканську історію і сучасність чи не на кожній вільній стіні в країні. В Мехіко стоїть будинок найстарішої лікарні в Америці — заснованої ще Кортесом у 1527 році — а до неї прибудована маленька капличка. В двадцятих роках, коли уряд секуляризував всі церковні приміщення, в цій каплиці видавався журнал, і Хозе Клементе Ороско вкрив розписом вигнуту стіну й частину стелі. Наприкінці тридцятих років капличку повернули церковним властям; останні одразу ж звернулися до уряду з про-

ханням — дозволити замалювати фрески Ороско, але в цьому проханні було відмовлено. І тепер богослужіння провадяться під картиною, що зображує тортури й пожадливість, сірі, покалічені тіла, колючий дріт, багнети і щось таке, що нагадує дибу чи друкарський верстат, а, може, і те й те разом, а над усім цим домінує величезна постать товстої, обвішаної діамантами повії верхи на роздуту коні.

Світло в капличку проникає крізь два старовинних вітражі: на одному — Мадонна з дитиною, на другому — св. Христофор. Можливо, коли-небудь церковні власті вирішать, що цей розпис цілком пасує мексиканській каплиці, і примиряться з ним. Я маю надію, що так буде, бо ця фреска є пам'ятником — свого роду підсумковим твором — про який міг би мріяти будь-який художник.

Дієго Рівера також має «свою» каплицю в сільськогосподарському коледжі в Чапінго — і вона навіть більш відома, ніж та, що її розписав Ороско. Деякі прихильники Рівери порівнюють цю каплицю з Сікстинською. Найбільше вражає мене на фресці Рівери образ власника гасієнди. Він явно не

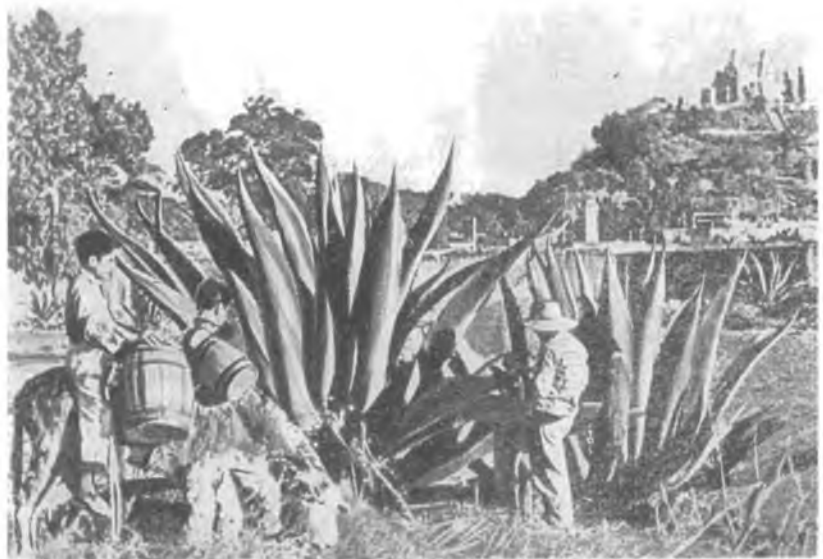
В загоні для коней на Ріо-Гранде.

карикатурний, і це ще сильніше передає жорстокість зображеної людини — такий собі джентльмен у чудово пошитому костюмі, в капелюсі, з тонкими вусиками і з хлестом у руці...

Твори Ороско і Рівери після смерті художників були проголошені національною спадщиною. Сікейрос, якому судилося дожити до нашого часу, вже третій рік сидить у тюрмі. 66-літній художник має відбутися ще шість років ув'язнення за «злочин», сформульований як «соціальна розпущеність». Заарештували його в серпні 1960 року, як лідера Мексиканської комуністичної партії й голову Комітету за вивільнення політичних в'язнів.

Ім'я Сікейроса часто згадують в колах інтелігенції столиці. Доля літнього хворого художника хвилює представників широких кіл громадськості. В залі Революції — в Чапультекському палаці — залишилась незакінченою фреска, над якою він працював до арешту.

Давід Альфаро Сікейрос народився через 13 років

З цих екзотичних рослин виготовляють пульску — напій, відомий ще стародавнім ацтекам.

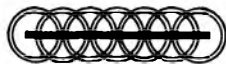
після Ороско і через десять після Рівери, і твори його позбавлені дидактичності, властивої розписам цих останніх. Він більше художник і менше — учитель.

Я познайомився з дружиною Сікейроса, і вона водила мене по місту, показуючи створені художником розписи.

Біля незакінченої картини в Палаці Революції вона сказала мені:

— Якби вони хоч дозволили йому працювати тут удень, під охороною вартів! Навіть іспанська інквізиція дозволяла це в'язням...

*Скорочений переклад
з англійської*

КАЛЕНДАР КОШ ВСЕСВІТУ

ЩОБ ЗАГАСИТИ ФУТБОЛЬНІ ПРИСТРАСТІ. У Булоні (Франція) перед футбольними матчами на трибунах та на прилеглих до стадіону вулицях почали розвішувати великі фото-портрети суддів з написами: «Якщо ви незадоволені суддівством, то зганяйте свою злість на портреті. На оригіналі цього робити не слід».

ПЕДАГОГІКА ПО-АМЕРИКАНСЬКИ. В багатьох школах Нью-Йорка, нібито для вивчення дитячої психології, учням запропонували відповісти на кілька питань:

— Твій батько тиран?

— Що гірше: плюнути на біблію чи на американський прапор?

— Чи соромишся ти професії свого батька?

— Чи спадало тобі на думку заплідити собі сміть?

АЩО БУДЕ ПЕРЕМОЖЦЕВІ? Одна французька фірма, що виробляє вогнетривкі каси, влаштовує на

честь свого сторічного ювілею змагання... злодіїв-зломищиків. У конкурсі візьмуть участь кільканадцять представників цієї «професії». Переможцем вважатиметься той, хто найшвидше зламає касу фірми-ювіляра. Не повідомляється лише, яка нагорода чекає на нього.

ЩЕ ОДИН ГУДЗИК! На аукціоні у Франкфурті-на-Майні продавався гудзик від пальта Наполеона І.

Його придбали за дорученням королівського двору Данії, який вже володіє одним таким самим гудзиком.

Найвищий сенс життя

АВСТРАЛІЯ

В сіднейському видавництві «Енгус енд Робертсон» вийшла двотомна «Історія австралійської літератури» Г. Гріна. Датуючи виникнення австралійської літератури 1789 роком, автор визначає чотири періоди її розвитку. Особливо докладно розглядає Г. Грін останній період (1923—1950 рр.), детально аналізуючи досягнення і недоліки окремих жанрів австралійської літератури.

«Праця Гріна — це не такий собі звичайний довідник, а справжня історія нашої літератури, — пише австралійський журнал «Оверленд». — Автор у послідовній, хоч подекуди надто складній формі, викладає свою концепцію щодо розвитку літератури та залежності цього процесу від розвитку австралійського суспільства в цілому».

БОЛГАРІЯ

Народна Республіка Болгарія займає одне з перших місць у світі за кількістю населення, охопленого навчанням.

Зараз у Болгарії налічується 4500 палаців культури, 130 музеїв (замість 13 у 1939 році).

Кількість книг у бібліотеках країни зросла за цей період більш ніж у шість разів.

Кількість театрів у порівнянні з 1939 роком збільшилася з 13 до 46, а кількість глядачів — у 4 рази. Болгарські виконавці-співаки і музиканти здобули світову сла-

Нова книжка відомого румунського письменника Франціска Мунтяну «Мій друг Адам» складається з ряду оповідань і нарисів, присвячених подіям післявоєнних років.

Герої цих оповідань — люди, які зазнали тяжких страждань під час війни і вбачають найвищий сенс життя в будівництві нового світу.

Ідеї гуманності й благородства лягли в основу таких оповідань цієї збірки, як наприклад «Адам», «Оповідання», «Сигарета», «МОПР», «Стеля в зірках» та ін.

Деякі оповідання збірки, продовжуючи лінію попередніх романів письменника, відображають взаємини між людьми, що будують нове суспільство.

На екрані — казка

«Мій п'ятирічний син Іржі любить казки. Я теж їх дуже люблю. А з казок Яна Дрди мене найбільш зацікавила та, що розповідає про пастуха, який знайшов чарівне зернятко золоті папо-

роті. Ян Дрда написав цю казку для дітей, але йдеться в ній про любов, а любов — щось таке, що можуть зрозуміти і дорослі».

Так розповідає про свій новий фільм

Дана Смутна в ролі дочки генерала.

«Золота папороть» відомий чеський кінорежисер Іржі Вейс. У фільмі оспівується ніжна, поетична любов сільсько-го пастуха Юри до лісної мавки Лесанки — дівчини, що, полюбивши людину, розкрила їй таємниці лісу і була покарана за це лісовими духами.

В казці фантастика переплітається з реальною дійсністю.

Юра йде воювати з турками. Одно-

рукий, одноокий повертається він в свої рідні гори над Гостинем...

«Ми вважаємо,— пише далі Вейс,— що саме завдяки своїй гуманістичній, миролюбній основі чеські фільми-казки показують усьому світові людяність нашого народу, його віру в добро».

Головні ролі у фільмі виконують молоді актори Віт Олмер, Карла Хадімова, Дана Смутна.

ву. У побут болгарських трудящих назавжди увійшли кіно і радіо. Кожний громадянин Болгарії відвідує кінотеатри в середньому 15 разів на рік, що перевищує середнє річне відвідування кінотеатрів у таких високо-розвитих країнах як Бельгія, Норвегія, Швеція.

Більшість експонатів — фотокопії

Цікава виставка під назвою «Мистецтво і організація» була влаштована в Лондонському Палаці з'їздів центральною радою тред-юніонів. У передмові до каталогу виставки назва її пояснюється так:

«Ми дали виставці цю назву тому, що дуже багато видатних пам'ятників минулого є результатом об'єднаних зусиль архітекторів, скульпторів і художників. Хотілося б, щоб тема цієї експозиції допомогла зв'язати нашу культурну спадщину з життям і сподіваннями трудящих».

Виставка складається, головним чином, з фотокопій — чорнобілих і кольорових — всіх розмірів, від кількадюймових до кількафутових заввишки, зроблених з ілюстрацій до 600 книжок мистецтва і живопису.

На думку організаторів, ці експонати відтворюють історію людства, втілену в усіх видах мистецьких творів, показуючи, до якої міри мистецтво того чи іншого часу є результатом колективних зусиль суспільства.

Виставка художньо оформлена скульптором Лоренсом Бредшоу.

ГОЛЛАНДІЯ

У кількох містах Голландії експонуватиметься виставка польських дитячих книжок, організована за ініціативою Польської Національної Комісії у справах ЮНЕСКО.

ІТАЛІЯ

Нещодавно тут було видано збірку творів Джузеппе Томазі ді Лампедузи — автора відомого нашим читачам роману «Гепард». До збірки входять два оповідання і спогади, знайдені, як і роман, в архівах письменника після його смерті. Оповідання Лампедузи — «Професор і сирена» та «Сліпі кошенята» — позначені тією ж силою таланту, що і роман «Гепард».

* * *

Директор Інституту історії мистецтва міста Флоренція професор Міддельдорф довіз, що мраморний бюст Косімо Медічі, який довгий час знаходився в одному з музеїв Сан-Франціско (США), створений відомим італійським скульптором XVI століття Бенвенуто Челліні.

КАНАДА

В місті Вінніпегу недавно засновано перший професіональний канадський театр, так званий «Манітобський театральний центр».

Новий зміст негритянських пісень

В боротьбі проти сегрегації негрів на півдні Сполучених Штатів зброєю є і народна музика, пісні — сучасні і старовинні, які набули зараз величезної популярності.

Як пише в своєму огляді сучасної негритянської пісенної творчості кореспондент газети «Нью-Йорк таймс», «розвиток фольклорної музики не досягав такого розмаху і не відігравав такої ролі з часів великого робітничого руху тридцятих років».

«Пісні за свободу набувають великого значення в нашій боротьбі,— каже Мартін Лютер, один з лідерів негритянського руху проти сегрегації.— Вони надихають людей, сповнюють їх мужністю і почуттям єдності».

Найбільш поширеною формою пісень є негритянські «спірічуелс» — релігійні гімни, які перекладаються зараз на нові, сучасні тексти. Іноді їх тексти досить наївні і сповнені утопічних надій.

Так старовинний гімн:

Зійди, Мойсей,
Зійди на землю єгипетську
І звели Фараону
Звільнити мій народ.

співається зараз так:

Зійди, Кеннеді,
Зійди на землю Джорджії
І звели Прітчету
Звільнити мій народ.

Лорі Прітчет — це шеф поліції в Олбені, який «прославився» жорстокими розправами над неграми.

Найбільш популярною, так би мовити, програмною піснею негритянського руху є старий церковний гімн, який в осучасненому вигляді звучить так:

Ми переможемо, ми переможемо—
Настане день,
Я вірю всім своїм серцем:
Настане день, коли ми переможемо.

Швидкість, з якою поширюються ці пісні, надзвичайна. Їх співають на мітингах і демонстраціях протесту, в тюрмах, куди прітчети ховають борців проти сегрегації. Їх співають і старі, для яких релігійні пісні є звичним виявом своїх почуттів, і негритянська молодь, яка починає розуміти велику силу єднання, що її несуть у собі пісні:

Чорні і білі,
Ми переможемо,
Якщо будемо разом,
Нас не залякати,
Ми переможемо.

В Китаї здавна існує звичай прикрашати напередодні Нового року стіни й двері будинків спеціальними «новорічними картинками», що символізують побажання різних благ і щасливих звершень. Серед них особливою популярністю користуються чудові дереворити, виготовлені в селі Янлюцзин поблизу міста Тяньцзінь. Багато поколінь янлюцинських художників на протязі трьохсот років створили тисячі справжніх шедеврів, що відрізняються простотою, витонченістю і незвичайною виразністю малюнка.

Кілька років тому працівники Тяньцзіньського відділення художніх майстерень «Жунбаочжой» вирішили зібрати колекцію новорічних лубків для детального вивчення. І ось нещодавно вийшли в світ три чудово видані альбоми, що містять сотню кращих робіт майстрів Янлюцина XVII—XIX віків.

* * *

В одному з кам'яних могильних склепів, розкопаних недавно поблизу міста Чжаотун (південно-західний Китай), знайдено бронзове «дерево грошей». Такі «дерева» за династії Хань були символом знатності й багатства. Всі його «гілки» обвішані круглими монетами з характерним квадратним отвором посередині (в стародавньому Китаї гроші зберігалися нанизаними на мотузок — по 1000 монет на кожному). Ще більший інтерес викликають майстерно вигравірувані на стовбурі «дерева», а також виконані у вигляді своєрідних «гілок» зображення людей та тварин — воїнів, міфічних драконів, єдинорогів і птахів-феніксів. «Дерево» стоїть на спині великого глиняного тигра, що підміняє під себе трьох переможених ним страховиськ.

ФРН

В печерах поблизу Гамбурга знайдено дивовижні малюнки. Вчені вважають, що зроблені вони не менше як 200 тисяч років тому і є найстарішими серед усіх досі відомих пам'яток первісної людини. На малюнках зображені людські істоти і звірі.

Прозріння рядового Ветцлафа

... На вокзалі французького містечка Валадон розвантажуються щойно прибулий військовий ешелон. З вагонів вихо-

В домі Жанни молодий солдат вперше в житті чує правду про минуле, про війну, про злочини гітлерівської армії.

дять солдати і офіцери боннського бундесверу, з платформ з'їжджають автомашини, броневики. Місцеві жителі мовчки спостерігають цю картину. У Валадоні має розміститись одна з західнонімецьких баз бундесверу. І ось уже боннські вояки крокують вулицями Валадона. Вони зупиняються біля великого пам'ятника. Саме тут двадцять років тому гітлерівські окупанти спалили живцем кілька десятків французів — чоловіків, жінок, дітей...

Містечка з назвою Валадон не знайдеш на географічній карті Франції. Воно існує лише в новому фільмі «Біля французького каміна», випущеному студією «Дефа».

Разом з іншими у Валадон прибув молодий солдат, колишній рурський робітник Клаус Ветцлаф. Командир частини майор Зіберт твердить, що у Францію їх запросили самі французи, мовляв, для того, щоб захищати тут свободу і демократію.

Минають дні. Клаус знайомиться з дівчиною Жанною, дочкою місцевого мера. Знайомство переростає у щире кохання. Клауса запрошує до себе батько Жанни — колишній учасник руху Опору.

Кадри з фільму «Біля французького каміна».

Схвилюваний хлопець слухає розповідь про трагедію Валадона. Він дізнається про те, що серед жертв гітлерівців була і мати Жанни, а також про те, що кат Валадона тепер займає високу посаду в бундесвері, і саме йому підпорядкована частина, в якій служить юнак.

Так простий солдат бундесверу вперше заглядає в очі правді, яку від нього старанно приховували, і вирішує боротися проти тих, хто готує нову війну.

Німецька критика відзначає актуальність і глибоку правдивість нового фільму, поставленого відомим режисером Куртом Метцігом. Автори сценарію «Біля французького каміна» письменники Гаральд Гаузер і Генрік Кейн добре знають Францію, в роки другої світової війни обидва вони — німецькі емігранти-антифашисти — брали активну участь у русі французького Опору.

Головні ролі у фільмі виконують Анжеліка Домрозе і Арно Вицневський.

„Діккенс і XX вік“

Під таким заголовком в англійському видавництві «Рутледж» вийшла збірка есе про творчість Чарльза Діккенса. В збірку включено вісімнадцять статей про великого англійського письменника. Статті ці належать перу відомих сучасних англійських вчених-літературознавців, літературних критиків та письменників. Автори надрукованих у збірці «Діккенс і XX вік» есе належать до різних політичних партій і часто дотримуються різко протилежних поглядів щодо методів і принципів літературної творчості.

Серед інших матеріалів в збірці вміщено статті літературного критика-марксиста Арнольда Кеттла і відомого

прогресивного письменника Джека Ліндсея.

Однак, попри всю протилежність своїх світоглядів, автори збірки одноставно сходяться на тому, що незважаючи на твердження деяких англійських діячів від літератури, Діккенс аж ніяк не «застарів для XX віку».

«Це не гімн, не хвалебний пеан Діккенсу, а глибокодумне, об'єктивне дослідження, зроблене з великою повагою до теми розвідки та до тих, хто її читатиме».

Одне слово, нова збірка завдає нищівного удару сучасним літературним снобам», — пише англійська газета «Дейлі уоркер».

Фестиваль сучасної музики

З 8 по 16 травня 1963 року в Загребі (Югославія) відбуватиметься Другий міжнародний фестиваль сучасної музики. Самий лише перелік майбутніх учасників фестивалю ніби є запорукою того, що ця зустріч композиторів, виконавців та теоретиків музики обіцяє бути дуже цікавою. У фестивалі візьмуть участь Державний симфонічний оркестр Радянського Союзу, Гамбурзька державна опера, відома американська балетна група «Дансерс оф Уоркшоп», камерний оркестр Краківської філармонії та чимало солістів; з особливим інтересом — за свідченням югославсько-

го тижневика «Телеграма» — в Загребі чекають виступів відомої радянської співачки Зари Долуханової.

Широкою й різноманітною обіцяє бути програма фестивалю: за 9 днів має відбутися 33 значних міроприємства, в тому числі 5 симфонічних концертів, шість оперних та чотири балетних вистави, камерні та вокальні концерти, виконання музики для радіоп'єс та фільмів.

В Югославії розгорнулася широка підготовка найрізноманітніших музичних колективів до зустрічі з гостями та учасниками фестивалю.

Нариси Льовела

«Дівчата плачуть даремно» — під такою назвою Краківське видавництво художньої літератури нещодавно випустило в світ книжку нарисів письменника і журналіста Ежи Льовела.

Як зазначає критик журналу «Творчість» Тадеуш Жулчинський, збірка Льовела відтворює картини життя Польщі 1960 року, зокрема її старшого і молодшого покоління.

ФРАНЦІЯ

Клуб друзів прогресивної книги Франції передав твір Віктора Гюго «93-й рік» з вступною

Сцена з телестановки «93-й рік».

статтю відомого французького критика Андре Вюрмсера. Одночасово з цим студія Паризького телебачення під керівництвом режисера Клода Санжеллі здійснила телестановку цього твору, який Луї Арагон назвав «дзеркалом французької революції».

Французький режисер Жан-Габріель Альбіонко екранізував повість Бальзака «Золотою дівчиною». Головні ролі у фільмі виконують Марі Лафоре, Поль Гер та Франсуаза Превос.

Зарубіжна критика, однак, відзначає, що, узявши лише романтичну лінію з відомої повісті Бальзака, режисер — свідомо чи несвідомо — відкинув увесь притаманний творчості великого французького письменника реалізм, яким, звичайно, позначився і цей його твір.

У Парижі відбулася цікава виставка поштових марок, випущених Організацією Об'єднаних Націй. По експонатах виставки можна простежити історію Поштової адміністрації ООН з моменту її заснування.

Відкриття виставки збіглося з одинадцятими роковинами випуску першої партії марок ООН.

Перша марка була випущена 24 жовтня 1951 року і присвячена наро-

дам світу: так вперше в історії поштові знаки почала випускати міжнародна організація, покликана захищати мир і безпеку.

* *

Новий фільм Александра Астрюка «Виховання почуттів» за відомим твором Густава Флобера був підданий гострій критиці у французькій пресі.

Кадр з фільму «Виховання почуттів».

В дискусії про фільм, яка відбулася на сторінках тижневика «Ар», відзначалося, що фільм є блідою подобою твору французького письменника. Зокрема, вказувалося на його надмірну «осучасненість», а також слабку мотивацію вчинків героїв.

США

У видавництві університету штату Південний Іллінойс вийшла нова монографія про творчість великого американського поета Уолта Уїтмена. Вона належить перу Гей Уїлсона Аллена і має назву «Уолт Уїтмен, як людина та поет, і легенда про нього».

Монографія містить багато різноманітних матеріалів і складена у вигляді дванадцяти листів про Уїтмена. До неї додані бібліографічні відомості про публікацію творів поета на протязі 1945—1960 років.

* *

Уолт Дісней розпочав у Відні зйомки фільму «Розповідь про Йоганна Штрауса». У своєму інтерв'ю журналістам Дісней сказав: «Я хочу зняти чудовий фільм про чу-

Представники останнього — сімнадцятирічні і вісімнадцятирічні, як називає їх Льовел,— цікавлять письменника найбільше. «Адже від того, яким буде це покоління, залежить майбутнє Польщі»,— пише Єжи Льовел.

Письменник показує хлопців і дівчат на відпочинку і в праці, в школі і в повсякденному житті.

Конфлікт поколінь — це стара пісенька,— пише Льовел,— відома ще від часів Адама і Єви. Письменник немовби закликає: подивіться на нашу молодь в години навчання: скільки у неї фантазії, жадоби до знань, яка вона працьовита!

Збірка нарисів Єжи Льовела отримала позитивні відгуки польської преси.

Роман повертається на батьківщину

Доля найкращого твору австрійського письменника Ернста Лотара — роману «Під іншим сонцем» — склалася досить незвичайно. Цей твір став відомим на батьківщині письменника лише через 22 роки після того, як був написаний, і через 20 років після того, як його видали в інших країнах.

Ернст Лотар — виходець із Південного Тіролю. Більшість його творів — і серед них роман «Під іншим сонцем» — присвячені життю людей цієї австрійської провінції.

...1938 рік. Внаслідок так званого «аншлюса» Гітлер захопив Австрію. Італійські фашисти просять «фюрера» віддати їм провінцію Південний Тіроль. Починається закулісна торгівля, яка обертається на трагедію для жителів Південного Тіролю.

Саме цим подіям і присвячений роман Ернста Лотара. Його герої — корінний мешканець тірольського містечка Боцен Мумельтер та члени його родини. Всі вони, цілком законно, вважають себе австрійцями. Але 1938 рік перевертає все в їхньому житті. Їх примушують одягати італійські уніформи, визнати себе італійцями, відмовитись від усього австрійського. Однак Мумельтери не коряться окупантам.

Звичайно, роман Ернста Лотара не міг побачити світ в Австрії в роки фашистського панування. Письменник змушений був емігрувати спочатку в США, а потім в Англію, де книжка і вийшла вперше в перекладі на англійську мову.

Тепер, нарешті, роман надрукований в Австрії.

Безтурботне життя Сніффа

Про західнонімецького письменника Г. Герцога відомо, що йому 35 років, що живе він у Мюнхені і що «Кілрой був тут» — його перший твір. Але цей твір одразу привернув увагу критики, навколо нього вже точаться гострі дискусії.

Важко визначити жанр твору Г. Герцога. Автор дав йому підзаголовок «не роман» і присвятив «сердитим молодим неввратітникам».

Головний персонаж твору Кілрой Сніфф — американський солдат, один з тих, що під флагом НАТО наводнили різні країни Західної Європи. Скрізь, де доводиться побувати Сніффу, він залишає напис «Кілрой був тут», вирізбляючи його на деревах, стінах, пам'ятниках, навіть на Ейфелівій вежі...

Чому ж Кілрой опинився тут, у Західній Європі? На це запитання він відповідає сам: «А що ж тут поганого? Нам добре платять, нас добре годують, вистачає вина і жінок...»

Порозкошувавши в Європі, Кілрой Сніфф одружується з німецькою дівчиною і разом з нею повертається у Сполучені Штати. Але життя на батьківщині позбавлене радощів: самі лише турботи, а грошей зовсім нема. Що робити? І Кілрой Сніфф, кинувши

свою молоду дружину, знову завербується в армію і повертається в Європу.

Г. Герцог не шкодував фарб, створюючи портрет цинічного американського окупанта. Але письменник обмежується викриттям однієї особи, одного солдата, і жодним словом не згадує причин і цілей перебування військ Сполучених Штатів в країнах Західної Європи.

Так само уникає письменник і глибокого аналізу сучасного західнонімецького суспільства. Він досить гостро малює це суспільство в перші післявоєнні дні, коли «академіки працювали носильниками на станціях» і коли «всі німці твердили одне: «Я не був нацистом... Гітлер капут!»

Але як виглядає теперішня Західна Німеччина? Що роблять ті, хто влітку 1945 року горлали «Гітлер капут»? Цього в творі Г. Герцога немає.

Як зазначає кельнський критик Андре Мюллер, в книзі Г. Герцога майже зовсім немає дії, розвитку сюжету. На протязі 235 сторінок міркування Кілроя Сніффа чергуються з коментарями автора. А. Мюллер пише, що нехтування сюжетом негативно позначилося на творі.

Оплески на початку спектаклю

Багато років поспіль ім'я художниці Миші Попової не сходить з театральних афіш Болгарії.

Ще в роки навчання в рідному Тирнові Миша Попова захопилась малюванням. Згодом вона вчилася в Художній академії в Софії, вивчала мистецтво у Франції, де зблизилася з діячами французького робітничого руху, а потім продовжувала своє навчання в Болгарії. В 1938 році вона закінчила академію і почала працювати оформителем театральних спектаклів.

Широке визнання приносять Миші Поповій оформлення спектаклів «Діти сонця» М. Горького та «Сигнали» В. Нешкова, відзначених на оглядах 1950 і 1952 років.

Декорація до вистави О. Корнійчука «Загибель ескадри».

Миша Попова за роботою.

Та справжня творча зрілість приходить до художниці в роки роботи в театрі Народної армії в Софії. Зараз «на рахунок» Миші Попової — декорації до 90 спектаклів. Серед них велике місце посідають твори російської класичної і радянської драматургії: «Свої люди — порухуємось» О. Островського, «Діти сонця» і «Вороги» Горького, «Загибель ескадри» Корнійчука, «Чудесний сплав» Кіршона, «Іркутська історія» Арбузова, «І один у полі воїн» за романом Дольда-Михайлика.

Робота над останніми спектаклями — «Загибель ескадри» та «Іркутська історія» — яскраво свідчить про тонкий смак Миші Попової. Коли піднімається завіса, глядачі зустрічають захоплені оплесками виразні й реалістичні декорації театральної художниці.

Зараз Миша Попова віддає свій багатий двадцятип'ятирічний досвід Софійському Робітничому театру.

Премія Калінга

Премію Калінга за кращий фільм 1962 року одержав польський фільм «В затоці білих ведмедів»; одночасно Міжнародне журі нагородило спеціальним призом французький фільм «Великий секрет».

Премія Калінга присуджується Міжнародним журі, призначеним ЮНЕСКО повнометражному фільму, що найбільш виразно показує цінність видатних досягнень в галузі освіти, науки, культури, які є результатом міжнародного співробітництва. Ця премія заснована

індійським промисловцем Біжолнандом Патнаїком, директором Інституту Калінга. Назва інституту походить від назви держави, заснованої в Індії двадцять два століття тому миролюбним монархом Ашока.

Як повідомляє інформаційний бюлетень ЮНЕСКО, фільм «У затоці білих ведмедів» присвячений полярним дослідженням на півдні Шпіцбергена. «Великий секрет» — це кінонарис Раймона Картьє про виникнення життя на землі.

дових людей. Це буде музичний фільм».

Дісней розповідає, що у фільмі факти з життя великого «короля вальсів» будуть дещо перероблені, але... «глядачі почують музику Штрауса — і за це вони будуть нам вдячні».

Оповідання Хемінгуей про Ніка Адамса лягли в основу сценарію американського фільму «Пригоди юнака», знятого продюсером Джені Уолдом та режисерами Мартіном Смітом і Паулем Гросе (Компанія «XX сенчурі-Фокс»).

Роль Ніка Адамса виконує актор Річард Беймер.

У фільмі відтворена обстановка життя у Сполучених Штатах 1916 року, вдало зроблені італійські епізоди.

У видавництва «Уолден» вийшло нове чотиритомне видання творів класика американської літератури Генрі Торо. Передмову до творів Торо написав Брукс Аткінсон.

ШВЕДІЯ

Відома шведська кіноактриса Інгрід Бергман зіграла заголовну роль в телевізійному варіанті п'єси Ібсена «Гедда Габлер». Цей телевізійний фільм призначався для демонстрування в Англії, тому разом з Інгрід Бергман в ньому взяли участь провідні англійські театральні актори — Ральф Річардсон і Майкл Редгрейв.

Преса одностайно відзначає блискуче виконання ролі Гедди Габлер провідною шведською актрисою Інгрід Бергман.

Дівчинка, яку продали ще до її народження.

лення? Папери? Нехай це вас не турбує, їх оформляють легко і швидко...

Отже, ви згодні? Тоді наберіть відповідний номер телефону і замовте собі дівчинку або хлопчика, що вам більше подобається.

Ця операція має свою назву — «бебі-бізнес», або «дитина наклад-

зького журналу «Дер штерн» західнонімецький дитячий ринок.

Торгівля людьми у наші дні, в другій половині XX сторіччя?! Так. Вона існує вже багато років, її центр розташований у ФРН. Газети наводять ганебні цифри: щороку понад дві з половиною тисячі західнонімецьких дітей продаються за океан, у Сполучені Штати. Але це цифри, так би мовити, офіційної торгівлі дітьми, яка оформляється іменем закону у відповідних органах боннської держави.

Та існує ще один дитячий ринок. Його називають «кіндершварц-маркт», тобто «дитячий чорний ринок». Він діє, головним чином, в районах розташування американських військ у Західній Німеччині. Боннські правителі знають про це. Але мовчать.

Чому ж батьки продають своїх дітей?

Продається

«Ви не придбали ніякого сувеніра під час перебування у Західній Німеччині? Може Вас цікавить маленька, білява, синьоока дівчинка? Ціни досить приступні — від 100 доларів і вище. Усинов-

МАЛЕНЬКА

ною платою». Німецькі діти користуються великим попитом...»

Так одна американська журналістка описує на сторінках гамбур-

Аннемарія!

Ось, наприклад, історія однієї родини, яку розповів той же журнал «Дер штерн». Ганнелора Т., її чоловік і трирічна дити-

У цьому районі халуп та бараків можна дешево купити дитину.

Американський військовослужбовець Джоу Ф. і його дружина, які придбали «німецький сувенір».

на живуть у маленькій кімнатці в підвалі. За це жалюгідне житло їм доводиться платити щомісяця 100 марок. Вони ледь зводять кінці з кінцями. А тут має з'явитися ще одна дитина.

Виховувати двох дітей нездоленна розкіш! І подружжя Т. вирішило продати дитину ще до її народження. Покупець швидко знайшовся. Американський військовослужбовець Джоу Ф. з дружиною Мері прийняли на себе навіть витрати, пов'язані з народженням дитини. Коли ж Аннемарія з'явилася на світ, вони повезли її з собою до Сполучених Штатів. Та цей «німецький сувенір» їм швидко набрид. Аннемарію продали вдруге, потім втретє, доки вона не опинилася у притулку для сиріт.

«Дер штерн» розповів також трагічну історію Марго Ф. Вона народила позашлюбну дитину. Батько зник, а бідолашну Марго за «хибний крок» вигнали з роботи. І вона продала маленьку Доротею. Потім прийшло розкалення, але дочка була вже у Сполучених Штатах. Боннські власті, до яких звернулася по допомогу Марго Ф., відмовились щось зробити. Адже гроші за дитину сплатили і справу «оформили» офіційно.

Іноколи не лише злидні примушують батьків продавати своїх дітей. Деякі молоді жінки, спокушені тим «солодким життям», що їм показують на кіноекранах, вирішують позбавитися зайвого клопоту від дитини, щоб мати можливість пожити отим химерним «солодким життям»...

А західнонімецькі дитячі ринки продовжують свою чорну справу під високою егідою боннських законів.

Веловольне поле має розміри баскетбольного.

НОВИНА—ВЕЛОБОЛ!

Футбол на маленькій твердій площадці! Гравці по два у кожній команді рухаються на велосипедах. Правила майже ті ж самі, що й у звичайному футболі. М'яч можна бити лише ногою (спробуйте це зробити, сидячи на велосипеді!) або головою. Але м'яч тут не футбольний. Його зшито з парусини і напхано шерстю дикої кози. Важить він 500 грамів.

Матч триває 14 хвилин—два тайми по сім хвилин.

Недавно в Німецькій Демократичній Республіці відбулися товариські зустрічі з велоболу між командами НДР, Чехословаччини, Франції та Австрії. Як повідомляють, новий вид футболу має вже своїх палких «болільників».

На полі відбуваються гострі сутички. Щоб відбити «високого» м'яча, треба поставити велосипед «на дві ноги».

ПАРАД

1888 рік. Німецький конструктор Бенц збудував цю модель. Колеса з неї дерев'яні, передача — ланцюгова. Мотор — одноциліндровий чотиритактний, потужністю 1,5 кінських сили при 250—300 обертах на хвилину.

1889 рік. Італійська фірма «Фіат-Веттура» випустила свій перший автомобіль на надувних шинах. Його мотор — 3,5 кінських сил при 400 обертах на хвилину.

Хто б міг подумати, що ця незграбна «какета» — прямий предок елегантного автомобіля «Дофін», який тепер прикрашає вулиці Парижа? Стара модель теж

Т

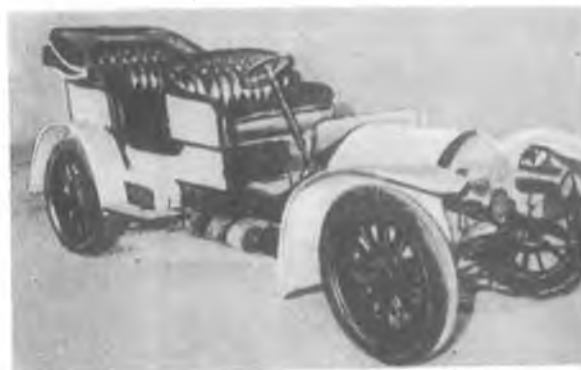
ак вже ведеться на світі, що про предків говорять з повагою. Навіть коли йдеться про автомобільних предків. Люди, які люблять техніку, не можуть не любити її історію. В англійському місті Брайтоні щороку влаштовуються «парад ветеранів» — перегони старовинних автомобілів, до участі в яких допускаються лише найстаріші моделі. У Франції влаштовують «перегонів навпаки», учасники яких повинні досягти найменшої швидкості; для цього теж залучають найстаріші моделі машин. І хоча сучасні конструктори проектує вже автомобілі з турбомо-

АВТОМОБІЛЬНИХ

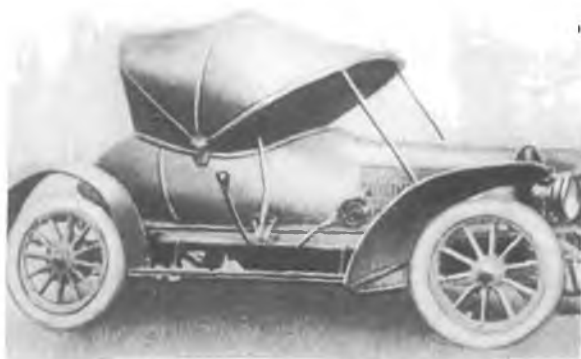
торами, електронним керуванням та іншими дивовижними новинами, ми з повним правом можемо пишатися старовинними машинами. Кожна з них свого часу була останнім досягненням, кожна з них внесла в розвиток автомобільної техніки щось нове, своє, без чого не могли б існувати сучасні автомобілі.

Нашим читачам, напевне, буде дуже цікаво зробити подорож у минуле, на 50—70 років назад, подивитися на галерею «ветеранів» і познайомитися з першими автомобілями. Тільки той, хто добре знає минуле, може зрозуміти і гідно оцінити сучасні досягнення, вірно уявити собі майбутнє техніки.

називалась «Дофін» і була випущена тією ж фірмою «Рено», але 1903 року. Автомобіль мав потужний, для свого часу, мотор в десять кінських сил.

«Мерседес», випущений 1902 року, перша модель схожа на сучасні атомобілі. Всі його попередники копіювали візницькі джоржі або карети.

Сучасна чехословацька красуня «Татра» у «дитинстві» була отаким «гідним каченням». Та цей спортивний автомобіль відзначався на той час багатиською силою: мав чотирициліндровий мотор — у 24 кінських сили.

Перший малолітражний автомобіль «Ганомаг» на два місця. Мотор у нього був позаду.

«Фіат» 1912 року. Новинка: вітрове скло.

Цей гоночний автомобіль збудувала італійська фірма «Фіат» 1911 року. Його мотор нечуваної на той час потужності — 290 кінських сил! На перегонах 1911 року в Брукленді він розвинув швидкість у 195 кілометрів на годину, на перегонах 1912 року в Лонг-Айленді (США) 290 кілометрів!

ВЕТЕРАНІВ

Хто гадас, що обтічна форма з'явилася лише в останні десятиріччя, той помиляється. Подивіться на автомобіль «Альфа-Ромео» 1913 року.

Про добрих людей

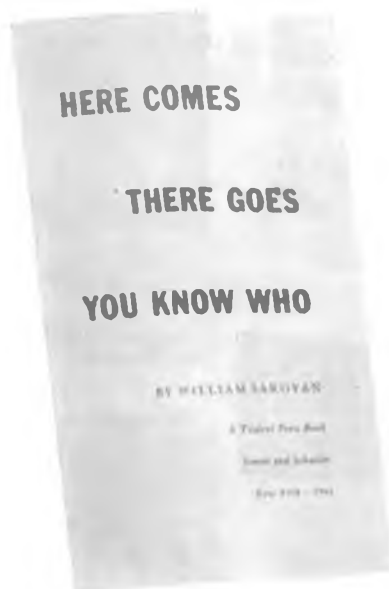
Уїльям Сароян. То приїде сюди, то поїде туди, самі знаєте хто. Трайдент Пресс, 1961.

Майже десять років тому відбулося знайомство радянського читача з творчістю Уїльяма Сарояна, одного з провідних американських драматургів і прозаїків, без згадки про якого не складається тепер жоден, хай навіть найбільш стислий список корифеїв сучасної американської літератури.

Між іншим, майже всім літераторам, що входять до цього почесного списку, властивий, зокрема, жвавий інтерес до нашої країни, прагнення об'єктивно зрозуміти її людей, їх плани і настрої, їх мрії та дійсність. Найвидатніші американські письменники завжди з глибокою повагою ставилися до радянської країни. Відомо, наприклад, що Хемінгуей прагнув побувати в СРСР, що саме це входило в його плани, які обірвала трагічна смерть. Що ж до Уїльяма Сарояна, то він побував в СРСР двічі: вперше в 1935 році, вдруге не так давно, — 1960 року.

Сароян перебуває зараз у розквіті своїх творчих сил. Йому п'ятдесят п'ять років, і можна сподіватись, що він ще не раз буде гостем радянської країни.

Якщо детальніше познайомитись з творчістю Сарояна, одразу ж

впадає в око, що він особливо приязно ставиться до Радянського Союзу. Письменник ніколи не забуває підкреслити, що сам він також, так би мовити, вихідець з нашої великої країни, хоч і народився в Америці. Батьки Сарояна приїхали до Америки з Вірменії за кілька років до народження молодшого сина. Старші ж діти в сім'ї — двоє сестер і брат

письменника — народилися ще в країні батьків. І ось, згадуючи про свою подорож до Радянського Союзу, письменник з теплотою пише про Москву і Єреван, про зустрічі з представниками радянської культури, розповідає про людей, які тепер будують у Вірменії нове життя.

Про все це ми довідуємось з останньої книги письменника «То приїде сюди, то поїде туди, самі знаєте хто». В книзі, між іншим, багато фотоілюстрацій, вийшла вона в США у видавництві «Трайдент Пресс».

Назва нового прозового твору Сарояна¹ не зовсім звичайна, не зовсім звичайний і його жанр, який можна було б визначити як філософсько-біографічну повість про життя письменника і про життя взагалі, бо Сароян — людина зовсім не егоцентрична: навіть у творі, здавалося б, суто біографічного жанру письменника цікавлять не тільки його особисті вдачі і поразки.

Щодо не зовсім звичайного додатку до книги — фотоілюстрацій, то вони розташовані в хронологічній послідовності, оскільки Сароян вважає, що фото ці до деякої міри є самостійним біографічним матеріалом і самі можуть багато розповісти про нього та його сім'ю.

Зніmkів не так вже й багато, при чому частину з них зроблено в Радянському Союзі — в Москві та Єревані — і це само по собі симптоматично.

¹ Письменник останнім часом плідно працює в галузі драматургії, нещодавно він навіть заявив, що в рукописах та чернетках у нього є понад тридцять п'єс. (Л. Ш.)

Твори Сарояна — така вже чужа якість його пера, його оригінального, самобутнього стилю — читати надзвичайно легко, але водночас це аж ніяк не «легке читання». Сароян — автор складний, чимало є в його творчості протиріч, він багато в чому сумнівається, часто буває сумним, а іноді навіть і дуже песимістичним, і все це переплітається в книзі в складний комплекс роздумів і почуттів. Але прозорість стилю Сарояна дає можливість навіть не дуже обізнаному в американській літературі читачеві зрозуміти письменника і його героїв.

Із сумом констатуючи, що життя людині дане лише одне, Сароян підкреслює, проте, що взагалі людина безсмертна, якщо, закінчивши своє фізичне існування, вона продовжує існувати в своїх добрих ділах. Цю теорію Сароян застосовує не лише до людей, які залишили по собі добрий слід в історії народів. Іноді письменник навіть не знає імен тих, кого він запам'ятав по їх добрих ділах, але згадує про них, як про людей дуже близьких і рідних.

Книга «То приїде сюди, то поїде туди, самі знаєте хто» сповнена саме таких спогадів, тобто розповідей про всі добрі вчинки, та всіх добрих людей, з якими Сароян зустрічався на шляхах життя, — і тоді, коли він був ще простим хлопчиськом з бідної емігрантської родини, і тоді, коли став багатим, відомим усьому світові літератором, і тоді, коли залишався без шеляга і мусив терміново братись за будь-яку літературну роботу, щоб знову мати можливість мандрувати по світу і зустрічатись з новими й новими людьми. А втім, із частин «фінансових криз» Сарояну якось щастило виплутуватись (хоча борги супроводжують його все життя і він навіть присвятив їм окремий розділ рецензованої книги), — щастило, бо слава, яку принесло йому перше ж опубліковане оповідання, ніколи не згасала.

Згадуючи про добрих людей, Сароян розповідає й про свого батька, хоч його він майже не пам'ятає. Пресвітеріанський проповідник Арменак Сароян помер, коли його молодшому сину було лише три роки. Дев'ятирічного

Уільяма якось зацікавило, які ж були останні слова батька, і він спитав про це у матері. Виявилось, що останнім проханням батька Сарояна, з яким той звернувся до своєї дружини, було ніколи не бити дітей.

Ніхто і ніколи не дізнається, як звали чоловіка, якого письменник зустрів якось у дні юності під час мандрів по шляхах Америки. Цей чоловік підвів незнайомого юнака в своїй машині, нагодував його по дорозі і на прощання дав ще грошей. «Мабуть, він давно вже помер, — пише Сароян, — але навіть якщо це й не так, він однаково ніколи не довідається, як багато для мене зробив»...

В книзі про своє життя Сароян детально розповідає і про свою творчість. Він згадує, як і коли писав той чи інший роман, оповідання, п'єсу, знайомить нас з тим, які події надихнули його на створення їх. Книга «То приїде сюди, то поїде туди, самі знаєте хто» сповнена роздумів про проблеми літературної творчості та письменницької праці. Згадує Сароян і про свої зустрічі з найвідомішими літераторами світу.

Велике враження, очевидно, справила на нього зустріч з Бернардом Шоу, яка відбулася 1944 року в Лондоні, де Сароян перебував у лавах американської армії. Письменник кілька разів згадує про цю зустріч. Він пише і про своє ставлення до творчості інших літераторів: Шекспіра і Марка Твена, Джека Лондона і Шервуда Андерсона та багатьох інших.

«Письменник завжди пише, — говорить Сароян, — навіть тоді, коли його твір існує тільки в задумі й не вилився ще на папір. Він пише вірші, оповідання, п'єси, декларації, свідчення і листи». Саме в формі листа до держдепартаменту полемізує Сароян в рецензованій книзі з людьми, які обвинуватили його в тому, що в інтерв'ю, даному кореспонденту московської «Літературної газети» і опублікованому 20 вересня 1960 року, він з повагою відізвався про нашу країну. Розділ цей, до речі, відомий радянському читачу, його було надруковано в «Літературній газеті» 11 вересня 1962 року.

«Я поет, — говорить Сароян. — Я створюю поезію англійською мовою, як правило, в формі оповідань, романів і п'єс... Поет не може *говорити* неправду, а *писати* правдиво. Він навіть *дихати* повинен, не зраджуючи істини». В інтерв'ю з кореспондентом «Літературної газети» письменник відкрито висловив своє ставлення до радянської країни: Коли я приїжджаю до Радянського Союзу, я бачу прямо-таки неймовірні зміни на краще. Не можна не поважати цих величезних досягнень і змін». І от, коли «містер Паспортний відділ державного департаменту» висловив сумнів з приводу того, чи дійсно Сароян говорив кореспонденту «Літературної газети» ці слова, письменник дав гнівну відповідь. «Якщо Ваш лист слід зрозуміти як наказ не висловлюватись від свого власного імені, то, пробачте, але подібні інструкції для мене неприйнятні», — заявляє Сароян.

Саме пошуки добра привели У. Сарояна в Радянський Союз і примусили його так різко виступити проти тих, хто намагався заборонити йому розповідати правду про СРСР.

Автори передмови до збірки оповідань Сарояна «60 міль на годину», яка вийшла кілька років тому в Москві, назвали письменника «грустним и беспечным, добрым и насмешливым утешителем». Це дуже тонка й розумна характеристика, але на жаль, — не вичерпна. Коли йдеться про захист добра, сміх Сарояна набуває гнівного, саркастичного звучання, безтурботність безслідно зникає, — і вороги добра, сили зла отримують по заслугі.

Сароян в своїй філософії, у своєму ставленні до життя, як ми вже казали, ніколи не був однолінійним, статичним. Ось і зараз, досягнувши пори найвищого творчого розквіту сил, він продовжує еволюціонувати в своїх поглядах.

Книга «То приїде сюди, то поїде туди, самі знаєте хто» — яскравий приклад цього, а сторінки, присвячені автором радянській країні і радянським людям, свідчать про це краще за все.

Ірина ШМАРУК

Фріц Тільке обирає шлях

Петер Менц. Постріли на Унтер ден Лінден.
Фольк унд Вельт, Берлін, 1961.

Роман, присвячений історії робітничого руху в Німеччині, не новина в німецькій літературі. Але в жодному з літературних творів не був ще, мабуть, так докладно висвітлений період перших кроків соціал-демократичної партії Німеччини, коли вона, немов живий струмочок, вперто пробивала товщу реакції, завойовуючи популярність у народних масах, коли німецький соціал-демократичний рух стояв на позиціях класової боротьби пролетаріату. (Як відомо, в епоху імперіалізму соціал-демократична партія Німеччини перетворилася на реформистське, опортуністичне політичне угруповання).

«Миру в усьому світі» — присвячує автор свій роман. Така присвята і назва роману «Постріли на Унтер ден Лінден» на перший погляд — контрастні. Але контраст цей уявний. Хоча грім пострілів, що порушують мирне життя не тільки однієї з центральних вулиць Берліна, але й всієї Німеччини, є лейтмотивом твору, книга Петера Менца глибоко гуманістична.

Роман «Постріли на Унтер ден Лінден» — твір історичний. Письменник точно вказує рамки його дії. Вона починається 2-го червня 1878 року і закінчується в лютому 1890-го. Але не тільки точне датування подій свідчить про те, що перед нами роман історичний. В своєму творі письменник передає всю специфіку соціально-політичного життя Німеччини тих часів, розповідає, чого прагнули, про що думали, в ім'я чого боролись німці під час правління канцлера Бісмарка.

Роман Петера Менца розповідає переважно про життя робітників, зокрема про долю молодого соціал-демократа Фріца Тільке та його дружини Грети.

Фріц Тільке — справжній патріот. Щире обурення бринить у голосі молодого робітника, коли він дізнається з газет про заги-

бель під час аварії на броненосці трьохсот матросів.

Зовсім інакше реагує на цю звістку товстун, що сидить поруч з Фріцем на лаві в саду.

«Це ще нічого, — зневажливо кидає він, — коли-небудь ми всі помremo... хто раніше, хто пізніше... Та от корабель... корабель...»

І це думка не тільки одного товстуна-буржуа, це думка уряду Бісмарка, який вважає загибель трьохсот юнаків у мирний час чимсь звичайним, закономірним. З цинічною відвертістю пояснює капіталіст Рохліц своєму молодому спадкоємцю, що життя — це війна, в якій, щоб завдати шкоди ворогові, дозволені будь-які засоби. А ворог цей для Рохліца — його співвітчизники, німецькі робітники. Так з перших сторінок роману звертає Петер Менц увагу читача на існування двох Німеччин, між якими іде напружена боротьба. Підкуп, провокації, масові арешти, «чорні списки» — нічим не гидує уряд Бісмарка в боротьбі з робітничим рухом, який на той час очолювала соціал-демократична партія.

Сам Бісмарк в романі безпосередньо не діє. Про нього згадують, його політику обговорюють. Полегшено зітхає радник Шметцінг — власник кількох підприємств важкої промисловості, дізнавшись про те, що Бісмарк роз-

пустив непокірний рейхстаг і в умовах жорстокого поліцейського терору добився нарешті закону про висилку соціал-демократів з Берліна.

Та даремні зусилля реакції. Все нові й нові сили впливають до партії робітників, яка перейшла на нелегальне становище. В цьому відношенні характерна історія двоюрідного брата Грети — Бруно, який в пошуках роботи приїхав до Берліна з села. Наївною людиною, що не знає життя і нічого не пам'ять в політиці, постає перед нами Бруно на початку роману. В розмові з Фріцем він повторює усі «істини», почуті від хазяїна маєтку, де Бруно колись працював. Так, наприклад, Бруно впевнений, що війни будуть завжди, бо вони нібито закладені в самій природі людини. Бесіди з Фріцем відкрили очі юнакові на справжню природу війни.

Але не тільки бесіди з Фріцем, якого незабаром висилають з Берліна як соціал-демократа, а й саме життя вказує Бруно вірний шлях. І наприкінці роману він уже бере активну участь у розповсюдженні нелегальної літератури.

Письменник показує не тільки пробудження свідомості робітників, а й страх, що його породжує у декого політика насильства і терору. Саме таким є дядько Фріца, дрібний державний службовець. Дізнавшись, що племінник «червоний», він виганяє його в холодну грудневу ніч з своєї квартири.

Режим Бісмарка нищив людей і фізично. Так, друг Фріца Карл гине у тюремній лікарні. Страшні людські трагедії розкриває Петер Менц в своєму романі. День у день приходять дружина Карла просити перепустку до лікарні, де вмирає її чоловік, і от, коли нарешті жінку пропускають, Карл в передсмертному маренні навіть не впізнає її.

Величчю і емоційною насиченістю вражає опис похорону шахтарів — жертв злочинної байдужості до робітників з боку підприємців. Роман витканий з контрастів. Сцени похорону загинувших шахтарів чергуються з картинками урочистого в'їзду в Берлін старезного кайзера, що одужав після поранення. Грім оркестру, триумфальні арки, прапори, квіти зу-

стрічають кайзера в Берліні, а жертв кайзерівської Німеччини проводжають на кладовище без оркестру, без квітів. Наспіх збиті труни, жалюгідні ялинкові вінки і поліцейські, які «стежать за порядком».

Блискучий кортеж кайзера в Берліні теж супроводжують поліцейські. Лави поліцейських — це деталь, за допомогою якої перегукуються ці дві такі несхожі одна на одну картини, і ця деталь нагадує: дія відбувається в державі, де панує поліцейська сваволя. Але ніякі поліцейські кордони не можуть стримати народний гнів. Долаючи всі перешкоди, підіймається народ на боротьбу. До борців за свободу Німеччини належить і головний герой роману Фріц Тільке, який, говорячи про тяжке становище робітників, зауважує: «Так було, так є, але зовсім не обов'язково повинно так залишатися».

Боротьбі за краще майбутнє народу присвячує своє життя Фріц Тільке.

Петеру Менцу пощастило показати Фріца не тільки як активного учасника робітничого руху, але і як справжню людину, чоловіка, батька. З великою теплотою змальований цей образ енергійного молодого робітника, переконаного в правоті справи, за яку він бореється. Фріц Тільке — один з багатьох невідомих творців історії, ім'я яким народ.

Втім, гострий, драматичний соціальний конфлікт, покладений в основу твору, не завжди вдало розкривається автором. Іноді він обмежується простим переказом подій, констатацією фактів.

Проте, не зважаючи на окремі недоліки, роман Петера Менца — цікаве явище в демократичній німецькій літературі, яке свідчить про те, що історія революційної боротьби робітничого класу Німеччини посідає одне з провідних місць у творчості письменників НДР.

О. ФЛОРОВСЬКА

м. Одеса.

вати яскраві й багатопланові картини сучасної болгарської дійсності.

В живій тканині оповідань минуле переплітається з сучасним, і цей, позбавлений у даному разі нарочитості прийом допомагає створити певний контраст, який яскраво підтверджує головну тезу: народ, що споруджує велику будову соціалізму, зробив за останні роки справжній стрибок в майбутнє.

Герої оповідань Даскалова — тітка Златана і Петруша — добре пам'ятають недавнє злиденнє минуле, коли їм доводилося гнути спину, по-рабськи працюючи на чорбаджі. З покоління в покоління трудові жінки страждали від подвійного рабства, в якому в'януло й гинуло все прекрасне, що несе в собі людина.

Та ось нові часи породили нову людину, сповнену бажання творити, людину, що неначе розгорнула крила й піднеслася на недосяжну височину, бо справжня свобода, народна влада пробудила в ній могутні непоборні сили діяннє.

В цьому плані особливо цікавим є оповідання «Тітка Златана». Прагнучи розкрити характер героїні, передати риси людини нового світу, автор обирає нелегку, і, як навіть сказав, досить складну форму опису подій. Все оповідання побудовано у вигляді виступу героїні на зборах трудового кооперативного земельного господарства. Вживаючи такий прийом, легко збитися на шаблон, на повторення прописних істин і загальноновідомих сентенцій. Тим-то, одверто кажучи, перша фраза оповідання: «Слово бере товаришка Златана Пешева, бригадир ТКЗГ села Равнець», примусила мене насторожитися.

Але Стоян Даскалов ще раз підтвердив афоризм Максима Горького: «Слово — одежа всіх фактів, всіх думок». Розповідь тітки Златани, людини, що з молоком матері всмоктала в себе народну мову, розкриває перед читачем душу героїні, всі її потаємні думи. Про своє минуле тітка Златана говорить лаконічно, але надзвичайно переконливо:

«Завжди ходила в одній роклі (жіноча одежа, схожа на сара-

Портрети сучасників

Стоян Даскалов. Сільські душі.
Радянський письменник, 1962.

Книжка Стояна Даскалова «Сільські душі» складається з чотирьох невеликих оповідань. Читаючи їх, немов би близько знайомишся з живими, простими і дуже цікавими людьми, з їх життям і діяльністю, з їх думками, радощами й прикрощами. Можна без перебільшення сказати, що завдяки цим оповіданням нам пощастило побувати в Болгарії, в її далеких селах, близько познайомитися з деякими рисами життя народу, сповненого прагнення зробити свою землю квітучою й щасливою. Саме це — ознаки нового, що перемагає, — побачив пильним письменницьким оком Стоян Даскалов у селах Равнець та Злий Діл, що туляться між скелями величних Балканів і в уславленій виноградній Бистриці. В нелегкому жанрі

оповідання, що, як відомо, вимагає справжнього простору для думок і разом з тим економії слова, письменник спромігся намалю-

фан) навиворіт, і тільки в свято перевертала її. Діти мої пасли чужу худобу, і заробітку їхнього тільки й вистачало, що на підоплічки, але чорбаджії і того не давали. Я біла своїх дітей, щоб вони вставали вдосвіта та виганяли чужу худобу на пашу. А що це давало?

Шматок кислої мамалиги. Ні благання, ні сльози не зворушували серця куркуля. А свято надходило — ми зачиналися в бурдеї, щоб із нас люди не сміялися».

Перед припиншкими слухачами проходили сумні, похмурі картини фашистського рабства, а потім зал оживає, неначебто веселішає, коли тітка Златана розповідає про те, як вона стала бригадиром. Це був нелегкий шлях, бо спочатку тітка Златана вважала, що керувати — чоловіча справа. Крок за кроком розкриває жінка перед слухачами картину боротьби за нове життя в їх селі:

«Мені дали воза для бригади, та я удосвіта їздила попід хатами, збирала всіх, як курчат. Не всі, звичайно, охочі до праці. Не дарма колишнього бригадира Христо прозвали «панком», він любив тільки командувати».

Не мало хліборобів зрозуміло, що кооператив багатий працюючих людей. Але є ще й зараз такі, що деруть носа, та я їм кажу: «Тільки тут, на роботі, ми бачимо, хто чого вартий. Тільки в ТКЗГ людей видно, хто золотий, хто срібний, а хто — іржава бляха. А бляхи було в нас багато, товариші, ой, багато! Як на язик, то всі бідові, прямо тобі філософи, а як до роботи, то огинаються. Зранку валандаються, аж поки самим нудно стане. Ось послушайте, що я придумала: хто спізниться, з того буде утримано чверть трудовня на користь того, хто прийде раніш. Мене підтримали. І побачили б ви, як усі стали поспішати на роботу. Я запрягаю коні і їду збирати своїх робітників, а дітлахи з ганків мені вже гукають: «Ми ще спали, коли тато пішли».

Так виліплює письменник образ працюючої жінки-бригадири, нової людини, перетворювача життя. Нема в її розповіді жодної фальшивої інтонації, жодного зайвого слова.

Все особисте життя тітки Златани тепер настільки тісно пов'язане з життям усього колективу, що, знайомлячись з її долею, ми незмінно відчуваємо подих тих суспільних явищ, які відбуваються зараз у болгарському селі.

Зал гримить од сміху, коли тітка Златана нагадує, як змінилися часи, як змінилося співвідношення сил в Равнецах: «Тепер куркулі, в яких ми батракували за кавалок кислого сиру, приходять до нас позичати».

Сповнене громадського звучання і оповідання «Нові громадяни», хоч присвячене воно іншій темі. Стоян Даскалов на прикладі однієї родини показує, як позитивно впливає індустріалізація країни на життя простої людини, на її світогляд і психологію. Родимі плями капіталізму, спадщина старого світу ще завдають людям великої шкоди. Сільський столяр-самоучка Кіро-Битанка щовечора приходиться додому п'яний, цілу ніч в його маленькій хатинці не вгавають вереск та плач. Він б'є свою кволу дружину Петрушу, знущається з дітей, не хоче йти працювати до кооперативу, а коли його вранці соромлять, Кіро відповідає: «А коли ж його пити? Як зігнуся в три погібелі?..»

Петруша вже чекала третю дитину, але не знала, як далі жити. Наближалася зима, Кіро не хотів працювати, тільки брав у людей аванси і пропивав їх.

І раптом приятелі умовили Кіро поїхати з бригадою на будівництво до Димитровграду.

— Поїду,— сказав Петруші чоловік,— трохи світу побачу. Побуду два місяці... От тільки мені не подобається, що там не дають смоктати...

Коли він пішов, Петруша розчинила вікна: хай свіже повітря, мовляв, вивітрить дух вина, що знівечило їй життя! І якщо в кожній родині від'їзд батька викликає сум, то тут все сталося навпаки: діти повеселишали і Петруша навіть почала співати. Минав час, і вона якось зовсім загубила віру в чоловіка. Більше того, коли заходив хтось із членів комітету, вона страшенно хвилювалась, чи не накоїв Кіро там чогось, може навіть узят

якісь матеріали та продав на ринку, щоб мализатися.

Навіть коли сусіди показали їй газету з портретом чоловіка, це викликало в неї жак:

— Ой, леле, та це ж він,— вимовила Петруша і затуливши рот рукою, замовкла, боючись, що там написано про його витівки. Але в газеті чоловіка вперше називали не прізвиськом — Битанка — а справжнім прізвищем — Кіро Кіров. Так, її Кіро переміг у змаганнях. Сусіди заварили каву і радо почастували Петрушу, котра одразу зрозуміла, що це увага до неї за Кіро. І синок Тото, повернувшись з школи, теж радісно кинувся їй на шию. З комітету принесли Петруші допомогу, і люди вітали її так, наче вона одержала велику нагороду.

Нарешті починають надходити листи від Кіро, в скупих словах його ми вловлюємо зростання громадянської свідомості, віри в свої сили.

В цих двох оповіданнях письменник показує, що в будь-якій сфері діяльності в соціалістичному суспільстві людина може виявити своє покликання. На Кіро, наприклад, позитивно вплинуло робітниче середовище, колектив новобудови, що героїчно бореться за індустріалізацію Болгарії. Обидва оповідання виразно і просто підтверджують відоме болгарське прислів'я: «Дружна артіль — гору зрушить». Народ, об'єднаний і натхнений великою метою, здатний не тільки вирішувати широкі історичні завдання, а й виховувати в кожній людині прекрасні якості трудівника і громадянина. Подив Кіро, природно, впливає і на думки та почуття Петруші. Непомітно для себе жінка починає хвилюватися, як там Кіро без неї, як він собі пере й латає. Тепер вона живе листами чоловіка і з радістю чекає третьої дитини від нього. І коли нарешті Кіро повертається додому, вона одразу помічає, що в ньому змінилося: Кіро йде не згинаючись од сорому, як раніше, а гордо випроставши плечі...

Життя повернуло Петруші чоловіка, дітям — батька, а Болгарії — громадянина.

Оповідання «Магдин горб» і

«Останній з роду Рангелових», яке читачі «Всесвіту» мали можливість прочитати (див. «Всесвіт» № 9 за 1960 рік), відрізняються від попередніх за тематикою.

Оповідання «Магдин горб» присвячене вічній темі кохання. В основу його сюжету покладена прекрасна легенда про чарівну силу великого почуття. «Останній з роду Рангелових» — оповідання високого патріотичного звучання. Воно написано в романтичному дусі і змальовує волелюбних

і мужніх, гордих і благородних борців за волю народу, які з покоління в покоління пронесли в своїх серцях любов до російських братів.

Всі оповідання радують читача своєю художньою переконливістю, яка закладена, передусім, у простоті і точності слова, у виразності створюваних письменником образів. Стояну Даскалову є що сказати людям, він не спостерігач, а активний борець за нове життя, який добре знає і любить ха-

рактер свого народу, свою країну. Бо невимовний аромат болгарської природи, грізну неприступність Балкан, дотепну й співучу мову саме відчуваєш, читаючи ці оповідання. В останньому, звичайно, чимала заслуга і перекладача Лідії Горячко, яка вдало донесла до читача повнокровне звучання творів відомого болгарського письменника, лауреата Димитровської премії.

Н. ХАЛЕМСЬКИЙ

КАЛЕИДОСКОП ВСЕСВІТУ

МАЧУХА... СВОГО ЧОЛОВІКА. Вродлива 23-річна англійка Вероніка Джонс хоче стати мачухою свого першого чоловіка Мішеля Джонса, одружившись з його батьком — майором Філіпом Джонсом, якому 62 роки.

Вероніка нещодавно народила хлопчика Тоні, який, таким чином, буде своєму дідусеві пасинком.

ПРОТЕСТАНТСЬКЕ ТІЛО І КАТОЛИЦЬКИЙ РОЗУМ. За наказом баварського міністра освіти (католика за віросповіданням) у вищих учбових закладах Мюнхена впроваджено окреме навчання з фізкультури та музики для студентів-протестантів та студентів-католиків. Міністр обґрунтував це рішення тим, що «католики мають інше уявлення про тіло, ніж протестанти».

ЖИМ ОДНОЮ РУКОЮ. Канаді належить світовий рекорд... з рукостискання. Представник цієї країни за дев'ять годин потис 10292 руки. Його супернику — представнику Англії — потрібно було для цього десять годин і десять хвилин.

РЕКЛАМА ІЗ ЗАСТЕРЕЖЕННЯМ. «Будь шпигуном! Наш заочний курс навчить тебе всіх прийомів цієї професії. Ти дізнаєшся, як треба підслухувати телефонні розмови, одержувати чужі телеграми, виконувати шпигунські завдання. Вартість курсу — 22 долари».

Це оголошення систематично з'являється в багатьох американських газетах. Фірма, що вміщує їх, рекламує також відповідну апаратуру: мініатюрні фотоапарати, магнітофони для запису телефонних розмов тощо. Але в цих рекламах останнього типу є й характерне застереження: «В певних країнах користування нашою апаратурою заборонене. В таких випадках відповідальність за її застосування несе не фірма, а клієнт».

З АНГЛІЙСЬКОГО ГУМОРУ

* * *

Якийсь фермер приїхав до Парижа. У готелі він запитав портьє:

— Скажіть, будь ласка, коли у вас снідають, обідають та вечеряють?

— Сніданок — з 7 до 11 години, обід — з 12 до 15, вечеря — з 18 до 20.

— Коли ж я оглядатиму місто?

* * *

Приїжджий у готелі:

— Скажіть, тут завжди так протікає стеля?

— Що ви, сер, лише під час дощу.

* * *

Два мандрівники прийшли в готель. Їм показали досить брудний номер. Один з них спитав:

— Скільки коштує оцей свиношник?

Хазяїн готелю не розгубився:

— Для однієї свині — один долар, для двох — три.

* * *

Один подорожній, що приїхав до незнайомого містечка, звернувся до місцевого жителя:

— Послухайте, друже, я вперше у вашому містечку, не могли б ви сказати, скільки тут готелів?

— Два.

— Який порекомендуєте?

— Відверто кажучи, сер, який би ви не вибрали, все одно пожалкуєте, що не зупинилися в іншому.

* * *

Відавідувач ресторану:

— З чого приготовлений ваш бульйон, він, певно, зовсім і не курячий.

— Що ви, сер, цей бульйон з курки в зачатті. Він зварений з води, в якій варилися яйця.

* * *

В хутровому магазині:

— Оце котикове манто дуже симпатичне. Скажіть, воно не боїться дощу?

— Місіс, хіба ви бачили коли-небудь морського котика з парасолькою?

* * *

Сердитий чоловік прибіг у магазин автомобілів і звернувся до продавця:

— Минулого тижня мій брат купив у вас автомобіль і йому сказали, що коли він щось ламає, магазин забезпечить його новими деталями.

— Авжеж, що ж йому потрібно?

— Йому потрібні два м'язи, дві колінні чашечки, один лікоть, одна ключиця, ліве вухо, і він хотів би все це одержати негайно.

* * *

У магазині взуття:

— Ці черевики довго носяться?

— Гадаю, що так, — відповів продавець. — Поки що ніхто не приходив за іншою парою.

* * *

Розмовляють два адміністратори магазину:

— Ви знаєте, Перкінс зовсім не чує. Він мабуть втратить роботу.

— Що ви! Його вже перевели у відділ скарг.

* * *

Якась гладка дама дошкуляла продавщиці: всі виставлені речі одягу були на неї замалі.

— Невже в усьому універмазі немає чогось, що було б мені до міри?

— Є! — зраділа продавщиця. — Парасольки і носові хусточки. Вони продаються поверхом нижче.

* * *

Шотландець, продавець щіток, якимось зайшов до перукарні поголитися. Перукар взяв собі одну щітку. Поголивши шотландця, почав розраховуватись з ним.

— Скільки коштує щітка?

— Два пенси, — відповів шотландець.

— О, ні! Один пенс, а коли це вас не влаштовує, заберіть її назад.

Шотландець забрав щітку і запитав, скільки коштує гоління.

— Пенс.

— О, ні, — відповів шотландець. — Півпенса, а коли це вас не влаштовує, поверніть мені мою бороду.

* * *

Етель повернулася додому після першого дня занять у школі. Мати зустріла її таким запитанням:

— Ну, моя люба, чому тебе там навчили?

— Нічому. Доведеться піти ще завтра.

* * *

Вчитель питає:

— Джері, що таке абстрактний іменник?

— Не знаю, — признався Джері.

— Як же це так! — обурилася вчитель. — Це щось існуюче, яке ти можеш уявити, але не можеш помацати. Спробуй, наведи приклад!

— Розжарена кочерга.

* * *

Старомодний батько розмовляє з своїм вельми сучасним сином:

— Коли б я, бувши дитиною, поставив таку кількість запитань, як ти, то я...

— Міг би відповісти на мої.

ДРУЖНЯ ЧЕТВІРКА

Минуло три роки з того дня, як у родині Хоурових у Чехословаччині народилося разом четверо дітей. Зараз всі діти, Васек та Іван, Янка та Мірка відвідують дитячі ясла. Фотограф зняв їх у момент, коли вони знайомилися з новою іграшкою.

ДОПОМОГЛА... КРАДІЖКА

З музею міста Сан-Луї (штат Міссурі, США) було викрадено картину відомого французького художника Поля Сезанна «Портрет сестри». Незабаром викрадену картину знайшли, але оскільки поверхня полотна була ушкоджена, картину передали до реставраційних майстерень. Під час реставрації майстри виявили на зворотному боці «Портрета сестри» ще один невідомий портрет, який належить пензлю великого художника.

Отже, якби не крадіжка, цікава робота Сезанна залишилася б і надалі невідомою.

ПІСЛЯ «ВАНДИ»

Над Гонконгом пронісся найстрашніший за останні 25 років тайфун, який одержав назву «Ванда». (Як відомо, за традицією, всі тайфуни називаються жіночими іменами). Тайфун промчав над Гонконгом із швидкістю 100 миль на годину. На фото: жахливі сліди «Ванди».

АРТИСТ МІНЯЄ АМПЛУА

«Король рок-н-ролла» американський естрадний співак Елвіс Преслі з'явився на рингу у боксерських рукавицях. А втім, це тільки кадр з фільму, який повинен зробити Преслі нову рекламу, бо його акції співака катастрофічно падають.

РЕДАКЦІЯ ГОТУЄ ДО ДРУКУ В НАСТУПНИХ НОМЕРАХ „ВСЕСВІТУ“

ПОВЕРНЕННЯ З ЗІРОК.

Науково-фантастичний роман польського письменника
СТАНІСЛАВА ЛЕМА.

НІЧ В ЛІССАБОНІ.

Роман німецького письменника-антифашиста ЕРІХА МАРІЇ
РЕМАРКА.

СМАЖЕНА КАРТОПЛЯ ДО ВСЬОГО.

П'єса молодого англійського драматурга АРНОЛЬДА
УЕСКЕРА.

ЛИСТИ ПОСЛУШНИЦІ.

Психологічний роман італійського письменника ГВІДО
ПІОВЕНЕ.

Нові оповідання ВІЛЛІ БРЕДЕЛЯ (НДР), ОРЛИНА ВАСИЛЕ-
ВА (Болгарія), ЕУДЖЕНА БАРБУ (Румунія) та інші твори
різних жанрів.

«Весь мир» (на українском языке)

Головний редактор О. І. Полторацький

Відповідальний секретар
Н. А. Халемський

Художній редактор М. Я. Коваленко
Технічна редакція Є. Б. Борського

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, В. Л. Василевська,
Д. В. Затонський, А. С. Кисіль,
О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш
А. С. Малишко, Л. С. Первомайський,
М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич,
М. О. Упеник, Т. К. Якимович.

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2 Телефони: секретаріат 3-50-85, відділи: 3-20-82.

БФ 01044. Підписано до друку 12/III-1963 р. Формат паперу 60×92 Фізичних. друк. арк. 20.
Умовних друк. арк. 20. Зам. 99. Тираж 23 150. Ціна 60 к.

Видавництво «Радянський письменник». Книжково-журнальна ф-ка Головополіграфвидаву
Міністерства культури УРСР. Київ, вул. Воровського, 24.

Ціна 60 коп.

74089

907